



Lietuvos socialinių tyrimų centras

ETNIŠKUMAS IR IDENTITETAI
PIETRYČIŲ LIETUVOJE:
RAIŠKA, VEIKSNIAI IR KONTEKSTAI

Monografija

MONIKA FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ
ANDRIUS MARCINKEVIČIUS
KRISTINA ŠLIAVAITĖ
IRENA ŠUTINIENĖ

Vilnius 2016

UDK 316.73(474.5)

Et 31

Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai

Monografija.

Vilnius: LSTC, 2016.

Autoriai ir jų indėlis autoriniais lankais (aut. l.):

Monika Frėjutė-Rakauskienė (5 aut. l.)

Andrius Marcinkevičius (3 aut. l.)

Kristina Šliavaitė (4 aut. l.)

Irena Šutinienė (4 aut. l.)

Recenzentai:

Vyriausiasis mokslo darbuotojas dr. Arvydas Virgilijus Matulionis
(Lietuvos socialinių tyrimų centras)

Vyresnysis mokslo darbuotojas dr. Vidmantas Daugirdas
(Lietuvos socialinių tyrimų centras)

Doc. dr. Grigorijus Potašenko (Vilniaus universitetas)

Leidinys parengtas įgyvendinant LSTC ilgalaikę programą „Lietuvos gyventojų grupės besikeičiančių socialinių erdvių sąlygomis“ (2012–2016). Monografijos „Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai“ **leidyba finansuota** pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (finansavimo sutartis Nr. LIP-055/2016, 2016 m. kovo 29 d.).

Monografija parengta Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute. Monografija apsvarstyta ir rekomenduota išleisti Lietuvos socialinių tyrimų centro Mokslo tarybos posėdyje (2016 m. spalio 11 d. posėdžio protokolas Nr. MT-5).

Kalbos redaktorė: Jurgita Dambrauskaitė

Vertėjas į anglų kalbą: Augustas Čičelis

Viršelio ir kitos nuotraukos: Monika Frėjutė-Rakauskienė

Viršelio maketuotoja: Regina Banevičienė

ISBN 978-9955-531-57-9 (spausdintinis)

ISBN 978-9955-531-56-2 (internete)

TURINYS

PRATARMĖ	7
<i>(A. Marcinkevičius)</i>	
1. ETNIŠKUMAS IR IDENTITETAS SOCIALINIŲ MOKSLŲ TEORIJOSE	
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, K. Šliavaitė, I. Šutinienė)</i>	9
1.1. Etniškumas ir identitetas: sampratos ir kritinės perspektyvos	9
1.2. Istorinė atmintis ir etninis identitetas	12
1.3. Mokykla ir švietimo sistema socialinių mokslų teorijose: nuo galios santykių reproduktorių link sociokultūrinės įvairovės pripažinimo	14
1.4. Savanoriškos etninių grupių organizacijos ir jų poveikis identitetui	15
1.5. Etniškumo reprezentacija žiniasklaidoje	16
2. METODOLOGINĖS TYRIMO PRIEIGOS	18
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, I. Šutinienė)</i>	
3. PIETRYČIŲ LIETUVOS REGIONO TYRIMŲ APŽVALGA	22
<i>(A. Marcinkevičius)</i>	
3.1. Pietryčių Lietuvos regiono samprata	22
3.2. Pietryčių Lietuvos regiono istorinių, lingvistinių, sociologinių ir antropologinių tyrimų Lietuvoje apžvalga (nuo 1990 m.)	26
4. ISTORINIŲ, DEMOGRAFINIŲ IR POLITINIŲ PROCESŲ PIETRYČIŲ LIETUVOJE XIX A. PAB.–XX A. APYBRAIŽA	34
<i>(A. Marcinkevičius)</i>	
5. LENKŲ ETNINĖS GRUPĖS REPREZENTACIJA LIETUVOS SPAUDOJE LIETUVIŲ KALBA	47
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė)</i>	
5.1. Etninių grupių vaizdavimo žiniasklaidoje poveikis visuomenės nuostatoms	47
5.2. Simbolinės ir socialinės galios raiška per kalbą ir viešąjį diskursą	47
5.3. Lietuvos spaudos tyrimo teorinės ir metodologinės prieigos	48
5.4. Lenkų etninės grupės vaizdavimo spaudoje tematinis kontekstas	50
5.5. Straipsnių apie lenkus šaltiniai	56
5.6. Grėsmių konstravimas spaudoje	57

6. SKIRTYS IR BENDRUMAI: ETNINIŲ RIBŲ SLINKTYS PIETRYČIŲ LIETUVOJE	61
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, K. Šliavaitė, I. Šutinienė)</i>	
6.1. Ribų braižymas ir etnis identitetas: keletas teorinių pastabų	61
6.2. Kalba: skirtys ir bendrumai	62
6.2.1. Regiono gyventojų daugiakalbiškumas	62
6.2.2. Lenkų kalba ir lenkiškumas	65
6.2.3. Lietuvių kalba kaip mažumos kalba regione	68
6.2.4. Rusų kalba: nuo dominuojančios prie jungiančios?	69
6.2.5. Baltarusių kalba – negirdima kalba?	70
6.3. Religijos elementas etniškumo raiškoje	71
6.4. Kilmė, „šaknys“ ir „kraujas“ etniškumo sampratoje	74
6.5. Kvestionuojamas etniškumas ir kintančios ribos	76
7. ISTORINĖ ATMINTIS IR ETNINIŲ GRUPIŲ IDENTITETAS	78
<i>(I. Šutinienė)</i>	
7.1. Tautos istorijos pasakojimų raiška šiuolaikinėse visuomenėse: teoriniai aspektai	78
7.2. Istorijos pasakojimai ir etninių grupių identitetas	81
7.2.1. Atminties politika Šalčininkų ir Švenčionių rajonuose	81
7.2.2. Istorijos pasakojimo reikšmės lenkiškojo identiteto konstravime	84
7.2.3. Istorijos pasakojimai ir lietuvių etnis identitetas	90
7.2.4. Rusų ir baltarusių etnis identitetas ir istorinė atmintis	94
7.3. Institucijų vykdomos atminties politikos ir lokals atminties santykis: lenkų etninės grupės atvejis	97
7.3.1. Lenkiškojo istorijos pasakojimo erdvinių reprezentacijų reikšmės	97
7.3.2. Lenkiškasis tautinis pasakojimas ir „kitų“ atmintis: Eišiškių žydų atminties atvejis	101
7.3.3. Kultūrinės ir lokals atminties santykis lenkiškojo pasakojimo interpretacijose	104
8. ETNIŠKUMO, KALBOS IR SOCIALINIO MOBILUMO SĄVEIKA MOKYKLŲ SKIRTINGOMIS MOKYMO KALBOMIS BENDRUOMENIŲ NARIŲ POŽIŪRIU	107
<i>(K. Šliavaitė)</i>	
8.1. Teoriniai aspektai: mokykla, kalba, lygios galimybės	107
8.2. Valstybės švietimo politika bei demografiniai procesai Pietryčių Lietuvoje sovietmečiu ir posovietmečiu	110

8.3. Mes vs jie skirtys mokyklų konkurencijos kontekste	113
8.4. Mokyklos lenkų, lietuvių ar rusų mokomąja kalba pasirinkimo individualios priežastys	119
9. ETNINIŲ GRUPIŲ SAVANORIŠKOS ORGANIZACIJOS PIETRYČIŲ LIETUVOJE: KULTŪRINĖS, EKONOMINĖS IR POLITINĖS DIMENSIJOS	125
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė)</i>	
9.1. Pagrindinių vartojamų sąvokų ir taikytų teorinių prieigų aptarimas	125
9.2. Etninių grupių savanoriškų organizacijų pobūdis ir tyrimo atrankos kriterijai	129
9.3. Etninių grupių mobilizacija: dalyvavimas savanoriškose organizacijose ir jų renginiuose	132
9.4. Istorijos ir kalbos vaidmuo savanoriškų organizacijų veikloje	137
9.5. Tarptautiniai, nacionaliniai ir regioniniai ryšiai, finansavimo šaltiniai ir informacijos apie renginius sklaida	142
9.6. Savanoriškų organizacijų ryšiai ir sąsajos su politinėmis partijomis	148
IŠVADOS: ETNIŠKUMO RAIŠKA IR IDENTITETŲ FORMAVIMO VEIKSNIAI PIETRYČIŲ LIETUVOJE	154
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, I. Šutinienė)</i>	
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA	165
LITERATŪROS SĄRAŠAS	173
PRIEDAI	192

PRATARMĖ

Andrius Marcinkevičius

Šioje monografijoje pristatomi Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto mokslininkų vykdyto Pietryčių Lietuvos tyrimo rezultatai. Tyrimas buvo įgyvendintas mokslinio projekto „Etninės mažumos Pietryčių Lietuvoje: etninio, pilietinio, lokalaus ir regioninio identitetų raiška“ laikotarpiu 2012–2014 m.¹ Vykdamas šį tyrimą buvo keliamas tikslas išanalizuoti, pasitelkiant sociologinę ir istorinę perspektyvas, Pietryčių Lietuvos regiono gyventojų etninio, pilietinio, regioninio, lokalaus tapatumų konfigūracijas ir raišką. Į tyrimo akiratį pateko gausiausios narių skaičiumi šio regiono etninės grupės – lenkai, lietuviai, baltarusiai ir rusai. Tyrimo geografija aprėpė Šalčininkų, Švenčionių ir Eišiškių miestus, kuriems būdinga nevienalytė etniniu, kalbiniu ir religiniu atžvilgiu gyventojų sudėtis.

Vykdamas lauko tyrimą atsiskleidė, kad regiono gyventojai šį regioną mato kaip savitą lyginant su likusia Lietuvos dalimi, tačiau sykiu tapatinasi su Lietuva ir jos gyventojais; didžiuojasi tuo, kad regionui būdinga daugiaetninė gyventojų kompozicija, gyventojai išpažįsta kelias religijas, regione daug istorinių, kultūrinių paminklų. Kita vertus, viešajame diskurse dažnai šis regionas siejamas su tam tikromis tarptautinėmis įtampomis. Šie aspektai lėmė, jog autoriai nutarė pagrindinį dėmesį skirti ne etniškumo ar etninio identiteto elementams ir jų konfigūracijoms, o tapatinimosi formavimui ir veiksniams. Todėl monografija ne tik atskleidžia etniškumo raišką ir etninių skirčių bei bendrumų konstravimą skirtinguose kontekstuose, tačiau analizuoja tapatybės formavimo procesus ir veiksnius tiek šiandieninėje Lietuvoje, tiek istoriškai.

Struktūros požiūriu, monografiją sudaro devynios dalys, skirtos konkreitiems aspektams ir analizės dimensijoms. Pirmosiose dalyse išsamiai aptariama, kaip etniškumas ir identitetas tiriamas šiuolaikiniame socialinių mokslų diskurse bei kokių naujausių šiuolaikinių identiteto teorijų taikymas yra tikslingas ir pravartus tiriant konkrečiai Pietryčių Lietuvos regiono atvejį (*1 ir 2 dalis*). Trečioji dalis pristato Pietryčių Lietuvos regiono mokslinių tyrimų apžvalgą, kurioje apibendrinamas per pastarąjį ketvirtį amžiaus nuveiktas įvairių mokslo krypčių tyrėjų įdirbis (*3 dalis*).

Tolesnės monografijos dalys skirtos atskleisti istorinių procesų Pietryčių Lietuvoje XIX–XX a. kontekstą ir lenkų etninės grupės reprezentaciją šiuolaikinėje spaudoje lietuvių kalba. Istorinį kontekstą pristatančioje dalyje aptariama svarbiausių istorinių „lūžinių“ įvykių ir politinių veiksnių reikšmė tiriamo regiono gyventojų identiteto konstravimui. Aptariamą Rusijos imperijos, Lenkijos ir Lietuvos valstybių bei Lietuvos sovietinės okupacijos laikotarpio įvykiai (*4 dalis*). Žiniasklaida autorių yra vertinama kaip reikšminga ir turinti galią daryti įtaką visuomenės nuostatomis institucija, todėl išsamiau nagrinėjama straipsnių apie lenkus tematika, turinys ir šių straipsnių kilmės šaltiniai populiariojoje Lietuvos spaudoje lietuvių kalba (spausdintuose ir interneto dienraščiuose) (*5 dalis*).

¹ Projektas buvo įgyvendinamas pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą nacionalinę mokslo programą „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ (sutarties Nr. VAT–50/2012).

Baigiamosiose monografijos dalyse pristatomi ir išsamiai analizuojami autorių atlikto Pietryčių Lietuvos miestuose (daugiausia Šalčininkuose, Eišiškėse ir Švenčionyse) kokybinio tyrimo duomenys. Viena iš šių dalių yra skirta aptarti, kaip etniškumas ir su etnine priklausomybe siejami elementai (kalba, religija, tradicijos, kilmė) pasitelkiami brėžiant ar konstruojant skirtis ir bendrumus tarp gyventojų grupių, kokiuose socialiniuose kontekstuose jie yra svarbūs, o kokiuose – ne (*6 dalis*). Dalyje apie istorinės atminties ir etninių grupių identiteto sąveiką analizuojamos, pasitelkiant minėtų trijų miestų kontekstą, atminties politikos ir istorijos pasakojimų reikšmės etninių grupių identiteto konstravime, taip pat tiriamas institucijų vykdomos atminties politikos ir lokalios atminties santykis (*7 dalis*). Kitoje dalyje analizuojama, kaip švietimo politika ir mokyklos yra susijusios su etniškumo ir etninių ribų konstravimu, kaip tiriamojo regiono žmonės grindžia apsisprendimą renkantis mokyklą (*8 dalis*). Empirinių duomenų analizę užbaigia dalis, skirta etninių grupių savanoriškų organizacijų Pietryčių Lietuvoje veiklos pobūdžiui aptarti, ypač gilinantis į tai, kokią reikšmę jos turi etninių grupių mobilizacijai ir pilietiniam dalyvavimui, ir kaip šių organizacijų veiklos pobūdį lemia žmogiškieji ištekliai, bendradarbiavimas su kitomis organizacijomis ir institucijomis, finansavimo šaltiniai, ryšiai su politinėmis partijomis (*9 dalis*).

Autoriai viliasi, kad monografija bus įdomi ir naudinga socialinės ir kultūros politikos gairių kūrėjams, už etninių mažumų integracijos politiką atsakingoms institucijoms, mokslininkams ir visuomenei, taip pat visiems, norintiems geriau susipažinti su Pietryčių Lietuvos regiono politinės, socialinės ir kultūrinės raidos aplinkybėmis, šio regiono gyventojų identitetui būdinga specifika ir ją lemiančiomis priežastimis.

1. ETNIŠKUMAS IR IDENTITETAS SOCIALINIŲ MOKSLŲ TEORIJOSE

Monika Frėjutė-Rakauskienė, Kristina Šliavaitė, Irena Šutinienė

1.1. Etniškumas ir identitetas: sampratos ir kritinės perspektyvos

Identiteto sąvoka yra viena esminių analizuojant etninius procesus ir etniškumo raišką, todėl ją vartosime ir šiame darbe, tačiau pagrindinis dėmesys bus skiriamas identiteto konstravimo procesams aptarti². Bendrąja prasme identitetas suprantamas kaip individo sąistymasis³ su tam tikromis kategorijomis / grupėmis, be to, šiandienėse socialinių mokslų teorijose identitetas matomas kaip kintantis, procesualus, veikiamas institucinio konteksto (Wimmer, 2008; Čiubrinskas, 2008b, kt.). Kita vertus, tai daugelį aspektų turintis terminas, kurį sudėtinga apibrėžti vienareikšmiškai, kadangi identitetas reiškia tiek panašumą (angl. *same, identical*), tiek skirtingumą (angl. *difference*) nuo kitų (Lawler, 2008: 2). Atkreipiamas dėmesys, jog Lietuvos akademinėje erdvėje dažnai sinonimiškai vartojamos identiteto ir tapatybės sąvokos, iš kurių identitetas yra platesnė sąvoka, apimanti ne tik panašumo, bet ir skirtingumo nuo *kito, kitokio* aspektus (Čiubrinskas, 2008a: 7). Tirdami individualaus identiteto konstravimą, mokslininkai analizuoja pasakojimus, kadangi būtent pasakojant apie *save* ir *kita*, konstruojant savo biografiją ir pasitelkiant pasakotojui reikšmingus įvykius kuriamas ir perkuriamas individualus identitetas (Lawler, 2008). Šiame darbe analizuojamas etnis identitetas, todėl tyrėjams tampa svarbūs pasakojimai, kuriuose atsiskleidžia, kaip informantas(-ė) suvokia savo tapatinimąsi su skirtingomis socialinėmis ir / ar etninėmis grupėmis.

Vienu metu mes tapatinamės su skirtingomis socialinėmis grupėmis, tad skirtingi mūsų identitetai (pavyzdžiui, lyties, etninės grupės, kartos) veikia vienas kitą ir skirtingos identiteto kategorijos turi būti matomos kaip sąveikaujančios ir tarpusavyje susijusios, dinamiškos (Lawler, 2008: 3). Lyčių studijos pasiūlė sąveikinį požiūrį⁴ (angl. *interseccionality*), kuris pabrėžia įvairių tapatumo kategorijų sąveiką (Yuval-Davis, 2011: 3). Šioje perspektyvoje pabrėžiama, jog skirtingų identitetų sąveika / persidengimai kontekstualizuoja socialinius veikėjus, t. y. sukuria tam tikrą individo socialinę poziciją (angl. *situatedness*), kuri yra svarbi norint suvokti tiek individo požiūrį į tam tikras politines iniciatyvas, tiek dalyvavimą tam tikruose politiniuose, ekonominiuose ir socialiniuose projektuose (Yuval-Davis, 2011: 10). Etniškumo tyrimuose šis požiūris reikštų, kad interpretuojant tam tikrus procesus svarbu turėti omenyje ne tik etnines kategorijas, tačiau kaip etninė, lyties, socialinės klasės / sluoksnio,

² Apie identiteto sąvokos kritiką ir teorines tyrimų prieigas žr. taip pat Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė, 2013.

³ Literatūroje lietuvių kalba terminas „belonging“ verčiamas kaip „sąistymasis“ (žr. Čiubrinskas, 2008 a, b, kt.).

⁴ Literatūroje lietuvių kalba terminas „interseccionality“ verčiamas kaip „sąveika“, „sąveikinis požiūris“ (žr. pvz., Erentaitė, Piliškaitė Sotirovič, 2012).

kartos kategorijos sąveikauja tarpusavyje, kontekstualizuoja individus ir kuria tam tikrą socialinę poziciją, į kurią svarbu atsižvelgti analizuojant individualius požiūrius ar veiklos strategijas.

Viena iš socialinių kategorijų, svarbių identiteto konstravime, yra etninė grupė. Etninė grupė dažnai yra suprantama kaip socialinė grupė, turinti tam tikrą bendros kilmės mitą, kuomet bendrumas gali būti konstruojamas pasitelkiant tam tikrus kultūrinius elementus ir lyginant save su kitomis grupėmis (Eriksen, 2010). Mokslinėje literatūroje vartojami terminai „etninė grupė“, „etninė mažuma“, „tautinė mažuma“ turi ir tam tikrų ideologinių implikacijų, kurios suponuoja skirtingų etninių grupių situaciją ir galios santykius tam tikros visuomenės struktūroje (žr. pvz., Eriksen, 2010; Kasatkina, Leončikas, 2003). Šio darbo autoriai etninės grupės kaip pagrindinio termino vartojimo pasirinkimą grindžia nuostata, jog kalbant apie Pietryčių Lietuvos regioną etninės daugumos ir mažumos sąvokos įgyja skirtingą turinį nei kitose Lietuvos vietovėse. Etninės mažumos ar tautinės mažumos terminai bus vartojami kai kuriose teksto vietose, daugiausia kalbant apie teisiškai reglamentuotą grupės padėtį visuomenėje ar regione, kai akcentuojamas buvimo mažuma aspektas.

Paprastai skiriamos kelios perspektyvos, skirtingai interpretuojančios etniškumą ir etninį identitetą. Vienose perspektyvose – primordialistinėje (angl. *primordialism*) ir esencialistinėje (angl. *essentialism*) – etniškumas ir identitetas interpretuojami kaip nekintančios ir prigimtinės kokybės (Wimmer, 2008: 971). Instrumentalistinėje (angl. *instrumentalism*) perspektyvoje etnis identitetas matomas kaip pasirenkamas, kuomet pasirinkimas yra veikiamas tam tikrų interesų, o situacinėje (angl. *situationalism*) perspektyvoje pabrėžiamas kintamumas ir akcentuojama, kad identiteto pasirinkimas yra veikiamas konkrečios situacijos (Wimmer, 2008: 971). Trumpai tariant, pastarosios – instrumentalistinė ir situacinė – perspektyvos atstovauja vadinamajai konstruktyvistinei socialinių mokslų kryptčiai, kuri pabrėžia požiūrį, jog socialiniai reiškiniai yra socialiai konstruojami. Tyrinėtojai pabrėžia etninio identiteto kintamumą, situaciškumą, neapibrėžtumą (žr. Nagel, 1994; Sanders, 2002, kt.). Antropologo Fredriko Bartho XX a. antroje pusėje publikuotas tekstas, skirtas etniškumo klausimams, dažnai vertinamas kaip vienas pirmųjų atstovaujančių konstruktyvistinei perspektyvai etniškumo tyrimuose (pgl. Wimmer, 2008). F. Barthas (1969) teigia, kad etninė riba (angl. *ethnic boundary*) ir jų konstravimo mechanizmai, o ne kultūrinis turinys (papročiai, kalba, tradicijos ir pan.) yra svarbiausi analizės objektai tiriant etniškumą (Barth, 1969: 15). Po F. Bartho publikacijos etniškumo tyrimuose akcentuojami socialinių ribų tarp „savo“ ir „svetimo“ konstravimo būdai. Kita vertus, pripažįstama, kad kultūriniai elementai (kalba, tradicijos ir pan.) yra svarbūs ribų tarp grupių konstravimo procese (Wimmer, 2008: 982–983).

Identiteto sąvoka kaip analitinė kategorija pastaraisiais dešimtmečiais sulaukė griežtos kritikos. Rogerso Brubakerio ir Fredericko Cooperio teigimu, terminas *identitetas* socialiniuose moksluose taikomas įvairiems ir dažnai skirtingiems reiškiniams įvardyti, todėl nėra parankus analitinis instrumentas (Brubaker, Cooper, 2000: 6–8). R. Brubakeris (2002: 164) teigia, jog mes turime nustoti matyti socialinį gyvenimą kaip sudarytą iš apibrėžtų, aiškias ribas turinčių grupių, ir tokį požiūrį jis vadina „grupizmu“ (angl. *groupism*). R. Brubakeris siūlo „galvoti apie etniškumą, rasę ir tautą ne kaip apie grupes ar vienetus, o kaip apie praktines kategorijas, kultūrinės idiomos, kognityvines schemas, diskursines formas, organizacines rutinas, institucines formas, politinius projektus ir atsiktinius įvykius“ (Brubaker, 2002:

167), t. y. mokslininkai atkreipia dėmesį, kad etniniai procesai, etniškumas turi būti tiriami atsisakant išankstinių kategorijų, kartu ir išankstinio požiūrio, jog visuomenė sudaryta iš aiškiai apibrėžtų etninių ir kitų socialinių grupių.

Šiandieniuose identiteto tyrimuose pabrėžiamas ne tik terminijos problematiškumas, tačiau ir tai, jog turėtume tirti identiteto konstravimo mechanizmus, kadangi būtent socialiniai institutai, institucijos (šeima, švietimo sistema, mokykla, valstybė, žiniasklaida) tokioms socialinėms kategorijoms kaip lytis, klasė, rasė, etniškumas suteikia reikšmes (Ore, 2011). R. Brubakeris ir F. Cooperis kaip alternatyvą siūlo vartoti terminą *identifikacija* (angl. *identification*), kuris akcentuoja procesualumą ir atkreipia dėmesį į veikėjus (pavyzdžiui, valstybę), dalyvaujančius šiuose procesuose (Brubaker, Cooper, 2000: 14–17). A. Wimmer (2008) pabrėžia struktūrinio konteksto svarbą individualaus identiteto formavime ir teigia, kad individualios strategijos yra lemiamos socialinio konteksto (Wimmer, 2008: 973). N. Yuval-Davis skiria „priklausymo“ (angl. *belonging*) ir „priklausymo politikos“ (angl. *politics of belonging*) kategorijas, kurių pirmoji siejama su emocinio pobūdžio priklausomybės jausena, o antroji autorės apibūdinama kaip politinis projektas, kuriuose priklausomybė tam tikroms grupėms konstruojama įtraukiant ar atskiriant tam tikrus individus (Yuval-Davis, 2011: 10). Valstybė yra vienas iš didžiausių įtaką turinčių veikėjų, kuris per klasifikacines ir kategorizavimo schemas, surašymus bei biurokratinę sistemą kuria tam tikras kategorijas, kurios veikia individų ir grupių tapatumus (Brubaker, Cooper, 2000: 14). Etninių mažumų grupių atveju svarbu tiek valstybės, kurioje grupės lokalizuotos, tiek išorinės kilmės valstybės (angl. *kin state*) politika jų atžvilgiu (Brubaker, 1995). Apibendrinant galima akcentuoti, kad mokslininkai pabrėžia socialinio, politinio konteksto svarbą etniškumo ir etninių ribų konstravimui individualiu ir kolektyviniu lygmeniu, t. y. kelia klausimus apie institucijų svarbą formuojant mūsų tapatybes. Teigiama, kad pasienio regionai, t. y. regionai netoli skirtingų valstybių sienų, galimai patiriantys skirtingų valstybių institucijų įtaką, yra dėkinga plotmė tiriant tapatumo konstravimo procesus (žr., pvz., Wilson, Hastings, 2000: 12, kt.).

Lietuvoje tiriamos tiek etninių mažumų (Daukšas, 2012, 2014; Geben, 2010; Taljūnaitė, 2014; Labanauskas, 2014; Lichačiova, 2010; Kazėnas et al., 2014; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, 2012; Frėjutė-Rakauskienė, 2011, 2013a; Šliavaitė, 2011, kt.), tiek emigrantų (Čiubrinskas et al., 2014; Čiubrinskas, 2011; Čiubrinskas, Kuznecovienė, 2008; Ramonienė, 2015, kt.) identiteto konstravimo tendencijos. Analizuotas tam tikrų institucijų ar valstybės (valstybių) praktikų poveikis mažumų identitetų konstravimui (žr., pvz., Daukšas, 2012, 2008 etc.). Kita vertus, manome, kad valstybės politikos ir institucijų, organizacijų veiklų sąveika su individualaus ir kolektyvinio (grupės) identiteto formavimu nėra visapusiškai tirta kalbant apie Lietuvoje vykstančius procesus. Šios monografijos autorių tikslas yra aptarti skirtingus aspektus – istorinius procesus, žiniasklaidos konstruojamus įvaizdžius, savivaldybių lygmeniu vykdomą istorinės atminties politiką, švietimo įstaigų ir savanoriškų organizacijų vaidmenį etniškumo raiškos pobūdžiui Pietryčių Lietuvos regione. Manome, kad šios tyrimo dimensijos visapusiškiau leidžia suvokti etninius procesus aptariamame regione, papildydamos viena kitą ir įgalinančios matyti visuminį vaizdą, o ne atskirus elementus. Sykiu šios autorių išskirtos analizės dimensijos (žiniasklaida, istorinės atminties praktikos savivaldybių lygmeniu, švietimo sfera, savanoriškų organizacijų veikla) formuoja kontekstą, kuriame vietos gyventojai konstruoja savo tapatybes brėždami ribas (pgl. Barth,

1969) tarp grupių ar kvestionuodami jas. Tad žiniasklaida, mokykla, savanoriška organizacija, muziejus, savivaldybės skyrius, planuojantis kultūrinius renginius bendruomenėje, atstovauja institucijoms, kurios tiesiogiai veikia etninius procesus. Kai kuriuos teorinius šios sąveikos aspektus aptarsime tolesniuose poskyriuose.

1.2. Istorinė atmintis ir etnis identitetas

Istorinė atmintis (etninės grupės praeities pasakojimai) nacionalizmuose priklauso simbolinės nacionalizmo raiškos kuriant tautinę vaizduotę aspektui (Anderson, 1999), kuris yra ypač svarbus etniniam, tautiniam, pilietiniam ir kitiems kultūrinio-teritorinio bendrumo pagrindu kuriamiems identitetams (Smith, 1999: 245). Kaip pastebi Anthony D. Smithas, tik „simbolinio palaikymo“, kultūrinių išteklių buvimas gali parodyti tautinio identiteto galią ir raiškos gyvybingumą, o istorinė atmintis sudaro svarbią šio „simbolinio palaikymo“ dalį (Smith, 2009: 100–101). Pasak Deivido McCrone, „istorija nėra negyva praeities našta dabarčiai, tai svarbi priemonė, kurios pagalba yra nuolat ir aktyviai formuojamas ir konstruojamas identitetas“ (McCrone, 1998: 63).

Nacionalinė atmintis yra tautinės valstybės institucijų ir kitų socialinių veikėjų (dažniausiai – tautinių elitų) kuriama ir reiškiamą per simbolius, ženklus, vaizdinius, ritualus, simbolines vietas, paminklus ir kitas atminties kultūros formas; jais siekiama tam tikras tautos atminties reikšmes įdiegti individams. Taip kuriamas kolektyvinis tautos identitetas (Assmann 2013, 48). Praeities pasakojimai suteikia tautiniams bei etniniams identitetams tęstinumo ir savitumo matmenis, taip pat kuria emocinius priklausymo bendrijai aspektus ir dėl šios simbolinės galios yra naudojami kaip svarbus įrankis socialinėse galios santykių praktikose (Giordano, 2008; Hodgkin, Radstone, 2006).

Atminties tyrimuose neretai apsiribojama šio institucinio tautinių pasakojimų raiškos aspekto tyrimais (Kansteiner, 2002; Čepaitienė, 2013), bet daugelis tyrėjų atkreipia dėmesį į tokių tyrimų nepakankamumą atskleidžiant etninio identiteto ir istorinės atminties sąsajas. Atkreipiamas dėmesys į institucijų kuriamose praktikose ir materialiuose artefaktuose reiškiamų pasakojimų ir jų raiškos kasdienybės kontekstuose bei situacijose skirtumus, pastebint, kad etninio identiteto kūrime naudojamų pasakojimų turinį lemia ne tik politiniai veikėjai ir institucijų strategijos, jų galią bei turinį dažnai lemia ir kasdienio gyvenimo mąstymo ir kalbėjimo būdai, taip pat konkrečios socialinės situacijos ir kontekstai (Smith, 1997; Wangler, 2012: 43; Kansteiner, 2002), „etnonacionalinės politikos ir kasdienybės sritys dažniausiai nesutampa“ (Wangler, 2012: 312). Tyrimuose atskleidžiamas šių pasakojimų raiškos sudėtingumas bei daugiareikšmiškumas: tautinių elitų ir valstybės institucijų kuriamomis kultūrinės atminties⁵ formomis (paminklais, ritualais, simboliniais ženklais, muziejais ir kt.) išreikštas oficialusis pasakojimas

⁵ Kultūrinės ir komunikacinės atminties sąvokos šioje monografijoje apibūdinamos plačiai taikomomis Jano Assmanno apibrėžtimis. *Kultūrinė atmintis* reiškiamą fiksuotomis kultūros formomis (tekstais, paminklais, muziejais, ritualais ir pan.) ir perduodama organizuota komunikacija. *Komunikacinė atmintis* – grupėms svarbi dabar gyvenančių kartų atmintis, formuluojama ir perduodama neorganizuotoje neformalioje komunikacijoje (Assmann, 2008). Pažymėtina, kad šiuolaikinėse visuomenėse kultūrinė ir komunikacinė atmintis gali būti aiškiai atskirtos tik teoriniu požiūriu, atminties praktikose jų formos ir metodai yra susiję (Welzer, 2008: 486).

dažnai nesutampa su populiariuoju (Hodgkin, Radstone, 2006: 13) ir žmonių interpretacijos nebūtinai atspindi kultūrinės atminties kūrėjų intencijas, nes žmonės gali ne tik įvairiai interpretuoti oficialiąsias reikšmes, bet ir jas atmesti ar joms prieštarauti (Kansteiner, 2002: 194). Tarp ryškesnių etninio tapatumo diskursus ir naratyvus diferencijuojančių veiksmų įvardijami raiškos lygmenys (viešasis / institucinis, pusiau viešas ir privatus – de Chilia, 2009), taip pat regioniniai bei istoriniai kontekstai (Wangler, 2012: 37–38). Atminties tyrimuose atskleidžiami sudėtingi ir daugiareikšmiai kultūrinio, grupinio ir individualaus atminties lygmenų sąryšiai bei neatitikimai, neretai ir įtampos (Erll, 2011; Kansteiner, 2002). Tai būdinga ir politinių veikėjų bei institucijų kuriamo ir diegiamo tautos istorijos pasakojimo raiškai tautinių mažumų grupėse: tyrimai rodo, kad „tautinių mažumų identiteto negalima tiesiogiai išvesti iš politinių elitų darbotvarkės, nes joje neatsižvelgiama į reikšmes ir svarbą, kurią šiai darbotvarkai teikia kasdienybės praktikose dalyvaujantys paprasti žmonės“ (Fox, Miller-Idriss, 2008: 537).

Tautinės valstybės institucijų kuriami ir per atminties politiką diegiami tautos istorijos pasakojimai turi tendenciją kurti vieną unifikuotą tautą ar etninę grupę, pateikiant vieną homogenizuojančią praeities versiją. Dažniausiai šis homogeniškumas yra „išrandamas“, tyrėjai pagrįstai kelia klausimus, ar šiuolaikinėse visuomenėse galima kalbėti apie vieną „tautinę praeitį“, ar „tautos istorija“ veikia yra „subyrėjusi“ į daugelį mažumų istorijų (Smith, 1997: 50, 2009: 101; McCrone, 1998: 44–63). Homogenizuojanti, paremta institucinėmis galiomis nacionalinio pasakojimo raiška šiuolaikinėse visuomenėse kelia daug problemų, visų pirma įvairių pasakojimų sąveikos klausimus. Skirtingus istorijos ir kilmės pasakojimus turinčių grupių istorijų sąveika ir (arba) konkurencija gali reikštis įvairiai ir turėti įvairių pasekmių – nuo įvairių grupių istorijų ir įvairios kilmės derinimo kultūrinio pliuralizmo formomis iki atvejų, kai dėl skirtingų istorijos pasakojimų „keitimasis vertybėmis, reikšmėmis ir prioritetais gali ne visuomet vykti dialogo ir bendradarbiavimo forma, o būti labai priešiškas, konfliktiškas ir net nesuderinamas“ (Bhabha 1995: 48). Mokslininkai pastebi, kad pilietiniam identitetui svarbus bendras valstybės kaip politinio vieneto istorijos pasakojimas, reiškiamas kad ir negausiais, bet bendrais simboliniais ištekliais (valstybės švenčių minėjimais, simboliais ir pan.) (Smith 1997: 50, 2009: 101–102).

Tyrimai rodo, kad Pietryčių Lietuvos regiono istorija gana skirtingai, kartais prieštarinčiai interpretuojama Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje (Nikžentaitis, 2004). Šie skirtumai atsispindi ir kai kurių regiono vietovių kultūrinėje atmintyje, kurioje vyrauja lenkų tautinės grupės pasakojimas ir yra atminties ženklų, prieštaraujančių Lietuvos istorijos pasakojimui (Čepaitienė, 2013: 255). Bet, kaip minėta, oficialiąsias elitų ir institucijų kuriamas kultūrinės atminties reprezentacijas kasdienybės kontekstuose žmonės gali įvairiai interpretuoti, priimti arba atmesti (Kansteiner, 2002: 194). Todėl tikslinga tirti atminties politikos lygmeniu reiškiama tautos praeities pasakojimų raišką „iš apačios“, nagrinėjant, kaip instituciniu lygmeniu (kultūrinėje atmintyje) reiškiama praeities pasakojimai yra interpretuojami pačių gyventojų ir naudojami jų individualaus lygmens etninio ar pilietinio identiteto daryboje.

Istorinės atminties ir etninio, pilietinio, regioninio bei lokalaus identiteto sąsajoms skirtoje monografijos dalyje aptarsime, kaip instituciniu lygmeniu (simboliniais erdvės objektais ir kolektyvinėmis atminimo praktikomis) kuriamus ir reiškiamus tautos praeities pasakojimus regiono etninių grupių atstovai interpretuoja ir naudoja konstruodami savo identitetą kasdienybės kontekstuose.

1.3. Mokykla ir švietimo sistema socialinių mokslų teorijose: nuo galios santykių reproduktorių link sociokultūrinės įvairovės pripažinimo

Švietimo sistema ir mokykla kaip institucija yra svarbios sferos, kuriose formuojamas etnis bei pilietinis identitetai (Swain, 2005). Švietimo sistema sociologų, antropologų ir kitų mokslininkų tyrinėjama socialinės reprodukcijos, mažumų teisių, daugiakultūriškumo, socialinės integracijos ir kitų teorinių prieigų perspektyvose.⁶ Šios kryptys tam tikrais aspektais analizuoja, kaip institucinis kontekstas sąveikauja su etniškumu ir etninių kategorijų konstravimu.

Socialinės reprodukcijos perspektyvoje pabrėžiama, jog švietimo sistema reprodukuoja ir įtvirtina egzistuojančią socialinę struktūrą ir kultūrinę tvarką (Collins, 2009: 34; Blossfeld, Shavit, 2011). Šioje prieigoje svarbi socialinio sluoksniu / klasės dimensija, kadangi ji traktuojama kaip veikianti švietimo sistemos dalyvio situaciją, galimybes, pasiekimus (žr. Collins, 2009; Lareau, 2011 [2002]; Willis, 2011 [1981]). Kita vertus, atsišleidžia ir etninio aspekto svarba, kadangi tyrimai atskleidė, jog prastesni etninių mažumų grupių vaikų mokymosi rezultatai buvo veikiami tam tikro požiūrio į juos ugdymo įstaigose (Collins, 2009: 39–40, žr. taip pat Petrušauskaitė, 2014). Mokymosi rezultatams gali turėti įtakos ir skirtumas tarp vaikų šeimos ir mokyklos / švietimo sistemos kultūrinių nuostatų (Okuma-Nyström, 2009: 30). Šioje perspektyvoje atskleidžiama, kaip švietimo sistema įtvirtina ir palaiko dominuojančios visuomenės grupės (etnine, kultūrine, socialinės klasės prasme) vertybes, o etninės ir socialinės mažumos atsiduria prastesnėje situacijoje.

Etninių mažumų švietimo klausimai analizuoti taikant integracijos perspektyvą (žr., pvz., Beresnevičiūtė, 2005b; Leončikas, 2007; Lindemann, Saar, 2011; Zepa, 2010). Šioje perspektyvoje analizuojama, ar skirtingų etninių bendruomenių nariai, turintys tokį patį išsilavinimą, turi ir tokias pačias socialinio mobilumo galimybes, t. y. analizuojama, kaip etniškumas veikia pasiekimus studijose / švietime, ar skirtingos etninės grupės turi lygias galimybes siekti švietimo. Pavyzdžiui, Kristina Lindemann ir Ellu Saar (2011), atlikę tyrimus Estijos visuomenėje, išvelgia tam tikrus netolygumus tarp etninės daugumos (estų) ir rusakalbių pasiekimų švietimo / išsilavinimo srityje ir teigia, kad šie netolygumai susiję su tuo, kaip švietimas yra instituciškai organizuojamas šalyje (Lindemann ir Saar, 2011: 87–88). Tadas Leončikas (2007: 114–115) tyrė mokyklos lietuvių ar mažumos mokomąją kalbą pasirinkimo tendencijas ir atskleidė, kad Lietuvoje mokyklą lietuvių mokomąją kalbą pasirinkę tautinių mažumų nariai šį pasirinkimą sieja su geresnėmis socialinio mobilumo galimybėmis, o sykiu tai atskleidžia, jog socialinis mobilumas siejamas su asimiliacinėmis nuostatomis. Integracijos perspektyva analizuojant švietimo sektorių yra aktuali, kadangi analizuoja, kaip išsilavinimas sąveikauja su etniškumu ir veikia individų situaciją konkrečios visuomenės struktūroje.

Daugiakultūriškumo perspektyva susijusi su mažumų teisių klausimais ir jų užtikrinimu skirtingose institucijose bei visuomenėje. Visuomenė yra matoma kaip pasiekusi daugiakultūrę

⁶ Apie švietimo sistemos teorines tyrimų kryptis žr., pvz., Arum, Beattie, Ford, 2011; Žalimienė et al., 2011; Trakšelis, 2014.

integraciją (angl. *multicultural integration*) tuomet, kuomet skirtingų grupių kultūriniai skirtumai yra atpažįstami, šios grupės yra atstovaujamos skirtingose institucijose (Kymlicka, Norman, 2010: 14). Daugiakultūriškumo perspektyva sulaukė nemažai kritikos dėl kultūros kaip nekintančios, turinčios aiškias ir nekintančias ribas sampratos, taip pat ši perspektyva dažnai siejama tiesiog su politiniu korektiškumu, kuris nespėndžia jokių realiai egzistuojančių problemų (Prato, 2009). Švietimo sritis yra viena svarbiausių daugiakultūriškumo perspektyvoje, kadangi būtent šioje srityje yra svarbu, kaip kultūrinis ir socialinis skirtingumas atpažįstamas ugdymo procese (vadovėliuose, socialinėje komunikacijoje klasėse) (Banks, 2004, 2008; May, 2012 etc.). Kai kurie mokslininkai kvestionuoja multikultūriškumo termino ir perspektyvos pritaikomumą Lietuvos visuomenės analizei, siedami šią perspektyvą visų pirma su imigracijos procesais (Tamošiūnas, 2000: 44). Švietimo srities analizei multikultūriškumas pasitelkiamas tiek kalbant apie tautinių mažumų švietimą skirtingais istoriniais laikotarpiais (Saugėnienė, 2003), tiek vertinant situaciją šiandienėje mokykloje (Balžekienė et al., 2008; Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė, 2010). Daugiakultūriškumo perspektyva analizuojant švietimo situaciją Pietryčių Lietuvoje yra aktuali, kadangi šioje perspektyvoje akcentuojamos mažumų kalbinės teisės, kreipiamas dėmesys, kaip valstybės patvirtintos švietimo programos atitinka etninių mažumų poreikius, kiek atsižvelgiama į tautinių mažumų poreikius švietimo institucijose, kokia vyksta komunikacija ir tarpusavio sąveika ugdymo įstaigose tarp ugdymo dalyvių, save priskiriančių skirtingoms etninėms, kalbinėms ir religinėms bendruomenėms.

Manytume, kad, turint galvoje išsikeltą tikslą analizuoti identitetą kaip procesualų reiškinį, kalbant ne apie stabilų identitetą, o apie identifikaciją ir struktūrinio-institucinio konteksto įtaką individo savęs suvokimui ir priklausomybės tam tikroms grupėms jauseną svarbu sujungti tam tikrus visų trijų išskirtų perspektyvų elementus. Švietimui skirtoje monografijos dalyje analizuosime, kaip kintančiame teisiniame, socialiniame ir ekonominiame kontekste individai strateguoja / planuoja išsilavinimą (pasirenka mokyklas ir kitas ugdymo įstaigas), t. y. kaip struktūrinis kontekstas veikia identifikavimosi tendencijas. Taip pat aptarsime, kokį turinį skirtingas socialines pozicijas užimantys informantai (mokytojai, mokyklų administracijos nariai, tėvai, mokiniai) suteikia socialinio mobilumo, etniškumo sąvokoms. Svarbus analizės aspektas bus ir etniškumo dėmuo mokyklų bendruomenėse bei tarpusavio sąveikoje.

1.4. Savanoriškos etninių grupių organizacijos ir jų poveikis identitetui

Etninių grupių savanoriškos organizacijos tiriamos konstruktyvistinėje identiteto tyrimų perspektyvoje (žr. Brubaker, Cooper, 2000; Brubaker, Loveman, Stamatov, 2004; Barth, 1969; Sanders, 2002). Šios organizacijos matomos kaip tam tikros institucijos, turinčios poveikį ir darančios įtaką konstruojant etninių grupių kolektyvinį identitetą, o šių organizacijų lyderiai (Yuval-Davis, 2006) matomi kaip tam tikri socialiniai veikėjai, formuojantys kolektyvinį identitetą ir mobilizuojantys bendruomenę. Šie etninių bendruomenių lyderiai inicijuoja savanoriškų organizacijų susikūrimą, įvairių veiklų, nukreiptų bendruomenės reikmėms tenkinti, vykdymą, kurios sutelkia bendruomenę ir išskiria ją iš kitų etninių grupių bendruomenių.

Etniškumas čia yra traktuojamas kaip vienas iš (etninių grupių) pilietinės saviorganizacijos veiksmų, o etninių organizacijų susikūrimo motyvai ir iš dalies įtaka etninių grupių identiteto (etninio, pilietinio) konstravimui yra aptariami remiantis kultūrine, ekonomine ir politine dimensijomis. Saviorganizacijos ir dalyvavimo savanoriškose organizacijose kultūrinė dimensija gali būti matoma kaip padedanti puoselėti savo etninį tapatumą, identitetą, kultūrą, kalbą, istoriją (Fennema, 2004; Fennema, Tillie, 2001; Holley, 2003; Karlis, 2015 etc.); ekonominė dimensija yra suprantama kaip prieiga prie įvairių ekonominių resursų (valstybės, vietos, tarptautiniu lygmeniu) (Brubaker, 2004; Hale, 2008; Li, 2004 etc.); politinė dimensija apibrėžiama kaip tam tikrų socialinių pasikeitimų ginant tautinių bendruomenių teises siekis, o etninių grupių organizacijos – kaip vienas iš būdų gauti politinio dalyvavimo prieigą ir tokiu būdu formuoti politinę dienotvarkę, atliepančią specifinius poreikius (Simon, 2011; Stryker, Owens, White, 2000; Simon, Klandermans, 2001; Vertovec, 1999; Chaney, Fevre, 2001 etc.).

Tokiu būdu, analizuojant pilietinį dalyvavimą, atskleidžiamos etninių grupių bendruomenių mobilizacijos strategijos, taip pat, atsižvelgiant į savanoriškų organizacijų tipus, veiklos kryptis ir tikslus, nustatomi pagrindiniai etninių grupių socialiniai poreikiai. Viena vertus, tyrinėjant baltarusių, rusų ir lenkų savanoriškas organizacijas atskleidžiamas šių organizacijų vaidmuo pilietiniame Lietuvos visuomenės gyvenime ir etninių grupių pilietinio identiteto formavimuisi, kita vertus – tiriama jų svarba ir įtaka etninio identiteto raiškai ir turiniui.

Pilietines organizacijas sunku vienareikšmiškai apibrėžti, kadangi mokslininkai dažnai diskutuoja šių organizacijų finansinį nepriklausomumą nuo valstybės institucijų ir jų indėlį į pilietinės visuomenės vystymąsi (pvz., plačiau žr. Fennema, 2004; Žiliukaitė, 2006; Pilietiškas ir pilietinė visuomenė, 2012 etc.). Pavyzdžiui, politologė Iris Marion Young skiria privačias (kurių veikla daugiau individualistinė, teikianti naudą jų nariams), pilietines (kurių veikla skirta vietos, miesto, šalies ar net pasaulio gyvenimui gerinti) ir politines asociacijas (Young, 2000: 160–162). Šiame darbe vietoj pilietinių vartojama savanoriškų organizacijų sąvoka, kuri apibrėžia platesnį įvairių pilietinių darinių spektrą (žr. Žiliukaitė, Ramonaitė, Nevinskaitė, Beresnevičiūtė, Vinogradnaitė, 2006).

1.5. Etniškumo reprezentacija žiniasklaidoje

Mokslininkai, analizuojantys etninių mažumų grupių ir įvykių, susijusių su šiomis grupėmis, vaizdavimą žiniasklaidoje įvardija keletą viešo diskurso aspektų (taip pat ir ydingų). Diskurso sąvoka šiame darbe apibrėžiama remiantis C. Hartu, pagal kurį diskursas – tam tikrų vaizdinių, paplitusių arba būdingų tam tikrai bendruomenei, grupė, apibūdinama kaip idealizuoti pažinimo modeliai, apimantys įvairias reprezentacijos ir argumentacijos strategijas (Hart, 2010: 183–187). Šie diskurso aspektai yra siejami su įvairių vaizdinių (taip pat ir neigiamų), etninių grupių tapatumo elementų (etninių grupių spaudoje) konstravimu (žr. Šulmane, 2010; Kraniauskienė, 2012; Kazėnas et al., 2014), tariamų grėsmių, siejamų su etninėmis grupėmis, įvardijimu, etninio nepakantumo, tarpetninio konflikto visuomenėje kurstyimu (žr. Frėjutė-Rakauskienė, 2009; Beresnevičiūtė, 2010; Petrušauskaitė et al.,

2015), etninių mažumų grupių marginalizacija, visuomenės nuostatų formavimu, poveikio savo valstybės piliečiams, taip pat ir tėvynainiams, kuriančio prielaidas destabilizacijai šalies visuomenėje, darymu (žr. Martišius, 2014) etc. Šiame darbe žiniasklaida matoma kaip institucija, formuojanti, konstruojanti ir daranti įtaką viešajai nuomonei įvairiais klausimais. Viena vertus, žiniasklaida, kaip institucija, turi įrankius daryti įtaką auditorijai (Staiger, 2005; Van Dijk, 2012), konstruoti tam tikrų grupių (taip pat ir etninių) tapatumo elementus (žr. Vihalemm, Jakobson, 2011; Cheskin, 2012; Frėjutė-Rakauskienė, 2013a; etc.), daryti įtaką viešajai politikai (žr. Ilkevičiūtė, 2015), tarptautinei politikai, tarpvalstybiniais santykiams (žr. Besova, Cooley, 2009). Kita vertus, pats viešasis (taip pat ir žiniasklaidos) diskursas ir kalba matomi kaip simbolinė galia, daranti poveikį žmonių mąstysenai, įsitikinimams bei suvokimui (Bourdieu, 1991: 170) ir atspindinti galios santykius visuomenėje (Fairclough, 1989). Kalba ir viešuoju diskursu, pasitelkiant tam tikrą ideologiją ar ideologijas, kaip politinio dominavimo instrumentus, mobilizuojama visuomenė (Bourdieu, 1991: 170; Fairclough, 1989). Todėl svarbu tyrinėti žiniasklaidoje pateikiamus, cituojamus šaltinius, nes dažniausiai cituojamos grupės – „simboliniai elitai“ (politikai, žurnalistai, mokslininkai, rašytojai), kurie kontroliuoja daugelį įtakingų viešųjų diskursų, vaidina ypatingą vaidmenį reprodukuojant dominuojančias žinias ir ideologijas visuomenėje (Van Dijk, 2012: 17). Taip pat žiniasklaidos diskursas, analizuojamas konstruktyvistinėje žiniasklaidos tyrimų perspektyvoje, kuri ir bus taikoma šiame darbe, leidžia giliau pažvelgti ir paaiškinti žiniasklaidos dominuojančiomis reprezentacijomis kuriamas ir ilgainiui tampančias visiems priimtinas ir bendras reikšmes apie tam tikrus įvykius, reiškinius ir grupes (Matheson, 2005).

2. METODOLOGINĖS TYRIMO PRIEIGOS

*Monika Frėjutė-Rakauskienė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitytė,
Irena Šutinienė*

Šio darbo empiriniai duomenys surinkti atlikus sociologinį kokybinį tyrimą tikslingai pasirinktose Pietryčių Lietuvos vietovėse, istoriografijos ir kitų mokslo krypčių literatūros analizę bei Lietuvos spaudos⁷ turinio tyrimą. Manome, kad būtent tokia tarpdisciplininė ir skirtingus analizės šaltinius pasitelkianti metodologinė prieiga leidžia visapusiškai išanalizuoti mums rūpimus klausimus. Toliau tekste detaliau aptariamos visos trys minėtos tyrimo kryptys.

Kokybinis sociologinis tyrimas. Kokybinis lauko tyrimas buvo atliktas Pietryčių Lietuvos vietovėse 2013 m. balandį – 2014 m. birželį. Daugiausia duomenų surinkta Šalčininkuose, Švenčionyse, Eišiškėse (žr. 1 pav.). Tyrimo eigoje, atliekant atranką „sniego gniūžtės“ principu, keletas interviu atlikti Pabradėje, Švenčionėliuose ir Turgeliuose, t. y. vietovėse, netoliese pagrindinių vietų, kur vyko tyrimas⁸.

1 pav. Pietryčių Lietuvos miestai, esantys Lietuvos ir Baltarusijos pasienyje, kur buvo vykdomas kokybinis lauko tyrimas



⁷ Šiame darbe greta termino „žiniasklaida“ vartojamas terminas „spauda“ yra suprantamas kaip viešo tekstinio informacinio diskurso forma, kuri apima ir spausdintinę, ir elektroninę spaudą (dienraštį ir interneto tinklalapius). Šiuo atveju vartojamas terminas „žiniasklaida“ apima daug platesnį informacijos sklaidos priemonių spektrą (pvz., ir televizija, radijas etc.).

⁸ Tyrimas buvo atliekamas įgyvendinant mokslinių tyrimų projektą „Etninės mažumos Pietryčių Lietuvoje: etninio, pilietinio, regioninio ir lokalaus tapatumų raiška“. Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. VAT-50/2012).

Pagal etninę gyventojų sudėtį, Eišiškėse, Pabradėje, Šalčininkuose ir Turgeliuose didžiąją gyventojų dalį sudaro lenkai, o Švenčionyse ir Švenčionėliuose – lietuviai. Švenčionių miestas buvo pasirinktas tyrimui siekiant palyginamumo ir turint tikslą išsiaiškinti, kaip / ar etninius procesus veikia skirtinga gyventojų etninė kompozicija bei kiti galimi veiksniai. Eišiškės, Šalčininkai, Turgeliai priklauso Šalčininkų rajonui, o Pabradė, Švenčionėliai ir Švenčionių miestas – Švenčionių rajonui. Šios vietovės (Šalčininkai, Švenčionys, Eišiškės) buvo pasirinktos dėl savo daugiaetninės gyventojų kompozicijos (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Kai kurių Pietryčių Lietuvos miestų gyventojai pagal tautybę, 2011 m.

Miesto pavadinimas	Iš viso (tūkst.)	Lietuviai (tūkst.; proc.)	Rusai (tūkst.; proc.)	Lenkai (tūkst.; proc.)	Baltarusiai (tūkst.; proc.)
Eišiškės	3 416	286 (8,4)	109 (3,2)	2 844 (83,2)	56 (1,6)
Šalčininkai	6 358	877 (13,8)	453 (7,1)	4 538 (71,4)	265 (4,1)
Švenčionys	4 963	2 799 (56,4)	860 (17,3)	860 (17,3)	226 (4,5)
Pabradė	5 994	1 607 (26,8)	1 106 (18,4)	2 681 (44,7)	316 (5,3)
Švenčionėliai	5 771	4 039 (70)	495 (8,6)	844 (14,6)	224 (3,9)

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas (2011b). Oficialiosios statistikos portalas, *Miestų gyventojai pagal tautybę 2011*, <http://osp.stat.gov.lt/2011-m.-surasymas> [žiūrėta 2016 09 29].

* tikslī Turgelių gyventojų etninė sudėtis šiame šaltinyje nenurodoma.

Atliekant kokybinį lauko tyrimą pagrindinis metodas buvo kokybiniai pusiau struktūruoti ir giluminiai interviu. Pusiau struktūruoti interviu buvo atliekami su ekspertais: regiono mokyklų administracijos atstovais, mokytojais, savivaldybių darbuotojais, kuruojančiais specifines sritis, savanoriškų vietos organizacijų lyderiais ir atstovais, regiono laikraščių redaktorais. Giluminiai interviu buvo atliekami su miestų ir miestelių gyventojais, sutikusiais dalyvauti tyrime. Pagrindiniai šių informantų (ne ekspertų) atrankos kriterijai buvo etniškumas, lytis ir amžius. Kalbant apie etniškumą, svarbiausias kriterijus buvo tai, kaip patys informantai save apibūdina etnine prasme. Kadangi regionas daugiaetninis, informantų apibūdinimai kaip „mišrios“ etninės priklausomybės buvo dažni atvejai ir tokie informantai taip pat papildavo į imtį. Siekėme, kad tyrimo imtyje nedominuotų kuri nors etninė grupė, kad imtis atspindėtų regiono etninę įvairovę. Interviu buvo imami ir iš vyrų, ir iš moterų. Atliekant atranką pagal amžių, sąlyginai buvo išskirtos trys grupės: jaunesnioji karta (nuo 17 iki 30 metų amžiaus), vidurinioji karta (nuo 31 iki 50 metų amžiaus) ir vyresnioji karta (vyresni kaip 50 metų amžiaus). Tyrimas vyko keliomis kryptimis – istorinė atmintis, patirtys švietimo sektoriuje ir mokyklų pasirinkimo priežastys, savanoriškos organizacijos ir jų veiklos, – todėl ir atrankos buvo vykdomos atsižvelgiant į anksčiau išvardytus amžiaus, etniškumo, lyties kriterijus, tačiau ieškant informantų skirtingais kanalais.⁹ Iš viso bendrai tyrimo vykdymo

⁹ Detalesnė informacija apie informantų atranką ir imtį analizuojant istorinės atminties, švietimo sektoriaus pasirinkimo bei savanoriškų organizacijų veiklų klausimus bus pateikta kiekvienoje šiems analizės pjūviams skirtoje monografijos dalyje.

metu buvo atlikti 125 interviu, iš kurių 45 su ekspertais. Skirstant pagal vietovę, 45 interviu buvo atlikti Eišiškėse, 45 – Šalčininkuose, 26 – Švenčionyse, 6 – Pabradėje, 2 – Turgeliuose, 1 – Švenčionėliuose. Vidutinė interviu trukmė – valanda ir daugiau. Informantams sutikus, buvo atliekamas interviu garso įrašas. Informantams garantuotas anonimiškumas ir konfidencialumas, todėl visų šioje monografijoje interviu duomenys yra anonimizuoti.

Kokybinio tyrimo metu buvo naudojamas klausimynas lietuvių ir rusų kalbomis, kurį sudaro 62 klausimai, suskirstyti į keletą klausimų grupių, liečiančių atskiras sritis arba temas, numanomai, svarbias identiteto formavimuisi, jo raiškai: etninė kilmė, religija, kalba; socialiniai ryšiai; santykiai su istorine tėvyne; istorija ir teritorine sienų kaita (domėjimasis praeitimi, etninei grupei svarbios simbolinės reprezentacijos, konkrečių simbolių tautinio pasakojimo reprezentacijų (paminklų, simbolių minėjimo praktiku) reikšmės, istorinių įvykių ir laikotarpių aktuali atmintis); švietimas (mokyklos viena ar kita mokomąja kalba pasirinkimo priežastys, tarptautiniai santykiai mokyklos bendruomenėje, požiūris į valstybės švietimo politiką, gimtosios ar valstybinės kalbos vartojimas ir kt.); darbo rinka; pilietinis ir politinis dalyvavimas (požiūris į etninių partijų reikšmę bei svarbą, į Lietuvoje vykdomą etninių mažumų politiką ir kt.); socialinė savijauta ir etninės įtampos; žiniasklaidos vartojimas ir žiniasklaidos priemonių pasirinkimas. Kokybinio tyrimo klausimynas buvo taikomas lanksčiai, atsižvelgiant į kiekvieną informantą individualiai: informanto patirtis, reakcijas į tyrimo klausimus, pasakojimo posūkius, turinį. Interviu metu buvo užduodami papildomi, patikslinantys klausimai. Interviu buvo atliekami lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis, daugiausia – rusų kalba. Interviu analizuoti tematiškai, duomenis sisteminant ir apibendrinant, siekiant išsiaiškinti informantų kuriamas reikšmes. Atliekant pusiau struktūruotus interviu su ekspertais buvo gilinama į konkrečią sritį, atstovaujama eksperto (žiniasklaida, švietimas, kultūrinių renginių organizavimas, savanoriškų organizacijų veikla), ar / ir atstovaujamos institucijos veikla.

Istoriografijos ir šaltinių duomenų analizė. Siekiant kontekstualizuoti šiuolaikinius procesus buvo atliekama istorinių procesų analizė, remiantis ligšiolinės lietuviškos istoriografijos ir kitų mokslo sričių darbais, taip pat Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Lietuvos ypatingojo archyvo KGB dokumentų skyriaus ir Lietuvos valstybės naujojo archyvo archyviniais dokumentais. Chronologiškai šie dokumentai priskirtini laikotarpiui nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki Lietuvos valstybingumo atkūrimo 1990 m. Buvo analizuojama, kaip XX a. istorijos „lūžiniai“ įvykiai, Lietuvos Respublikos ir kaimyninių valstybių sienų kaita veikė gyventojų tapatumų raišką dabartinio Pietryčių Lietuvos regiono ribose.

Lietuvos spaudos tyrimo metodologija ir analizuoti šaltiniai. Siekiant kontekstualizuoti etninių santykių procesus šiuolaikinėje visuomenėje, monografijoje pristatomas Lietuvos spaudos lietuvių kalba apie lenkų etninę grupę tyrimas. Reikia pabrėžti, kad analizuojamas ne regioninės, bet populiariosios nacionalinės spaudos diskursas apie lenkų etninę grupę Lietuvoje. Pastarasis pasirinktas analizuoti dėl numanomos viešojo žiniasklaidos diskurso įtakos visuomenės nuostatomis apie etnines grupes (taip pat ir lenkų) Lietuvoje ir iš dalies daromo poveikio pačioms etninėms grupėms. Tyrimo metu Pietryčių Lietuvoje pastebėta, kad viešasis diskursas (populiarieji dienraščiai (taip pat ir interneto dienraščiai) lietuvių kalba) neretai šio krašto gyventojų, įvairių etninių grupių atstovų, yra komentuojamas kaip kurstantis tam tikras etnines įtampas, kurių respondentai nepastebi kasdieniame šio krašto

gyvenime. Analizuotoje Lietuvos spaudoje lietuvių kalba, rašant apie lenkus ir su jais siejamą tematiką, neretai referuojama būtent į Pietryčių Lietuvos regiono (ypač Šalčininkų rajono) gyventojus, kadangi šiame regione glaudžiai gyvena lenkų etninė grupė Lietuvoje.

Analizuojant pasirinktos spaudos tekstus buvo taikyta tiek kokybinė, tiek kiekybinė žiniasklaidos tekstų tyrimo prieiga. Žiniasklaidos tyrimas apima pusantrų metų laikotarpį (nuo 2014 m. sausio iki 2015 m. birželio). Atrenkant interneto žinių dienraščius ir spausdintinių dienraščių tyrimui buvo atsižvelgta į jų populiarumą, taip pat į dienraščio tiražą. Buvo analizuoti straipsniai, publikuoti interneto žinių dienraščiuose: *delfi.lt*, *15min.lt*, *lrytas.lt*, *balsas.lt*, *alfa.lt*. Taip pat analizuoti straipsniai iš dienraščio „Lietuvos rytas“ bei jo savaitinių priedų – „Sostinė“ ir „Laikinoji sostinė“. Buvo atrinkti visi straipsniai, kuriuose tiriamuoju periodu rašyta apie Lietuvos lenkus.

3. PIETRYČIŲ LIETUVOS REGIONO TYRIMŲ APŽVALGA

Andrius Marcinkevičius

3.1. Pietryčių Lietuvos regiono samprata

Pietryčių Lietuvos regionas neturi vienareikšmiško ir visuotinai pripažįstamo apibrėžimo politiniame, visuomeniniame ir moksliniame diskurse. Šios sąvokos turinį lemia daug tarpusavyje susijusių dėmenų (politinis, socialinis, ekonominis, etnis, kultūrinis), kurie gali būti įvairiai vertinami arba interpretuojami šiuolaikiniame ir istoriniame regiono raidos kontekste. Politiniame diskurse sąvoka „Pietryčių Lietuva“ vartojama nuo pat Lietuvos valstybingumo atkūrimo 1990 m., kuri dažnai buvo sąvokos „Rytų Lietuva“, įtraukusios gausiai etninių mažumų gyvenamas ir prasčiau integruotas į politinį, socialinį, ekonominį bei kultūrinį gyvenimą valstybės vietoves, sinonimas. Sprendžiant iš XX a. paskutinio dešimtmečio pradžios valstybinių institucijų dokumentų, išlikusių archyvų fonduose, abiem minėtomis sąvokomis dažniausiai buvo įvardijama teritorija, apimanti Vilniaus, Šalčininkų, Švenčionių, Trakų ir Ignalinos rajonus (nuo 1995 m. – rajonų savivaldybes). Šių rajonų gyventojų integracija į visuomenę buvo suvokiama kaip problemiškas, reikalaujantis iš valstybės papildomų priemonių procesas. Tad siekiant užtikrinti jo sklandumą buvo įgyvendinamos įvairios vyriausybės programos, skirtos mokyti vietos gyventojus lietuvių kalbos, užtikrinti jų interesus švietimo ir užimtumo sektoriuje, remti skirtingų etninių ir kultūrinių bendruomenių ar organizacijų veiklą ir pan. (pvz., 1995 05 12 Regioninių problemų... 1995 ir kt.)

Praėjus ketvirčiui amžiaus nuo Lietuvos valstybingumo atkūrimo, aptariamo regiono politinė, ekonominė ir socialinė raida, gyventojų integracijos klausimai išlieka toliau aktualūs politiniame diskurse, o sąvoka „Pietryčių Lietuva“ įgavo specifinio turinio. Ši tendencija galbūt sietina su tuo, kad Švenčionių, Trakų ar Ignalinos rajonų savivaldybėse ne lietuvių tautybės gyventojų integracijos į visuomenę klausimas prarado dalį savo aktualumo. Iš vienos pusės, šiam procesui pasitarnavo vyriausybės paramos programos, iš kurių paminėtina programa, skirta didinti socialines ir užimtumo garantijas gyventojams, kuriuos palietė Ignalinos atominės elektrinės uždarymas (LR Vyriausybė, 2010). Kita vertus, Visagino savivaldybės gyventojų daugumą sudarantys rusai išlieka palyginti menkai matomais veikėjais šalies politiniame ir visuomeniniame gyvenime. Vilniaus ir Šalčininkų rajonų savivaldybėse atskirų politinių partijų (LLRA) ir visuomeninių organizacijų (Europos žmogaus teisių fondas) iniciatyva yra nuolat keliami etninių mažumų teisių apsaugos klausimai. Tad pastaraisiais metais politiniame diskurse Pietryčių Lietuvos sąvoka vis dažniau įvardijama šių dviejų rajonų savivaldybių teritorija, kurioje gyventojų daugumą, atitinkamai 52 ir 77 proc., sudaro lenkų etninė grupė (Lietuvos statistikos departamentas, 2011).

Pastaraisiais metais Rytų ir Pietryčių Lietuvos regionų raidos klausimas politiniame diskurse siejamas su nacionalinio saugumo, pilietinės ir socialinės sanglaudos stiprinimo poreikiais, todėl valdžios institucijos susirūpino ne tik etninių santykių darnos ir etninių mažumų

savasties išlaikymo, tačiau taip pat socialinių ir ekonominių skirtumų tarp Rytų ir Pietryčių Lietuvos bei kitų šalies regionų mažinimo klausimu. Šiuo tikslu 2015 m. Seime svarstytas Pietryčių Lietuvos regiono plėtros fondo įstatymo projektas (LR Vyriausybė, 2015a). Nors vyriausybė jam nepritarė, etninių mažumų gausiai gyvenamų savivaldybių socialinės ir ekonominės plėtros skatinimą išskyrė kaip vieną iš 2016 m. savo veiklos prioritetinių krypčių. Šio prioriteto įgyvendinimui 2014–2020 m. ketinama skirti ES ir nacionalines investicijas, kurios turėtų pasiekti tikslinėmis teritorijomis išskirtus Šalčininkus, Baltąją Vokę, Eišiškes (Šalčininkų r.), Švenčionis, Švenčionėlius, Pabradę (Švenčionių r.), Lentvarį, Rūdiškes (Trakų r.), Maišiagalą, Nemenčinę, Juodšilius (Vilniaus r.) ir Visagino miestą (LR Vyriausybė, 2015b). Tiesa, lieka neišspręstos įsisenėjusios, su etninių mažumų teisių apsauga susijusios problemos. Tarp jų – lenkams svarbūs asmenvardžių ir vietovardžių rašybos bei Tautinių mažumų įstatymo naujos redakcijos priėmimo klausimai, kurie dėl ne vienus metus užsitęsusių sprendimų vyriausybėje ir Seime paieškų dažnai yra politizuojami politinių partijų, pasitelkiant Pietryčių Lietuvos regiono kontekstą (Švarplys, 2014: 37–50).

Pietryčių Lietuvos sampratą politiniame diskurse iš dalies lemia šio regiono raidos moksliniai tyrimai, kuriuose irgi stinga vienareikšmiškų apibrėžimų. Kai kuriuose po 1990 m. publikuotuose tyrimuose Rytų Lietuvai priskiriama 11 rajonų (Vilniaus, Ignalinos, Molėtų, Zarasų, Šalčininkų, Švenčionių, Varėnos, Širvintų, Trakų, Utenos ir Visagino), o pats regionas įvardijamas žemdirbių kraštu, kuriam būdinga silpnai išvystyta pramonė ir gyventojų integracijos į visuomenę problemos (Čiužas, 2002). Kita vertus, 1988–1991 m. Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose praūžęs judėjimas už lenkų tautinės teritorinės autonomijos įkūrimą lėmė, kad tyrimuose iš Rytų Lietuvos išskiriama pietinė jos dalis (Garšva, 1990; Zinkevičius, 1993; Bauža, 2000 etc.). Lingvistai siejo Pietryčių Lietuvą su Varėnos, Trakų, Šalčininkų, Vilniaus, Švenčionių ir Ignalinos rajonų teritorija (Garšva, Grumadienė, 1993: 23), o geografiškai – su arealu centrinėje Rytų Lietuvos regiono dalyje, susidedančiu iš Vilniaus ir Šalčininkų rajonų savivaldybių, Trakų rajono rytinės, Širvintų rajono pietrytinės, Molėtų ir Švenčionių rajonų pietinės dalies, kur vyrauja lenkų tautybės žmonės (Pileckas, 2003: 41). Istorikai Rytų Lietuvai linkę priskirti gyventojų etninės sudėties atžvilgiu mišrias Švenčionių, Švenčionėlių, Ignalinos, Zarasų, Trakų ir Vievio apylinkes, o Pietryčių Lietuvai – lenkų dominuojamas Vilniaus, Šalčininkų, Pabradės, Nemenčinės, Naujosios Vilnios ir Eišiškių apylinkes. Ši klasifikacija pateikta atsižvelgiant į išvardytų apylinkių istorinės raidos skirtumus, dėl kurių jau sovietmečiu Pietryčių Lietuvoje susiformavo specifinė sociokultūrinė aplinka ir išryškėjo lenkų nuostata izoliuotis nuo likusios Lietuvos SSR dalies (Stravinskienė, 2011c: 126).

Pažymėtina, kad politiniame ir moksliniame diskurse vartojama sąvoka „Pietryčių Lietuva“ nebūtinai reflektuojama etninių mažumų atstovų, jų politinių ir visuomeninių organizacijų. Šie žmonės vartoja istoriškai susiklosčiusius ir jiems įprastesnius Vilniaus krašto ir Vilnijos terminus. Šiomis sąvokomis tarsi nurodoma regiono skirtis nuo likusios Lietuvos dalies, akcentuojant ne pilietinės savimonės skirtumus, bet savitą istoriją, mišrią gyventojų etninę sudėtį ir kultūrinių tradicijų įvairovę. Pavyzdžiui, nuo Lietuvos valstybingumo atkūrimo pradžios Lietuvos lenkų sąjunga (LLS), įtakingiausia vietos politinė organizacija, siekė, kad Vilniaus krašto kaip lenkų dominuojamo regiono samprata būtų įtvirtinta valstybės lygmeniu ir kad teisės aktais būtų apibrėžtos šios etninės grupės narių kolektyvinės teisės kalbos vartojimo, švietimo, nekilnojamojo turto gražinimo ir kitose srityse. LLS taip pat pabrėžė

regiono socialinį, ekonominį bei kultūrinį atsilikimą ir kėlė jo atgaivinimo klausimą, tiesa, siedama jį su būtinybe gerinti lenkų tautybės gyventojų statusą. Kartu LLS pasisakė prieš valstybės administracinio teritorinio suskirstymo pokyčius, kurie priskirtų istoriškai lenkų gausiai gyvenamas vietas labiau lietuviškiems rajonams ir šitaip susiaurintų regiono lenkų savimonėje konstruojamo Vilniaus krašto ribas (Dokumenty IV Zjazdu... 1994).

Dera pridurti, kad Vilniaus krašto sąvokos ištakos slypi istoriniuose procesuose, siekiančiuose XX a. pradžią, o jų interpretacija tarp etninių mažumų narių dažnai nesutampa su dominuojančiu lietuviškuoju istoriniu pasakojimu. Tuomet šio krašto gyvenvietės sudarė bendrą geografinę ir kultūrinę erdvę su šiuo metu Vakarų Baltarusijoje atsidūrusiomis vietovėmis, o Vilnius buvo svarbiausias šios erdvės politinis, ekonominis ir kultūrinis centras. Antai 1922–1939 m. į Lenkijos sudėtį inkorporuoto Vilniaus krašto rytinė riba apėmė Braslavo, Molodečno, Lydos miestus ir už jų besidriekiančias į rytus apylinkes. 1922–1925 m. ši teritorija oficialiai buvo vadinama Vilniaus administracine apygarda, o 1926 m. vietoj jos buvo įkurta Vilniaus vaivadija, kuriai iš viso priklausė 8 apskritys. Į šį skaičių taip pat pateko Švenčionių miestas ir apskritis.¹⁰ Šalčininkai tuomet buvo Vilniaus-Trakų apskrities, o Eišiškės – Naugarduko vaivadijos Lydos apskrities valsčių centrais. Be to, įvykus 1939–1940 m. dėl Ribentropo–Molotovo pakto pasekmių radikaliems valstybinių sienų pokyčiams, Lietuvos SSR ir Baltarusijos SSR skyrusi siena iš esmės neribojo gyventojų judėjimo ir leido iki SSRS subyrėjimo 1991 m. išlikti ryšiams tarp gyvenviečių, išsidėsčiusių abipus sienos (plačiau žr. Buchaveckas, 1992: 114; Liekis, 1997).

Nors Vilniaus krašto sąvoka vartojama lietuviškame politiniame ir visuomeniniame diskurse, lietuvių tautinės istoriografijos atstovai šią sąvoką laiko primesta lietuviams nuo tada, kai 1919 m. balandį didžioji buvusios Vilniaus gubernijos dalis buvo užimta Lenkijos kariuomenės (Buchaveckas, 1991). Ištikus du dešimtmečius lietuvių visuomenei Vilniaus kraštas įkūnijo ne teisingai atplėštą etnografinę teritoriją, įvardijama oficialiai lenkų okupuota Lietuvos valstybės dalimi. Šitoks požiūris tapo svarbiu lietuvių istorinio pasakojimo, susiformavusio iki Antrojo pasaulinio karo ir atgaivinto Sąjūdžio laikotarpiu, elementu (Pražauskas, 2004). Įvykių amžininkai ir XX a. pabaigos lietuvių tautinės istoriografijos atstovai, grįsdami lietuvių teises į Vilniaus kraštą, rėmėsi prieštaringai šiuo metu tyrėjų vertinama 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartimi (Bumblauskas, 2012). Jie vengė atsižvelgti į tai, kad jeigu ne J. Pilsudskio vadovaujamos Lenkijos kariuomenės pergalės kare su Sovietų Rusija, Lietuvai būtų gerokai anksčiau iškilusi bolševikinės okupacijos grėsmė. Tikėta, kad jei ne Lenkijos įsiveržimas į Vilnių 1920 m., beveik dvigubai didesnė plotu Lietuva būtų atlikusi stabilizuojantį vaidmenį visoje Rytų ir Vidurio Europoje ir išvengusi tokių pražūtingų Ribentropo–Molotovo pakto pasekmių. Šios krypties tyrėjai linkę pabrėžti, kad Vilniaus krašto kaip periferijos arba pakraščio (lenk. *kresy*) statusas Lenkijos valstybėje lėmė aptariamo regiono ekonominę ir kultūrinę stagnaciją, nes prieš tai ne tik Vilnius, bet ir Eišiškės, Turgeliai, Šalčininkai bei Jašiūnai turėjo šiuo atžvilgiu didesnę reikšmę (Zinkevičius, 1993).

¹⁰ Švenčionių apskrčiai priklausė Švenčionių ir Naujųjų Švenčionių miestai, 12 miestelių (Adučiškis, Daugėliškės, Dūkštai, Kaltanėnai, Kamajai, Kiemeliškės, Lentupis, Mielagėnai, Pabradė, Svyriai, Šėmetavas, Tverėčius) ir 15 valsčių (Adučiškio, Daugėliškio, Dūkšto, Kaltanėnų, Kamajų, Kiemeliškių, Lentupio, Mielagėnų, Naujųjų Švenčionių, Pabradės, Šėmetavo, Švenčionių, Svyrių, Tverėčiaus, Žukainių) (Buchaveckas, 1992: 114).

Nors Vilniaus kraštas 1939 m. rugsėjį buvo SSRS atplėštas nuo Lenkijos ir perduotas Lietuvai, ši sąvoka neišnyko iš Lietuvos politinio, visuomeninio ir mokslinio diskurso. Tiksliau tariant, dėl įvykusių Antrojo pasaulinio karo pradžioje ir pabaigoje valstybinių sienų pokyčių pakito jos turinys (Stanaitis, 1999). Juolab kad sovietmečiu šio regiono raida klostėsi irgi kitaip nei kitų Lietuvos regionų, nes čia nebuvo sudaromos palankios sąlygos lietuviybės sklaidai, vietoj to buvo oficialiai palaikomos vadinamosios sovietinės lenkiško ir rusiško tautiškumo formos ir diegiama visų be išimties tautybių gyventojams komunistinė ideologija (Stravinskienė, 2010b; Pocius, 2010 etc.). Ši aplinkybė buvo svarbi vietos gyventojų glaudesniai ryšiai su Vilniumi arba savo gimtąja vietoje nei tapatinimuisi su likusia Lietuvos dalimi ne tik sovietmečiu, bet ir po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Tad neatsitiktinai dažnai Rytų Lietuvos ir Pietryčių Lietuvos sąvokos šnekamojoje kalboje, žiniasklaidoje (pavyzdžiui, radijo stotis *Znad Wili*, laikraštis *Kurier Wileński*, LRT laida *Misija: Vilnija*) ir Lietuvos lenkų kilmės mokslininkų tyrimuose lenkų kalba yra keičiamos į Vilniaus krašto ir Vilnijos sąvokas (Szostakowski, 2013; Miklaszewicz, 2013; Geben, 2013 etc.). Šiuose tyrimuose pažymima, kad Vilniaus krašto sąvoka gali būti vartojama ir platesne prasme, sutelkiant dėmesį į istorinius teritorinius darinius, egzistavusius dabartinių Pietryčių Lietuvos, Šiaurės Rytų Lenkijos ar Vakarų Baltarusijos rajonų ribose, ir siauresne prasme, apsiribojant dabartinės Lietuvos valstybės teritorijoje esančių Rytų ir Pietryčių Lietuvos regionų ribomis (Wołkonowski, 2002; Szostakowski, 2013 etc.).

Įdėmesnis žvilgsnis į aptariamo regiono praeitį verčia abejoti, ar politiniame, visuomeniniame ir moksliniame diskurse besitęsiančios diskusijos dėl regiono raidos aspektų ir etninių grupių identiteto raiškos yra visuomet tinkamai pasvertos. Šios diskusijos dažnai dar remiasi stereotipiniais tautinių ideologijų suformuotais vertinimais, kurie lemia supaprastintą vietos problemų suvokimo sklaidą. Pietryčių Lietuvos miestų (ypač Eišiškių ir Šalčininkų), tapusių Sąjūdžio laikais etninių įtampų sinonimais, istorija ir kultūrinis paveldas byloja apie ištaisais šimtmečiais čia sąveikavusias įvairias kalbines, kultūrinės ir religines tradicijas. Tad šis regionas yra įvairių gyventojų grupių atminties vieta. Jame persipina skirtingų epochų sakralinės ir pasaulietinės kultūros paveldas: katalikų, sentikų, stačiatikių ir žydų maldos namai bei kapinės, LDK veikėjo kunigo Povilo Ksavero Bžostovskio (1739–1827) įkurtos Pavlovo respublikos liekanos, grafų Vagnerių pastatyti XIX a. Šalčininkų dvaro rūmai, poetą Adomą Mickevičių, garsių Vilniaus universiteto mokslininkų Balinskių ir Sniadeckių šeimas menantis Jašiūnų dvaras, Holokausto, sovietinių karių ir kitų Antrojo pasaulinio karo aukų memorialai. Eišiškių apylinkėse gimė vienas lietuvių raštijos pradininkų Stanislovas Rapalionis (1485–1545), netoli Švenčionių esančiame Zalavo kaime į šį pasaulį atėjo būsimasis Lenkijos valstybės viršininkas Juzefas Pilsudskis (1867–1935). Šie ir daugelis kitų faktų rodo, kad regionas turi būti pažįstamas iš platesnės nei etnocentrinės perspektyvos, o jo istorinio paveldo skirstymas į „savą“ ir „svetimą“, remiantis kuriuo nors vienu istorinio pasakojimo pagrindu, reiškia ilgaamžių kultūrinių sąveikų ignoravimą ir atskirties tarp Lietuvos skirtingų tautybių piliečių stiprinimą.

Atsižvelgiant į išdėstytus faktus, šioje monografijoje Pietryčių Lietuvos sąvoka yra interpretuojama kaip neturinti aiškiai nusistovėjusio politinio, visuomeninio ir mokslinio diskurso lygmeniu apibrėžimo, tačiau labiausiai siejasi būtent su lenkų etninės grupės dominuojamomis ir arba gausiai gyvenamomis vietovėmis. Juolab kad skaitytojų dėmesiui yra pristatomi sociologinio kokybinio tyrimo, tyrėjų atlikto Švenčionių, Eišiškių ir Šalčininkų miestuose, pagrindu sukaupti empiriniai duomenys, taip pat aptariami su šių trijų miestų

istorine raida ir gyventojų grupių socialine atmintimi susiję aspektai. Dera pridurti, kad Švenčionių miestas reprezentuoja šiek tiek skirtingą atvejį negu Eišiškės ir Šalčininkai, kadangi čia gerokai didesnį kiekybinį svorį turi ir didesnę kultūrinę įtaką daro lietuvių bendruomenė, o tai atitinkamai sąlygoja ir kur kas aktyvesnę, lyginant su kitais aptariamo regiono miestais, lietuviško identiteto raišką. Kita vertus, iš šio konteksto iškrenta į pietus nuo Švenčionių esanti Pabradė, kurioje gyventojų daugumą sudaro lenkai. Vis dėlto Švenčionių pasirinkimas traktuotinas veikiau kaip šio tyrimo privalumas negu trūkumas, nes padeda atskleisti iš lyginamosios perspektyvos Eišiškių ir Šalčininkų miestų, kuriuose lemiamą įtaką gyventojams daro lenkų istorinis pasakojimas, lenkų politinės ir visuomeninės organizacijos, atvejus. Tuo pačiu atsižvelgiama, kad greta lietuvių ir lenkų gyvena kitų etninių grupių atstovai (rusai, baltarusiai), kurių identiteto raišką lemia istoriniai aspektai ir šiuolaikinės regiono raidos tendencijos.

3.2. Pietryčių Lietuvos regiono istorinių, lingvistinių, sociologinių ir antropologinių tyrimų Lietuvoje apžvalga (nuo 1990 m.)

Etninių grupių identiteto problematika tapo aktuali Lietuvos moksliniame diskurse¹¹ iškart po nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Per prabėgusį ketvirtį amžiaus šios krypties tyrimams tapo būdinga teorinių ir metodologinių prieigų įvairovė. Kaip žinoma, jau LDK laikais lietuvių etninėse žemėse sugyveno skirtingų kultūrų ir religijų žmonių grupės. Kai kurių šių grupių ir joms atstovaujančių valstybių (Lietuvos, Lenkijos, Rusijos) santykiai amžių tėkmėje klostėsi taip permainingai, kad iki šiol istorinių įvykių pasekmės ir atmintis išlieka reikšminga jų etninės savimonės arba identiteto konstravimo dalimi. Vienas ryškiausių atvejų, atspindinčių istoriškai nulemtą kalbinių, kultūrinių ir religinių tradicijų persipynimą bei sąveiką, yra Pietryčių Lietuvos regionas, dažnai apibūdinamas Vilniaus krašto ir Vilnijos sąvokomis. Istorikams šio regiono praeitis yra įdomi kaip XIX a. pabaigoje išsirutuliojusios lietuvių ir lenkų tautinių judėjimų ideologinės priešpriešos, Lietuvos ir Lenkijos valstybių teritorinio konflikto 1920–1939 m., permainingų Antrojo pasaulinio karo ir pokario įvykių raiškos laukas. Lingvistų dėmesį traukia istorinių ir šiuolaikinių procesų poveikis Pietryčių Lietuvos gyventojų etninės, kultūrinės ir kalbinės tapatybės dimensijoms ir jų sąveikoms. Pietryčių Lietuvos regiono politinės ir ekonominės raidos, gyventojų socialinės ir kultūrinės integracijos, pilietinio ir etninio identiteto konstravimo po 1990 m. aspektai periodiškai tyrinėjami sociologų, etnologų ir antropologų darbuose.

XX a. 10 dešimtmetyje Pietryčių Lietuvos regiono raidos tyrinėtojams atrodė svarbu atskleisti, koku mastu lietuvių visuomenės išpažįstamos tautinės ir pilietinės vertybės atsispindėjo kitų etninių grupių (ypač lenkų ir rusų) savimonėje. Iš to buvo sprendžiama apie šių grupių politinės, pilietinės ir kultūrinės integracijos valstybėje laipsnį. Aktyviausiai darbavosi lingvistai, teikę savo darbuose prioritetą lietuvių kalbinio identiteto tyrimams

¹¹ Pietryčių Lietuvos regiono ir gyventojų identiteto raidai yra skirta daug darbų kaimyninių šalių (Lenkijos, Baltarusijos) istoriografijoje ir kitų mokslo sričių literatūroje. Išsamiai šių darbų analizei dėl požiūrių, teorinių ir metodologinių prieigų įvairovės būtų reikalinga atskira apžvalga, tad šiame darbe apsiribojama Lietuvos mokslininkų darbų apžvalga.

ir vertinę kitų etninių grupių savitumo raišką lietuvių tautinio diskurso kontekste. Šios krypties tyrimų sklaidą skatino tai, kad Pietryčių Lietuvos regionas XX a. trumpai vystėsi kaip Lietuvos valstybės dalis, o dažna politinių santvarkų kaita vertė vietos gyventojus prisitaikyti prie skirtingos tautinės politikos priemonių ir ypač sunkino lietuviybės sklaidą. Tad minėtame diskurse įprasta etninių procesų pobūdį regione apibūdinti polonizacijos ir lenkinimo, rusifikacijos ir rusinimo sąvokomis. Juolab kad Pietryčių Lietuva šios krypties tyrėjų suvokiama (ir nebe pagrindo) kaip senos lietuvių etninės žemės, kurios dėl įvairių politinių priežasčių iki XX a. pradžios driekėsi Rusijos imperijos Vilniaus gubernijos ribose, 1920–1939 m. priklausė *de facto* Lenkijos valstybei, o 1940–1990 m. atsidūrė SSRS okupuotos Lietuvos sudėtyje. Šios krypties tyrimai iškėlė ne tik svarbias problemas, pabrėžė lietuvių mokslo ir visuomenės veikėjų susirūpinimą dėl Pietryčių Lietuvos gyventojų pilietinės ir kultūrinės integracijos perspektyvų, bet dėl tautinės ideologijos įtakos smarkiai prisidėjo prie stereotipinių vaizdinių apie etnines grupes (ypač lenkus) sklaidos (Garšva, 1990; Kniūkšta, 1990; Zinkevičius, 1993 etc.).

Atsižvelgiant į minėtos ideologijos turinį, lietuviškame tautiniame moksliniame diskurse vyravo nuostata, kad etninės mažumos turėtų būti integruotos į Lietuvos visuomenę, stiprinant lietuvių kalbos gebėjimus ir lietuvių kultūros pažinimą. Ši tyrimo prieiga Pietryčių Lietuvos regiono atžvilgiu vyravo iki pat XXI a. pradžios. Jos poreikį iki šiol tarp dalies tyrėjų lemia nerimas, kad regiono etninių grupių identiteto ir kolektyvinių teisių stiprinimas pasitarnautų ne visuomenės solidarumui, o priešingai – programuotų etninių santykių įtampas ir kartu silpnintų lietuvių kalbos ir kultūros statusą. Ypač tai pasakytina apie tyrimus, nagrinėjančius lenkų etninės grupės padėtį. Juose vyrauja lietuviškas istorinis pasakojimas, kuriame Pietryčių Lietuvos regiono raida interpretuojama pradėdant LDK laikotarpiu iki 1569 m. ir paryškinant vėlesnių istorinių laikotarpių esą pragaištingą poveikį lietuviškos savasties išsaugojimui. Pasak vieno iš šios krypties tyrėjų, „visos trys Vilniaus kraštą užgriuvusios jėgos – polonizacija, rusifikacija ir iš rytų slenkanti savaiminio baltarusėjimo banga – buvo slaviškos ir bendru frontu spaudė lietuvių kalbą <...> Jei ne tie du nelemi pilsudkinės okupacijos dešimtmečiai, šiandien Rytų Lietuvos tautinė gyventojų sudėtis ir apskritai jos būklė būtų visai kita“ (Kniūkšta, 1990: 12). Būdinga, kad šios krypties darbuose identitetas traktuojamas kaip prigimtinė duotybė, todėl pateisinamas ir Pietryčių Lietuvos atlietuvinimo politikos arba, kitaip tariant, išaiškinimo esą nutautėjusiems lietuviams ir atvykusiems kolonistams regiono „tikrosios istorijos“ poreikis.

Vienas žinomiausių tautinės istoriografijos veikalų, nagrinėjančių lietuvių kalbinės padėties Pietryčių Lietuvoje tendencijas, įtampas lenkų ir lietuvių santykiuose, yra lituanisto Zigmo Zinkevičiaus monografija (Zinkevičius, 1993). XX a. paskutiniame dešimtmetyje pasirodė daugiau veikalų, skirtų šiai problematikai. Dažniausiai tai straipsnių rinkiniai, kurie buvo kolektyviai rengiami skirtingų mokslo sričių tyrėjų, aprėpė laikotarpį nuo LDK iki Lietuvos valstybingumo atkūrimo 1990 m. Pavyzdžiui, vieno leidinio, pavadinimu „Rytų Lietuva“, autoriai gvildeno lenkų apsigyvenimo Rytų Lietuvoje, Rytų Lietuvos lietuvių lenkinimo XIX–XX a., Lietuvos rytinės sienos kaitos, Lenkijos valdžios antilietuviškos politikos tarpukariu, sociolingvistinės padėties Eišiškių apylinkėse ir kitas temas (Milius, 1992). 2002 m. pasirodė straipsnių rinkinys „Lietuvos rytai“, kurį sudarė kalbos, tautinės savimonės, istorijos, sociologijos, teisės problematikai skirti skyriai ir publikuoti dokumentai. Vienas rinkinio autorių rašė, kad „1918 m. Lietuvos Respublika

buvo atkurta etninėse lietuvių žemėse, kuriose buvo kalbama lietuviškai. Etninių lenkų ar kokių nors kitų „tautų“ (t. y. tautybių, tautinių mažumų) čia nėra – yra tik sulenkinti lietuviai arba kolonistai“ (Čiužas, 2002). Šio pobūdžio darbų leidybos tradicija išliko gyvybinga visu aptariamu laikotarpiu (Garšva, Grumadienė, 1993; Šapoka, 2009 etc.). Iš specialiųjų studijų derėtų paminėti geografo Petro Gaučo tyrimą apie etnolingvistinę padėtį Rytų Lietuvoje nuo XVII a. vidurio iki 1991 m. (Gaučas, 2004).

Istorikų tyrimuose po 1990 m. buvo ypač kruopščiai tiriami su Lietuvos ir Lenkijos konfliktu dėl Vilniaus krašto susiję klausimai. Šis konfliktas tapo vienu iš kertinių motyvų lietuvių tautinės ideologijos, pasižymėjusios nuo XIX a. pabaigos antilenkiškais nuostatomis, konstravime. Tad tyrimuose aiškintasi, kokios buvo šio konflikto priežastys, kaip konflikto eiga atsiliepė Lietuvos valstybės tarptautinei padėčiai, kaip jis buvo vertinamas didžiųjų Europos valstybių diplomatijoje, kokios įtakos turėjo istorinės sostinės netektis lietuvių tautinės savimonės formavimuisi tarpukariu ir pan. Suprantama, kartu buvo tiriamos ir Vilniaus krašto atgavimo 1939 m. peripetijos (žr. Žepkaitė, 1992; Butkus, 2000; Prazauskas, 2004; Nanevič, 2004; Liekis, 2013 etc.). Ši problematika aktuali lietuviškoje istoriografijoje iki šiol, nes plečiantis prieigoms prie užsienio archyvų ir bendradarbiavimui su kitų šalių tyrėjais yra įvedami nauji šaltinių duomenys ir siūlomos naujos metodologinės prieigos (Лауринавичюс, 2006; Kasperavičius, 2009; Gimžauskas, 2004; 2012). Domėtasi prieštaringai vertinama Armijos Krajovos veikla Rytų ir Pietryčių Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu, jos vaidmeniu civilių gyventojų žudynėse ir persekiojimuose bei santykiais su lietuvių rezistenciniu judėjimu (Bubnys, 1995, 2007; Zizas, 1995, 2013 etc.). Iš vėlesnių politinių įvykių tyrėjų dėmesio sulaukė lenkų judėjimas už teritorinę autonomiją Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose 1988–1991 m., išsirutuliojęs atsiskyrus LKP nuo TSKP ir išryškėjus Sąjūdžio vadovybės nuostatai atkurti Lietuvos valstybingumą (Bauža, 2000; Biveinis, Kasperavičius, 2007; Sirutavičius, 2009, 2013).

XX ir XXI a. sandūroje istorikų darbuose didesni svorį įgavo lietuvių tautinei istoriografijai alternatyvios prieigos, traktuojančios kultūrinių tradicijų įvairovę ir sąveiką kaip vertingą Lietuvos valstybės ir konkrečiai Pietryčių Lietuvos regiono raidai komponentą, permažančios LDK paveldą ir jo dalybas tarp modernių Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos valstybių (Potaszenko, 2009; Bumblauskas, 2012; Miknys, 2013 etc.). Atkreiptas dėmesys į tapatybės fenomenus, būdingus dabartinės Pietryčių Lietuvos teritorijos gyventojų savimonei iki XX a. pradžios, prieš susikuriant tautinėms Lenkijos ir Lietuvos valstybėms. Šia tapatybe išsiskyrė dalis LDK pilietiško tradicijai sentimentalių lenkų, lietuvių ir baltarusių kilmės dvarininkijos ir inteligentijos atstovų. Jų judėjimas dėl ideologijos sąryšio su vietiniu kontekstu įgavo kraštiečių (krajovcų) pavadinimą (Pukšto, 2008; Gaidis, 2009 etc.). Šio judėjimo atstovai buvo teisininkas Mykolas Romeris, architektas Antanas Vivulskis, rašytojas Juozapas Albinas Herbačiauskas, kurių požiūriui į lietuvių ir lenkų tapatybės bei Vilniaus krašto politinės raidos aspektus skirtas ne vienas straipsnis (Miknys, 1994, 1996, 2004; Sirutavičius, 1996 etc.). Istorikų darbuose svarstyta ir apie Lietuvos lenkų tapatybės formavimosi XIX–XX a. sandūroje perspektyvą, šio reiškinio reikšmę vėlesniam lietuvių visuomenės ir Lietuvos valstybės vystymuisi bei apie iškilusią daugeliui istorinės Lietuvos žemių gyventojų dilemą rinktis tarp lietuvių, lenkų ar kitos tautybės (Miknys, 1999). Minėti darbai svarbūs, siekiant geriau įsigilinti į Pietryčių Lietuvos gyventojų identiteto konstravimo patirtis ir įvertinti šią problemą iš platesnės perspektyvos nei siūlo lietuviškoji tautinė istoriografija.

Per pastarąjį dešimtmetį įvyko pokyčių Pietryčių Lietuvos regiono istorinės raidos tyrimuose, susijusių su metodologinių priėgų plėtra. Į regiono raidą žvelgiama platesniame istorinių procesų kontekste ir iš skirtingų etninių grupių perspektyvos. Vienas sudėtingiausių laikotarpių regiono gyventojams buvo Antrasis pasaulinis karas, atsidūrus įvairių kariuomenių ir ideologijų kovos lauke (Bubnys, 2007; Zizas, 2013 etc.). Istorikas Arūnas Bubnys viename iš straipsnių atskleidžia vokiečių okupacinio režimo etninės politikos Lietuvos generalinėje srityje 1941–1944 m. bruožus, pažymėdamas, kad lietuviai aktyviai įsiliejo į okupacinės valdžios struktūras, bet didžiausią Vilniaus apygardos gyventojų dalį sudarė lenkai, todėl režimas nebuvo suinteresuotas pašalinti jų iš krašto ekonominio gyvenimo ir tokiu būdu sudaryti sąlygas ūkiniam ir politiniam chaosui, masiniams neramumams ir visuotiniam ginkluotam pasipriešinimui. Autorius pažymi, kad nors vokiečių okupacijų metu nei lietuviai, nei lenkai nebuvo tikrieji savo krašto šeimininkai, abi tautos legaliais ir nelegaliais būdais rungėsi dėl įtakos Vilniaus krašte (Bubnys, 2007). Kitas svarbus šio laikotarpio įvykis buvo holokaustas, dėl kurio krašto gyvenvietės, įskaitant Švenčionis ir Eišiškes, neteko gausių žydų bendruomenių, o išlikę šaltiniai rodo, kad prie jų sunaikinimo prisidėjo ir lietuvių visuomenės atstovai (Bubnys, 2011).

Nors dauguma Lietuvos istorikų darbų, susijusių su Pietryčių Lietuvos regiono problematika, nėra skirti tiesiogiai etninių grupių tapatumo analizei, jie atskleidžia šiai analizei aktualų istorinį kontekstą ir leidžia geriau suvokti ne kartą pasitaikiusių įtampų tarp etninių grupių (ypač lenkų ir lietuvių) priežastis. Viena pirmųjų Pietryčių Lietuvos regiono gyventojų demografijos dinamiką ir vadinamąją lenkų repatriaciją į Lenkiją po Antrojo pasaulinio karo tyrinėjo Nastazija Kairiūkštytė (Kairiūkštytė, 1992, 1993, 1997), tačiau išsamiausiai šiais klausimais per pastarąjį dešimtmetį rašo Vitalija Stravinskienė. Jos darbuose atskleidžiama, kad Rytų ir Pietryčių Lietuvos etnodemografinę, socialinę ir ekonominę raidą pokariu lėmė SSSR inicijuotas 1944 m. Lietuvos SSR ir komunistinės Lenkijos susitarimas dėl vadinamosios lenkų repatriacijos. Dėl šios priežasties iš Lietuvos į Lenkiją keliais etapais išvyko didelė aptariamo regiono lenkų dalis, daugiausia inteligentija, miestiečiai ir pasiturintys ūkininkai, o pasilikę lenkai atsidūrė kultūrinėje tuštumoje. Be to, kaip rodo tyrimai, išvykusiųjų lenkų vietą užėmė lojalūs sovietinei santvarkai atvykėliai, tarp kurių buvo nemažai lenkų tautybės asmenų iš kitų SSRS regionų. Pasak tyrinėtojos, lenkai turėjo Lietuvos SSR geriausias galimybes tarp visų sąjunginių respublikų plėtoti švietimą gimtąja kalba ir kultūrinę veiklą. Tad dėsninga, kad aktyviausiai lenkų tautinė saviraiška pasireiškė Vilniaus krašte, kuriame dėl sovietinių valdžios institucijų politikos beveik nebuvo sudaromos sąlygos lietuviybės židinių atgimimui (Stravinskienė, 2005a, 2005b, 2006, 2007a, 2007b, 2011a etc.).

V. Stravinskienės darbai parodo, kad sovietinio režimo politikos poveikis buvo pragaištingas ne tik lietuvių, bet ir kitų etninių grupių likimui bei identiteto raiškai Pietryčių Lietuvoje ir vargiai galėtų būti paaiškintinas tik polonizacijos ar rusifikacijos sąvokomis. Minėta autorė tyrė valdžios pastangas perkelti XX a. 6 dešimtmetyje dėl politinių ir ekonominių priežasčių dalį Pietryčių Lietuvos gyventojų į kitus Lietuvos rajonus, šitaip kovojant su stringančia kolektyvizacija ir nukreipiant darbo jėgą į ištremtų į Sibirą žmonių ūkius. Ši akcija labiausiai palietė ne lenkų tautybės gyventojus (Stravinskienė, 2010a). V. Stravinskienė nustatė lenkų trėmimų iš Lietuvos 1941–1952 m. mastą, kurie turėjo reikšmės jų identiteto kaitai sovietmečiu (Stravinskienė, 2012a), taip pat yra aprašiusi mokyklų lenkų mokomąją kalbą tinklo raidą regione 1944–1959 m. (Stravinskienė, 2011b, 2012b). Kitų etninių grupių padėtis aptariamų istorinių

procesų kontekste šios autorės interpretuojama fragmentiškai, tačiau pasirodė keletas publikacijų, skirtų aptarti lenkų ir lietuvių, lenkų ir rusų etniniams santykiams. Jose pažymima, kad švietimas buvo nesutarimų ašis, dėl kurios pretenzijas reiškė visų etninių grupių atstovai. Be to, lietuvių požiūrį į Vilniaus kraštą veikė stereotipai. Kai kurių suvokimu, tai buvo „lenkiškas kraštas“, ekonomiškai ir kultūriškai labai atsilikęs ir nepatrauklus, ypač karjeros srityje, todėl kilo problemų skiriant lietuvių darbuotojus į šį regioną. Autorė daro reikšmingą išvadą, kad tokia padėtis sudarė sąlygas formuoti konservacinei ir izoliacinei aplinkai, išskyrusiai Pietryčių Lietuvą ir jos gyventojus iš kitų Lietuvos regionų (Stravinskienė, 2007a, 2010b).

Dera pridurti, kad švietimas buvo svarbus Rytų ir Pietryčių Lietuvos etninių grupių identiteto konstravimo ir puoselėjimo instrumentas įvairiais istoriniais laikotarpiais, todėl jo raida domėjosi ne tik istorikai, bet ir kitų mokslo sričių atstovai (Kwiatkowski, Wołkonowski, 2002). Filologė Irena Miklaševič įvardija švietimą lenkų kalba Pietryčių Lietuvoje lenkų tautinio identiteto išsaugojimo po Antrojo pasaulinio karo vienu iš svarbiausių veiksnių ir kartu kvestionuoja lietuviškame tautiniame diskurse įsitvirtinusių teiginių, kad sovietmečiu per lenkiškų mokyklų tinklą buvo vykdomas Vilniaus krašto gyventojų lenkinimas. Jos teigimu, šiose mokyklose besimokančių mokinių nuošimtis buvo nuolat mažesnis už Lietuvoje gyvenančių lenkų nuošimtį, o iš tikrųjų Vilniaus krašte buvo vykdoma rusifikacija, pasibaigusi tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Pasak autorės, lenkai pasisako už tradicinį mokymą gimtąja kalba, kuris sudaro palankias sąlygas lenkiškajai tautinei tapatybei išlaikyti ir integruotis į Lietuvos visuomenę (Miklaševič, 2007). I. Miklaševič įsitikinimu, lietuviškam tautiniam diskursui atstovaujantys mokslininkai smarkiai prisidėjo prie mitų apie lenkų etninę grupę kūrimo (pavyzdžiui, mitas apie Vilniaus krašto lenkinimą sovietmečiu, teiginys, kad Lietuvoje nėra lenkų, o tik sulenkėję lietuviai ir kt.) (Miklaszewicz, 2013: 14–23). Kita vertus, galima teigti, kad per pastarąjį dešimtmetį Lietuvos mokslininkai smarkiai pakeitė požiūrį ir tyrinėjo švietimą Vilniaus krašte įvairiais aspektais (mokymosi kalbos pasirinkimo, ugdymo sąlygų, ugdymo kokybės vertinimo ir kitais) (Merkys et al., 2006).

Vienas esminių etninių grupių identiteto elementų – kalba – pastaraisiais metais atsidūrė Lietuvos lenkų lingvistų ar filologų tyrimų akiratyje. Paminėtinos Kingos Geben publikacijos, kuriose, remiantis tyrimo „Miestai ir kalbos“ rezultatais, išsamiai analizuojami Lietuvos lenkų kalbinės savimonės ypatumai, atskleidžiamas ryšis tarp lenkų kalbinės elgsenos ir etninės tapatybės pasirinkimo. Tyrimo rezultatai rodo, kad Vilniaus miesto lenkai labiausiai tapatinasi su miestu, kuriame gyvena, tačiau panašiomis nuostatomis greičiausiai pasižymi ir visame Pietryčių Lietuvos regione gyvenantys lenkai (Geben, 2010, 2011, 2012, 2013). Viena iš savo straipsnių K. Geben ieško paralelių tarp Nobelio premijos laureato Czesławo Miłoszo ir lenkų gyvenančių dabartiniame Vilniuje ir kituose Vilniaus krašto miestuose, gyvenimo patirčių. Ji teigia, kad Lietuvos lenkai jaučia stiprų ryšį su savo gimimo vieta, nuolat pabrėžia, kad jie yra „lenkai, gyvenantys Lietuvoje, vietiniai lenkai“ ir tai juos skiria nuo lenkų iš Lenkijos ir nuo tame pačiame mieste gyvenančių lietuvių. Svarbus šios autorės pastebėjimas, kad šiuolaikiniai lenkai, gyvenantys Lietuvos miestuose, kalba trimis kalbomis ir dalyvauja trijų kultūrų pasauliuose: lenkų, lietuvių ir rusų kultūros vertybės jiems yra suprantamos ir artimos. Kasdien vartojamų trijų kalbų derinys ir trijų kultūrinių-informacinių pasaulių poveikis yra Lietuvos lenkų įvairovės šaltinis, bet kartu gali būti ir asimiliacijos, t. y. vienos reikalingiausios bei stipriausiai veikiančios kalbos ir tapatybės pasirinkimo, priežastis (Geben, 2011).

Pietryčių Lietuvos etninių grupių identitetą tyrė etnologai ir antropologai. Iš ankstesnių paminėtinas Petro Kalniaus darbas apie etninius procesus Pietryčių Lietuvoje XX a. antroje pusėje, kuriame plačiai analizuojami natūraliosios asimiliacijos procesai. Autoriaus teigimu, laikotarpis, kai Vilniaus kraštas priklausė nepriklausomai Lietuvos valstybei, buvo per trumpas, kad sustabdytų nuo seniau prasidėjusį ir dirbtinai skatintą gyventojų slavėjimą, bet kartu šio pobūdžio procesus tiria plačiau, ne tik lietuvių, bet lenkų ir baltarusių požiūriu (Kalnius, 1998: 195). Svarbus autoriaus teiginys, kad XX a. 10 dešimtmečio viduryje lenkai ėmė masiškai pereiti iš mokyklų rusų mokomąja kalba į mokyklas lenkų, dalis – ir lietuvių mokomąja kalba. Kitaip nei mokyklų lietuvių mokomąja kalba steigimo atvejais, kuriais daug iniciatyvos rodė lietuvių bendruomenė, mokyklų lenkų kalba kūrimas Pietryčių Lietuvoje, autoriaus įsitikinimu, buvo pradėtas „iš viršaus“, aktyviai veikiant lenkų politikams ir rajonų valdininkams (Kalnius, 1998: 199). Vienas pirmųjų, remdamasis savo atlikto tyrimo duomenimis, su lietuviškojo tautinio diskurso atstovais ėmė polemizuoti Virginijus Savukynas. Jis išskiria religinį identiteto kriterijų, kaip tinkamiausią apibrėžti priklausymą vienai ar kitai Pietryčių Lietuvos gyventojų bendruomenei, nes tarp lietuvių ir lenkų katalikų, nepaisant tautinių judėjimų paskatintų konfliktų, yra didesnis bendrumo pojūtis negu su kitų religijų (stačiatikių ar sentikių) atstovais. Pasak autoriaus, liaudies kūrybos palikimas taip pat ne visuomet patvirtina lietuvių ir lenkų antagonizmą, veikiau priešingai – liudija apie bendrumą (Savukynas, 2003).

Pastaraisiais metais Lietuvos lenkų etninės grupės identiteto konstravimo klausimus tyrinėjo antropologas Darius Daukšas. Viename iš savo straipsnių jis įvertino lenkų identiteto refleksiją lietuviškojoje periodikoje 1988–1991 m., išskirdamas jos požiūrį į lenkų kilmės („Lietuvos lenkai“, „sovietiniai lenkai“, „sulenkėję lietuviai“ ar „tuteišiai“?) ir autochtoniškumo problemą. Pasak tyrėjo, lietuviai ir Lietuvos lenkai, kalbėdami apie kilmę, rėmėsi panašiais istoriniais lingvistiniais duomenimis, tik skirtingai juos interpretavo ir pasirinko, o pavardės ir kalba buvo kriterijai, kuriais remiantis buvo kvestionuojamas arba grindžiamas gyvenimo toje teritorijoje teisėtumas (Daukšas, 2011: 10–13). D. Daukšas taip pat nagrinėjo, kaip institutinė praktika (įrašas pase) skatina lenkų tapatybės formavimąsi ir sąveikauja su kitais jų tapatinimosi elementais (teritorija, istorija ir kt.). Jis teigia, kad tapatybės „įdokumentinimas“ tarp Lietuvos lenkų funkcionuoja kaip dalis vietinės kilmės interpretacijos, susiejančios biologinio ir kultūrinio paveldimumo idėjas (Daukšas, 2008). Be to, D. Daukšas analizavo, kaip etnis ir pilietinis identitetas konstruojamas ribinėse zonose ir kaip valstybių (Lenkijos, Lietuvos) politika etninių grupių atžvilgiu ir istorinė valstybės teritorijos sienų kaita lemia įvairių kartų etninės bei pilietinės tapatybės konstravimą (Daukšas, 2012, 2014). Jo atlikti tyrimai ir išvalgos skatina dar labiau gilintis į etninio ir pilietinio identiteto konstravimo procesus ribinėse zonose, analizuoti Lietuvos ir kitų valstybių – etninių grupių istorinių tėvynių – vykdomos politikos pasekmes, taip pat įvairių valstybės institutų (švietimo, politinių ir pilietinių organizacijų, kultūrinių institucijų) vaidmenį.

Sociologinė etninių grupių identiteto tyrimų tradicija, įtraukianti Pietryčių Lietuvos regioną ir gyventojus, užsimezgė pirmaisiais atkurtojo Lietuvos valstybingumo metais ir buvo toliau nuosekliai plėtojama vėlesniais laikotarpiais, formuodama ir atnaujindama tiek šio pobūdžio tyrimų teorinių ir metodologinių priėgų lauką, tiek kaupdama ir apibendrindama vertingus kokybinių ir kiekybinių tyrimų duomenis (Matulionis, Krukauskienė, Raudeliūnas, 1990; Kasperavičienė, Krukauskienė, Matulionis, 1995; Grigas 1996; Taljūnaitė, 1996; Kasatkina,

Leončikas, 2003; Beresnevičiūtė, 2005; Kazėnas, 2014 etc.). Pastaraisiais metais Lietuvos etninių grupių lokalaus, regioninio ir europinio identiteto sąsajos sociologiniais aspektais buvo plačiai tyrinėjamos stambaus tarptautinio mokslinio projekto „ENRI-East: Europietiškujų, nacionalinių ir regioninių tapatybių sąsajos: tautos tarp valstybių prie naujų rytinių ES sienų“ vykdymo, vienijusio 11 ES šalių konsorciumą, laikotarpiu. Šio projekto metu Lietuvoje buvo atliekamos kiekybinės apklausos ir kokybiniai giluminiai interviu su trijų etninių grupių (rusų, lenkų, baltarusių) atstovais, o tyrimų rezultatai apibendrinti mokslinėse publikacijose. Klausimai informantams aprėpė tapatinimosi su Europa ir ES, socialinių ryšių su kilmės šalimis, istorinėmis tėvynėmis ir Lietuva pjevius (Beresnevičiūtė, 2011; Beresnevičiūtė, 2011a; Beresnevičiūtė, 2011b; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, 2012; Матулионис, Фреюте-Ракаускене, 2014; Матулионис, Фреюте-Ракаускене, Шлявайте, 2013 etc.).

Vienoje naujausių mokslinių studijų, remiantis kokybinio ir kiekybinio tyrimų rezultatais bei iki šiol kitų tyrėjų atliktais tyrimais, nagrinėjama Lietuvos lenkų tapatumo struktūra ir politinio tapatumo raiška (Kazėnas et al., 2014). Apibendrinami tyrimų rezultatus autoriai pažymi didėjančią lenkų siekį integruotis, įvardijant Lietuvą kaip savo tėvynę ir pabrėžiant pilietybės svarbą. Konstatuojama, kad konstruojant Lietuvos lenkų tapatumą galima gana aiškiai išvelgti du dėmenis, t. y. ekonominių ir geografinių (centro–periferijos) (Kazėnas et al., 2014: 154). Regiono santykinis atsilikimas ir gyventojų sunki socioekonominė būklė, esant nepakankamam centrinės valdžios dėmesiui šiam regionui ir gana didelei paramai iš Lenkijos, lemia, kad jaučiamas nusivylimas, Lietuvos negebėjimo pasirūpinti savo piliečiais jausmas. Lenkija yra ekonominio augimo pavyzdys. Taip pat daroma išvada, kad „centre“ (Vilniaus mieste) Lietuvos lenkai turi daug aiškesnę saviidentifikaciją. Tai galėtų būti aiškinama tuo, kad Vilniuje yra daugiau aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų (Kazėnas et al., 2014: 155). Manoma, kad įtakos gali turėti tai, jog Vilniuje yra daugiau lenkų kultūros objektų, o tai lemia aiškesnę tapatumo orientaciją, paliekant mažiau erdvės alternatyviems tapatumo išvedžiojimams. Ši aiškesnė saviidentifikacija reiškiasi ir kasdieniame gyvenime labiau paplitusiu lenkų kalbos vartojimu. Vilniuje lenkų kalba vartojama plačiau, o Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose dar plačiai vartojamos kitos kalbos (Kazėnas et al., 2014: 156).

Per pastarąjį dešimtmetį tyrėjai atliko nemažai tarpdisciplininių istorinės atminties tyrimų, kuriuose skiriama dėmesio ne tik lietuviškam, bet ir kitų etninių grupių istoriniam pasakojimui. Istorinės atminties svarbą Pietryčių Lietuvos lenkų ir baltarusių etninei tapatybei rodo sociologiniai empiriniai tyrimai, kurių duomenys byloja apie ypač didelę vietinės teritorijos reikšmę šių etninių grupių tapatybei (Daukšas, 2008; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, 2012: 134–136). Pietryčių Lietuvos viešoji kultūrinė atmintis, kurią atspindi gatvėvardžiai, paminklai, memorialinės lentos, vyraujantys istorijos pasakojimai, irgi tapo tyrėjų susidomėjimo objektu. Viena iš istoriko Alvydo Nikžentaičio darbų pabrėžiami dideli Lietuvos ir Lenkijos istoriografijos skirtumai interpretuojant Pietryčių Lietuvos istoriją ir juose glūdintis lenkų ir lietuvių santykių konfliktiškumo potencialas (Nikžentaitis, 2004). Rasos Čepaitienės atlikto tyrimo rezultatai rodo lenkiškojo pasakojimo dominavimą Pietryčių Lietuvos regiono kultūrinės atminties reprezentacijose (Čepaitienė, 2013). Kita vertus, trūksta tyrimų apie tai, kaip regione esantys kultūrinės atminties ženklai naudojami gyventojų etninės, pilietinės, regioninės ir vietinės tapatybės raiškoje. Stinga ir solidesnių darbų, skirtų etninių mažumų istorijos, tapatumo ir kultūros paveldo aspektų Rytų ir Pietryčių Lietuvos

miestuose ir miesteliuose, tarp jų Švenčionyse, Šalčininkuose ir Eišiškėse, analizei. Iki šiol daugiausia yra pasirodę kraštotyrinio pobūdžio leidinių, atskleidžiančių bendro pobūdžio minėtų miestų ir miestelių raidos bruožus, bet ne daugiakultūriškumo aspektus (Juodagalvis, 2001; Miškinis, 2002; Senkevičius, Mikonis, 2002).

Gyventojai, sudarantys skaičiumi mažesnes etnines grupes Pietryčių Lietuvoje negu lenkai, rečiau yra tapę minėtų tyrimų objektu. Istorikas Vytautas Merkys skyrė dėmesio baltarusių katalikų identiteto Rusijos imperijos laikotarpiu analizei, pabrėždamas šio identiteto formavimosi ir raidos priklausomybę nuo lenkų ir rusų kultūrų sąveikos (Merkys, 2004, 2006). Edmundas Gimžauskas tyrė baltarusių klausimą kaip vieną iš Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje ir tarpukariu veiksnių, kadangi baltarusiai sudarė žymią gyventojų dalį teritorijose, kurios pagal lietuvių tautinio judėjimo viziją turėjo tapti Lietuvos valstybės su sostine Vilniumi dalimi (Gimžauskas, 2003). Iš naujesnių tyrimų išskirtinas lingvisto Aleksandro Adamkovičiaus veikalas apie baltarusius, išspausdintas baltarusių kalba. Jame, remiantis archyvinių dokumentų ir lenkų bei baltarusių spaudos duomenimis, apžvelgiamas baltarusių visuomeninis gyvenimas Vilniaus krašte 1921–1939 m., pristatomi duomenys apie baltarusių mokyklas, mokytojų ir dvasinę stačiatikių seminarijas, baltarusių periodinius leidinius, Baltarusių deputatų klubą ir kt. Taip pat šiame leidinyje skelbiami kai kurie archyviniai dokumentai arba jų ištraukos. XX a. pradžios Vilnius šio leidinio autoriaus yra traktuojamas kaip vienas svarbiausių baltarusių tautinės savimonės formavimosi centrų, todėl darbe parodomas lenkų valdžios institucijų požiūris į baltarusių visuomeninę bei politinę veiklą ir atskleidžiami polonizacijos procesai iki Antrojo pasaulinio karo pradžios (Адамкович, 2010).

Rusai iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos Pietryčių Lietuvoje sudarė mažesnę etninę grupę negu baltarusiai, tad galbūt dėl šios priežasties šio laikotarpio jos istorijos ir identiteto aspektai lietuviškoje istoriografijoje atsispindi mažai. Juolab kad rusų ir dalies baltarusių identitetui būdingi ne tik kultūriniai skirtumai, bet ir bendri bruožai. Vienas jų – stačiatikybės išpažinimas, nors didelė dalis baltarusių yra katalikai. Stačiatikių bažnyčios padėtis Lietuvoje įvairiais istoriniais laikotarpiais yra tyrinėta lietuviškoje istoriografijoje, bet joje menkai atsispindi Rytų ir Pietryčių Lietuvos problematika. Didesnio dėmesio susilaukė Mikniškių stačiatikių bendruomenės praeitis (Laukaitytė, 2002). Stačiatikybės paveldo Pietryčių Lietuvos miestuose tematika šiek tiek atsispindi kraštotyros darbuose (Шлевис, 2006). Gerokai labiau išplėtoti šio regiono sentikių bendruomenių tyrimai, kurių pagrindą sudaro unikalaus sentikių folkloro kolekcijos (Новиков, 2007, 2009, 2010). Kita vertus, šiame regione jau šimtmečiais savo istoriją skaičiuoja sentikių parapijos, todėl jų bendruomenių, įskaitant Švenčionių, Jurgeliškės ir Gojaus, praeities fragmentai pateikiami Sentikių bažnyčios raidai Lietuvoje ir Lenkijoje skirtuose darbuose (Поташенко, 2002; Барановский, Поташенко, 2005; Potašenko, Morozova, 2011). Atskiro tyrėjų susidomėjimo yra sulaukusi Vilniaus sentikių bendruomenės veikla, kuri darė didelį poveikį visų regiono sentikių parapijų raidai (Барановский, 2001).

4. ISTORINIŲ, DEMOGRAFINIŲ IR POLITINIŲ PROCESŲ PIETRYČIŲ LIETUVOJE XIX A. PAB. – XX A. APYBRAIŽA

Andrius Marcinkevičius

Pietryčių Lietuvos regiono istorinę raidą, skaičiuojant nuo LDK laikų, lėmė daugybė istorinių veiksnių, kurie tapo mokslinių tyrimų objektu. Šioje monografijos dalyje aptariamas tik kai kurių svarbiausių istorinių įvykių ar procesų poveikis aptariamo regiono gyventojų grupių identiteto konstravimui nuo XIX a. pabaigos iki Lietuvos valstybingumo atkūrimo 1990 m. Skirtingų kultūrinių tradicijų raiškai Pietryčių Lietuvoje per pastaruosius keletą šimtmečių pasitarnavo perimamumo iš kartos į kartą veiksnys, leidęs išlikti skirtingoms identiteto raiškos formoms ir skleisti savitoms istorinio pasakojimo interpretacijoms. Šiuo atveju dėmesys atkreipiamas į tai, kokį poveikį minėtų amžių bėgyje šio regiono gyventojų grupių identiteto raiškai darė įvairūs kontekstiniai veiksniai. Šie veiksniai lėmė regiono politinio statuso ir etninių grupių tarpusavio sąveikos pobūdį ir kaitą, ypač nuo XIX a. antrosios pusės, kai valstybių politikoje didelę reikšmę įgijo modernios tautinės tapatybės konstravimas. Išsamesnė šių veiksnių analizė aktuali mėginant įvertinti Lietuvos ir kaimyninių valstybių visuomeniniame diskurse paplitusių etninių mitų ar stereotipų pagrįstumą, taip pat geriau suvokti vyraujančias aptariamo regiono ir jo gyventojų istorijos interpretacijas, skirtingų istorinių pasakojimų atsiradimo priežastis.

Kultūrinių tradicijų įvairovę dabartinės Pietryčių Lietuvos teritorijoje nuo seno lėmė regiono išsidėstymas baltų ir slavų, katalikų ir stačiatikių kultūrų sąveikos paribyje bei iš svetur atvykusių gyventojų grupių kultūrinis indėlis. Antai po Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos ir Lenkijos sosto paveldėtojos Jadvygos santuokos 1387 m. įvykęs etninių Lietuvos žemių krikštas lėmė nuo XV a. pradžios nenutrūkstamą katalikų bažnyčių ir parapijų veiklą Švenčionyse, Šalčininkuose, Eišiškėse ir kitose regiono gyvenvietėse. Katalikybė tapo lietuvių, lenkų ir baltarusių protėvius vienijančia religija. Iki XVIII a. pradžios reikšminga Švenčionių ir Eišiškių miestų gyventojų dalimi tapo žydai, išlaikę čia maldos namus, mokyklas, amatų dirbtuves ir prekybos įstaigas (Miškinis, 2002; Juodagalvis, 2001). Apytikriai nuo XVIII a. pabaigos Švenčionyse ir regiono kaimo vietovėse kūrėsi savitų kultūrinių tradicijų saugotojos sentikių bendruomenės (Барановский, Поташенко, 2005). Ryškesni stačiatikių parapijų veiklos pėdsakai dabartinėse regiono ribose labiausiai sietini su Rusijos imperijos valdymu ir Švenčionių virsmu vienos iš Vilniaus gubernijos apskričių centru 1842 m. Žlugus Rusijos imperijai dauguma šių parapijų sunyko, bet Lenkijos valdymo laikotarpiu 1922 m. rusų kilmės Koreckių šeimos dvare susikūrė unikali Mikniškių stačiatikių bendruomenė, iki šiol besivadovaujanti asketiškais Rusijos stačiatikių vienuolynų veiklos principais (Корецкая, 1999; Laukaitytė, 2002; Шлевис 2004).

Vienas iš politinių veiksnių, periodiškai darusių įtaką gyventojų identiteto raiškai regione, kėlusiu jiems pilietinės ir etninės savimonės dilemas, buvo dažna valstybinių sienų kaita. Nuo trečiojo Abiejų Tautų Respublikos (ATR) padalijimo 1795 m. iki 1842 m. Švenčionys

ir Šalčininkai priklausė Rusijos imperijos Vilniaus, o Eišiškės – Gardino gubernijai. 1842–1914 m. visos trys vietovės priskirtos Vilniaus gubernijai. Šios teritorijos ėjo iš rankų į rankas Pirmojo pasaulinio ir 1918–1920 m. Lenkijos ir Sovietų Rusijos karo metais, kol buvo įtrauktos į Lietuvos, Lenkijos ir Sovietų Rusijos sudėtį. Lietuva nepajėgė įsitvirtinti visoje 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartyje su Sovietų Rusija numatytoje teritorijoje ir prarado pietrytinę jos dalį diplomatinio ir karinio atžvilgiu pranašesnės Lenkijos naudai. Po 1920 m. spalio 9 d. generolo L. Želigovskio žygio į Vilnių, Švenčionys, Eišiškės ir Šalčininkai atsидūrė marionetinės Vidurio Lietuvos valstybės sudėtyje, o ši 1922 m. balandžio 18 d. buvo prijungta prie Lenkijos (Buchaveckas, 1992; Liekis, 1997). Padėtis pakito 1939 m. rugsėjį, kai Vokietija ir SSRS, besivadovaudamos slaptaisiais protokolais, užėmė Lenkijos valstybės teritoriją. 1939 m. spalio 10 d. savitarpio pagalbos sutartimi SSRS perdavė Lietuvai, mainais už sovietinių karinių įgulų įsileidimą, aptariamo regiono dalį su Švenčionimis ir Eišiškėmis, bet be Šalčininkų. 1940 m. rugpjūčio 3 d., tariamo stojimo į SSRS proga, Lietuvai buvo priskirtas papildomai nedidelis plotas, šįkart su Šalčininkais. Būtent tuomet nusidriekė iki šiol Lietuvą ir Baltarusiją skirianti siena, kuri po SSRS subyrėjimo 1991 m. tapo valstybine (plačiau žr. Liekis, 1997).

Valstybinių sienų kaita lėmė, kad XX a. dabartinės Pietryčių Lietuvos ribose gyvenę žmonės dažnai susidūrė su skirtingomis politinėmis santvarkomis. Visos jos vadovavosi savitais etninės politikos ir identiteto konstravimo principais. Rusijos imperijos valdžios institucijos esminę skirtį buvusiose ATR žemėse matė tarp katalikų ir stačiatikių, siedamos vienus iš jų su lenkų, o kitus – su rusų kultūra. Kitos šių žemių gyventojų (lietuvių, baltarusių ir kt.) identiteto formos buvo vertinamos kaip šių dviejų kultūrų atmainos, o ne teisę į savarankišką būti turinčios tapatybės. Ypač šis požiūris sustiprėdavo po 1831 ir 1863 m. sukilimų, įgyvendinant „rusiškųjų pradų atkūrimo“ politiką buvusiose ATR žemėse (Aleksandravičius, Kulakauskas, 1996). Į šios politikos priemonių spektrą pateko lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas 1864–1904 m., taip pat Unitų bažnyčios panaikinimas 1839 m., suduodant smūgį katalikų ir stačiatikių tradicijas vienijusio identiteto, paplitusio nuo 1596 m. Brastos unijos ATR baltarusių žemėse, raiškai. Su 1839 m. sietinas ir prorusiškos Vilniaus stačiatikių vyskupijos, turėjusios tapti atsvara katalikiškos lenkų kultūros įtakai lietuvių ir baltarusių žemėse, įkūrimas. Tad iki XX a. pradžios sąvokos „rusas“ ir „stačiatikis“ faktiškai įkūnijo imperinės valdžios palaikomas, o „lenkas“ ir „katalikas“ – su jomis konkuruojančias identiteto formas. Šiame fone „lietuvis“ ir „baltarusis“ sąvokos valdžios institucijų ilgą laiką buvo siejamos su valstietiškomis kultūromis ir tik nuo XX a. pradžios lietuvių tautinis judėjimas Rusijos imperijos valdžios institucijų imtas traktuoti kaip galimybė įkalti pleišta santykiuose tarp dviejų pagrindinių buvusios ATR tautų (Bumblauskas, 2012).

Reikšmingais valstybinės politikos instrumentais nuo XIX a. pabaigos formuojant gyventojų grupių identitetą ir brėžiant tarp jų ribas tapo visuotiniai gyventojų surašymai. Būtent valstybė „iš viršaus“ lėmė, kokiais kriterijais remiantis gyventojai surašymų metu turi būti skirstomi į grupes ir kokios grupės turėtų būti įtraukiamos į suvestines, o kokios – ne. Tokių kriterijų parinkimas ypač turėjo didelę reikšmę skaičiuojant kultūriškai nevienalyčių regionų gyventojus. 1897 m. pirmojo Rusijos imperijos visuotinio gyventojų surašymo metu gyventojams buvo užduodamas klausimas ne apie tautybę, o apie gimtąją kalbą. Pagal šį kriterijų iš Vilniaus gubernijos Švenčionių apskrities 172 231 gyventojų daugumą sudarė

baltarusiai (47,5 proc.), už jų rikiavosi lietuviai (33,8 proc.), žydai (7,1 proc.), lenkai (6,0 proc.) ir didžiarusiai (5,4 proc.). Švenčionių mieste vyravo žydai (52,2 proc.), o likusią dalį sudarė daugiausia lenkai (20,6 proc.), didžiarusiai (16,4 proc.), baltarusiai (5,8 proc.) ir lietuviai (4,5 proc.) (*Первая всеобщая перепись...* 1904). Kitaip tariant, statistika jau Rusijos imperijos laikotarpiu prisidėjo prie valstybės pageidaujamo gyventojų grupių identiteto konstravimo sklaidos. Tad Švenčionių apskrityje fiksuotas didelis nuošimtis žmonių, įvardijusių savo gimtąja kalba baltarusių kalbą, pagal vyraujančią Rusijos imperijoje ideologiją leido valdžios institucijoms juos, kartu su didžiarusiais ir mažrusiais, traktuoti kaip vientisos rusų tautos atstovus. Kitaip tariant, šitoks apskaitos kategorijų parinkimas ir statistinių duomenų interpretavimas iš tiesų slėpė valdžios institucijų intenciją didinti rusų skaičių ir mažinti lenkų skaičių (plačiau žr. Marcinkevičius, 2012).

Valstybės formuojami identiteto konstravimo principai ypač prieštaringai atrodė gyventojų, vengusių tapatintis su etninėmis grupėmis, atžvilgiu. Ryškus šio pobūdžio atvejis aptariamo regiono kontekste buvo „vietiniai“ („tuteišiais“) įsivardijusios katalikų bendruomenės, kurių nariai šnekėjo paprastą kalbą ir priklausė daugiausia valstiečių luomui. Dėl Rusijos imperijos politikos šie žmonės nuo XIX a. pradžios Vilniaus vyskupijoje pradėti įvardyti baltarusiais, stumiant iš viešojo diskurso ATR laikams būdingą rusinų etnonimą. Be to, skiepijant stačiatikybę ir rusų kalbą stiprintas šių žmonių ryšys su valstybės pripažįstama rusų (didžiarusių) identiteto forma. Tuo metu Vilniaus vyskupijos kunigai siejo „vietinius“ su lenkų visuomenės dalimi. Juolab kad lenkų kalba buvo tapusi jų religinės praktikos kalba, o dėl religijos ir švietimo sąsajų šios kalbos poveikis turėjo įtakos „vietinių“ savimonei už bažnyčios ribų (Merkys, 2004). Kai kurių tyrėjų vertinimu, regioninės „vietinių“ identiteto formos atsiradimas tapo savito pasipriešinimo rusų ir lenkų kultūros poveikiui išraiška, leidusi išlaikyti žmonėms tapatumą gilėjančios asimiliacijos sąlygomis (Weeks, 2003; Ioffe, 2003). Pasak istoriko V. Merkio, „ne visi suaugę gyventojai tuomet sugebėjo įvardyti savo kalbą ir juolab suvokti savo tautybę. Mat dar ilgai, net per II pasaulinį karą (ir net po jo) dalis Vilniaus krašto gyventojų katalikų nebuvo susitapatinę su kuriuo nors brandžiu etnosu, savo kalbą vadino paprastąja (ne baltarusių) ir save laikė vietiniais (tuteišiais). Tačiau per 1897 m. surašymą jie buvo priskirti prie baltarusių“ (Merkys, 2006: 88).

Baigiantis Pirmajam pasauliniam karui dabartinės Pietryčių Lietuvos teritorija atsidūrė lenkų, lietuvių ir baltarusių tautinių judėjimų, skirtingai išsivaizdavusių šio regiono gyventojų etniškumo raiškos perspektyvą, konkurencijos epicentre (Snyder, 2008). Lenkų politinis elitas valstybingumo atkūrimo idėją siejo su buvusios ATR lenkų, lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių žemių 1772 m. sienomis suvienijimu. Tiesa, tautiniai demokratai, kurių žymiausiu ideologu buvo Romanas Dmowski (1864–1939), pasisakė už tautinės Lenkijos valstybės kūrimą, o Juzefas Pilsudskis siūlė federacinės valstybės modelį (Laurinavičius, 2013). Pagal vieną iš pastarojo vizijų LDK žemės turėjo būti suvienytos kantonų principu. Į pirmąjį iš trijų kantonų būtų patekusi Vakarų Lietuva su centru Kaune ir etninių lietuvių dauguma, į antrąjį – Vidurio Lietuva su centru Vilniuje, kuriame vyrautų etniniai lenkai ir lenkų kultūros „litvinai“, į trečiąjį – Rytų Lietuva su centru Minske, kuriame dominuotų baltarusiai stačiatikiai. Šitokia Lietuva turėjo būti susaistyta federaciniais ryšiais su Lenkija (Stankevič, 2012: 870). Pasak Lenkijos istorikų, nuo XIX a. pabaigos lenkų visuomenė nerimtai vertino lietuvių tautinį judėjimą. Jai Lietuva atrodė neišardomai susijusi su Lenkija, o lietuviai buvo tos pačios tautos

nariai. Nors pripažįstama, kad J. Pilsudskiui 1918–1922 m. ėmus įgyvendinti savo viziją praktikoje, ji nesulaukė lietuvių ir baltarusių tautinių judėjimų palaikymo dėl paternalistinio požiūrio į „pakraščių tautas“, esą jos nėra subrendusios savo valstybingumui (Buchowski, 2012: 95–96, 216–217).

Lietuvių tautinis judėjimas atmetė federalistines idėjas ir linko į tautinės valstybės kūrimą. Anot tyrėjų, turint mažai inteligentų, kuklių ir daugumai gyventojų sunkiai prieinamą literatūrą lietuvių kalba, neturint urbanistinės kultūros pagrindų, buvo sudėtinga tikėtis, kad lietuvių kultūra išsiverš už kaimo ribų ir taps normine kultūra valstybiniu mastu greta lenkų kultūros. Tinkama išeitimi kuriant tautinę valstybę atrodė nutautėjusių gyventojų relituanizacija, laikantis požiūrio, kad tautybė yra genetiškai paveldima ir įtikinėjimu, spaudimu ar kitais būdais įmanoma pakeisti žmonių etninę identitetą (Pražauskas, 2004: 10). Silpniausiuju konkurencinės kovos dėl aptariamo regiono politinės priklausomybės ir gyventojų identiteto konstravimo dalyviu tapo baltarusių tautinis judėjimas. Jo lyderiai nuo XX a. pradžios simpatizavo lietuvių tautiniam judėjimui, laikė LDK ne tik lietuvių, bet ir baltarusių valstybe, iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos rėmė federacinės Lietuvos ir Baltarusijos valstybės idėją (Унучак, 2011: 175–177). Nepavykus susitarti dėl to su lietuvių tautinio judėjimo atstovais, jie 1918 m. kovo 25 d. įkūrė Baltarusijos Liaudies Respubliką (BLR) ir siekė jos pripažinimo tarptautiniu lygiu, tačiau šios viltys žlugo 1919 m. sausio 5 d., kai į BLR įsiveržus Raudonajai armijai čia įsitvirtino sovietinis režimas ir buvo paskelbta Baltarusijos SSR (Michaluk, 2006: 96). Po šio įvykio daugelis baltarusių tautinio judėjimo atstovų pasitraukė į Kauną, neturėdami galimybių iš ten daryti įtakos Vilniaus krašte pasilikusiems savo tautiečiams, tarp kurių vyravo valstietija (Błaszczak, 2007).

Nuo XX a. 3 dešimtmečio vidurio Lenkijos valdžios institucijų politikoje didesnę svarbą įgavo tautinė ideologija, pabrėžusi lenkų tautos ir kultūros išskirtinę globą, konstravusi lenkiško patriotizmo modelį, prie kurio turėjo taikytis kitos gyventojų grupės. Tad politinėje praktikoje stigo tolerancijos kultūrinei įvairovei, bet šios politikos poveikis atskiroms gyventojų grupėms buvo netolygus. Dėl antilenkiškos Rusijos imperijos politikos atminties ir konflikto su Lietuva garsiausiai Lenkijos politiniame diskurse sklisdavo antirusiška ir antilietuviška retorika. Išryškėjo Stačiatikių bažnyčios teisių varžymo ir Unitų bažnyčios atgaivinimo tendencijos. Šios tendencijos teikė pagrindą daliai gyventojų grupių (lietuviams, baltarusiams, stačiatikiams) kalbėti apie asimiliacijos grėsmę. Kita vertus, Lenkijos valdžios institucijų požiūris į žydus ar sentikius buvo nuosaikesnis. Šios dvi grupės atstovavo „svetimo“ kultūroms ir, kitaip negu lietuviai, nepuoselėjo politinių ambicijų, išskyrus žydų komunistinių organizacijų dalyvius. Tad per amžius nusistovėjęs žydų gyvenimo būdas nepatyrė rimtų sukrėtimų religiniu, švietimo ar ekonominiu atžvilgiu (Wołkonowski, 2002). Sentikiams Lenkijos valdymo laikotarpis irgi siejosi su geromis galimybėmis puoselėti kultūrinę identitetą. Vilnius tapo reikšmingu sentikių dvasiniu ir švietimo centru, kuriame ne kartą buvo dvasininkų ir pasauliečių suvažiavimai, svarstę Sentikių bažnyčiai aktualius klausimus, veikė dvasininkų rengimo kursai, buvo leidžiama religinio turinio literatūra ir pan. Be to, Vilniaus krašto sentikių bendruomenė turėjo savo atstovą Lenkijos Seime (Барановский, 2001).

Lietuvą ir Lenkiją atskyrusi demarkacijos linija sudarė prielaidas didėti gyventojų abipus linijos identiteto skirčiai ne tik dėl tautinių diskursų ir intensyvios politinės propagandos poveikio, bet ir dėl to, kad nutrūkus diplomatiniams santykiams stigo žinių apie kasdienį

gyvenimą kiekvienoje iš abiejų valstybių, o šis nežinojimas taip pat pasitarnavo įvairių mitų ir spekuliatyvių interpretacijų atsiradimui. Vienas iš tokių Lietuvoje plačiai paplitusių mitų skelbė apie šimtus tūkstančių Lenkijos priespaudą kenčiančių lietuvių (Liekis, 2012: 141). Tyrejai pripažįsta, kad lietuviai iš tiesų regione patyrė didelių sunkumų, kadangi Lenkijos valdžios iniciatyva vyko lietuvių mokyklų ir visuomeninių organizacijų tinklo siaurinimas, naudingas švietimo lenkų kalba sklaidai. Katalikų bažnyčios pamaldose irgi buvo ribojama lietuvių kalbos vartoseną. Šios tendencijos kėlė didelį lietuvių nepasitenkinimą. Tai ir Vilniaus krašto prijungimo prie Lenkijos faktas tapo dalies lietuvių jaunimo emigravimo į Lietuvą, kurioje jie jungdavosi prie antilenkiškų organizacijų, priežastimi. Manoma, kad didžiausias pabėgėlių srautas susidarė iš gausios lietuvių skaičiumi Švenčionių apskrities (Slezynski, 2008). 1938 m. atkūrus diplomatinis santykius tarp abiejų valstybių, Lenkijos valdžios institucijų požiūris į lietuvius kito lėtai. Tyrimai rodo, kad lietuvių švietimo ir kultūros organizacijų veikla išliko draudžiama lietuvių ir baltarusių paribyje, kuriame lietuvių tautinė savimonė buvo silpnesnė negu Vilniaus, Trakų arba Švenčionių apskrityse (Бабищев, 2007).

Reikšminga, kad lenkai tarpukariu Vilniuje kūrė ir diegė lenkiškąjį istorinės atminties modelį, pagal kurį Vilnius buvo „senas lenkų miestas“, o lietuviško istorinio pasakojimo sklaidai erdvės neatsirado. Anot istorikų, „kuo labiau lietuviai troško atgauti Gedimino sostapilį, tuo įirtingiau lenkų istorinės atminties modelio projektuotojai įrodinėjo lenkų istorinės misijos teigiamą poveikį Lietuvai kaip Lenkijos provincijai. Taigi ir XX a. I pusėje lenkų istorikai ir politiniai veikėjai į Lietuvos istoriją, jos istorinę atmintį žvelgė kaip į objektą, o ne subjektą. Būtent tarpukariu lenkų istoriografija išanalizavo Lietuvos valstybės genezę ir Lietuvos christianizacijos raidą, jų išvadomis naudojamosi iki šiol, norom nenorom Lietuvos istorikai turėjo jomis remtis ir tarpukariu“ (Ščiavinskas, 2009: 77). Kadangi 1926–1935 m. J. Pilsudskis buvo autoritarinės valstybės vadovas, juolab gimęs Vilniaus krašte, regione teko išskirtinis dėmesys jo asmenybei, jo vardu buvo vadinamos gatvės ir mokyklos, o po mirties sakralinę reikšmę įgavo širdies palaidojimo vieta Rasų kapinėse. Lenkišką istorinio pasakojimo sklaidą įprasmino ryškiausių lenkų istorinių asmenybių ir įvykių minėjimai (pavyzdžiui, Jogaila, 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, Tadas Kosciuszka, A. Mickevičius, 1831 ir 1863 m. sukilimai ir kt.). Be to, etninė priklausomybė smarkiai lėmė gyventojų integraciją socialinio ir ekonominio gyvenimo sferose. Etninių mažumų integracija į visuomenę tapo neatsiejama nuo lenkų kalbos ir lenkų kultūros įsisavinimo, gebėjimo įsitraukti į svarbiausius tautinės valstybės ritualus, tarnybos kariuomenėje ir pan.

Dera atkreipti dėmesį, kad dėl lietuvių ir lenkų tautinių judėjimų požiūrio skirtumų į Lietuvos ir Lenkijos bendrą praeitį ir ateities valstybingumo perspektyvą abiejose valstybėse susiklostė padėtis, kai su etninio, pilietinio ar kultūrinio tapatinimosi dilemomis susidūrė nemažai išsilavinusių ar kilmingų žmonių, simpatizavusių ATR pilietinio identiteto (*gente lituanus, natione polonus*) tradicijai. Vienas ryškiausių pavyzdžių aptariamo regiono kontekste buvo vadinamieji kraštiečiai (lenk. *krajowcy*), kurie prispirti politinių aplinkybių turėjo faktiškai rinktis tarp „lietuvio“ ar „lenko“ kategorijų ir patyrė dėl to adaptacijos sunkumų (Pukšto, 2008; Buchowski, 2012 etc.). Nuo XX a. pradžios išryškėjusi skirtis tarp pilietinį ir etninį identitetą propagavusių lietuvių visuomenės veikėjų šiuolaikinėje lietuviškoje istoriografijoje laikoma vienu iš svarbiausių veiksmų, lėmusių lietuvių identiteto konstravimo raidą XX a. Šiai skirčiai nusakyti istorikų darbuose pasitelktos „senalietuvių“ ir „naujailietuvių“ sąvokos (Bumblauskas, 2012). Tikėtina,

kad su panašaus pobūdžio apsisprendimo dilemomis susidūrė dalis Vilniaus krašto nedidelių miestelių ir kaimo vietovių gyventojų, kurių tapatinimasi nulėmė religinė tradicija, o ne moderni nacionalizmo samprata. Tais atvejais, kai iškildavo būtinybė deklaruoti savo tautybę, didelę reikšmę greičiausiai igydavo ne tik individualūs motyvai, bet žymų poveikį apsisprendimui dėl tautybės darė politiniai niuansai, versdavę kartais rinktis „patogesnę“ vyraujančio politinio diskurso atžvilgiu tautybę.

Antai A. Bubnio, analizavusio surašymų duomenis, teigimu, dalis Vilniaus krašto gyventojų, ypač iš „vietinių“, priklausomai nuo esamos valdžios užsirašydavo tai lenkais, tai baltarusiais, tai lietuviais, kaip jiems tuo metu būdavo patogiau. 1931 m. Lenkijos visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, Vilniaus vaivadijoje lenkai sudarė 59,7 proc., baltarusiai – 22,7 proc., žydai – 8,5 proc., lietuviai – 5,2 proc. gyventojų. 1942 m. vokiečių okupacinio režimo surengto surašymo duomenys rodė drastišką rodiklių kaitą. Vilniaus apygardos apskrityse (Eišiškių, Švenčionių, Trakų ir Vilniaus) lietuviai jau sudarė 58,8 proc., lenkai – 36,9 proc., baltarusiai – 12,9 proc., rusai – 2,9 proc. gyventojų (žydai nebuvo oficialiai surašomi, dauguma jų buvo nužudyti 1941 m. antroje pusėje) (Bubnys, 2011: 70). N. Kairiūkštė irgi pažymi politinių motyvų įtaką surašymų duomenų netolygumams. Jos skaičiavimais, pagal minėtą 1931 m. surašymą lietuvių dalis tarp visų Vilniaus krašto gyventojų siekė 25 proc., lenkų – 35 proc., žydų – 15 proc., o baltarusių ir rusų – po 5 proc. Palyginimui, 1940 m. pradžioje iš SSRS perimtoje Vilniaus krašto dalyje lietuvių nuošimtis siekė 45,8 proc., lenkų – 29,3 proc., žydų – 19,3 proc., baltarusių ir rusų – 4,0 proc., kitų tautybių – 1,6 proc. Tad daroma išvada, kad dalis aptariamo regiono žmonių, turėjusių lenkų tautybę, ir asmenys be aiškios tautybės keičiantis politinėms sąlygoms Lenkijoje ir Lietuvoje 1939–1940 m. dėl Ribentropo–Molotovo pakto pasekmių rinkosi lietuvių tautybę ir Lietuvos pilietybę (Kairiūkštė, 1993).

Antrojo pasaulinio karo laikotarpis (1939–1945 m.) turėjo didelės reikšmės aptariamo regiono etninių grupių santykių raidai ir tapatinimuisi dėl daugelio įvykių ir veiksnių, kuriuos daugiausia lėmė tarptautinė politika. Pirmiausia vertėtų išskirti Vokietijos ir SSRS įvykdytą, remiantis slaptu susitarimu, Lenkijos valstybingumo sunaikinimą 1939 m. rugsėjį. Viena iš pastarojo įvykio pasekmių buvo dalies Vilniaus krašto teritorijos perdavimas Lietuvai. Naujausiuose lietuvių ir lenkų istorikų tyrimuose iš esmės sutariama, kad Lietuvos valdymas nuo 1939 m. rugsėjo iki 1940 m. birželio turėjo nemažos įtakos vietos gyventojų politinėms nuotaikoms ir sukūrė prielaidų kilti etninei įtampai ir nerimui dėl asimiliacijos. Pasak tyrėjų, nuo 1939 m. lapkričio Lietuvos valdžios institucijos vykdė krašte lituanizaciją įvardijamą politiką, kuri dėl keliamų teisinių ir kalbinių reikalavimų didino daugumos vietos gyventojų atskirtį valstybės tarnybos, pilietybės įgijimo, darbo rinkos, švietimo, gimtosios kalbos vartojimo viešame gyvenime ir kitose srityse. Vilniuje buvo uždrausti užrašai ir iškabos nelietuvių kalba, nelietuviška tautinė simbolika, pervadintos gatvės ir t. t. (žr. Buchowski, 2012; Laurinavičius, 2011; Liekis, 2012; Sužiedelis, 2012). Ši politika lėmė neigiamas gyventojų reakcijas, ypač turint omenyje jų etninės sudėties proporcijas. Nors stinga patikimos statistikos, tyrėjų vertinimu, 1939 m. rudenį Vilniaus krašte buvo apie 0,5 mln. gyventojų, iš kurių beveik pusė gyveno Vilniaus mieste. Lietuvių skaičius krašte siekė 31,3 tūkst., žydų – 107,6 tūkst., vokiečių – 1,1 tūkst., lenkų – 321 tūkst., baltarusių – 75,2 tūkst., rusų – 9,9 tūkst. (Laurinavičius, 2012: 37).

Dauguma regiono lenkų ne tik dėl išvardytų priežasčių, bet ir dėl principinio priešiško lietuvių siekiams atgauti Vilniaus kraštą buvo nusistatę prieš Lietuvos valdymą, vertino jį kaip laikiną politinį reiškinį ir nerodė pagarbos Lietuvos valstybiniais simboliais. Ši nusistatymą stiprino S. Batoro universiteto uždarymas, lenkų mokyklų reorganizacija, valdžios institucijų nusistatymas prieš lenkų katalikų kunigų hierarchiją ir pamaldas lenkų kalba bažnyčiose, taip pat 1939 m. pilietybės įstatymas, kuris paskelbė visus gyventojus, atvykusius į kraštą 1920–1939 m., „ateiviais“ ir neskyrė naujų pabėgėlių nuo autochtonų (Sužiedelis, 2012: 175, 179). Įtampą didino tai, kad valdžios institucijos autochtonus laikė nutautėjusiais etniniais lietuviais, iš jų reikalauta besąlygiškai paklusti lietuvių daugumos interesui (Buchowski, 2012: 436–437). Tyrimai rodo, kad dėl minėtų aspektų Lietuvos valdžios institucijos prarado ir kitų etninių grupių (žydų, baltarusių) pasitikėjimą, ypač padaugėjęs atleidimo iš tarnybos bei mokyklų suvalstybinimo atvejų ir pan. (Zizas, 2013). Pasak tyrėjų, dera atsižvelgti, kad Lietuvos politika Vilniaus krašte priklausė nuo daugelio vidaus ir tarptautinių veiksnių. Krašto gyventojų etninė sudėtis ir likusios Lietuvos lietuvių visuomenės viešoji nuomonė sunkino galimybę svarstyti krašto autonomijos variantus, juolab kad Vokietija ir SSRS nebūtų pritarusios autonomijos idėjai. Lietuvos valdžios institucijos neįvertino, kokį didelį poveikį lenkų nuostatoms darė Lenkijos vyriausybė emigracijoje, kurią pripažino Antantės valstybės ir kuri nebuvo linkusi eiti į kompromisus dėl Vilniaus krašto teritorinės priklausomybės (Laurinavičius, 2012: 37, 60–62, 64).

Pirmosios sovietinės okupacijos metu aptariamo regiono gyventojai patyrė sovietinio režimo politikos pasekmes, tarp jų – represijas ir trėmimus. Pasak tyrėjų, šis laikotarpis nepakeitė etninių santykių dinamikos Vilniaus krašte, o vienintelis lietuvius ir lenkus vienijęs bruožas buvo antisemitizmas, suvešėjęs dėl kai kurių žydų dalyvavimo sovietizacijos procese (Sužiedelis, 2012: 184). Didesnį poveikį šių santykių raidai padarė vokiečių okupacijos laikotarpio įvykiai. Vienu iš tokių esminių tapo žydų holokaustas, kurio neišvengė Švenčionių, Eišiškių ir kitų vietovių bendruomenės (Bubnys, 2011). Švenčionyse žydai sudarė apie 1/3 visų gyventojų. 1941 m. birželio 29 d. vokiečių kariuomenei užėmus miestą, pasitraukusi buvo tik nedidelė sovietinių aktyvistų dalis. Iš pasilikusių žydų buvo atimtas turtas, o jie patys suvaryti į getą, įkurtą netoli Švenčionėlių. Kaip rodo tyrimai, 1941 m. spalio 7–9 d., dalyvaujant vokiečių SD ypatingajam būriui ir lietuvių saugumo policijai, įvyko masinės šio geto žydų žudynės, kurių metu buvo iš viso sušaudyti 3 726 žydai. Iki 1942 m. pabaigos Švenčionyse veikė nedidelis getas, kuriame greta 566 vietinių žydų buvo apie 1 000 žydų iš Vidžių geto. Dalis šių žydų vėliau buvo perkelti į Vilniaus getą, Žaslių, Žiežmarių ir Kenos darbo stovyklas, o likusieji 1943 m. balandžio 5 d. nuvežti į Panerius ir nužudyti. Paneriuose žuvo apie 4 000 žydų iš Švenčionių, Mikailiškių, Salų ir Ašmenos getų (Bubnys, 2011: 154–156). 1941 m. rugsėjo 25–26 d. buvo nužudyti 3 446 Eišiškių ir aplinkinių vietovių gyventojai, kurių absoliuti dauguma buvo žydai (Senkevičius, Mikonis, 2002: 52).

Kita vertus, vokiečių okupacija buvo susijusi su įvykiais, kurie dėl okupacinio režimo politikos didino įtampą tarp lietuvių ir lenkų, juolab kad abi pusės skirtingai vertino Vokietiją ir SSRS savo valstybingumo atkūrimo perspektyvų kontekstuose (Bubnys, 2004, 2007). Po 1941 m. Birželio sukilimo ir Laikinosios vyriausybės paleidimo Lietuvos generalinėje srityje lietuvių pareigūnai aktyviai įsiliejo į nacių vadovaujamas valdžios struktūras, tačiau didžiausią Vilniaus apygardos gyventojų dalį sudarė lenkai, todėl režimas nebuvo suinteresuotas

pašalinti juos iš krašto ekonominio gyvenimo, sudaryti sąlygas politiniam ir ūkiniam chaosui ar juolab ginkluotam pasipriešinimui. Nepopuliarius krašto valdymo sprendimus režimas dažnai įgyvendindavo vietinės administracijos rankomis, o stokodamas savo karinių pajėgų ir policijos, mesdavo prieš lenkų partizanus lietuvių policiją ir savisaugos dalinius (Bubnys, 2007). Civiliai gyventojai atsidurdavo kovų, kuriose dalyvavo vokiečių pajėgos, generolo P. Plechavičiaus Vietinė rinktinė, Lenkijos emigracinei vyriausybei Londone pavaldi Armija Krajova ir miškuose veikę sovietiniai partizanai, epicentre. Gerai žinomi civilių gyventojų žudynių atvejai įvyko Glitiškėse ir Dubingiuose, bet manoma, kad AK ir lietuvių batalionų ekscesai, smulkesnio masto žudynės vyko ir kituose Vilniaus krašto kaimuose bei miesteliuose (Sužiedelis, 2012: 194; Zizas, 2013). Pažymėtina, kad Lenkijos emigracinė vyriausybė ir atitinkamai Vilniaus krašto AK griežtai laikėsi Lenkijos valstybės visiškos teritorinės restitucijos 1939 m. sienomis principo, todėl bet kokios gyventojų abejonės dėl rytinių sienų buvo laikomos išdavyste (Laurinavičius, 2012).

Kita vertus, svarbu atkreipti dėmesį, kad į vokiečių okupacinio režimo politikos akiratį pateko įvairių tautybių ir socialinių grupių aptariamo regiono gyventojai. Tikėtina, kad nuo jų individualių ir šeimos patirčių priklausė požiūris ne tik į vokiečių okupacinį režimą, bet ir į SSRS ir Raudonosios armijos vaidmenį slenkant į Vakarus. Antai išlikę archyviniai dokumentai rodo, kad iš Švenčionių apskrities priverstiniais darbams į Vokietiją buvo vežami ne tik lenkų ir lietuvių, bet taip pat rusų ir baltarusių tautybės žmonės. Tarp išvežtųjų daugiausia buvo žemdirbių, darbininkų ir smulkių amatininkų. Vokietijoje jie buvo priversti sunkiai dirbti, pavyzdžiui, lėktuvų, ginklų ir kituose fabrikuose, anglies kasyklose, įvairiose ūkio ir transporto srityse, kasti apkasus ir pan. Sprendžiant iš dokumentų, dalis jų sugrįžo iš Vokietijos ir sovietinių valdžios institucijų sprendimu buvo apgyvendinti Pietryčių Lietuvos miestuose ir rajonuose, tačiau apie šio reiškinių statistinį mastą iš išlikusios medžiagos yra sudėtinga spręsti (1945 06 19 Švenčionių...). Rusų tautybės gyventojus, vietinius ir atgabentus iš okupuotų SSRS teritorijų, mėginta įtraukti į vokiečių okupaciniam režimui lojalaus Patikėtinio rusų gyventojų reikalams biuro, kurio skyriai veikė visoje Lietuvos generalinės srities teritorijoje, veiklos sritis. Pasitelkiant antikomunistinio turinio propagandą rusai iš Švenčionių ir kitų apskričių buvo kviečiami stoti į kovą su sovietiniais partizanais ir antinacinių pažiūrų asmenimis, į Vokietijos kariuomenės pusėje kovojusios generolo A. Vlasovo Rusijos išlaisvinimo armijos arba kitų kariuomenės dalinių gretas (1944 09 15 Lietuvos SSR...).

Vaidžiai padėti, kad baigiantis karui tarp įvairių gyventojų grupių vyravo pažiūrų skirtumai, Švenčionių apskrityje iliustruoja 1944 m. liepos 25 d. NKVD pareigūno ataskaitinis pranešimas. Jame teigiama, kad tarp lietuvių ir lenkų tvyrojo stiprus priešiškus, daugiausia pasireiškęs iš lenkų pusės, nenorėjusių gyventi Lietuvos SSR ir turėjusių viltį, kad Švenčionių apskritis su Vilniaus kraštu atiteks Anglijai ir JAV padedant atkurtai 1939 m. sienomis Lenkijos valstybei. Teigiama, kad nepasiturintieji, vidutiniokai ir darbininkai džiaugėsi sovietinės valdžios atkūrimu, o inteligentija ir pasiturintys ūkininkai, nors ir buvo patenkinti išlaisvinimu iš vokiečių okupacijos, bet „nėra SSRS šalininkai, nes konkrečiai lenkai, kaip jie sako, yra laisvos Lenkijos 1939 m. sienose šalininkai, o lietuviai – buržuazinės Lietuvos respublikos atkūrimo šalininkai. Ir vieni, ir kiti tikisi, kad pasibaigus karui Anglija ir JAV pareikalaus iš SSRS atkurti jų valstybingumą ankstesnėse sienose, juolab kad iki to laiko išseks Raudonosios armijos jėgos.“ Iš lenkų buvo girdimi panašūs klausimai: „Kam atiteks

Švenčionių apskritis – Lietuvai ar Lenkijai?“, „Ar vyks kolektyvizacija, ar ne?“, „Ar po karo bus suteikta teisė išvažiuoti į nepriklausomą Lenkiją?“. Lietuviai esą palankiai vertino Raudonosios armijos atėjimą, bet tarp atskirų grupių vyravo esą klaidingas, vokiečių primestas suvokimas apie SSRS, ypač kolūkių steigimo klausimu. Dokumente pažymima, kad dalis Švenčionių miesto ir kaimo gyventojų, pasirodžius Raudonajai armijai, išėjo į miškus (1944 07 25 NKGB...).

Etniškumas išliko svarbiu visuomenės skirstymo į grupes požymiu visu SSRS gyvavimo laikotarpiu. Tyrėjai įvardija bolševikų nacionalinę politiką unikalia ir neturinčia analogu pagal pritaikymo mastus tuometiniame pasaulyje. Jos esmę atspindėjo nuostata, kad jeigu valdžia leis etninėms grupėms naudotis nacionalinėmis formomis, t. y. patenkins ribotu mastu nacionalizmo poreikius, tai sugebės galiausiai suardyti šių judėjimų vienybę, neutralizuoti nacionalinių lozungų patrauklumą masėms, sukurti sąlygas klasinių skirtumų išryškėjimui ir bolševikinės ideologijos recepcijai. V. Lenino požiūriu, nerusų nacionalizmą labiausiai skatino Rusijos imperijos politika ir iš jos kilęs nepasitikėjimas didžiarusiais. Tad RKP(b) paskelbė didžiarusišką nacionalizmą esant didesniu pavojumi nei engiamų tautų nacionalizmą ir traktavo jį šitaip iki XX a. 4 dešimtmečio pradžios (Мартин, 2010: 167). Pažymėtina, kad RKP(b) vadovybė iš principo atmėtė kultūrinės autonomijos idėją, traktuodama jos toleravimą kaip potencialų etninių grupių separatizmo šaltinį. Ji ieškojo kitokių minėtų grupių interesų atstovavimo, o dar tiksliau – šio reiškinio regimybės, formų (Вдовин, 2004). V. Leninas galiausiai parėmė nepriklausomų valstybių sąjungos, kilusios esą iš laisvo tautų apsisprendimo teisės, modelį. Jis teikė prioritetą sovietinės santvarkos įtvirtinimui respublikose, o respublikų formalų statusą laikė antraeilium dalyku. Tikėtasi, kad nuolaidi politika buvusiuose Rusijos imperijos pakraščiuose pritrauks į sovietų valdžios pusę vietos gyventojus. 1922 m. gruodį buvo įkurta būtent Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga, o ne Rusijos federacinė valstybė ar pan. (plačiau žr. Тишков, 2008).

XX a. 4 dešimtmečio pradžioje J. Stalinas, reaguodamas į tarptautinės politikos aktualijas (nacionalsocialistų įsitvirtinimas Vokietijoje 1933 m., prielaidos karui kilti ir t. t.), ryžosi atsakyti pasaulinės socialistinės revoliucijos idėjos ir ėmė teikti pirmenybę socializmo kūrimo vienoje šalyje koncepcijai, ieškoti prieigų Sovietų Sąjungos piliečių konsolidacijai, patriotizmo ir bendro pilietinio tapatumo ugdymui. Šiuo atveju „pozityvios diskriminacijos“ politika tapo neparanki, o jos uoliausi įgyvendintojai – represuoti. Pakito centrinės valdžios požiūris į etninę asimiliaciją. Dabar jau J. Stalinui atrodė, kad valstybėje, kurioje rusai sudarė absoliučią gyventojų daugumą, rusų kalba ir kultūra – fundamentaliausi bendro pilietinio tapatumo ugdymo instrumentai. Jis paskelbė, kad yra įveiktas nepasitikėjimas rusais ir didžiarusišku šovinizmu. Rusai oficialioje retorikoje buvo vis dažniau įvardijami „pirmaisiais tarp lygių“ „draugiškoje sovietinių tautų šeimoje“, kartu reabilituojant smerktą po Spalio perversmo istorinių asmenybių panteoną ir pan. Plėtojant ir įgyvendinant 4 dešimtmetyje industrializacijos planus, buvo atsisakyta neigiamo požiūrio į rusų migraciją į kitas sovietines respublikas. Be to, minėtu laikotarpiu tautinių teritorinių vienetų piramidė buvo smarkiai demontuota. Tariamą valstybingumą išsaugojo tik santykinai gausios etninės grupės kompaktiško jų susitelkimo vietose (Вдовин, 2004: 100–103).

Pozityvios diskriminacijos sąlygomis iki 4 dešimtmečio pradžios tautinė priklausomybė SSRS buvo tapusi vienu iš svarbiausių individualaus kapitalo elementų, kuris galėjo

palengvinti ar apsunkinti priėjimą prie įvairių resursų (pavyzdžiui, teisė į žemę, pareigos administracijoje ir pan.). Dėl to daugelyje SSRS teritorinių vienetų vyko grupių, kurioms grėsė tapti etninėmis mažumomis, mobilizacija. Pasak tyrinėtojų, J. Stalinas sukūrė dirbtinę etninių grupių hierarchiją, įtvirtino gyventojų surašymuose ir Konstitucijoje tautinių teritorinių vienetų ir jiems atstovaujančių tautybių subordinaciją. Aukščiausias statusas šioje hierarchijoje teko sąjunginių respublikų titulinėms tautoms. Šis veiksnys turėjo reikšmės etninių grupių statistikai, nes partiniam elitui respublikose tapo būdinga didinti titulinės etninės grupės narių skaičių smulkesnių grupių sąskaita (Тишков, 2003: 183). Nuo XX a. 4 dešimtmečio pabaigos etniškumą SSRS lėmė ne laisvas pasirinkimas, bet prigimtinė duotybė – įrašas tėvų pasuose. Pagal surašymų instrukcijas, vaikų tautybę privalėjo nurodyti jų tėvai, o mišriose šeimose, kuriose tėvai negalėjo nurodyti patys savo vaikų tautybės, pirmenybė teikiama motinos tautybei (Зинченко, 1976: 195). Tyrėjų vertinimu, dalyje etninių grupių sprendimą dėl vaikų tautybės priimdavo ne motina, bet tėvas, ypač okupuotų Baltijos valstybių teritorijoje, kurioje vaikams iš mišrių šeimų tradiciškai būdavo užrašoma tėvo tautybė, nors šeima galėjo nekalbėti jo gimtąja kalba ir vaikas jos nemokėdavo. Jeigu vienas iš sulaukusio pilnametystės jaunuolio tėvų buvo rusas, tai šis, įgydamas savo pirmąjį pasą, dažniausiai rinkdavosi rusų tautybę (Тишков, 2003: 418).

Panašiais principais grįsta etninė politika buvo įgyvendinama sovietmečiu Lietuvoje, kai iš vienos pusės Kremlius toleravo respublikinės valdžios partikuliarizmą ir sovietinės lietuvių kultūros raišką, o iš kitos – naikino prielaidas ginkluotam antisovietiniam pasipriešinimui ir komunistinės ideologijos neatitinkančio identiteto raiškai. Vilniaus kraštas nebuvo išimtis, tačiau specifikos šiam atvejui suteikė gausios lenkų etninės grupės buvimas, galbūt ir tai, kad jos nariai atstovavo tam tikra prasme tarpukario Lenkijai, vienai iš nuosekliausių SSRS politikos oponentų. Manoma, kad SSRS buvo svarbu perimti Vilniaus krašto kontrolę ir panaikinti galimybę vietos lenkams ir emigracinei Lenkijos vyriausybei kelti šio krašto teritorinės priklausomybės klausimą tarptautiniu lygiu (Pocius, 2010: 59). Tad įžengus Raudonajai armijai 1944 m. vasarą į Lietuvą, nedelsiant imtasi priemonių palaužti AK ir lenkų pagrindžio veiklą. Kita svarbia opozicijos režimo panaikinimo priemone tapo sovietinės ideologijos atžvilgiu neparankių gyventojų grupių išskeldinimas iš Vilniaus krašto. Ryškiausiai šio proceso pavyzdžiu tapo SSRS inicijuota lenkų tautybės gyventojų repatriacija iš Lietuvos į Lenkijos Liaudies Respubliką (Stravinskienė, 2011b etc.). Kitos priemonės, pasitarnavusios vietos gyventojų antisovietinių nuotaikų slopinimui pokariu, buvo represijos ir trėmimai į Sibirą, taip pat katalikų ir kitų religinių bendruomenių veiklos varžymas. Žemės ūkio srityje buvo vykdoma kolektyvizacija, kurios priešininkai irgi rizikavo būti įvardyti sovietinės santvarkos priešais ir susilaukti sovietinių saugumo ir represinių struktūrų dėmesio.

Nors nukentėjusiųjų nuo sovietų režimo daugiausia buvo tarp lietuvių ir lenkų, bet archyvinių dokumentų duomenys rodo, kad dabartinės Pietryčių Lietuvos teritorijoje buvo suimami ar nuolat stebimi kai kurie baltarusių tautinio judėjimo veikėjai, kurie čia prisiglaudė po Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Pavyzdžiui, vienas iš jų buvo Viačeslavas Masevičius, suimtas 1944 m. liepos 17 d. už bendradarbiavimą su vokiečių okupaciniu režimu. Jam taip pat buvo inkriminuojama narystė prie vokiečių okupacinės valdžios veikusioje Baltarusių mokslo draugijoje, kurioje jis ėjo viceprezidento pareigas. Šis asmuo buvo nuteistas SSRS NKVD Ypatingojo pasitarimo 5 metams kalėjimo ir atliko bausmę Krasnojarsko krašte.

Sugrįžęs gyveno Eišiškėse ir dirbo rajono žemės ūkio skyriaus agronomu. Kitas į sovietinio saugumo akiratį patekęs baltarusių veikėjas buvo Andrejus Belko, kaltinamas tuo, kad buvo Rusijos kadetų partijos nariu 1917–1918 m., o 1944 m. buvo delegatu Minske vykusiame Antrajame Baltarusijos Centrinės Rados kongrese, svarsčiusiam Baltarusijos atsiskyrimo nuo SSRS klausimą. A. Belko, traukdamasis kartu su vokiečiais iš Minsko, apsistojo Eišiškėse ir pokariu dirbo rajono vartotojų sąjungos buhalteriu (1953 07 10 Eišiškių MVD...). Saugumo akiratyje atsidūrė Antonas Cverkovskis, gyvenęs Daugirdonių kaime ir dirbęs septynmetės mokyklos mokytoju. Karo metu jis tarnavo vokiečių kariuomenėje vertėju, nuo 1942 m. ėjo miestelio burmistro pareigas. 1945 m. buvo suimtas ir nuteistas už antisovietinę veiklą. Paleistas iš įkalinimo vietos tik 1956 m., o grįžęs esą mezgė įtartinus ryšius su baltarusių nacionalistais iš Lietuvos SSR ir Baltarusijos SSR (1958 12 19 KGB Eišiškių...).

Rečiau yra atsižvelgiama, kad dabartinės Pietryčių Lietuvos, kaip ir kitų Lietuvos regionų gyventojų savivokai turėjo reikšmės sovietmečio masiniai trėmimai. Nuo jų nukentėjo ne tik lenkai ar lietuviai, bet įvairių tautybių ir konfesijų žmonės, įskaitant rusus sentikius. Išlikusios archyvinės bylos atskleidžia, kad ištremti iš Pietryčių Lietuvos miestelių ir kaimų į Sibirą gyventojai neretai išlaikė dvasinį ryšį su savo gimtine ir siekė sugrįžti į ją po J. Stalino mirties, tačiau dėl draudimų daugeliui nepavyko to padaryti. Charakteringa šiuo atžvilgiu tremtinės Anastazijos Filimonovos, kilusios iš sentikių gausiai gyvenamo Jurgėliškės kaimo Švenčionių rajone, istorija. 1948 m. balandį ji buvo apkaltinta NKVD nelojalumu sovietinei santvarkai, parama banditams bei aktyvia propaganda prieš kolūkių steigimą ir surinkus abejotinus liudininkų parodymus ištremta kartu su 4 vaikais į Krasnojarsko kraštą, Tunguskos gyvenvietę. 1955 m. apklausti tie patys liudininkai, kurių parodymais remiantis A. Filimonova buvo ištremta, jau nebegalėjo patvirtinti jos ryšių su tariamais banditais. Pati nukentėjusioji prašė Lietuvos SSR Ministrų tarybos leidimo sugrįžti, jos žodžiais tariant, kad galėtų numirti ir būti palaidota gimtajame kaime. Jos duktė Matriona 1954 m. mėgino pabėgti iš specialiosios gyvenvietės Sibire, trokšdama pasimatyti su Lietuvoje gyvenančiu broliu ir giminaičiais. Nors 1958 m. šiai šeimai buvo panaikinti gyvenamosios vietos apribojimai, ji negavo leidimo sugrįžti gyventi į Lietuvą (1954 06 17 Krasnojarsko...).

Kita vertus, atsižvelgiant į SSRS etninės politikos pagrindinius principus, pokariu Lietuvoje buvo įgyvendinama paramos sovietinio tautiškumo formų raiškai politika, kuriai aptariamame regione būdinga tam tikra specifika, lyginant su kitais regionais. Didžiausia šio reiškinių išraiška visos Lietuvos mastu tapo sovietinei ideologijai tarnaujančios kultūros toleravimas, tuo metu Vilniaus krašte XX a. 6 dešimtmetyje buvo remiama švietimo lenkų kalba plėtotė (Stravinskienė, 2012b). Kaip rodo ligšioliniai tyrimai, buvo priimtas išstisus priemonių kompleksas dėl lenkų mokyklų mokytojų rengimo, vadovėlių, marksizmo ir leninizmo klasikų bei grožinių kūrinių Lietuvos SSR gyvenantiems lenkams spausdinimo, politinės ir populiariosios mokslinės literatūros leidybos, filmų dubliavimo lenkų kalba, lenkiškai mokančių agitatorių ir propagandininkų rajonuose įdarbinimo ir kt. Nors įtakingi lietuvių partinės nomenklatūros atstovai M. Gedvilas ir J. Paleckis teigė, kad Vilniaus krašte gyvena sulenkinti lietuviai ir baltarusiai, kurių „neišvystyta nacionalinė savimonė“ ir kad laikant juos lenkais bus tęsiama buržuazinės Lenkijos politika, jų pasisakymai buvo įvertinti posėdžio dalyvių kaip „nacionalistinio charakterio“ (Pocius, 2010: 60). Pavyzdžiui, 1951 m. veikė 303 mokyklos lenkų dėstomąja ir mišrios lenkų-rusų, lenkų-lietuvių ir lenkų-rusų-lietuvių

(Stravinskienė, 2012b: 93). Respublikinės valdžios pastangos sustiprinti lietuvių etninės grupės ir lietuvių kalbos padėtį kirtosi su čia gyvenusių lenkų pozicija ir pastangomis išlaikyti regiono lenkiškumą. Todėl tarptautiniai lietuvių ir lenkų santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje įgavo įtampos, tačiau ji buvo užslopinta, bet ne pašalinta (Stravinskienė, 2010b: 48).

Pažymėtina, kad nepaisant minėtų palankių priemonių lenkų kultūros raiškai, nuo XX a. 8 dešimtmečio pradžios sovietų valdžios institucijų politika įgijo kitą kryptį, kai atsižvelgiant į sustiprėjusią „tautų susilieimo“ ideologiją, aptariamame regione švietimo įstaigų tinklas lenkų dėstomąja kalba buvo siaurinamas atidarant vietoj jų vis daugiau mokyklų rusų dėstomąja kalba. Tyrėjai taip pat atkreipia dėmesį, kad siekiant socialinio mobilumo lenkų kalbos žinios buvo nepakankamos, reikėjo mokėti rusų arba lietuvių kalbą, juolab kad sovietinėse valdžios institucijose buvo teikiamas prioritetas lietuvių ir rusų kilmės komunistų įdarbinimui. Vilniaus ir Šalčininkų rajonų (priešingai negu Švenčionių) partinėse institucijose raštvedyba buvo atliekama iki pat 1991 m. tik rusų kalba. Manytina, kad aptariamame regione veikusiose įmonėse ir įstaigose taip pat buvo sudėtinga išsiversti be rusų kalbos. Rusų kalbos sklaidai neabejotinai pasitarnavo imigracijos iš kitų sovietinių respublikų srautas. Būtent dėl jos Šalčininkų, Nemenčinės, Vilniaus ir kt. rajonuose didesnes etnines grupes sudarė rusai, baltarusiai, ukrainiečiai. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje buvo labai daug mišrių šeimų (lenko-lietuvio, lenko-baltarusio, lenko-ruso, ruso-baltarusio, ukrainiečio-baltarusio, ukrainiečio-ruso, ruso-lietuvio ir pan.). Tokių šeimų vaikų tautybės labai įvairavo. Paprastai sūnaus tautybė sutapo su tėvo, o dukros – su motinos. Tačiau buvo šeimų, kuriose vaikų tautybė skyrėsi nuo tėvų tautybės (Stravinskienė, 2011b: 127–128).

XX a. 9 dešimtmetyje politinės permainos SSRS, kurias simbolizavo A. Gorbačiovo per-tvarkos kursas ir susiklosčiusios palankios sąlygos Sąjūdžio vedamam lietuvių tautiniam at-gimimui, neišvengiamai darė poveikį kitų Lietuvos etninių grupių savijautai. Sąjūdis ne tik vienijo, tačiau ir tapo takoskyra tarp lietuvių ir dalies rusų, lenkų ir kitų tautybių žmonių. Dėl sovietmečio etninės politikos Pietryčių Lietuvos regione pasekmių Lietuvos valstybingumo atkūrimo idėja tarp vietos gyventojų neturėjo didelio populiarumo. Istorikų tyrimai rodo, kad sovietinė nomenklatūra mėgino išnaudoti gyventojų nuotaikas, skatindama propagandinėmis priemonėmis priešišumą lietuvių nacionaliniams lūkesčiams, o lietuvius gąsdindama Lenkijos pretenzijomis į Vilniaus kraštą. Šios priemonės prisidėjo prie to, kad lenkų tautiniai lūkesčiai būtų susieti su lenkų tautinės teritorinės autonomijos idėja (Biveinis, Kasperavičius, 2007). 1989 m. rugsėjį autonomiją paskelbė Vilniaus ir Šalčininkų rajonų, kuriuose lenkai sudarė absoliučią gyventojų daugumą, liaudies deputatų tarybos. Panašių įvykių pavyko iš-vengti Trakų ir Švenčionių rajonuose, kuriuose lenkų gyveno mažiau. Reikia pažymėti, kad 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje žlugimas, taip pat 1990 m. į valdžią atėjusio Lenkijos politinio judėjimo „Solidarumas“ pozicija lėmė, kad autonomijos šalininkų siekiai neteko politinės atramos, tuo metu Lietuvos valdžios pastangomis Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose buvo įvestas tiesioginis valdymas (plačiau žr. Sirutavičius, 2009, 2013). Neabejotina, kad šis procesas turėjo ilgalaikių pasekmių aptariamo regiono gyventojų integracinėms nuotaikoms, juolab kad daugeliui šio regiono gyventojų, kaip ir ankstesniais istoriniais laikotarpiais, ne-buvo lengva apsispręsti dėl etninės priklausomybės.

Tyrėjai pažymi, kad Sąjūdis laikėsi etninėms mažumoms palankių nuostatų, pabrėždamas tapatumo išsaugojimo teisę, tačiau neišvengė ir klaidų. Viena iš esminių slypėjo 1989 m.

valstybinės kalbos įstatyme ir jį lydinčiuose teisiniuose aktuose, pagal kuriuos valstybinė kalba turėjo būti įvesta per dvejus metus įmonėse, įstaigose ir organizacijose, kuriose vidinė raštvedyba buvo tvarkoma rusų kalba. 1989 m. priimtas Tautinių mažumų įstatymas numatė etninių mažumų kalbų vartojimą kompaktiško jų susitelkimo vietose, tačiau teisinių aktų, kurie leistų pasinaudoti tokia teise, nebuvo priimta (Biveinis, Kasperavičius, 2007). Nepaisant to, buvo priimti įstatymai, palengvinę etninių mažumų pilietinę ir kultūrinę integraciją į Lietuvos visuomenę, įsteigta už etninių mažumų integraciją atsakinga institucija, kuri dalyvavo programų, skirtų Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų padėties gerinimui, kūrimo ir įgyvendinime. Šios priemonės pasitarnavo tam, kad aptariamame regione atgimtų švietimas lenkų dėstomąja kalba (vaikų lopšelių ir darželių, bendrojo lavinimo mokyklų, sekmadieninių mokyklų tinklas, lenkų grupės profesinėse ir aukštesniosiose mokyklose), plėtotūsi įvairių etninių grupių (lenkų, lietuvių, baltarusių) visuomeninių organizacijų veikla ir t. t. Valstybinės institucijos prisidėjo prie knygų leidybos ir spaudos lenkų kalba sklaidos. 1990 m. Vilniaus miestui ir Pietryčių Lietuvos regionui pradėta retransliuoti Lenkijos televizijos programa, 1991 m. sukurta vietinė Rytų Lietuvos televizija su laidomis lenkų kalba. Atsirado laidos lenkų kalba valstybiniame radijuje (1991 09 19 Tautybių departamento...).

Išlikusių archyvinų dokumentų analizė leidžia teigti, kad Pietryčių Lietuvos gyventojų identiteto raiškai Lenkijos kaimynystė sovietmečiu ir ypač po SSRS subyrėjimo buvo svarbus veiksnys. Be giminytės ryšių, palaikomų su priverstinai išvykusiais pokariu kraštiečiais, Lenkija regiono gyventojams sovietmečiu simbolizavo aukštesnės materialinės gerovės kraštą. Iš ten į Lietuvos pusę patekdavo antisovietinio pobūdžio agitacija ir literatūra, taip pat informacija apie įvykius už geležinės uždangos. Sąjūdžio laikotarpiu užsimezgė aktyvūs Pietryčių Lietuvos gyventojų ryšiai su demokratinės Lenkijos visuomeninėmis organizacijomis. Plėtėsi bendradarbiavimas su Lenkija švietimo ir mokslo srityje (mokomosios literatūros siuntos, jaunuolių iš Pietryčių Lietuvos kvietimas studijuoti Lenkijos universitetuose ir pan.), didėjo pažintinių kelionių spektras (vaikų stovyklos, suaugusių profesiniai kursai, parodos) ir kt. Susidomėjimą lenkų padėtimi regione ir norą bendradarbiauti rodė Lenkijoje veikusios pokario lenkų repatriantų organizacijos. Tarpvalstybinių santykių mastu buvo svarbi demokratinės Lenkijos vyriausybės nuostata nepalaikyti autonomistinių lenkų siekių Lietuvoje ir skatinti vietos lenkus integruotis į Lietuvos visuomenę. 1994 m. pasirašyta tarp valstybių kaimynystės ir bendradarbiavimo sutartis išsprendė istorinių teritorinių pretenzijų klausimą, pripažįstant esamas valstybių sienas nekeičiamomis, ir nubrėžė gaires demokratiniiais principais grįstos politikos etninių mažumų atžvilgiu įgyvendinimui, įskaitant galimybę individams nevaržomai pasirinkti tautybę (Lietuvos Respublikos ir Lenkijos... 1994).

5. LENKŲ ETNINĖS GRUPĖS REPREZENTACIJA LIETUVOS SPAUDOJE LIETUVIŲ KALBA

Monika Frėjutė-Rakauskienė

5.1. Etninių grupių vaizdavimo žiniasklaidoje poveikis visuomenės nuostatoms

Etninių (taip pat ir kitų mažumų) grupių reprezentacijos klausimas yra vienas iš pagrindinių aspektų žiniasklaidos įtakos auditorijai (skaitytojams) (angl. *media reception*) studijose, kadangi žiniasklaida kuria informacijos nuorodas ir tam tikras sąvokas apie šias grupes (Staiger, 2005). Asmenys, neturintys tiesioginių patirčių su imigrantais arba etninėmis mažumų grupėmis, neturi konkretaus pažinimo modelio (angl. *mental model*), kuris yra visuotinių požiūrių formavimosi pagrindas, ir tokiu atveju šį modelį perima iš žiniasklaidos (Van Dijk, 2012: 27).

Dažniausiai pasitelkiamos trys pagrindinės teorijos, aiškinančios, kokį poveikį daro žiniasklaidos pranešimai jos vartotojams. Tai – „kultivavimo teorija“ (angl. *The Cultivation Theory*), „socialinė kognityvinė“ teorija (angl. *The Social Cognitive Theory*) ir „darbotvarkės sudarymo“ teorija (angl. *The Agenda Setting Theory*). Pavyzdžiui, remiantis „kultivavimo teorija“, individai, dažniau žiūrintys televiziją, greičiausiai nuvertins etninių mažumų grupių indėlių visuomenės raidai, nes šios grupės yra nepakankamai reprezentuojamos žiniasklaidoje, arba sies jas su tokiu stereotipiniu požiūriu, koks konstruojamas žiniasklaidoje (Hetsroni, 2008). „Darbotvarkės sudarymo“ teorija teigia, kad žiniasklaidos turinys ir visuomenės nuostatos stipriai koreliuoja tarpusavyje. Pavyzdžiui, skirtingų šalių laikraščių, rašančių apie pasirinktas šalis, tyrimo duomenys patvirtino teiginį, kad ypač negatyvus žiniasklaidos turinys apie tam tikrą šalį turi didesnį „darbotvarkės nustatymo“ efektą negu neutralios arba pozityvios žinios (Besova ir Cooley, 2009: 219). „Socialinė kognityvinė“ teorija padeda suprasti ir paaiškinti psichologinius mechanizmus, per kuriuos simbolinė komunikacija daro įtaką žmonių mintims ir veiksams. Išskiriami asmeniniai, aplinkos ir elgesio veiksniai, susiję tarpusavyje abipusio priežastingumo ryšiais ir darantys įtaką vieni kitiems (Bandura, 2001: 265–266).

5.2. Simbolinės ir socialinės galios raiška per kalbą ir viešąjį diskursą

Tyrinėjant viešąjį diskursą (žiniasklaidos tekstus) apie įvairias etnines ir kitas socialines mažumų grupes taip pat labai svarbu atkreipti dėmesį ir analizuoti tekstų šaltinius, informacines nuorodas, formuojančias nuomonę apie šias grupes. Remiantis prancūzų sociologo Pierre Bourdieu teiginiais, kalba yra simbolinės galios išraiška, kadangi kalbų mokėjimas ir gebėjimas jas vartoti ne tik suponuoja prielaidas socialinei integracijai, galimybei dalyvauti viešojoje erdvėje, skaityti ir klausyti žiniasklaidos priemonėse pateikiamas žinias, gali būti kaip užimamos pozicijos socialinėje hierarchijoje išraiška tarp skirtingų etninių ir socialinių

grupių, bet taip pat tapti simbolinio kapitalo dalimi (Bourdieu, 1991). Pagrindinis šios galios raiškos įrankis – visuomenės mobilizacija, pasitelkiant tam tikrą ideologiją ar ideologijas, kurios yra įvardijamos kaip politinio dominavimo instrumentai, veikiantys tuo atveju, jeigu yra abipusis ryšys tarp tų, kurie kuria ir atkuria tam tikras nuostatas ir įsitikinimus, ir tų, kurie tiki jų pagrįstumu (Bourdieu, 1991: 170). Kitas mokslininkas, Normanas Faircloughas, tekstą prilygina platesnio socialinio proceso elementui, o tam tikrų socialinių aktorių ir įvykių tekste reprezentaciją – socialiniam veiksmui (Fairclough, 2003: 6, 26). Manoma, kad grupės, kurios kontroliuoja daugelį įtakingų viešųjų diskursų, yra „simboliniai elitai“ (politikai, žurnalistai, mokslininkai, rašytojai ir kt.), kurie vaidina ypatingą vaidmenį reprodukuojant dominuojančias žinias ir ideologijas visuomenėje (Van Dijk, 2012: 17). Apibendrinus daugelio empirinių žiniasklaidos diskurso tyrimų duomenis, teigiama, kad yra ignoruojami, pamirštami arba atmetami tokie tekstų šaltiniai, kurie viešina grupių, kurios, manoma, yra mažiau svarbios, mažiau galingos ar įdomios, nuomones (Van Dijk, 2012: 20).

Atitinkamai, turintys didesnes galimybes išsakyti savo nuomonę žiniasklaidoje gali pateikti labiau į save orientuotą informaciją apie tam tikrus įvykius ir situacijas. Pavyzdžiui, Murray (2002: 21) rašo apie „sprendimų nepriėmimo“ (angl. *nondecision*) reiškinį, kai įtakingos grupės užkerta kelią joms nenaudingos problematikos svarstymui, o šios ilgainiui „nutylimos“ problemos gali tapti ilgalaikės ir giliai įsitvirtinti kai kurių žmonių kasdienėje kalboje, nes jos nėra suvokiamos kaip ideologinės, o kaip paties pasaulio sandaros bruožas (Murray, 2002: 21–22). Autorius teigia, kad bene galingiausias žinių, reportažų, kalbų ir rašinių (viešojo diskurso) poveikis yra tas, jog nepastebimos, nutylimos ar saugomos nuo kritikos kenksmingos sąlygos yra neapartinėjamos politikų (Murray, 2002: 25). T. Van Dijk mano, kad kasdienėje žmonių kalboje tokie diskursai įsitvirtina per vartojamus ir kartojamus teiginius (pavyzdžiui, „juodųjų nusikalstamumas“ (angl. *black crime*), „ekonominiai pabėgėliai“ (angl. *economic refugees*)). Viešojo diskurso auditorija, neturėdama alternatyvių informacijos šaltinių, gali daryti apibendrinimus ir iš minėtų modelių formuoti šališkus, socialiai priimtinius požiūrius (išankstines etnines nuostatas) (Van Dijk, 1993: 101; Van Dijk, 2000: 263–277).

5.3. Lietuvos spaudos tyrimo teorinės ir metodologinės prieigos

Lietuvos spaudos tyrimas¹² apima pusantrų metų (nuo 2014 m. sausio iki 2015 m. birželio) laikotarpį¹³. Atrenkant interneto žinių dienraščius ir spausdintinį dienraštį tyrimui buvo atsižvelgta į jų populiarumą, taip pat į dienraščio tiražą. Buvo analizuoti straipsniai,

¹² Tyrimo duomenys buvo surinkti dviejų projektų metu. Vienas iš jų – Žmogaus teisių centro vykdytas projektas, finansuotas Europos ekonominės erdvės finansinio mechanizmo NVO programos, kurio metu autorė atliko tyrimą „Etninių grupių, imigrantų ir LGBT žmonių reprezentacija Lietuvos interneto dienraščiuose“. Kitas – „Lietuvoje gyvenančių tautinėms mažumoms priklausantių asmenų padėties tyrimas“, vykdytas Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute Lietuvos kultūros ministerijos užsakymu, kurio metu autorė atliko žiniasklaidos turinio tyrimą.

¹³ Dienraštis „Lietuvos rytas“ su jo priedais „Sostinė“ ir „Laikinoji sostinė“ tirtas vienerių metų periodu (nuo 2014 m. liepos iki 2015 m. birželio), o interneto žinių portalas *delfi.lt* tirtas pusantrų metų periodu (nuo 2014 m. sausio iki 2015 m. birželio).

publikuoti interneto žinių dienraščiuose: *delfi.lt*, *15min.lt*, *lrytas.lt*, *balsas.lt*, *alfa.lt*.¹⁴ Taip pat analizuoti straipsniai iš dienraščio „Lietuvos rytas“ bei jo savaitinių priedų – „Sostinė“ ir „Laikinoji sostinė“¹⁵. Buvo atrinkti visi straipsniai, tiriamuoju periodu rašantys apie Lietuvos lenkus. Straipsniai analizei buvo atrenkami iš rubrikų, kuriose skelbiami tekstai, redakcijų priskirti Lietuvos aktualijoms, taip pat išsakantys Lietuvos politikų nuomonę tam tikrais klausimais ir įvairių komentatorių (įvairių sričių ekspertų, mokslininkų, kitoms profesijoms atstovaujančių, taip pat visuomenininkų etc.) poziciją, jų manymu, aktualiaisiais klausimais. Šios rubrikos interneto žinių portaluose vadinamos skirtingai: *delfi.lt* rubrikos „Lietuvoje“ ir „Nuomonių ringas“ („Politiko akimis“ ir „Lietuvos pjūvis“); *lrytas.lt* rubrika „Lietuvos diena“ („Aktualijos“ ir „Politiko žodis“); *15min.lt* rubrikos „Lietuva“ ir „Politisinis požiūris“; *balsas.lt* rubrika „Lietuvoje“ („Politika“, „Politikų tribūna“, „Komentarai ir analizė“) ir *alfa.lt* rubrika „Žinios“ („Lietuva“ ir „Nuomonės“).

Tiriamu periodu rasti ir analizuoti 423 straipsniai apie lenkus, gyvenančius Lietuvoje. Dienraščio ir interneto žinių dienraščiams tirti naudotas kokybinio ir kiekybinio teksto tyrimo metodų derinimas. Remtasi T. van Dijko darbais, kuriuose kritiškosios diskurso analizės metodu tyrinėjama etninių, migrantų grupių reprezentacija viešajame diskurse, pavyzdžiui, išskiriamomis semantinėmis makrostruktūromis diskurse, atitinkančiomis vyraujančias ir pasikartojančias temas (tematiką) tekstuose (Van Dijk, 1987: 48). Ši tematika yra svarbi ne vien dėl to, kad suteikia darną diskursui, bet ir dėl to, kad ji yra geriausiai prisimenama informacija, kuri savo ruožtu organizuoja tai, kaip mes reprezentuojame etninius įvykius mūsų personalinėje epizodinėje atmintyje kiekvienos dienos išgyvenimuose (Van Dijk, 2012: 22). Taip pat T. van Dijk (1987) analizuodamas spaudą ir žmonių pasakojimus per nestruktūruotus interviu su atsitiktinai pasirinktais respondentais sudarė tematikos ir kognityvinių etninių nuostatų organizacinę schemą, kurioje nurodomos trejopos grėsmės: ekonominės dėl interesų ir konkurencijos, kultūrinės dėl skirtumų ir adaptacijos bei socialinės dėl tvarkos ir deviacijos, siejamos su etninėmis grupėmis (Van Dijk, 1987: 61). Šiame žiniasklaidos tyrime, greta T. van Dijko išskirtų ekonominių, kultūrinių ir socialinių nuostatų į etnines mažumas, autorė įvardija dar ir ketvirtą politinių nuostatų kategoriją, siejamą su tariama etninių grupių keliamo grėsme nacionalinei valstybei ir jos piliečiams dėl valstybės piliečių (ne)lojalumo. Išskirta politinių grėsmių kategorija gali būti siejama su specifiniu tiriamuoju periodu ir spaudoje atspindėta besikeičiančia geopolitine situacija (dėl Rusijos karinės agresijos Kryme ir besitęsiančio karinio konflikto Rytų Ukrainoje), kai šalies etninės grupės tapo labiau pastebimos spaudoje, kvestionuojant jų pilietiškumą bei politinį lojalumą ir modeliuojant analogišką Krymo aneksijos situaciją Lietuvoje.

Kokybinė tyrimo priega derinama su kiekybine, analizuojant ne tik vyraujančią tematiką apie Lietuvos lenkus, bet ir vyraujančius straipsniuose pateiktos informacijos šaltinius. Tekstuose pateikiamos informacijos šaltiniai grupuojami pagal atskiras kategorijas, pavyzdžiui,

¹⁴ Interneto tyrimų bendrovės „Gemius Baltic“ tyrimo duomenimis 2012 m. gruodžio – 2013 m. sausio ir 2014 m. gruodžio mėnesiais šie interneto žinių dienraščiai buvo vieni iš populiariausių, <http://www.audience.lt/> [žiūrėta 2016 10 12].

¹⁵ Atrenkant nacionalinę spaudą jos turinio tyrimui buvo atsižvelgiama į laikraščio tiražą ir populiarumą. Šio dienraščio tiražas 2014 m. buvo apie 15 000 (Bliūdžiuvienė, 2014).

„valstybinių institucijų atstovai“, „tautinių mažumų atstovai“, „mokslininkai, tam tikros srities ekspertai“ etc.

Atsižvelgiant į minėtus aspektus, žiniasklaidos tyrimo metu buvo keliami šie klausimai: kaip lenkų etninė grupė yra reprezentuojama viešajame diskurse (pasirinktoje tirti spaudoje), siekiant atskleisti pagrindinę tematiką, rašant apie lenkus; kas formuoja nuomonę apie lenkus ir ar patys šios etninės grupės atstovai dalyvauja tiriamo diskurso formavime, siekiant analizuoti pagrindinius straipsnių apie lenkų etninę grupę šaltinius; kokie turinio ypatumai vyrauja rašant apie lenkus, siekiant atskleisti vyraujančias nuostatas (konstruojamas tariamas grėsmes, siejamas su šia grupe).

5.4. Lenkų etninės grupės vaizdavimo spaudoje tematinis kontekstas

Daugiausia dėmesio (112 straipsnių) tiriamoje spaudoje apie lenkus sulaukia politinės partijos Lietuvos lenkų rinkimų akcijos (LLRA) pirmininkas. Tematiką, sąlyginai pavadintą „LLRA lyderio asmenybė ir politinė veikla“ (žr. 2 lentelę), galima suskirstyti į smulkesnes potemes, aprašančias tam tikrus įvykius, siejamus su LLRA pirmininku: *Dalyvavimas Prezidento rinkimuose* (23 straipsniai); *Maskvos įtaka LLRA lyderiui* (22 straipsniai); *Sausio 13 d. LLRA akcija* (17 straipsnių); *Vilniaus mero rinkimai* (13 straipsnių); *Savivaldybių tarybų rinkimai* (10 straipsnių); *LLRA lyderio kalba EP* (9 straipsniai); *LLRA pirmininko pozicija apie įvykius Ukrainoje* (7 straipsniai); *Dalyvavimas EP rinkimuose* (5 straipsniai); *Lenko korta* (4 straipsniai) ir *Vilniaus kraštas – Lietuvos Krymas?*¹⁶ (3 straipsniai).

2 lentelė. Straipsnių tematika apie lenkus

Tematika apie lenkus	Straipsnių skaičius (423 vnt.)
LLRA lyderio asmenybė ir politinė veikla	112
Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybiniai santykiai	58
LLRA partijos narės veikla	54
Tautinių mažumų įstatymas	44
Pavardžių ir vardų rašymas originalo kalba	43
Dvikalbiai gatvių užrašai	37
Opozicija LLRA	11
Švietimas	9
LLRA atstovų užimami postai Seime ir Vyriausybėje	8
Nesantaikos kurstymas ir įvairios provokacijos	7
Kita	39

Šaltinis: 2014–2015 m. populiariausių interneto dienraščių ir spausdintinio dienraščio tyrimas.

¹⁶ Nuorodos į tirtos Lietuvos spaudos šaltinius, suskirstytus į atskirą tematiką ir jų potemes, yra pateiktos šios monografijos I priede.

Potemėse, siejamose su rinkimais, rašoma apie LLRA partijos ir jos lyderio dalyvavimą įvairaus lygio, tiek vietos, tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu mastu (EP, prezidento, savivaldybių tarybų ir mero (Vilniaus)), rinkimuose, komentuojamos jo rinkiminės strategijos, koalicijos, pažadai, bandomi apibūdinti ir apibūdinami rinkėjai, kurie balsuos ir balsavo už šią partiją ir jos lyderį. Dažniausiai pranešamos sensacingos ir neigiamą požiūrį į LLRA lyderį ir šią partiją atspindinčios naujienos bei informacija.

Kitoje potemėje apie numanomą Maskvos įtaką LLRA partijos lyderiui rašoma apie lyderio ryšius su Rusijos Federacijos tarnybomis, pateikiant tam tikrus įrodymus (pavyzdžiui, sąsajas su Rusijos NVO, kurios renka informaciją apie tautinių mažumų pažeidimus ir skatina juos viešinti Lenkijai ir tarptautinėms organizacijoms). Mokslininkų ir ekspertų išsakytos pozicijos taip pat yra skirtingos. Vieni (dažniausiai politologai) komentuoja politinį LLRA lyderio dalyvavimą (koaliciją su rusų partija, dalyvavimą Gegužės 9 d. minėjime ir Georgijaus juostelės segėjimą) kaip pastangas pritraukti rusų etninės grupės atstovų balsus. Kiti straipsniuose pabrėžia, kad nepaisant LLRA lyderio politiškai neatsakingo elgesio Lietuvos valdžiai ir pareigūnams taip pat reikia prisiimti atsakomybę už tautines mažumas, kurios yra Lietuvos piliečiai. Daugelis ekspertų sutaria, kad Konstituciją ir kitų įstatymų nuostatas galima pakeisti, jeigu jos trukdo Tautinių mažumų įstatymo ir kitų su tautinėmis mažumomis susijusių įstatymų priėmimui, tačiau pabrėžiama, kad Lietuvos žiniasklaida, pateikdama šališką informaciją, labai prisideda eskaluojuant konfliktą etninių mažumų grupių ir lietuvių.

Straipsniuose, susijusiuose su LLRA pirmininko ir šios partijos narių akcija iškilmingai minint Sausio 13 dieną Seime, kai V. Landsbergio kalbos metu LLRA paliko salę, reikšdami nepasitenkinimą Šalčininkų savivaldybės administracijos vadovui teismo skirta bauda, piktinamasi tokiais veiksmais, taip pat pateikiami Lenkijos politikų komentarai, neretai pateisinantys LLRA veiksmus šio įvykio metu.

Kitoje potemėje aukštų Lietuvos politikų (prezidentės, ministro pirmininko, užsienio reikalų ministro, Seimo narių) ir piliečių komentuojamas LLRA lyderio pasisakymas EP posėdžio metu, kai Lietuvos prezidentė ir EK pirmininkas aptarinėjo Lietuvos pirmininkavimo ES Tarybai pusmečio rezultatus, kur jis išreiškė poziciją apie Lietuvoje diskriminuojamas tautines mažumas ir ypač gausiausią – lenkų etninę grupę. Komentaruose dauguma piktinasi tokiais europarlamentaro veiksmais. Pavyzdžiui, rašoma apie socialinio tinklo puslapio „Už Lietuvą be Tomaševskio“ sukūrimą, kur raginama aktyviau dalyvauti EP rinkimuose, kad V. Tomaševskis nebūtų išrinktas į EP.

Potemėje „Lenko korta“, susijusioje su LLRA partijos lyderiu, pateikiama ir diskutuojama teisingumo ministro viešai išsakyta abejonė, ar LLRA partijos lyderis gali dalyvauti prezidento rinkimuose, kadangi priimant „lenko kortą“ yra davęs įsipareigojimus kitai valstybei.

Potemėje „Vilniaus kraštas – Lietuvos Krymas?“ kvestionuojamas LLRA partijos lyderio politinis ir pilietinis lojalumas Lietuvos valstybei dėl Seimo salės palikimo per iškilmingą Sausio 13 d. posėdį ir pasisakymo dėl įvykių Ukrainoje, kuriame jis teigė nepritariantis naujos Ukrainos valdžios veiksams panaikinti Tautinių mažumų įstatymą bei modeliuojama situacija apie tai, ar Vilniaus kraštas galėtų tapti lietuviškuoju Krymu, ir ką daryti, kad šis kraštas tokiu netaptų. Kita vertus, iš straipsniuose pateikiamų, dažniausiai politologų, komentarų aiškėja, kad tokiai situacijai Lietuvoje kilti nėra prielaidų.

Dar vienoje gausioje straipsnių tematikoje „**Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybiniai santykiai**“ svarstoma apie santykių eigą, aukštų valstybės vadovų vizitus į Lietuvą ir Lenkiją bei jų susitarimus, siekiant gerinti, kaip manoma, pašlijusius Lietuvos ir Lenkijos valstybių santykius. Reikia pabrėžti, kad aktyviai stebima Lenkijos žiniasklaida ir komentuojami šioje šalyje publikuoti straipsniai apie Lietuvos lenkų padėtį. Vieni politikai spaudoje išreiškia poziciją apie būtinumą gerinti Lietuvos ir Lenkijos santykius, ypač artėjant Lietuvos ir Lenkijos dvišalei asamblėjai, kurioje bus peržiūrėta prieš 20 metų pasirašyta geranoriško bendradarbiavimo su Lenkijos Respublika sutartis ir įvertintas įsipareigojimų šioje sutartyje vykdymas. Primenama, kad Lenkija, savo ruožtu, skirtingai nei Lietuva, įvykdė įsipareigojimus ir rašo gatvių užrašus lietuviškai. Dažnai politikai, palaikantys lenkų etninės grupės (tautinės mažumos) reikalavimus, blogus santykius su Lenkija vadina palankiais Rusijai. Pavyzdžiui, apeliuojama į Lenkijos aukštų pareigūnų pasisakymus Lenkijos žiniasklaidoje, taip pat Lenkijos žurnalistų, politikos apžvalgininkų komentarus apie LLRA, jos lyderį, lenkų padėtį Lietuvoje, Lietuvos ir Lenkijos bendros istorijos tam tikras nuoskaudas (dėl Vilniaus okupacijos), taip pat komentarus apie neigiamą lietuvių požiūrį į lenkus ir Lenkiją. Kai kurie Lietuvos mokslininkai spaudoje išsako nuomonę, kad asmenvardžių rašybos problema neturi užgožti tų projektų, kuriuos Lietuva ir Lenkija vykdo kartu, o šį klausimą kelia ir jis yra aktualus tik LLRA. Kai kurie politikai, kalbėdami apie asmenvardžių rašybą originalo kalba, išsako pozicijas, kad w, q ir x raidžių rašyba asmens dokumentuose gali pakenkti lietuvių kalbos raidai. Apeliuojama ir į lietuvių bendruomenę Lenkijoje, kuri turi teisę rašyti pavardes lietuvių kalba, bet, teigiama, negali ja pasinaudoti, nes nėra techninių galimybių užrašyti lietuviškus vardus ir pavardes. Daug rašoma ir apie naująją Lenkijos Respublikos ministrę pirmininkę, spėjama, kokias pasekmes jos atėjimas į šį postą turės Lietuvos ir Lenkijos tolimesniems santykiams, jų vystymui. Žurnalistai kelia klausimą, ar Lietuvos lenkai yra „penktoji kolona“, į kurį politologai atsako neigiamai, nes nemato tokios grėsmės. Didelio dėmesio žiniasklaidoje sulaukia ir Lenkijos politikų vizitas į Lietuvą po, pasak žiniasklaidos, vieno iš LLRA atstovo pasisakymo Lenkijos spaudoje apie lietuvių vykdomą lenkų asimiliaciją ir nevaldomą vidaus padėtį šalyje.

Daug straipsnių tematika „**LLRA partijos narės veikla**“. Rašoma apie konfliktą tarp Energetikos ministerijos ir Vyriausybės, nes po Vyriausybės sprendimo atsistatydinti visiems ministrams ir viceministrams vienintelė, kuri neatsistatydino, buvo LLRA atstovė, energetikos viceministrė. Dėl viceministrės kilęs konfliktas baigėsi LLRA pasitraukimu iš valdančiosios koalicijos. Straipsniuose buvo išsakomi nepakantūs komentarai, nukreipti prieš LLRA, jos lyderį, viceministrę. Tai atsispindėjo ir straipsnių pavadinimuose bei paantraštėse. Pavyzdžiui, „A. Butkevičius apie R. Cytacką: šitai poniai per didelis dėmesys“, „Užsispyrėlės tramdymas“ ir paantraštė „Net vienas lauke karys. Tai įrodė energetikos viceministrė R. Cytacka, kuri ant plauko pakabino ministro J. Neverovičiaus karjerą, o premjerui Algirdui Butkevičiui sukėlė galvos skausmą“, „[kandin vadovo kris ir jam įpiršta pavaldinė“. Komentuojama, kad susiklosčiusi situacija yra naudinga LLRA dėl politinės reklamos prieš tuomet artėjusius savivaldos rinkimus, kad konflikto kurstymu siekiama LLRA pasitraukti iš valdančiosios koalicijos. Pastebėta, kad daugelio šios tematikos straipsnių pabaigoje rašoma, kad energetikos viceministrė išgarsėjo, kai viešai šalies prezidentę išvadino melage ir kai pažeisdama įstatymą net kelis kartus per Lietuvos šventes ant savo namo Šalčininkų rajone neiškėlė valstybinės

vėliavos, bet kėlė Lenkijos vėliavą per šios šalies šventę. Šiuo klausimu cituojama ir lenkų spauda, teigianti, kad tuometinis energetikos ministras yra vienas geriausių ministrų, kuri vertina prezidentė, ir jis nepriklauso LLRA, skirtingai nei viceministrė, o jos išsilaikymas poste yra principinis klausimas LLRA. Pateikiami ir politologų komentarai apie LLRA kaip apie autokratinę partiją.

Tematikoje „**Tautinių mažumų įstatymas**“¹⁷ ne tik Lietuvos, bet ir tarpvalstybinių Lietuvos ir Lenkijos santykių kontekste rašoma apie Tautinių mažumų įstatymo projektų svarstymus ir su jais susijusius politikų ir LLRA atstovų komentarus. Straipsniuose šia tematika išryškėja konfrontacija tarp Lietuvos lenkų rinkimų akcijai atstovaujančių politikų, lenkų ir kitų Lietuvos politikų (ypač kai kurių dešinėsios ideologijos atstovų). Dažniausiai Tautinių mažumų įstatymo priėmimas yra matomas tik kaip lenkų etninės grupės ir jai atstovaujančios politinės partijos reikalavimas ir poreikis. LLRA atstovai straipsniuose reiškia nuomonę apie tai, kad nesupranta, kodėl dvikalbės lentelės ir platesnis oficialus tautinės mažumos kalbos vartojimas keltų grėsmę šalies vientisumui ir valstybinei kalbai.

Tematikoje „**Pavardžių ir vardų rašymas originalo kalba**“ rašoma apie įstatymo, reglamentuojančio pavardžių rašymą originalo kalba, svarstymus. Pavyzdžiui, rašoma apie Seimo narių socialdemokratų pateiktą įstatymo projektą, kuriuo būtų įtvirtinta galimybė rašyti vardus ir pavardes visais lotyniškais rašmenimis, arba apie Valstybinės lietuvių kalbos komisijos siūlymus įstatyme įteisinti Lietuvos piliečių pavardžių rašymą nelietuviškais lotyniško pagrindo rašmenimis, jeigu yra pripažįstamas šaltinis, taip pat, kad raidės q, w ir x galėtų būti rašomos tik Lietuvos piliečių, susituokusių su užsieniečiais ir šių vaikų, bei Lietuvos pilietybę įgijusių užsieniečių dokumentuose. Daugumoje straipsnių pateikiami argumentai, nepalaikantys tokių siūlymų. Kritikai sako, kad priėmus svarstomą įstatymą būtų sumenkintas konstitucinis valstybinės lietuvių kalbos statusas, taip pat gali būti keblu skaityti užsienietiškas pavardes. Viešinami ir radikalesni pasisakymai, pavyzdžiui, Lietuvių tautinio jaunimo sąjungos lyderio pozicija apie nuolaidžiavimą Lietuvos lenkams įteisinant „lenkų kalbos abėcėlę“, taip pat apie „lietuvių kalbos išdavimą“, „darkymą“, „dvikalbystės įvedimą“. Taip pat viešinami ir lenkų politinės partijos komentarai. LLRA atstovai po Valstybinės lietuvių kalbos komisijos išaiškinimo spaudoje teigė, kad tiems, kurie nori, jog pavardė būtų rašoma originalo kalba, reikės atsakyti Lietuvos pilietybės, ir jie toliau sieksiantys, kad originalo kalba pavardė būtų rašoma pagrindiniame puslapyje.

„**Dvikalbių gatvės užrašų**“ tematikoje kalbama apie lenteles su lenkiškai užrašytais gatvių pavadinimais, kurias teismo sprendimu turi nukabinti Šalčininkų rajono administracija, taip pat apie skirtas baudas administracijos vadovams dėl užrašų lenkų kalba. Rašoma ir apie Tautinių mažumų įstatymo projektą, kuriame siekiama įtvirtinti nuostatą, kad vietovėse, kur gyvena etninės mažumos, nenurodant jų procento, savivaldybių institucijose ir įstaigose greta valstybinės kalbos bus vartojama tos tautinės mažumos kalba. Ši tema spaudoje komentuojama ne tik Lietuvos valstybės aukštųjų pareigūnų, bet ir Lenkijos valstybės pareigūnų bei LLRA partijos narių. Pateikiami ir tarptautinių organizacijų, ginančių etninių

¹⁷ Apie tautinių mažumų vaizdavimą žiniasklaidoje, svarstant tautinių mažumų įstatymą, ir apie tendencijas Lietuvos lenkus tapatinti su LLRA politinės partijos veikla savo straipsnyje, publikuotame 2015 m., rašė ir Justina Ilkevičiūtė.

grupių / mažumų teises, komentarai. Straipsniuose pateikiami „už“ ir „prieš“ argumentai, diskutuojant apie viešuosius užrašus dviem (ir net trimis) kalbomis. Palaikantieji teigia, kad istoriniu požiūriu tokios lentelės nėra naujiena, o prieškario situacija, kai Kaune buvo kabinamos trikalbės lentelės, paneigia argumentą apie lietuvių nutautėjimą šiam leidimui įsigaliojus. Priešingą nuomonę turintys komentatoriai spaudoje akcentuoja LLRA aktyvią poziciją priimti šį įstatymą, taip pat bijomasi, kad jis suteiks galimybę platesnei situacijos su užrašais keliomis kalbomis interpretacijai ir tokiu būdu užrašai keliomis kalbomis (taip pat ir rusų) atsiras ir didžiuosiuose Lietuvos miestuose, kuriuose dominuoja lietuviai. Didelio dėmesio sulaukia ir Lenkijos politikų vizitas į Lietuvą po, pasak analizuojamos spaudos, vieno iš LLRA atstovo pasisakymo Lenkijos spaudoje apie lietuvių vykdomą lenkų asimiliaciją bei nevaldomą vidaus padėtį šalyje. Reikia pabrėžti, kad aktyviai stebima Lenkijos žiniasklaida ir komentuojami jos straipsniai, rašantys apie Lietuvos lenkų padėtį. Straipsniuose pripažįstama, kad teismo sprendimas skirti baudas Šalčininkų ir Vilniaus rajono administracijos vadovams dėl nenukabintų lentelių su užrašais lenkų kalba griežtas finansine prasme. Tai rodo ir straipsnių pavadinimai: „Milžinišką baudą gavusiam Šalčininkų administracijos direktoriui Boleslavui Daškevičiui aukas renka valdiškų įstaigų darbuotojai“. Straipsniuose dėl šios baudos kaltinama LLRA ir šios partijos bei jos atstovų principai, už kuriuos, manoma, sumokės Lenkija: „Lenkija moka už Lietuvos lenkų principus. Į Lietuvos lenkų sąjungos sąskaitą pervesta 30 tūkst. zlotų“. LLRA atstovai žiniasklaidoje savo ruožtu piktinasi teismo sprendimu ir vadina jį politizuotu.

Temoje „**Opozicija LLRA**“ daugiausia pateikiami komentarai arba nuomonės, kurios yra priešiškos LLRA, jos lyderiui ir politinei šios partijos programai. Kaltinama ir pati valstybė (taip pat ir kitos politinės partijos), kad neskiriama dėmesio šiam regionui (konkrečiai Šalčininkų rajonui), taip pat etninių grupių (lenkų) integracijai į Lietuvos visuomenę. LLRA apibūdinama ne kaip politinė partija, bet kaip šeimyninė grupė, turinti savo interesų.

Tematikoje „**Švietimas**“ daugiausia rašoma apie vykstančią švietimo reformą. Rašant apie švietimo reformą akcentuojamas LLRA tikslas išsaugoti tautinių mažumų mokyklas ir streikas dėl mokyklų lenkų kalba reorganizavimo. Straipsniuose pateikiamos LLRA lyderio ir atstovų, rusų politinės partijos ir organizacijų atstovų bei Vilniaus savivaldybės atstovų pozicijos dėl tautinių mokyklų išsaugojimo. LLRA atstovai mano, kad vykstant mokyklų reorganizacijos procesui vyravo tam tikros diskriminacinės apraiškos, lyginant su mokyklų lietuvių kalba reorganizacija. Rusų etninės grupės kai kurių savanoriškų (taip pat ir politinių) organizacijų atstovai nepalaiko išsakytų priekaištų apie mokyklų reorganizaciją konkrečiu atveju. Pateikiamos priešingos lenkų mokyklų direktorių nuomonės, lenkų mokyklų tėvų forumo atstovų, politologų nuomonės.

Tematikoje „**LLRA atstovų užimami postai Seime ir Vyriausybėje**“ rašoma apie įvairius LLRA partijos turimus postus Seime ir Vyriausybėje. Ši tematika iš dalies siejasi ir su tematika „LLRA partijos narės veikla“, kur rašoma apie konfliktą tarp Energetikos ministerijos ir Vyriausybės, kadangi LLRA bandė išsaugoti turimus postus Vyriausybėje.

Tematikoje „**Nesantaikos kurstymas ir įvairios provokacijos**“ pranešama apie įvairius veiksmus, kurie kursto nesantaiką. „**Kita**“ tematikoje skelbiami įvairūs pavienės tematikos straipsniai, neatitinkę ir nesudarę daugumos, kad būtų išskirti į atskiras tematinės grupes.

Apibendrinant spaudos tyrimo duomenis apie tematiką, siejamą su lenkų etnine grupe, galima teigti, kad temos yra politizuojamos, nes lenkų etninė grupė žiniasklaidoje dažniausiai yra pristatoma ir tapatinama su politinės partijos LLRA lyderio ir jos narių politinė veikla, o populiariausia tema tirtoje žiniasklaidoje – „LLRA lyderio asmenybė ir politinė veikla“. Kita ryški tendencija – vietos įvykių aptarimas straipsniuose, peraugantis į tarp-tautinių Lietuvos ir Lenkijos santykių aprašymą, o tai rodo ir kita išskirta populiari tema, atskleista tirtoje žiniasklaidoje, – „Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybiniai santykiai“. Lenkų etninė grupė tirtu periodu žiniasklaidoje dažnai minima aptariant konfliktą tarp LR Ministro Pirmininko ir LLRA deleguotos energetikos viceministrės (viceministrės atsisakymas atsistatydinti kartu su visu ministrų kabinetu), daug rašoma apie tautinių mažumų bei kitų įstatymų, susijusių su tautinių mažumų (taip pat ir lenkų) kalbos vartojimu viešajame gyvenime (asmenvardžių ir vietovardžių rašymu), svarstymus, taip pat dažna švietimo tema. Straipsniuose išsakomas ir nepasitenkinimas LLRA veikla („Opozicija LLRA“ tematika), rašoma apie LLRA partijos narių užimamus politinius postus ir įvairias politines akcijas, taip pat apie įvairias provokacijas ir nesantaikos kurstymą Lietuvoje, siejamą su lenkų etnine grupe. Viena vertus, šiai populiariai tematikai įtaką galėjo daryti politinis kontekstas, nes tiriamuoju laikotarpiu (2012–2014 m.) LLRA buvo valdančiosios koalicijos sudėtyje su kitomis partijomis ir dėl to šios partijos atstovai tiek vyriausybėje, tiek Seime buvo labiau pastebimi, taip pat daug kalbėta apie tautinių mažumų politiką (Tautinių mažumų įstatymo priėmimas, lenkiškų asmenvardžių rašybos, vietovardžių rašybos lenkų kalba klausimai – šie klausimai buvo svarbi politinės dienotvarkės dalis).

Temos, siejamos su lenkais, mažai kinta bėgant metams, ir taip dar labiau stiprinamas lenkų etninės grupės politizavimo aspektas. Pavyzdžiui, 2005–2007 m. atlikto tyrimo duomenimis, lenkų etninė grupė, kaip ir dabar, dažniausiai minima aptariant tautinių mažumų švietimo klausimus, tikrinių vardų (asmenvardžių) rašybą originalo kalba, politinės partijos LLRA veiklą, jos vykdomą politiką (Frėjutė-Rakauskienė, 2009).

Žiniasklaidoje atspindėtos ir nūdienos politinės aktualijos bei kintantis geopolitinis kontekstas, siejamas su Rusijos Federacijos veiksmais Kryme ir tebesitęsiančiu kariniu konfliktu Rytų Ukrainoje. Vietovės (Vilniaus miesto, Vilniaus, Trakų ir Šalčininkų raj.), kur glaudžiai gyvena lenkų etninė grupė, tapo labiau matomos žiniasklaidoje ir įvardijamos kaip „pažeidžiamos“ pilietiškumo prasme, o etninių grupių (taip pat ir lenkų) pilietinis lojalumas imtas kvestionuoti (pavyzdžiui, potėmė „Vilniaus kraštas – Lietuvos Krymas?“).

Nors žiniasklaidos tyrimo metu buvo fiksuojami straipsniai, kuriuose kritikuojamas LLRA sutapatinimas su visų lenkų interesais, lenkų grupės pristatymas dominuojančiose temose (*LLRA politinė veikla; įstatymai, reglamentuojantys tautinių mažumų padėtį; švietimas; tarpvalstybiniai Lietuvos ir Lenkijos santykiai*) riboja išsamesnio ir kompleksiškesnio lenkų grupės pristatymo galimybes. Andrius Švarplys, atlikęs tyrimą apie Lietuvos lenkų vaizdavimą žiniasklaidos diskurse, panašiai teigia, kad „informacinis, analitinis, pilietiškai įtraukiantis ir tautinės nesantaikos retoriką peržengiantis diskursas“ yra mažai aptinkamas, kadangi daugiausia lenkai vaizduojami kaip „kiti“, bet mažiau kaip šios valstybės piliečiai (Švarplys, 2014: 48).

5.5. Straipsnių apie lenkus šaltiniai

Straipsnių apie lenkų etninę grupę gausa rodo, kad lenkų ir lietuvių tarpininiai santykiai ir su šiais santykiais susijusios numanomos problemos yra aktualios ir svarbios Lietuvos visuomenėje. Kita vertus, atsižvelgiant į straipsnių apie lenkus šaltinius, cituojamus tekstuose, matome, kad didžioji dauguma cituojamų šaltinių „lenkų klausimu“ yra valstybės išsakoma pozicija, kita didelė šaltinių dalis yra lenkams atstovaujančios partijos, LLRA, jos pirmininko ir narių pozicija bei pasisakymai. Iš politikų daugiausia cituojami Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionys demokratai, taip pat yra pateiktos ir Lietuvos socialdemokratų partijos, „Tvarkos ir teisingumo“, Liberalų sąjūdžio, Darbo partijos, Lietuvių tautinio jaunimo sąjungos, Rusų aljanso etc. atstovų nuomonės.

Lenkų etninę grupę Lietuvoje liečianti tematika nagrinėjama ne tik Lietuvos, bet ir tarptautiniame Lenkijos ir Lietuvos santykių kontekste. Straipsniuose apie lenkus cituojami ir aukšti Lenkijos valstybės pareigūnai (buvęs Lenkijos prezidentas, Lenkijos užsienio reikalų ministras, Lenkijos Seimo vadovai ir pavaduotojai, Lenkijos parlamento komisijos ryšiams su lenkų išeiviais vadovas, Lenkijos Senato pirmininkas, Lenkijos premjeras, Lenkijos ministrė pirmininkė etc.). Daug cituojamos įvairios Lenkijos žiniasklaidos priemonės (pavyzdžiui, „Gazeta Wyborcza“ vyriausiasis redaktorius etc.). Iš dalies tokie šaltiniai gali būti sąlygoti ir politinių įvykių, kadangi tiriamuoju laikotarpiu buvo minimos dvišalės Lietuvos ir Lenkijos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutarties dvidešimtosios pasirašymo metinės.

Straipsniuose apie lenkus cituojami ir aukščiausias pareigas užimantys Lietuvos valstybės pareigūnai (prezidentė, ministras pirmininkas, seimo vadovai, Vyriausybės kancleris, ministerijų atstovai, ministrai (teisingumo, kultūros, švietimo ir mokslo, užsienio reikalų, energetikos), taip pat įvairių Seimo komitetų atstovai (Nacionalinio saugumo ir gynybos, Užsienio reikalų, Europos reikalų). Cituojami už valstybės saugumą atsakingų institucijų (Valstybės saugumo departamentas, jo vadovai), institucijų, kuruojančių valstybinės kalbos (Valstybinės lietuvių kalbos komisija, Lietuvių kalbos institutas), lygių galimybių (Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba) klausimus, bei kitų įvairių institucijų (teisėsaugos, žurnalistų etikos, rinkimų komisijos, savivaldybių) atstovai.

Vietos gyventojai ir jų nuomonė (dažniausiai straipsniuose kalbama apie lenkų etninę mažumą, kuri Lietuvos gyventojų surašymo 2011 metų duomenimis kompaktiškai gyvena Vilniaus miesto, Vilniaus, Trakų ir Šalčininkų raj. savivaldybėse¹⁸), į kuriuos ir orientuota tautinių mažumų politika bei įstatymai, spaudoje užima visiškai nereikšmingą dalį šaltinių. Pavyzdžiui, tik retkarčiais cituojami abiturientai, besimokantys mokyklose lenkų mokomąja kalba, taip pat šių mokyklų tėvų forumo atstovai, vadovai etc. Pagrindiniai lenkų atstovai spaudoje – LLRA, jos nariai ir pirmininkas, kurie užima aukštus postus valstybėje ir turi prieigą prie informacijos priemonių, jos sklaidos.

Straipsniuose apie lenkų etninę grupę pateikiamos ir atspindimos mokslininkų bei ekspertų nuomonės, tačiau tematiką apie lenkus komentuoja daugiausia politikos mokslų (pavyzdžiui, mokslo įstaigos TSPMI, VDU, MRU, taip pat Rytų Europos studijų centras) atstovai. Mažiau – istorikai, kalbininkai, sociologai, teisės specialistai etc. Cituojami „Vilmorus“, MRU, Lenkijos

¹⁸ Lietuvos statistikos departamentas. Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai, Gyventojai pagal tautybę savivaldybėse, http://statistics.bookdesign.lt/table_046.htm?lang=lt, [žiūrėta 2016 10 02].

ambasadų užsakymu atlikti tyrimai etc. Dalis straipsnių parašyti įvairių piliečių ir visuomenės veikėjų, tai irgi rodo lenkų ir lietuvių tarpininių santykių aktualumą. Taip pat cituojami, bet mažiau kiti šaltiniai.

Išanalizavus pagrindinius straipsnių šaltinius matyti, kad visose temose apie lenkus vyrauja valstybinių institucijų atstovų, politikų ir savivaldybių atstovų išsakomi argumentai ir retorika. Mažai transliuojamos pačių lenkų nuomonės, dažniausiai pateikiant šiai grupei atstovaujančios politinės partijos LLRA ar nevyriausybinių organizacijų ir jų lyderių pozicijas. Todėl galime teigti, kad lenkų įvaizdis ir reprezentacija žiniasklaidoje apsiriboja tik nuomonėmis iš „viršaus“ ir „išoriniu matymu“, bet ne nuomonėmis iš „apačios“ ir ne „vidiniu matymu“, nes dominuojančių grupių (politikų, valstybinių institucijų atstovų) išsakoma retorika riboja galimybes skaitytojams susidaryti platesnį vaizdą apie lenkų etninę grupę, pamatyti šių grupių atstovams svarbias problemas (ekonominės, socialinės), kurios nebūtinai siejasi su valstybės vykdoma etninių mažumų politika ir LLRA politine veikla bei programinėmis nuostatomis.

5.6. Grėsmių konstravimas spaudoje

Spaudoje aprašant ir komentuojant su lenkų mažuma susijusius tam tikrus įvykius, dažniausiai retorikoje konstruojama politinė arba kultūrinė grėsmė. Kalbant apie politinę grėsmę dažniausiai aprašomi pilietinio ir politinio nelojalumo pavyzdžiai. Pabrėžiamas ne tik politikų (LLRA partijos lyderio ir narių), bet ir Vilniaus bei Šalčininkų rajone gyvenančių lenkų nelojalumas (pavyzdžiui, rašoma apie tai, kad daugelis Šalčininkų rajono miesto gyventojų, taip pat ir LLRA atstovų, nekėlė valstybinės vėliavos ant savo namų, o Šalčininkų rajono policija už šį įstatymo pažeidimą neaktyviai baudė šio rajono gyventojus).

Kalbant apie kultūrinę grėsmę, ji tirtose spaudoje daugiausia siejama su lietuvių kalbos, kaip svarbiausio lietuvių tapatumo ženklo, klausimais. Kai kurių visuomenininkų ir konservatyvių politikų nuomone, išsakyta tirtose spaudoje, lietuvių kalbos „švarumas“ ir jos išsaugojimas siejamas su „stipriu“ valstybės pamatu. Pavyzdžiui, vardų ir pavardžių rašymo asmens ir kituose dokumentuose pasiūlytas projektas komentuojamas kaip grėsmė Lietuvos valstybei, argumentuojant tuo, kad lenkų tautinės mažumos istorinė tėvynė yra didesnė ir stipresnė už Lietuvos valstybę ir tokiu būdu gali kelti pavojų valstybės teritoriniam vientisumui.

Kai kurių dešiniajai ideologijai atstovaujančių partijų politikų komentarai taip pat viena-reikšmiški: sakoma, kad viešieji užrašai lietuvių ir tautinių mažumų kalbomis – nusižengimas Lietuvos Konstitucijai ir Lietuvos įstatymams, įstatymas dėl asmenvardžių rašymo lenkiškais rašmenimis – lietuvių kalbos, kaip vieno iš valstybės simbolio, „išniekinimas“. LLRA partijos pirmininkas matomas kaip „juodinant“ Lietuvą tarptautinėje arenoje, supriešinantis Lietuvos visuomenę, skatinantis priešiskumą Lietuvos lenkams ir darantis jiems žalą, nesantis savarankiškas politikas, vykdamas „užsakymą“ kenkti situacijai santykiuose su Lenkija. Dažnai tirtose spaudoje vertinant Lietuvos valstybės poziciją tautinių mažumų klausimais taikomas veidrodinis principas: rašoma apie Lenkijoje gyvenančius lietuvius ir jų patiriamą diskriminaciją.

Analizuojant visuomenininkų (įvairių ekspertų, taip pat ir politikų, kitų aktyvių visuomenės veikėjų) savo iniciatyva parašytus straipsnius matyti, kad jų retoriką galima suskirstyti į dvi pozicijas. Viena vertus, matoma grėsmė nacionaliniam saugumui ir skamba kaltinimai

nelojalumu, tačiau vienareikšmiškai kaltinama LLRA ir jos lyderis, ir tie kaltinimai daugeliu atvejų netapatunami su kaltinimais Lietuvos lenkams, nes šie neretai matomi kaip LLRA partijos ir jos lyderio įkaitai. Kita vertus, teigiama, kad vyrauja (ypač žiniasklaidoje) nacionalistinis diskursas ir dešiniųjų partijų ideologija, be kita ko, palanki Rusijai ir jos vykdomai ekspansinei politikai. Pastebima ir tai, kad šios bereikalingos diskusijos dėl asmenvardžių rašymo izoliuoja Lietuvos lenkus ir kursto daugumos lietuvių nepalankumą. Taip pat pasisakoma prieš LLRA lyderį ir jo politinius veiksmus, bet sakoma, kad nereikia ignoruoti pagrįstų lenkų reikalavimų ir reikia suteikti jiems analogiškas teises, kokias turi lietuvių mažuma Lenkijoje. Taip pat reiškiamas pozicija apie valdžios politinę atsakomybę savo piliečiams, kurie yra kitos tautybės, apie pagarbą jiems, nes, rašoma, naivu tikėtis, kad vietovėse, kur didelis jų skaičius, bus kalbama ne gimtąja, o lietuvių kalba, taip pat siūloma ieškoti alternatyvos LLRA partijai ir jos siūlomiems kandidatams. Geri santykiai su vietos lenkais matomi kaip kelias į glaudesnę bendradarbiavimą su Lenkija.

Nors mokslininkų ir ekspertų nuomonės neretai skiriasi nuo valstybės institucijų atstovų ir politikų išsakomų nuomonių, yra ekspertų ir mokslininkų, kurie retorikoje naudoja tipines frazes, siejamas su kultūrinėmis ir politinėmis grėsmėmis. Pavyzdžiui, išsakomas teiginys apie Lietuvos lenkų aiškios tapatybės neturėjimą dėl to, kad jiems nekelia pykčio tai, jog LLRA lyderis dėvi Georgijaus juosteles; prisimenami bandymai paskelbti autonomiją Vilnijos krašte; akcentuojama, kad įstatymo pataisų, susijusių su asmenvardžių rašymu dokumentuose, įteisinimas yra valstybingumo menkinimas ir Vilniaus krašto kultūrinis ir politinis integravimas į Lenkijos sudėtį. Valstybės institucijų atstovai LLRA politinę veiklą ir dienotvarkę taip pat sieja su Rusija. Pavyzdžiui, teigiama, kad Rusija savo interesams Baltijos valstybėse įgyvendinti siekia panaudoti Vilniaus krašto problematiką, o LLRA lyderis yra „prokremliškas“, kadangi remia Rusijos prezidentą ir Krymo okupaciją.

Labai retai pasigirsta pozicijų „iš apačios“ (paprastų lenkų, Lietuvos piliečių), kuriose siūloma atkreipti dėmesį į skurdą, nedarbą ir socialinę atskirtį Pietryčių Lietuvos regione arba apskritai Lietuvoje.

Apibendrinant tyrimo duomenis apie tirtoje spaudoje išsakomas kognityvines nuostatas apie lenkų etninę grupę, galima teigti, kad ji siejama dažniausiai su dviem grėsmėmis – kultūrinėmis ir politinėmis. Politinės matomos dėl lenkų politinio ir pilietinio neloyalumo, grėsmės nacionaliniam saugumui ir valstybės teritoriniam vientisumui, o kultūrinės grėsmės – dėl adaptacijos, daugiausia kalbiniu pagrindu. Spaudoje išsakomos politinės ir kultūrinės grėsmės bei jas grindžiantys argumentai dažnai skiriasi nuo atliktų mokslinių tyrimų duomenų, atskleidžiančių Lietuvos lenkų pilietinį identitetą, jų tapatinimąsi su Lietuva, ypač su regionu, kuriame lenkai glaudžiai gyvena (žr., pvz., tyrimo ENRI-East duomenys, publikuoti ataskaitoje (Matulionis et al., 2011) ir straipsniuose (Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, 2012; Матулионис, Фреюте-Ракаускаене, Шлявайте, 2013). Be to, tautinių mažumų Lietuvoje reprezentatyvus tyrimas, atliktas 2015 m., atskleidė, kad 69,2 proc. lenkų nurodė laisvai kalbantys, rašantys ir skaitantys lietuvių kalba ir tik 3,4 proc. nurodė, kad nemoka šios kalbos (Petrušauskaitė et al., 2015).¹⁹

¹⁹ Išsamiau apie Pietryčių Lietuvos regiono gyventojų lenkų identitetą, kalbos žinias ir vartojimą rašoma monografijos 6 dalyje.

Galima tik pridurti, kad 2011 m. Švarplio ir 2010–2014 m. Ilkevičiūtės analizuota žiniasklaida (internetu ir spausdintinė) ir šių žiniasklaidos tyrimų apie lenkų etninę grupę duomenys atskleidžia panašias tendencijas (vyraujanti tautinės nesantaikos retorika, neigiamas vaizdavimas, tapatinimas su LLRA veikla, „priešo“ ar „kito“ vaizdavimas), kurios nepakito (Švarplys, 2014; Ilkevičiūtė, 2015).

Šiandienės politikos aktualijos ir kintanti geopolitinė situacija, siejama su Rusijos kariniais veiksmais, turėjo įtakos ir grėsmių, siejamų su etninėmis grupėmis (taip pat ir lenkais) žiniasklaidos diskurse ir atspindėtoje retorikoje, įvardijime. Žiniasklaidoje pabrėžiama, kad didelė dalis lenkų tautybės asmenų kalba rusiškai, žiūri Rusijos televizijos stočių produkciją. Lenkų etninė grupė itin dažnai minima aptariant politinės partijos LLRA veiklą, kuri kritikuojama dėl prorusiškos pozicijos ir palankumo Kremliaus vykdomai politikai. Partijos politinė veikla siekiant, kad Lietuvoje būtų priimtas Tautinių mažumų įstatymas, reglamentuoti dvikalbiai užrašai ir asmenvardžių rašyba originalo kalba žiniasklaidoje neretai pateikiama kaip kelianti įtampas visuomenėje ir dėl to paranki Kremliaus vykdomos politikos tikslams. Regionas, kuriame gausiausiai gyvena lenkų etninė grupė, yra siejamas su karo grėsme dėl galimo didesnio poveikimo užsienio valstybių propagandai.

Viena vertus, spauda, reprezentuodama lenkų etninę grupę, naudoja mažai kintančias lenkų Lietuvoje vaizdavimo schemas, kadangi vyrauja tendencija lenkus vaizduoti kaip politiškai aktyvią grupę, gerai mobilizuotą, ginančią ir reikalaujančią tam tikrų teisių, susijusių su lenkų kalbos vartojimu viešosiose sferose (pavyzdžiui, vietovardžių rašyba), taip pat mokyklose, kur ugdymas vykdomas tautinių mažumų kalbomis. Lietuvoje gyvenantys lenkai pristatomi kaip keliantys nepagrįstus reikalavimus, nevertinantys turimų teisių ir sąlygų (pavyzdžiui, galimybės bendrojo ugdymo mokykloje mokytis lenkų kalba). Politinė partija LLRA, jos vykdoma politika ir pozicija, išsakyta politinėje programoje, taip pat veiksmai, įgyvendinant ją, tapatinami su Lietuvos lenkų (pavyzdžiui, nesančių šios partijos nariais) pozicija ir „matymu“. Taip pat neretai „nutylimos“ ir žiniasklaidoje neaptariamoms aktualioms lenkams temoms, kurios buvo atskleistos ankstesniuose tyrimuose (pavyzdžiui, žemės lenkų etninės grupės atstovams Lietuvoje grąžinimo klausimai) (Frėjutė-Rakauskienė, 2009: 96). Tad tirtame žiniasklaidos diskurse atskleista tematika, siejama su lenkais, yra gana tikslingai konstruojama, pasitelkiant valstybės institucijų, dominuojančių Lietuvos partijų ir politikų, tam tikrų sričių ekspertų (daugiausia politologų), taip pat LLRA lyderio ir jos narių retoriką. Kita vertus, besikeičianti geopolitinė situacija, siejama su Rusijos Federacijos veiksmais Kryme, ir tebesitęsiantis karinis konfliktas Rytų Ukrainoje turėjo įtakos žiniasklaidos diskursui apie tautinių mažumų (taip pat ir lenkų) grupes, kadangi padažnėjo kaltinimų nelojalumu Lietuvos valstybei ir komentarų apie Rusijos keliamą grėsmę valstybės saugumui. Pavyzdžiui, politinė partija LLRA ir jos lyderio bei narių keliami reikalavimai, susiję su tautinių mažumų (daugiausia lenkų) teisėmis, suvokiami kaip galimas Rusijos karinės invazijos motyvas, LLRA politinio lyderio veikla pristatoma kaip „kenkianti“ tarpvalstybiniais Lietuvos ir Lenkijos santykiams.

Tuo tarpu etninių mažumų grupės, gyvenančios Lietuvoje, skirtingai nei konstruojama spaudoje, nelaiko etninių santykių visuomenėje prioritetiniais, labiau pastebi ne etnines, o socialines

įtampas šalyje (tarp turtingų ir vargšų, senų ir jaunų žmonių)²⁰, taip pat dauguma nemato ir įtampų, kylančių tarp dviejų etninių grupių – lietuvių ir lenkų (Beresnevičiūtė, 2011, 2011a). Pavyzdžiui, pusė apklaustų lenkų (49 proc.) pirmiausia pažymi įtampas tarp turtingų ir vargšų, panašus skaičius lenkų (41 proc.) mano, kad egzistuoja tam tikros įtampos tarp turtingų ir vargšų. Kalbant apie etnines įtampas, beveik pusė lenkų (47 proc.) mano, kad yra tam tikra įtampa tarp lenkų Lietuvoje ir lietuvių, taip pat tarp rusų Lietuvoje ir lietuvių, tik 10 proc. mano, kad ši įtampa didelė; 41 proc. apklaustų lenkų pasakė, kad etniniu pagrindu įtampų nėra (Beresnevičiūtė, 2011: 34).

Tokiu tikslingu lenkų vaizdavimu iškreipiamas vaizdas apie šią grupę, jos atstovus, jų aspiracijas, poreikius, socialinę ir ekonominę padėtį: šis vaizdavimas iš dalies kursto visuomenėje nepasitikėjimą jos nariais, nepakantumą ir daro įtaką visuomenės nuostatoms. Pavyzdžiui, kaip rodo pastarųjų metų visuomenės nuostatų tyrimų, atliekamų Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto, duomenys (Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas, Visuomenės nuostatų apklausos²¹), socialinė distancija lenkų, gyvenančių Lietuvoje, atžvilgiu nėra didelė, jie yra suprantami kaip parankūs bendradarbiai, kaimynai, taip pat būsto nuomininkai (2015 m. apklausos duomenimis, tik 7 proc. Lietuvos gyventojų atsakė, kad nenorėtų lenkams išnuomoti būsto, 5 proc. nenorėtų dirbti vienoje darbovietėje ir tiek pat nenorėtų gyventi kaimynystėje) (Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas, 2015)²². Kita vertus, Lietuvos gyventojų nuomonė apie didžiausias etnines grupes pastaraisiais metais keitėsi: daugėjo žmonių, teigiančių, kad jų nuomonė apie atskiras etnines grupes pablogėjo (2011 m., kai žiniasklaidoje aktyviai buvo aptarinėjamos Švietimo įstatymo pataisos, sukėlusios Lietuvos lenkų protestus, 48 proc. respondentų atsakė, kad jų nuomonė apie lenkus pablogėjo (Pilinkaitė Sotirovič, Žibas, 2011); 2014 m., kai Rusija pradėjo vykdyti karinius veiksmus Ukrainoje, 34 proc. respondentų atsakė, kad jų nuomonė apie rusus pablogėjo²³). Šie nuomonės svyravimai gali būti siejami su etninių grupių (tiek lenkų, tiek rusų) neigiamu vaizdavimu ir išaugusiu dėmesiu spaudoje. Visuomenės nuostatų apklausų duomenys apie lenkus ir kitas etnines grupes (rusai, baltarusiai, ukrainiečiai), kaip apie palankius kaimynus, bendradarbius ir nuomininkus socialinės distancijos požiūriu, ir nuomonės svyravimai apie šias grupes, atsakant į klausimą, kaip per pastaruosius penkerius metus ji pasikeitė, iš dalies patvirtina žiniasklaidos įtaką visuomenės nuomonei (etninės įtampos „konstravimą“ ir grėsmių, siejamų su lenkais, vaizdavimą; nuolat vyraujančius ir atsikartojančius etninius stereotipus žiniasklaidoje; ideologines politikų formuluotes, reaguojant į įvykius, siejamus su šia etnine grupe; viešosios nuomonės formuotojų (pavyzdžiui, mokslininkų, politikų, žurnalistų etc.) konstruojamą ir rekonstruojamą istorinę atmintį).

²⁰ Lenkų respondentų buvo klausiama apie, jų manymu, egzistuojančias įtampas tarp įvairių socialinių grupių (tarp turtingų ir vargšų, senų ir jaunų žmonių), etninių grupių (Lietuvos lenkų ir lietuvių ir kt.) ir tarp įvairių religinių grupių.

²¹ Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas, Visuomenės nuostatų apklausos, <http://www.ces.lt/veikla-2/zniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklausa/>, [žiūrėta 2016 10 02].

²² Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas. (2015). Etninių tyrimų instituto atliktos visuomenės nuostatų apklausos 2015 m. rezultatai, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-2015.pdf>, [žiūrėta 2016 10 02].

²³ Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas. (2014). Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos visuomenės nuostatų apklausos 2014 m. rezultatai, http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-LT_2014.pdf, [žiūrėta 2016 10 02].

6. SKIRTYS IR BENDRUMAI: ETNINIŲ RIBŲ SLINKTYS PIETRYČIŲ LIETUVOJE

Monika Frėjutė-Rakauskienė, Kristina Šliavaitė, Irena Šutinienė

6.1. Ribų braižymas ir etnis identitetas: keletas teorinių pastabų

Šioje dalyje analizuojama, kaip konstruojamos ribos (angl. *boundaries*) tarp etninių grupių Pietryčių Lietuvoje, kokie kriterijai pasitelkiami šių ribų konstravimui ir kaip šios ribos kinta priklausomai nuo konteksto. Antropologas F. Barthas (1969) akcentuoja, kad tiriant etniškumą turime analizuoti ne kultūrinį turinį, o ribų tarp grupių konstravimo strategijas. Kita vertus, ribų konstravimo procese svarbūs kultūriniai elementai (kalba, religija, tradicijos ir pan.), o šios ribos yra kintančios ir veikiamos platesnio konteksto (Wimmer, 2008: 982–983). A. Wimmer vartoja socialinės ribos (angl. *social boundary*) sampratą ir teigia, kad ši riba reiškia ne tik socialinės tikrovės kategorizavimą į „mes“ ir „jie“, bet ir tai, jog ji lemia tam tikrą socialinį elgesį (Wimmer, 2008: 975). Siekiant suprasti etninius procesus, svarbu atsakyti į klausimus, kodėl ir kada tam tikros socialinės ribos tarp grupių tampa svarbios, kiek jos stabilios, kaip jos kinta, kas veikia šiuos procesus (Wimmer, 2008: 990). Kita vertus, mes sutinkame su R. Brubakeriu (2002: 164), kurio nuomone mokslininkai turi nustoti matyti socialinį gyvenimą kaip sudarytą iš apibrėžtų, aiškias ribas turinčių grupių; tokį matymą jis vadina „grupizmu“ (angl. *groupism*). Todėl šiame skyriuje aptarsime, kaip tyrime dalyvavę Pietryčių Lietuvos gyventojai kalbėjo apie etniškumą, kokias vartojo kategorijas ir kokiose socialinėse situacijose šios kategorijos tampa svarbios. Šie klausimai yra aktualūs Lietuvos mokslininkams ir analizuoti Lietuvos sociologų bei antropologų (žr. Daukšas, 2008, 2012, 2014; Kazėnas et al., 2014, kt., plačiau žr. 3 monografijos dalį).

Etniškumas, etninių kategorijų konstravimas gali būti vartojamas instrumentiškai ir siejamas su valstybės ar elito projektais, kuomet etniškumas pasitelkiamas kuriant naujus politinius darinius ar kvestionuojant esamus (Wimmer, 2008). Tačiau etniškumas, etninės kategorijos yra konstruojamos ir individų / piliečių lygmeniu, kuomet socialinės bendruomenės dalyviai konstruoja socialinę realybę, o tai darydami priskiria save ir kitus vienai ar kitai grupei (Wimmer, 2008 etc.). Mokslininkai pabrėžia individualaus etninio identiteto kintamumą, neapibrėžtumą, situaciškumą (Nagel, 1994; Sanders, 2002, kt.) Norėdami užčiuopti individualų identitetą mokslininkai analizuoja žmonių pasakojimus ir istorijas, kadangi, kaip teigia Steph Lawler, „identitetas nėra kažkas fundamentalaus ar apčiuopiamo, tačiau tai, kas kuriama žmonių pasakojimuose tam, kad paaiškintų ir suprastų savo gyvenimus“ (Lawler, 2008: 17). Analizuosime žmonių pasakojimus (interviu), kuriuose jie apibūdina save ir kitus bendruomenių narius ir tuo pačiu kuria socialinę realybę. Mūsų tikslas yra atskleisti žmonių sampratą apie etniškumą ir etninę priklausomybę. Pietryčių Lietuvos regiono etninė kompozicija yra tinkama terpė analizuoti etninių ribų formavimąsi ir kaitą.

6.2. Kalba: skirtys ir bendrumai

Kalba minima teorinėse identiteto, etniškumo studijose kaip vienas iš svarbiausių etniškumo elementų (Patten, 2001; Lundén, 2006; Søvik, 2006 etc.). Interviu atskleidė, kad kalbos klausimas svarbus vietos žmonėms kalbant apie kasdienį bendravimą, bendravimą viešose erdvėse ar apsisprendžiant, kurią mokyklą – gimtąją ar valstybinę mokomąją kalba – lankyti²⁴. Šiame poskyryje aptarsime, kaip tyrime dalyvavę vietos gyventojai interpretuoja kalbos ir etniškumo sąveiką, ar kalba yra svarbi konstruojant ribas (pgl. Barth, 1969) tarp grupių²⁵.

6.2.1. Regiono gyventojų daugiakalbiškumas

Kalbos vartojimą tirtame regione tyrinėję mokslininkai pabrėžia regiono daugiakalbiškumą kaip šiam regionui būdingą bruožą, gyventojų gebėjimą bendrauti pagrindinių regione gyvenančių etninių grupių kalbomis (Kalnius, 1998; Hogan-Brun, Ramonienė, 2005; Balžekienė et al., 2008; Daukšas, 2012; Šliavaitė, 2015b etc.). Naujausi mokslininkų tyrimai atskleidžia, kad Šalčininkų rajone tiek bendraujant viešosiose erdvėse, tiek šeimose paplitusi daugiakalbystė (Kazėnas et al., 2014: 85)²⁶. Kalba gali būti vartojama konstruojant socialines ir etnines ribas, tačiau sykiu šios ribos gali būti lanksčios ir įtraukti keletą socialinių ir etninių grupių (Wimmer, 2008: 989). D. Daukšo teigimu, 2002–2005 m. atliktas kokybinis tyrimas Šalčininkuose atskleidė, jog „lokaliame kontekste Lietuvos lenkams kalba nėra esminis identiteto žymuo, o veikiau kalba ar dar tiksliau – kalbos yra lokaliai interpretuojamos ir vartojamos situaciškai, nesuteikiant jai (joms) konkretaus etninio turinio“ (Daukšas, 2012: 184). Šios monografijos autorių tyrimas iš dalies patvirtino D. Daukšo išvalgą, kadangi tirtu regiono gyventojų daugiakalbiškumas leidžia kvestionuoti kalbos pagrindu brėžiamas ribas tarp etninių grupių kasdienėje regiono gyventojų komunikacijoje. Tačiau taip pat teigsime, jog kalba (lenkų, lietuvių, rusų) vietos gyventojų gali būti pasitelkiama pabrėžiant savo etninį identitetą.

Interviu ir pokalbių metu informantai pabrėždavo, kad geba laisvai bendrauti visomis trimis regione daugiausia vartojamomis kalbomis – lenkų, lietuvių, rusų. Daugiakalbiškumas buvo akivaizdus bendraujant su žmonėmis tiek viešosiose, tiek privačiose erdvėse. Kalbininkų 2008–2010 m. atliktas kiekybinis lenkų grupės tyrimas Lietuvoje atskleidė, kad absoliuti dauguma lenkų tautybės respondentų kasdieniame bendravime vartoja visas tris kalbas: lenkų, lietuvių, rusų (Geben, 2013: 225). Kalbininkai pastebi išaugusį lietuvių kalbos vartojimą Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, t. y. regione, platesniame nei monografijos autorių tyrimas: 2002 m. atlikta apklausa atskleidė, kad 90 proc. respondentų daugiausia vartojo rusų kalbą, lietuvių kalbą bendravimui vartojo 83 proc. respondentų, lenkų – 52 proc., baltarusių – 14 proc., taip vadinamą „po prostu“ kalbą – 15 proc. respondentų (Hogan-Brun ir Ramonienė, 2005: 431).

²⁴ Plačiau apie tyrimo metodologiją žr. monografijos 2 dalyje.

²⁵ Žr. taip pat Šliavaitė, 2015b.

²⁶ Mykolo Romerio universiteto mokslininkai kiekybinį tyrimą atliko Vilniaus mieste, Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose 2013 m. lapkritį – 2014 m. vasarį. Plačiau žr. Kazėnas et al., 2014.

Šalčininkų rajono gyventojų daugiakalbiškumas ir gebėjimas kalbėti lietuvių, rusų bei lenkų kalbomis buvo pabrėžiamas skirtingų kartų informantų ir matomas kaip privalumas bei šio regiono savitumas. Pavyzdžiui, jaunosios kartos informantė Eišiškėse, kuri save įvardijo kaip turinčią ir lenkiškų, ir baltarusiškų šaknų, interviu metu pabrėžia, kad vietos gyventojai moka visas tris regione dominuojančias kalbas, taip pat atkreipia dėmesį į išaugusį lietuvių kalbos vartojimą tarp gyventojų:

(...) Na dabar visi moka lenkiškai, lietuviškai ir rusiškai... ir va, vaikai, jie kalba... ateina į mokyklą – pas juos labai, jie jau gerai kalba lietuviškai, nes daug visur lietuvių kalbos (...) (moteris, lenkė-baltarusė, jaunesnioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba).

Kalbos vartojimas ne vieno informanto buvo apibūdinamas kaip situacinis, t. y. pasirenkama ta kalba, kuri jungia ir yra gerai žinoma konkrečioje situacijoje bendraujantiems žmonėms, ir tai nebūtinai yra susiję su pašnekovo etniniu identitetu. Pavyzdžiui, vidurinėsios kartos informantė iš Švenčionių, kilusi iš etniškai mišrios lietuvių ir lenkės šeimos, tačiau save įvardijusi lietuve, pasakoja, kad jos šeimoje kalbama keliomis kalbomis, o kalbos pasirinkimas priklauso nuo situacijos:

(...) mes namuose kalbame taip: su mama lenkiškai, su vyru lietuviškai, su vaikais lietuviškai. Sesuo atvažiuoja, su ja lenkiškai. (...) A todėl, kad čia yra nuo mamos, nuo senų laikų, ta kalba yra lenkų, vat susitinkam sesuo, mama ir aš, mes visos trys kalbam lenkiškai, tiesiog čia yra įprotis, čia nuo senų laikų taip yra (...) (moteris, lietuviė, vidurinioji karta, Švenčionys, interviu vyko lietuvių kalba).

Ši citata atskleidžia ne tik daugiakalbiškumą etniškai mišrioje šeimoje, tačiau ir tam tikrus skirtumus tarp kartų: su mama ir savo kartos giminaičiais kalbama lenkų kalba, o su vaikais – lietuvių kalba. Šis ir panašūs atvejai atskleidžia, kad kalba pasirenkama situaciškai tiek šeimoje, tiek viešosiose erdvėse. Kinga Geben, aptardama lenkų respondentų kalbų vartojimą, teigia, kad respondentai vartoja skirtingas kalbas bendraudami su skirtingais šeimos nariais: su vyresnės kartos nariais dažniausiai kalbama lenkų kalba, su tėvais – lenkų ir rusų kalba, su broliais ir seserimis – lenkų (Geben, 2013: 227).

Informantai teigėdavo, kad dažnai, bent jau pokalbio pradžioje ar net viso pokalbio metu, vartoja tą kalbą, kurią žino ar numano esant pašnekovo gimtąja kalba. Kita vertus, subjektyvi patirtis leidžia manyti, kad vis tik vyraujanti bendravimo kalba, kuria tirtame regione geba susikalbėti skirtingų kartų ir grupių nariai, yra rusų kalba. Tai patvirtina ir kalbininkų tyrimai (žr. Hogan-Brun ir Ramonienė, 2005: 431). Manytume, kad rusų kalbos dominavimą vyresnio amžiaus gyventojų bendravime galima paaiškinti sovietmečio patirtimis, kai regionas buvo sparčiai rusifikuojamas (Kalnius, 1998; Stravinskienė, 2012b; Miklaševič, 2007). Informantai rusų kalbos platesnį vartojimą tarp vyresnės kartos taip pat siejo su sovietmečio patirtimis ir rusifikacija, vykdyta tuo laikotarpiu per švietimo sistemą. Pavyzdžiui, vidurinėsios kartos informantė Šalčininkuose spaudos rusų kalba vartojimą sieja su vyresnės kartos socializacija ir edukacija mokyklose rusų kalba sovietmečiu:

(...) mūsų gyventojų, tu, kurie skaito dar laikraščius, ne internetą, o būtent va laikraščius, tai yra tas kontingentas, toks truputį vyresnio amžiaus, kuris yra dar besimokęs rusų mokyklose (...) (moteris, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Kita vertus, nors Pietryčių Lietuvos regiono gyventojus informantai apibūdindavo kaip gebančius bendrauti visomis pagrindinėmis regiono kalbomis (rusų, lenkų, lietuvių), o regioną siejo su daugiakalbiškumu, tačiau regionas taip pat būdavo apibūdinamas kaip turintis „vietinę“ kalbą. Ši kalba informantų apibūdinama kaip „maišyta“, kada kalbant pasitelkiami skirtingų kalbų (lenkų, lietuvių, rusų, baltarusių) žodžiai. „Vietinė“ kalba interviu metu buvo apibūdinta kaip „paprasčia“ kalba, kuri siejama konkrečiai su šiuo regionu. Pavyzdžiui, jaunosios kartos informantė Eišiškėse atskleidžia tam tikrą požiūrį į šią kalbą kaip prastesnę, lyginant ją su normine kalba, tačiau sykiu leidžiančią susikalbėti skirtingų regiono etninių grupių ir kalbinių kompetencijų gyventojams:

(...) rusų ir baltarusių tokia susimaišius. Tokios kalbos nėra, bet savotiška kalba susikūrė. Žmonės supranta tarpusavy tą kalbą. Mums sako šia kalba nekalbėti, nes tokios nėra ir jinai juokinga, bet galima susikalbėti tarpusavy. Tai labai, labai labai įdomu, kad ir rusas gali kalbėti lenkiškai ir lietuviškai, ir lenkas lietuviškai ir rusiškai, tai labai labai malonu kažkur ateiti, pavyzdžiui, į kažkokią įstaigą, ir tu kalbėsi lenkiškai ir tau atsakys irgi lenkiškai, arba kažkas, ee, paklaus rusiškai, ir tau atsakys rusiškai (...) (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Daugiakalbiškumas bei „vietinė“ kalba skirtingų kartų informantų buvo apibūdinami kaip Pietryčių Lietuvos regionui būdingi bruožai. Tai atskleidžia ir aiškų regiono apibrėžtumo suvokimą, t. y. sampratą, kad etninė kompozicija, kalba (kalbos), istorija šį regioną (interviu metu įvardijamą kaip Vilniaus kraštas, Vilnija, Pietryčių Lietuva ar Šalčininkų rajonas) daro skirtingą nuo kitų Lietuvos regionų. Šias ribas dažniausiai apibūdina kultūrinis skirtingumas, o ne aiškios geografinės ribos. Regioninis vietos lenkų tautybės gyventojų tapatumas buvo atskleistas sociologų, antropologų, kalbininkų tyrimuose (Kazėnas et al., 2014; Daukšas, 2012, 2014; Geben, 2013 etc.). Tačiau sykiu būtina pabrėžti, kad tyrimai atskleidžia, jog vietos gyventojai tapatinasi su Lietuva (Kazėnas et al., 2014: 90; Daukšas, 2014, kt.), su vietos (o ne Lenkijos) lenkų bendruomene (Geben, 2013: 221). Tiesa, mokslininkai atkreipia dėmesį, jog tapatinimasis su Lenkija ar Lietuva susijęs ir su informantų amžiumi: jaunesnės kartos vietos gyventojai (gimę sovietmečiu ar nepriklausomoje Lietuvoje) tapatinasi su Lietuva, o senosios kartos informantai, gimę tuo metu, kai regionas priklausė Lenkijai, labiau tapatinasi su istorine tėvyne (Daukšas, 2012: 175).

Šiame poskyryje teigėme, kad regiono daugiakalbiškumas vietos gyventojų yra suvokiamas kaip specifinis regiono bruožas, kuriuo didžiuojamasi ir kuris yra svarbus vietos gyventojų tapatinimosi su regionu elementas. Daugiakalbiškumas suvokiamas kaip regiono gyventojų gebėjimas kalbėti / bendrauti skirtingomis regione gyvenančių etninių ir kalbinių grupių kalbomis. Šis gebėjimas matomas kaip suformavęs šiai vietai būdingą „vietinę“ kalbą, kuri ne vienu atveju matoma kaip „paprasčia“, „tuteišių“, „mišri“, ne norminė kalba. „Vietinė“ kalba jungia, niveliuoja skirtumus tarp vietos gyventojų ir formuoja bendrumą. Ši kalba šiuo atveju suvokiama kaip skirianti vietos regioną nuo likusių Lietuvos vietovių, tačiau sykiu ir nuo Lenkijos. Toliau apžvelgsime, kaip informantai kalbėjo apie skirtingas regione vyraujančias kalbas (lenkų, lietuvių, rusų, baltarusių) sąsajoje su etniškumu.

6.2.2. Lenkų kalba ir lenkiškumas

Kaip jau minėta ankstesniame poskyryje, skirtingų kartų informantai regioną siejo su tam tikra „vietine“ kalba ir pabrėžė gyventojų gebėjimą bendrauti keliomis kalbomis bei regiono gyventojų bendrumą, kuriamą per kalbą. Kita vertus, interviu metu buvo pabrėžiama, kad kalba yra vienintelis „akivaizdesnis“ ženklas, skiriantis regione gyvenančias etnines grupes. Pavyzdžiui, jaunesniosios kartos informantė Eišiškėse teigė, kad regione gyvenantys žmonės kultūriškai yra labai artimi, todėl vienintelis juos skiriantis aspektas – skirtingos kalbos:

(...) Tiktai, kad va, lenkas – lenkas, lietuvis ir lietuvis. Kalbos tiktai skirtingos, ir viskas, tradicijos, viskas lieka tas pats (...) (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Mokslininkai, tyrinėję Lietuvos lenkų identitetą, skirtingai vertina kalbos svarbą lenkiškumo konstravime. Virginijus Savukynas (2003) teigia, kad ne kalba, o religija yra svarbiausia brėžiant ribas tarp etninių grupių, todėl Pietryčių Lietuvos regione lenkai ir lietuviai dėl tos pačios konfesijos jaučia tam tikrą bendrumą. Darius Daukšas taip pat mano, kad kalba nėra pagrindinis identiteto konstravimo elementas tarp Lietuvos lenkų (Daukšas, 2014: 97). Mokslininkas pabrėžia, kad ne lenkų kalba, o kilmė yra esminis elementas lenkiškosios tapatybės konstravimui (Daukšas, 2012, 2014). Tačiau kiekybiniai kalbininkų tyrimai atskleidžia lenkų kalbos kaip gimtosios kalbos svarbą lenkų kilmės respondentams: K. Geben teigimu, kiekybiniai tyrimai Lietuvoje 2008–2010 m. atskleidė, kad „77 proc. tiriamųjų lenkų gimtaja laiko lenkų kalbą, 23 proc. – rusų ir 11 proc. – lietuvių kalbą“ (Geben, 2013: 220). G. Kazėnas, A. Jakubauskas, J. Gaižauskaitė, R. Kazevičius, A. Visockaitė taip pat ne visai sutinka su D. Daukšo išvalga ir teigia, kad 2013–2014 m. atliktas kiekybinis lenkų grupės Vilniuje ir Vilniaus rajone tyrimas atskleidė, jog apie pusę respondentų (50,1 proc.) namuose kalba lenkų kalba (Kazėnas et al., 2014: 84). 2015 m. pabaigoje Vilniaus mieste, Vilniaus rajone, Klaipėdos mieste, Šalčininkų rajone ir Visaginė atliktas tyrimas²⁷ atskleidė, kad namuose lenkų kalbą vartoja 36,7 proc., lenkų ir rusų – 23,8 proc., lenkų ir lietuvių – 21,3 proc., rusų – 10,5 proc. ir lietuvių – 5,6 proc. lenkų respondentų, taip pat 90,6 proc. lenkų atsakė, kad laisvai kalba, skaito ir rašo lenkų kalba (Petrušauskaitė et al., 2015: 7).

Šios monografijos autorių atliktame kokybiniame tyrime Pietryčių Lietuvos regione įvairių kartų lenkų grupės informantai dažniausiai nurodydavo lenkų kalbos vartojimą kaip vieną iš svarbiausių etniškumo elementų: sienos keičiasi, santvarkos keičiasi, o gyventojai, kurie jaučiasi lenkais, kalba lenkų kalba:

I: (...) Nu. Čia yra mentalitetas šitos va žemės. Ir čia gi, nu sakysim, ten aš buvau lenkas, ir tėvas lenkas, buvo Tarybų Sąjunga ta, mano senelis irgi lenkas, tada buvo Lenkija.

K: Šitose vietose?

I: Šitose vietose. Mes čia gyvenom nuolat. Keičiasi tik siena. (...) Ir buvo stumdomos

²⁷ Apklausą Lietuvos socialinių tyrimų centro užsakyta atliko apklausų bendrovė UAB „Baltijos tyrimai“. „Lietuvoje gyvenančių tautinėms mažumoms priklausančių asmenų padėties tyrimas“ atliktas Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos užsakyta. Žr. Petrušauskaitė et al., 2015.

sienos, o mes kaip gyvenom, taip ir gyvenam čia. Bet, ee, ar čia kalbėjo kada nors lietuviškai taip vat Eišiškęse, nu (pauzė) kaip gyveno mano senelis, tai jis tikrai ne nekalbėjo.

K: Mhm, čia tarpukariu?

I: Ir tarpukariu taip, nekalbėjo ir Vilniuje, ir čia nekalbėjo, Vilniaus krašte buvo taip. Nu, dėl kalbos.

K: Paskui rusų kalba buvo labiau?

I: Paskui atėjo rusų kalba, buvo daugiausiai rusų, bet mano namuose vis tiek kalbėjo lenkiškai. O ee, todėl dabar ir atsirado tų lenkų ta kalba nu, kaip pasakyt, mišri, rusiška, baltarusiška, tas vat mišrus toks variantas, vat.

K: Dėl tos kaitos?

I: Kaitos, vat, pasienio toks ruožas yra ir vat, tokia ir kalba (vyras, lenkas, vidurinioji karta, Eišiškęs, interviu vyko lietuvių kalba).

Kita vertus, tyrimo duomenys atskleidė, kad ne visi informantai, kurie įvardindavo save lenkais, mokėjo lenkų kalbą, tad lenkų kalba buvo svarbus, tačiau ne būtinas kriterijus tapatintis su lenkų grupe (palyginimui žr., pvz., Daukšas, 2012). Pavyzdžiui, vienoje iš mokyklų rusų mokomąja kalba baigiamosios klasės mokinių grupė teigė, kad jaučiasi ir save įvardija kaip lenkus, nors dauguma jų lenkų kalbos nemokėjo. Informantai, kurie įvardijo save lenkais, tačiau buvo baigę mokyklas rusų kalba sovietmečiu ir nemokėjo lenkų kalbos, dažnai savo vaikus leisdavo į mokyklas lenkų mokomąja kalba. Tėvų karta, patyrusi rusifikaciją, tačiau besitapatinti su lenkų bendruomene, siekė vaikus ugdyti lenkų kultūros kontekste. Mokyklos lenkų mokomąja kalba parinkimas šiais atvejais siejamas su grįžimu prie savo „etninių šaknų“ (plačiau žr. Šliavaitė, 2015a; taip pat monografijos 8 dalį).

Tyrimo medžiagoje atsispindi įtampos tarp „vietinės“ kalbos vartojimo vietos bendruomenėje ir bandymų kategorizuoti etninį identitetą literatūrinės (norminės) lenkų kalbos pagrindu. Taikant šį identiteto kriterijų, kai kuriems informantams buvo sunku apibrėžti savo etninį identitetą ir jie jį apibrėždavo kaip neaiškų. Interviu buvo teigiama, kad tarp vietos žmonių vartojama lenkų kalba yra kitokia nei Lenkijoje, „vietinė“, ne tokia graži ir taisyklinga. Kai kurie teigė, kad „vietinė“ lenkų kalba bendrataučių Lenkijoje atpažįstama kaip rusų, o Lietuvos lenkų etniškumas yra kvestionuojamas. Kita vertus, „vietinė“ kalba dažnai suvokiama kaip svarbus lokalaus identiteto ženklas.

(...) Jaučiuosi Eišiškių gyventoja. Ten, kur nei lenkė, nei lietuvė, vat tokia. Taip, aš negaliu priskirti save prie lenkų. Čia ne tik Šalčininkų, čia didelis rajonas, net nežinau, kaip čia papasakoti, čia nepasakysi, kaip tu jautiesi, nes jautiesi nei lietuviu, nei lenku, nei rusu. Negaliu, nes lenkų kalba, nu aš ją moku, bet aš jos nevarioju (...). Vietiniai nė vienas nešneka taisyklingai lenkų kalba, nė vienas nešneka rusų kalba, jie kalba vat ta tokia vat, mišri jinai taip vadinama (...) (moteris, lenkė-lietuvė, vidurinioji karta, Eišiškęs, interviu vyko lietuvių kalba).

Lokalus identitetas šiuo atžvilgiu neretai konstruojamas kaip gynybinis, priešinantį kritiškiems požiūriams į „vietinę“ kalbą. Kritiškų požiūrių į vietinę kalbą esama ir lenkų bendruomenės viduje, ypač tarp įvairių institucijų atstovų (savivaldybės, mokyklų, kultūros darbuotojų, vietos politikų), atstovaujančių moderniojo lenkų nacionalizmo diskursui,

kuriame norminė lenkų kalba yra svarbus lenkiškojo tapatumo kriterijus, o „vietinė“ kalba nuvertinama. Pasak vieno savivaldybės darbuotojo, „(...) mokame daug kalbų, bet nė vienos gerai“ (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba). Norminė lenkų kalba kaip lenkiškojo tapatumo kriterijus yra primetamas ir „iš išorės“, Lietuvos viešojo diskurso, kuriame, ypač nepriklausomybės pradžioje, „vietinių“ lenkiškoji tapatybė kvestionuota būtent dėl literatūrinės kalbos nemokėjimo (Daukšas, 2011). Pavyzdžiui, vidurinėsios kartos informantė pastebi ir piktinasi, kad žiniasklaidoje ši „vietinė“ kalba rašant apie lenkus negatyviame kontekste paniekiamai įvardijama kaip „paprasčia“ kalba, tačiau moteris šios kalbos nesigėdija ir deklaruoja ją kaip savo tapatumo dalį:

(...) Kartais vat, ypač jeigu būna kažkoks tai negatyvus, ypač pastaruoju metu, tie nacionaliniai visokie klausimai keliami, ir labai negera tokia atmosfera ir kartais vot Delfi kaip rašo kokį nors tokį negatyvų straipsnį, perskaitai komentarus. Ak, va šitie tuteišai, jie su savo paprasčia kalba, o man ne gėda, taip, aš tuteiša, norit, rašykit tuteiša. Na ir kas. (...) (moteris, vidurinioji karta, lenkė, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Daugelis lenkų kilmės informantų pabrėžia kraštui būdingą daugiakalbystę ir pirmiausia etninį tapatumą sieja ne su kalba, bet su vieta:

(...) Čia mūsų žemė, mes čia gimėm ir čia gyvensim – koks skirtumas, galų gale, kaip aš kalbėsiu. Aš moku ir tą, ir tą, ir tą kalbą, ir ačiū Dievui (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Kalba taip pat yra naudojama ir veikia kaip priemonė mobilizuojant lenkų etninę grupę politiniams veiksams dėl dvikalbių pavadinimų ir pavardžių rašymo asmens dokumentuose lenkų rašmenimis. Tačiau kaip atskleidė mokslininkų tyrimai, dvikalbiai užrašai nėra pats aktualiausias klausimas Vilniaus rajono lenkams (Kazėnas et al., 2014: 88). Patys informantai neretai mano, kad dvikalbiai viešieji užrašai ir kiti klausimai, susiję su tautinių mažumų politika, yra keliami Lietuvos politikų, tokiu būdu dirbtinai sukuriant konfliktą, kuris kasdieniuose skirtingų etninių grupių regiono gyventojų santykiuose nekyla:

(...) yra įstatymas, yra Jungtinių Tautų organizacija, kuri saugo tas tautas. Jeigu čia daugiau nei dešimt procentų gyvena mažumų atstovų (...) gyvenvietėje, tai turi jau pakabinti tą lentelę. Ji gi niekam netrukdo. Tebūnie bus lenkų kalba, tebūnie bus, čia gi jų nuosavybė [privatus namas], kodėl daroma tokia tragedija? Mes čia pragyvenome tūkstančius metų (...) ir Šalčininkuose, Vilniaus krašte ir Švenčionių krašte (...). Be reikalo tik dėl to daro, kaip sakoma, pykdo tik tautas, liaudį. Liaudis gyvena visą laiką kaip ir mūsų krašte, taip ir kituose, nebuvo jokių problemų (...) (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Švenčionėliai, interviu vyko rusų kalba).

Apibendrinant galima teigti, kad tyrimas atskleidė tam tikras įtampas, susijusias su etniškumu ir kalba. Tam tikrai kategorijai informantų, kurie save įvardijo kaip lenkus, lenkų kalba nebuvo būtinas etniškumo elementas. Manytume, kad šiuo atveju etniškumas (lenkiškumas) „atrandamas“ ar „pasirenkamas“ atsižvelgiant į dominuojantį regiono sociokultūrinį kontekstą ar numanomą kilmę. Kiti informantai pabrėžė etniškumo ir kalbos sąsajas, kuomet lenkų kalba matoma kaip vienas svarbiausių lenkiškumo elementų.

6.2.3. Lietuvių kalba kaip mažumos kalba regione

Kokybinio tyrimo duomenys rodo, kad lietuvių kalba Šalčininkų mieste, Eišiškėse, Pabradėje informantų buvo siejama su etniškumu (lietuviškumu) ir tam tikra prasme traktuojama kaip mažumos šiose vietovėse kalba, kadangi lietuvių etninė grupė pagal savo skaičių čia sudaro mažumą (žr. Lietuvos statistikos departamentas, 2011). Šiuo aspektu skiriasi Švenčionių ir Švenčionėlių miestų situacija, kadangi šiuose miestuose lietuviai procentiškai sudaro daugumą (žr. Lietuvos statistikos departamentas, 2011) ir lietuvių kalba buvo plačiau vartojama viešosiose erdvėse. Jelenos Brazauskienės teigimu, lietuvių kalbą prasčiau moka tų Lietuvos vietovių gyventojai, kuriose lietuviai sudaro mažumą, taip pat lietuvių kalbą prasčiau moka ar nemoka vyresnės kartos gyventojai (Brazauskienė, 2013: 180). Tirtu regiono vietovėse sovietmečiu vyko rusifikacija ir lenkų kilmės gyventojai dažniau rinkosi mokyklas rusų nei lietuvių kalbomis (Kalnius, 1998: 165). P. Kalniaus teigimu, Lietuvai atgavus nepriklausomybę lenkų kilmės Pietryčių Lietuvos gyventojai iš mokyklų rusų mokomąją kalbą perėjo į mokyklas lenkų arba (mažiau) lietuvių mokomosiomis kalbomis (Kalnius, 1998: 170). Šie procesai rodytų, kad regione (lyginant su sovietmečiu) lietuvių kalbos vartojimas plėtėsi ir keitėsi požiūris į lietuvių kalbą. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, išaugo lietuvių kalbos vartojimas privačioje ir viešojoje erdvėse Rytų ir Pietryčių Lietuvoje (Hogan-Brun, Ramonienė, 2005: 432). 2015 m. pabaigoje Vilniaus mieste, Vilniaus rajone, Klaipėdos mieste, Šalčininkų rajone ir Visagine atliktas tyrimas²⁸ atskleidė, kad 69,2 proc. lenkų nurodė laisvai kalbantys (rašantys ir skaitantys) lietuvių kalba. Įdomu pastebėti, kad nepaisant to, jog tautinės mažumos gana gerai moka lietuvių kalbą, rusų kalba visgi yra ta kalba, kurią moka geriausiai 88,2 proc. tautinėms mažumoms priklausančių asmenų, iš jų 100 proc. rusų ir 76,6 proc. lenkų (Petrušauskaitė et al., 2015: 7).

Šalčininkuose, Eišiškėse, Pabradėje, t. y. vietovėse, kur lietuviai pagal skaičių buvo mažuma, lietuvių kalba buvo siejama su lietuviškumu, tapatinimusi su lietuvių etnine grupe. Kai kuriais atvejais lietuvių kalbos vartojimas buvo interpretuojamas kaip suponuojantis, jog atvykėlis yra ne iš šio rajono, ne vietinis, ypač tuomet, kai žmogus buvo nepažįstamas, tad šiais atvejais lietuvių kalbos vartojimas atskleidžia ir tam tikrą regiono ribų brėžimą. Tačiau lietuvių kalbą skirtingose situacijose mokėjo ir vartojo ne tik informantai, save įvardijantys lietuviais, tačiau ir tie, kurie save įvardijo kaip lenkus, rusus, baltarusius ar „maišytos“ kilmės. Kokybiniai interviu atskleidė, kad lietuvių kalbos vartojimas tiek lietuvių, tiek ne lietuvių (rusų, lenkų, baltarusių) kilmės informantų buvo siejamas su lojalumu atkurta Lietuvos valstybei ir pilietiškumu. Pavyzdžiui, vyresnės kartos baltarusis vyras Šalčininkuose lietuvių kalbos vartojimą sieja su integracija į platesnę visuomenę, tačiau šią integraciją jis mato kaip asimiliacijos procesą:

(...) Nori ar ne, bet jei tu gyveni šioje respublikoje, tu turi įsilieti į tai, kuo gyvena respublika. Kad įsilieti į Lietuvos Respubliką reikia, kad būtum panašus į žmogų, šios visuomenės

²⁸ Apklaušą Lietuvos socialinių tyrimų centro užsakymu atliko apklaušų bendrovė UAB „Baltijos tyrimai“. „Lietuvoje gyvenančių tautinėms mažumoms priklausančių asmenų padėties tyrimas“ atliktas Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos užsakymu. Žr. Petrušauskaitė et al., 2015.

lietuviškos. Vat tada viskas bus normalu. O jei tu neigsi kažką, tarkim kalbą, kultūrą ir panašiai – nu koks ten darbas? Jau tai ne darbas (...) (vyras, baltarusis, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko rusų kalba).

Lietuvių kalbos svarba siekiant profesinės karjeros, darbo rinkoje buvo pabrėžiama skirtingų kartų informantų. Lietuvių kaip valstybinės kalbos reikalingumas ir statusas interviu metu būdavo nekvestionuojamas ir priimamas kaip savaime suprantamas:

(...) Taip, labai svarbi [lietuvių kalba], nes aš kai [pareigos] dirbau, užsiiminėjau su [NN] ir visą dokumentaciją rašiau lietuvių kalba, ataskaitas, viską, svarbu, svarbu... man trukdo labai, kad aš jos negaliu išmokti, man ji labai sunki, man atrodo slavams, sunkiai įkandamas, man lenkų kalba lengviau sekėsi (...) suprantu ir galiu kalbėti (...) Lenkijoje, kai man reikia ir čia irgi pamokose stengiuosi lenkiškai vesti, bet lietuvių būtinai reikia žinoti, visi tai supranta ir žino (...) (moteris, lenkė-baltarusė, jaunesnioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba).

Apibendrinant galima akcentuoti, kad skirtingų tyrimų duomenys rodo išaugusią lietuvių kalbos vartojimą regione. Interviu metu lietuvių kalbos kaip atkurtos valstybės ir etninės daugumos šioje valstybėje statusas buvo priimamas kaip savaime suprantamas. Informantai lietuvių kalbą siejo su socialinio mobilumo ir karjeros galimybėmis. Kita vertus, lietuvių kalba yra mažumos gyventojų kalba Šalčininkuose, Eišiškėse, Pabradėje.

6.2.4. Rusų kalba: nuo dominuojančios prie jungiančios?

K. Geben pabrėžia rusų kalbos svarbą kasdieniame regiono gyventojų bendravime ir teigia, kad „Šalčininkuose respondentai dažniau negu Vilniuje vartoja rusų kalbą pusiau oficialiose situacijose: rusų kalba respondentai bendrauja ne tik su kaimynais ir rusų tautybės draugais, bet šią kalbą kartu su lietuvių kalba vartoja miesto parduotuvėse ir kalbėdami su nepažįstamais“ (Geben, 2013: 226). D. Daukšo tyrimas Šalčininkuose 2002–2005 m. rodo, jog rusų kalba dažnai vartojama įvairiose situacijose skirtingų etninių grupių narių ir nesiejama su konkrečia etnine grupe (Daušas, 2012: 183–184). Rusų etninė bendruomenė regione mažiau mobilizuota nei lenkų, mokyklos rusų mokomąja kalba patiria nuosmukį dėl radikaliai sumažėjusio mokinių skaičiaus ir kai kuriose tirtose vietovėse buvo uždarytos (plačiau žr. Šliavaitė, 2015a; šios monografijos 8 ir 9 dalis). Ši situacija kontrastuoja su sovietmečiu, kuomet vyko aktyvi regiono rusifikacija ir augo mokyklų rusų kalba skaičius (Kalnius, 1998; Miklaševič, 2007; Stravinskienė, 2006, 2012b, kt.).

Rusų kalba regione bendrauja ir įvairiuose kontekstuose vartoja skirtingų etninių grupių nariai, todėl rusų kalba nėra tas bruožas, kuris leidžia „kitą“ sieti su rusų etnine grupe. Nors etnis identitetas, ypač institucinėje raiškoje, dažnai apibrėžiamas per rusų literatūrinę kalbą, lokalūs kasdienybės sociokultūriniai kontekstai „sušvelnina“ kultūrinio etninio identiteto ribas: „(...) Taisyklingos rusų kalbos čia nėra, švarumo. Čia kalbos susipynę, yra ir iš lenkų, baltarusių žodžiai adaptuoti (...)“ (moteris, rusė, vidurinioji karta, Švenčionys, interviu vyko lietuvių kalba). Todėl praktiniuose tiek lokalaus daugiakalbiškumo, tiek globalizacijos veikiamuose (dalies informantų šeimų nariai gyvena ne Lietuvoje) kontekstuose kalba gali būti atsiejama nuo rusiškojo tapatumo:

(...) Savo tautybę reikia saugoti. Galima kalbėti įvairiomis kalbomis, o tautybė (...). Žiūrėkite, rodė per televizorių, rusai Prancūzijoje, Anglijoje, jie kalba apie tai, apie tautybę. Jie laikosi. Jei žmogus praranda tautybę, jis praranda tėvynę (...) (moteris, rusė, vyresnioji karta, Švenčionys, interviu vyko rusų kalba).

Dalis informantų siejo rusų kalbą su etniškumo bei gimtosios kultūros išlaikymu ir tuo pačiu pabrėžė svarbą mokėti ir vartoti gimtąją kalbą bei perduoti ją vaikams, tad kalbos ir etniškumo klausimai šioje perspektyvoje yra neabejotinai susiję.

(...) Aš manau, kad svarbu [vartoti gimtąją kalbą]. (...) Todėl, kaip vienas išmintingas žmogus sakė: tiek, kiek tu žinai kalbų, tiek tu kartu esi žmogus. Todėl aš manau, jeigu šeimoje negali padėti vaikui atverti pasaulį savo gimtąja kalba, o reikia kita kalba, kurios jie gerai nežino, nežino istorijos, reiškia vaikas negaus tolimesnio savo protinio vystymosi. O kai jis gauna savo gimtąja kalba, jis žinos gerai savo gimtąją kalbą, tada lengviau įsisavinamos ir kitos kalbos (...) (moteris, rusė, vyresnioji karta, Švenčionys, interviu vyko rusų kalba).

Apibendrinant galima būtų teigti, kad nors rusų kalba yra dažnai girdima miestų bei miestelių gatvėse ir yra jungianti kalba, leidžianti susikalbėti skirtingų tautybių pašnekovams, tačiau rusų kalbos statusas pakito lyginant su sovietmečiu. Jei informantai kalbėdami apie sovietmečiu vykusius procesus teigė, kad rusų kalbos svarba tuo metu augo dėl rusifikacijos ir dėl nuostatų, jog su šia kalba bus lengviau siekti profesinės karjeros, nepriklausomoje Lietuvoje rusų kalba lieka svarbi neformaliame bendravime, tačiau prarado savo pozicijas instituciniu lygmeniu. Vienas iš akivaizdžiausių pavyzdžių – radikalai sumažėjęs mokinių skaičius mokyklose rusų mokomąja kalba tirtose vietovėse (plačiau žr. Šliavaitė, 2015a; šios monografijos 8 dalį). Kasdieniame regiono gyventojų bendravime rusų kalba nėra atpažįstama kaip tam tikros etninės grupės – rusų – bruožas, kadangi tai dažniausiai vartojama kalba vietos žmonių bendravime. Rusų kalbą tirtame regione, ko gero, reikėtų matyti kaip kalbą, peržengiančią konkrečios etninės grupės ribas.

6.2.5. Baltarusių kalba – negirdima kalba?

Baltarusių kalba buvo siejama su baltarusių mažuma, tačiau ši kalba vietos žmonių vartojama rečiau nei kitos kalbos. Kaip ir rusų ar lenkų kalbų atvejais, atkreipiamas dėmesys į baltarusių kalbos „negrynumą“: „(...) Baltarusiai irgi nekalba tikra kalba (...)“ (moteris, rusė, vidurinioji karta, Švenčionys, interviu vyko lietuvių kalba). Baltarusiai informantai baltarusių kalbos vartojimą siejo su baltarusių bendruomene ir su privačia sfera. Pavyzdžiui, vidurinėsios kartos baltarusė informantė Švenčionyse teigia:

(...) Lenkai, matyt, labiau vartoja savo kalbą visur. Mes... uždaroje erdvėje tik bendraujame baltarusių kalba. Matyt, kad mūsų nepriklausomybės metai nepraejo veltui. Nors yra pas mus ir baltarusių mokykla Vilniuje, Franciško Skorinos. Taip, mes labai aktyviai ten bendraujame ir apskritai mūsų vaikai, kurie įstojo į baltarusių valstybinius universitetus, institutus ten, išlaikė egzaminus ir mokėsi baltarusiškai. Nu ir ten kažkur buityje naudojame baltarusių kalbą. O, žinoma, jei žmogus kažkur išeina, baltarusis kažkur tai išeina [į viešą erdvę] jis bendrauja lietuviškai (moteris, baltarusė, vidurinioji karta, Švenčionys, interviu vyko rusų kalba).

Panašiai kaip lietuviai, baltarusiai jaučiasi kalbine mažuma regione. Baltarusių vaikai renkasi mokyklas rusų, lenkų ar lietuvių mokomosiomis kalbomis, regione nėra institucijos, kurioje baltarusių vaikai galėtų mokytis baltarusių kalba. Galima būtų apibendrinti, kad baltarusių kalba yra „negirdima“ viešosiose erdvėse ir paliekama privačiai ar bendruomenės lygio erdvei.

6.3. Religijos elementas etniškumo raiškoje

2011 m. visuotinio gyventojų surašymo metu Šalčininkų rajono savivaldybėje Romos katalikų bendruomenei save priskyrė 86 proc. gyventojų, stačiatikių (ortodoksų) – 4,1 proc., sentikių – 0,3 proc. (Lietuvos statistikos departamentas, 2013: 170). Švenčionių rajono savivaldybėje Romos katalikų bendruomenei save priskyrė 78 proc. gyventojų, stačiatikių (ortodoksų) – 6,2 proc., sentikių – 4,7 proc. (Lietuvos statistikos departamentas, 2013: 170). Katalikybės svarba regiono gyventojams akivaizdi vien pasivaikščiojus miestų ir miestelių gatvėmis. Viešuose stenduose greta kitos informacijos iškabinti plakatai, vaizduojantys Katalikų bažnyčios hierarchus ar kviečiantys į katalikų bendruomenei svarbius renginius. Miestų ir miestelių viešąsias erdves puošia kryžiai ir kiti katalikybės simboliai, kuriuos vietos žmonės puošia gėlėmis ar kitais papuošimais.

Religijos svarba konstruojant etninį identitetą pabrėžiama mokslininkų darbuose. Istorikė K. Korzeniewska 1994 m. atlikusi lauko tyrimą Kernavėje, Dieveniškėse ir Turgeliuose teigia, kad „vietiniams“ gyventojams lenkams svarbiausi tapatybės elementai buvo etniškumas ir religija (Korzeniewska, 2013). Mokslininkės teigimu, informantai dažnai sinonimiškai vartojo lenko ir kataliko terminus, o tokia samprata koreliuoja su Vilniaus krašte paplitusiu lenko-kataliko stereotipu (Korzeniewska, 2013: 159). K. Korzeniewska tai aiškina referuodama sociolinguvistą V. Čekmoną, kurio teigimu minėtas stereotipas gali būti išlikęs dar nuo XIX a. lenkų ir lietuvių tautinių judėjimų susidūrimo (Čekmonas, 1993; cituota iš Korzeniewska, 2013: 161). K. Korzeniewskos teigimu, „tarpukariu lenko kataliko stereotipas tapo „vietiniams“ įsivardijimo būdu, o etnonimas „lenkas“ pradėjo funkcionuoti šalia kaip jo sinonimas, vis dėlto reiškiantis labiau etninę „vietinio“ negu tautinę „lenko“ tapatybę“ (Korzeniewska, 2013: 161). V. Savukynas (2003) teigia, kad Pietryčių Lietuvoje religinis identitetas, religijos kriterijus brėžiant ribas tarp „savo“ ir „svetimo“ yra svarbesnis nei kalba, autorius tai grindžia istoriniais faktais ir teigia, jog dėl bendros religijos iki XIX a. pabaigos buvo galima kalbėti apie lietuvių ir lenkų bendrumo jauseną. Ingo W. Schröder ir Vita Petrušauskaitė, analizavę antagonizmo tarp lenkų ir lietuvių etninių grupių Romos katalikų bendruomenėje ištakas, jas sieja su istoriniais procesais, vykusiais iki XIX a. pabaigos, kai regiono katalikų religinis identitetas dažnai buvo sutapatinamas su lenkų kultūriniu identitetu (Schröder, Petrušauskaitė, 2013: 74). Kadangi kai kurie lietuvių nacionalinio judėjimo dalyviai buvo dvasininkai, Katalikų bažnyčia Lietuvoje tapo vieta, kur vyko konkurencija tarp tautinių ir nacionalinių ideologijų, o šis susipriešinimas ypač paaštrėjo, kai kito valstybių sienos ir Bažnyčios organizacinė struktūra (Raškauskas, 2007; Streikus, 2011; Staliūnas, 2013; cituota iš Schröder, Petrušauskaitė, 2013: 74). Po Pirmojo pasaulinio karo, susiformavus Lietuvos ir Lenkijos valstybėms, šių valstybių konfliktas dėl Vilniaus krašto teritorinės priklausomybės kartu palietė ir Katalikų bažnyčią (Schröder, Petrušauskaitė, 2013: 74).

Pietryčių Lietuvoje atlikto kokybinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad tikėjimo aspektai daliai informantų buvo svarbūs kalbant apie etniškumą ir etninę tapatybę. Informantai, įvardijantys save lenkais ir atstovaujantys skirtingoms kartoms, svarbiu etniškumo elementu įvardindavo katalikybę ir katalikiškas tradicijas, dažnai jos buvo įvardijamos kaip pagrindinis lenkiškumo elementas:

(...) taip, pas mus visada tai buvo švenčiama, visi tie Božego Narodzenia, Wielkanoc, na ir visos tos šventės, ir mes, greičiausiai, va taip va daugiau išauklėti [katalikybės prasme] kaip lenkai (...) (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Šiuo atveju lenkiškumas yra tiesiogiai siejamas su katalikybe ir katalikiškomis tradicijomis. Nors lietuvių absoliuti dauguma taip pat save įvardija katalikais, tačiau kalbėdami apie religingumą ir katalikybę informantai – tiek lietuviai, tiek lenkai – konstravo ir tam tikrus skirtumus tarp šių etninių grupių. Interviu metu tiek lietuviai, tiek lenkai informantai pabrėždavo, kad lenkai yra religingesni, dažniau dalyvauja religiniuose ritualuose nei lietuviai. Šie apibūdinimai koreliuoja su sociologės Jolantos Kuznecovienės įžvalga, kad, kalbant apie lietuvių tautinį identitetą, katalikybė dauguma atveju nebesuvokiama kaip vienas kertinių lietuviškosios tapatybės elementų (Kuznecovienė, 2006). Per šias praktikas būdavo brėžiamos ir etninės ribos. Čia religingumas (numanomas religingumo „laipsnis“) siejamas su tam tikra etnine grupe ir tokiu atveju etninė riba siejama su tam tikru socialiniu elgesiu. V. Savukyno teigimu, modernus, kalba grįstas lietuvių nacionalizmas ir siekis lietuvių kalbą vartoti katalikiškų mišių metu suformavo lietuvių – pagonio, ne tokio gero kataliko stereotipą (Savukynas, 2003). Informantai tokius lietuvių kaip mažiau religingų apibūdinimus aiškino tradicijų perdavimu šeimoje, artimesniu ryšiu tarp kartų tuomet, kai kartos gyvena tame pačiame regione:

(...) Tas ryšys su šeima, su vyresniąja karta yra nutrūkęs ir tai yra normalus dalykas, kad mažiau iš čia kas išvažiuoja į Vilnių iš lenkų, tai tas ryšys irgi nutrūksta. Tai tada ir tradicijos truputį susiaurėja. Tai tas yra normalus dalykas. Čia lietuvių yra daug mažiau, todėl man yra sunku palyginti, kaip yra iš tikrųjų (...) (vyras, lenkas, vidurinioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Kalbos vartojimo klausimas katalikų mišiose, skirtose lietuvių ar lenkų bendruomenėms, buvo aktualus XX a. pradžioje ir siejamas su tautinio identiteto ir nacionalizmo klausimais (Savukynas, 2003; Schröder ir Petrušauskaitė, 2013). Kalbos klausimas katalikų mišiose buvo iškeltas kai kuriuose interviu, tačiau jis buvo labiau siejamas su galimybe pilnavertiškai, nepatiriant kalbinio barjero, dalyvauti religiniame rituale:

(...) tiesiog mes nu jau išmokome nuo vaikystės pačios melstis lenkiškai ir, pavyzdžiui, lietuviškai jeigu, nu tai man nepatogu, nes aš nemoku lietuviškai, ir vis tiek lenkiškai sakyčiau kažkokias tai maldas. Ir man būtų nepatogu nu lietuviškai, nes, pavyzdžiui, kai būna šventės, pavyzdžiui, per Kalėdas, tai eini į tas mišias jau ten dešimtą vakaro, ir būna ir lenkiškai, ir lietuviškai. Tai sėdi ten dvi valandas, gal ir daugiau. Ir taip klausai, ir taip, ir lenkiškai, ir lietuviškai. Tai va, tai lietuviškai ne visuomet žinai, ką ten atsakyti reikia, tai sėdi... tai šiaip tai lenkiškai patogiau, sakyčiau (...) (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Kalbiniai ar dalyvavimo mišiose lenkų ar lietuvių religinėje bendruomenėje klausimai gali būti ir ne tokie svarbūs, kai kalba bei religinio ritualo bendruomenė pasirenkama pagal situaciją. Pavyzdžiui, informantė, tarp kurios giminaičių yra lietuvių ir todėl, tikėtina, laisviau jaučiasi bendraudama lietuvių kalba, teigia:

(...) mano patėvio, pavyzdžiui, sesuo, jinai yra ee, (...) ištekėjusi yra už lietuvio. Jie turi du sūnus, jie irgi vaikšto į lietuvišką mokyklą, tai mes, pavyzdžiui, per Kalėdas, per Kūčias, kai močiutė ten sako maldą lenkiškai, tie du sako lietuviškai. Ir mes nejaučiame to skirtumo didelio, kad va jūs čia lenkiškai nemokat, ar dar ką nors. Nežinau, skirtumo tikrai nematome, kad jie meldžiasi keturiose lietuviškai, o mes lenkiškai. Nes ta pati malda, ir tos pačios (...) Tas pats tikėjimas, tos pačios emocijos ir dogmos (...) (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Eišiškės).

Katalikybė informantų buvo matoma kaip vienijanti lenkų ir lietuvių kilmės tikinčiuosius ir šiais atvejais kalbos (lietuvių ar lenkų) klausimas matomas kaip antraeilis. Skirtingų kartų informantai religijos nesiejo su etniškumu ir katalikybės funkcionavimą lokaliu lygmeniu laikė iš dalies vienijančiu vietos gyventojus (lenkus ir lietuvius). Šie informantai religingumą suvokia labiau kaip lokalų, vietai būdingą elementą, jungiantį, o ne skiriantį lenkus ir lietuvius, nors kartais bendruose ritualuose ir papročiuose atsispindi ir etninės skirtys:

(...) Valstybinės šventės, nu ir tos, religinės šventės, čia jau Velykos, jau Kalėdos, tai jau, žinot, yra įvairių tautybių. Ir netgi ką pastebėjau, pavyzdžiui, pas mus šiaip jau lietuviškos mišios vienąkart į savaitę sekmadienį būna. Ir na, prisirenka pilna bažnyčia, bet nėra taip, kad kaulus laužytų. Nėra tos spūsties tokios. Tai daugelis dabar ateina į lietuviškas mišias, vis tiek meldžiamės tai tam pačiam Dievui. Kad tu ten maldas sakai lenkiškai, pavyzdžiui, aš moku, kai vyksta maldos, aš maldas moku lenkiškai melstis, aš moku lietuviškai melstis. Ir žmonės ateina, dalyvauja... kažkaip nežinau, nepasakysi, kad ten kažkokie dideli nesutikimai būtų tarp žmonių (...) (moteris, lietuvė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

(...) Bažnyčioj vyksta koncertai ir iš Lietuvos, ir iš Lenkijos. Piligrimai važiuoja ir iš Lenkijos, ir iš Lietuvos. Ir mes važiuojam į Aušros vartus ir kitur. Žmonės čia labai religingi... Mūsų gatvei garbė, kad Jono Pauliaus II gatvė (...) (moteris, lietuvė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

(...) Jono Pauliaus II gatvė yra kaip religinis simbolis, nes šiaip jau mūsų mieste žmonės tikrai yra tikintys. Ir jau kažkaip prisilaiko tų visų ir tradicijų, tai čia jau šventės tai čia jau yra vos ne pasaulinio masto įvykis ir dėl tikėjimo tai čia žmonės jau tikrai, ir į bažnyčių eina, ir viską, tai čia tikrai, abiejų tautybių. Tai čia, pavyzdžiui, va, kada vyksta laidotuvės ar kas, nu tai sustoja ten, kokį gražesnį krepšelį ar ką, ten, pavyzdžiui, kažkas gėles turi ir pastato. Šiaip jau, kada gegužės pabaigoje vyksta visą laiką procesijos, kai per miestą eina, tai tas vat, kur sankryža yra į Varėną ir į Vilnių, tai čia jau laikoma, kad čia yra lietuvių kryžius, ir čia lietuviai turi jį ten prižiūrėti, patvarkyti, gėlėm apsodinti (moteris, lietuvė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Šie interviu atskleidžia, kad katalikybė informantų matoma kaip jungianti tikinčiuosius lietuvius ir lenkus, kurianti tam tikrą bendrumą. Kita vertus, tas bendrumas kvestionuojamas, kuomet iškyla kalbos klausimai.

Stačiatikių ir sentikių tikėjimus praktikuojantys informantai religinį aspektą tiesiogiai siejo su etniškumu. Religinių papročių puoselėjimas (šventės pagal stačiatikių kalendorių ir kt.) laikomas svarbiu etniškumo elementu. Stačiatikių papročių puoselėjimas gali būti laikomas etniškumo elementu net nepraktikuojant religijos ir nevartojant rusų kalbos. Pavyzdžiui, tikinti informantė, kurios anūikai ir proanūkiai nekalba rusiškai ir kuri pagrindiniu tapatybę apibrėžiančiu elementu laiko subjektyvų pasirinkimą, anūko apsisprendimą tuoktis ir krikštyti vaikus pagal stačiatikių papročius (jos žodžiais, „senelių cerkvėje“) laiko jo rusiškos tapatybės įrodymu. Kita vertus, religijos nepraktikuojantiems rusų bendruomenės nariams religijos išpažinimas ir etniškumas nebuvo matomi kaip susiję.

6.4. Kilmė, „šaknys“ ir „kraujas“ etniškumo sampratoje

Pietryčių Lietuvos regiono vietovėse istoriškai gyvena lietuviai, lenkai, rusai ir baltarusiai, tad nenuostabu, kad daugelis šeimų yra etniškai mišrios, o jose kalbama keliomis kalbomis. Nepaisant regiono gyventojų daugiaetniškumo, kilmė būdavo pasitelkiama kaip vienas iš elementų, leidžiančių tapatintis su viena ar kita grupe (žr. taip pat Daukšas, 2012). Etniškumas iš vienos pusės suvokiamas kaip „perduodamas per kraują“, iš kitos – puoselėjamas ir ugdomas šeimoje per tradicijas, gimtąją kalbą, socialinius ryšius. Pavyzdžiui, vidurinėsios kartos lenkė informantė Eišiškėse pabrėžė kilmę, o lenkiškumą ir lenkų kultūrą mato kaip perduodamą iš kartos į kartą, puoselėjamą šeimoje ir mokykloje:

(...) Mes jau čia tiek seniai gyvenam, kad tikrai esame Lietuvos piliečiai, bet turime gi savo nacionalinį kilimą, nes jeigu kiekvienas saugos savo kultūros tautosaką, nes negali pamest tą, ką turi iš tėvų. Mokykloj turi stengtis, kad vaikai kultūringai elgtųsi tarp kitų kultūrų, bet ir savo kultūros neužmirštų. Vaikai gerai integruojasi ir į lietuvių aplinką, bet tikslas išsaugot savo kultūros paveldėjimą, kurį turėjo per amžius. Tuo pačiu neužmiršti, kur gyvenam (...) (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Kilmės, „kraujo“ metaforos pasitelkiamos ir vidurinėsios kartos informantės Šalčininkuose, kuri save įvardija baltaruse. Informantės teigimu, „slaviškas kraujas“ dominuoja jos giminėje, ji augo Baltarusijoje, tad laiko save baltaruse per įgytą kilmę. Šiame interviu etniškumas apibūdinamas kaip įgyjamas per kilmę, kartu su „motinos pienu“:

(...) Mano tėvai ir protėviai gyveno Baltarusijoje, tarp tolimų protėvių buvo lenkų ir vokiečių. Bet pagrindinę dalį sudaro baltarusiškas slaviškas kraujas. Kaip ilgai čia begyvenčiau... taip, tai mano antroji tėvynė. Bet tai, kas buvo priimta su motinos pienu, vis tiek visados lieka. Jei aš gimiau ir augau gimtojo lizdo atmosferoje, tarp žmonių su panašiais bruožais, įpročiais, požiūriui į gyvenimą, nematau prasmės rinktis kitą tautybę. Religines šventes, religinius papročius vis tiek švęsiu taip, kaip mano protėviai (...) (moteris, baltarusė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko rusų kalba).

D. Daukšas pabrėžė kilmės svarbą lenkų etninio tapatumo konstravimui (Daukšas, 2012: 177). Mokslininkas taip pat teigia, kad Lietuvos lenkams yra svarbus tautybės įrašas pase, kuris greta kitų elementų (teritorijos, kalbos) pasitelkiamas konstruojant savo etniškumą (Daukšas,

2008). Mūsų tyrimo metu keletas informantų minėjo įrašą pase kaip etniškumo pagrindimą, tačiau tai nebuvo lemiamas ir vienintelis veiksnys. Pavyzdžiui, interviu metu jaunosios kartos informantė Eišiškėse teigia, kad brolio pase įrašyta tautybė – lenkas, „pagal tėtį“, tad įrašas pase leidžia jai brolį įvardinti lenku. Pati informantė prisistato lenkaite, tačiau sako, jog jaučiasi daugiau lietuve, nes lanko mokyklą lietuvių kalba. Tad šiuo atveju pagal kilmę informantė save įvardija lenkaite, tačiau tai, jog ji lanko mokyklą lietuvių mokomąja kalba, leidžia jai jaustis ir įvardyti save lietuve. Panašiai įrašai dokumentuose (šiuo atveju, informantės ir jos tėvų gimimo liudijimuose) kvestionuojami ir kitos jaunos informantės, kuri tautybes linkusi kategorizuoti pagal kilmės ir kalbos kriterijus, todėl savo ir vietos gyventojų tapatybę laiko „neaiškia“ (save apibūdina taip: „jaučiuosi nei grynai lietuvi, nei grynai lenkė“), kvestionuodama tautybės pasirinkimo pagal dominuojantį kontekstą ir įrašų dokumentuose kriterijus:

(...) Baltarusiai pas mus skaitosi kaip lenkai. Baltarusių kaip pas mus tokių atskirų ir nėra. Rusai, nu tiktai rusai pasižymi tuo, kad kalba rusiškai ir televizija vat, žiūri labai daug laidų rusiškai. (...) Jie pripratę, jie visi kalbės, kad lenkai. Čia, šiaip čia, gyvena nei lenkai, nei rusai, čia yra gudai, čia gudiškos vat žemės, ir visi jie yra iš Gudijos, čia tokie lenkai, aš, pavyzdžiui, nežinau, kodėl mano mama yra įrašyta lenkė, aš irgi esu įrašyta lenke, nors mano seneliai... nežinau, metrikoj parašyta, mamos metrikoj irgi tas pats parašyta, seneliai visą gyvenimą gyveno vat čia va, penki kilometrai nuo čia, Gudijoje, ir pase irgi parašyta lenkė (moteris, lenkė-lietuvi, jaunesnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Genealoginis, kilmės komponentas pabrėžiamas rusų sentikių atveju. Šie rusai (sentikiai) apibūdinami kaip „su šaknimis“, t. y. kurie ilgą laiką gyveno regione. Kai kurie informantai „išišaknijimą“ krašte laiko pagrindiniu rusų etninio identiteto ženklų ir tokiu atveju tik „išišaknijęs“ vietovėje identitetas laikomas „tikru“:

(...) Gojus, yra toks kaimelis prie Jašiūnų, tenai gyvena sentikiai mūsų. Vat jie turi galias tradicijas ir jie, trys šimtai, keturi šimtai metų jau čia gyvena. Vat apie juos galima kalbėt, kad jie jau tie rusai, jau gyvena ilgiau. O dauguma kitų... jūs patys žinot, kokie buvo laikai. Žemė paliko, vieni buvo išstremti, kiti išvažiavo į Lenkiją, žemė liko, tuščia vieta nebūna (...) (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Sentikių atveju persipina religinis, kilmės ir teritorinis aspektai, kuriais remiantis konstruojamas tapatumas. Kita vertus, dominuoja religinis sentikių identitetas, išlaikytas ir perduotas iš kartos į kartą per amžius, puoselėjant savo papročius, tradicijas ir religines dogmas, nepaisant to, kad kai kurių jau nebesilaikoma (pavyzdžiui, tuoktis tik su sentikiu, nešioti barzdas etc.) ir vadinama save „moderniais“ sentikiais:

(...) Aš nežinau, kaip būtent ten stačiatikiai, čia jų yra nedaug ir negaliu pasakyti apie jų požiūrį, bet sentikių tas identitetas yra išlikęs (...). Sakyčiau, toks kategoriškumas buvo. Tarkim, jie [sentikiai] suprasdavo lietuviškai, bet kategoriškai lietuviškai nekalbėdavo. Jie suprasdavo, ką kalbi, bet lietuviškai nekalbėdavo. Kalbėdavo rusiškai. Aš manau, kad tai daug kuo priklauso ir nuo tų žmonių (vyras, rusas, vidurinioji karta, Švenčionys, interviu vyko lietuvių kalba).

(...) *Aš lankausi sentikių cerkvėje, taip. (...) Tačiau buvo metas, kai mus atskyrė nuo cerkvės. Tačiau mano senelis buvo... dainavo chore (klirose) (...) tėtė ėjo į klirosą, jo brolis ėjo į klirosą. Ir aš gimiau sentikių kaime ir pas mus ten taip pat cerkvė buvo, eidavome mes. Tačiau per dideles šventes. (...) aš tai komunistė, nes kai dirbau Jūrmaloje, mokykloje, pradėdant nuo pionierių būrio vadės (rus. – пионервожатой), truputį rusų kalbos pamokų buvo, kad kilti karjeros laiptais, reikėjo įstoti į partiją. Taip. O kai tu partinis, tu neturi teisės savo vaikų krikštyti. Tačiau, kadangi aš tokioje [sentikių] šeimoje, mano tėvai pakrikštijo [vaikus] (moteris, rusė, vyresnioji karta, Švenčionys, interviu vyko rusų kalba).*

6.5. Kvestionuojamas etniškumas ir kintančios ribos

A. Wimmer teigimu, ribos, konstruojamos tarp grupių, keičiasi, todėl tam tikrais atvejais mes galime kalbėti apie išsiliejusias ribas (angl. *blurred boundaries*) (Wimmer, 2008). Dažnai informantai, kurie savo šeimas įvardija kaip etniškai mišrias, neigėdavo etninių ribų ir etninių kategorijų svarbą (palyginkite su kitais tyrimais daugiaetninėje aplinkoje, pvz., žr. Balžekienė et al., 2008). Pavyzdžiui, vidutinio amžiaus informantė iš Šalčininkų yra gimusi mišrioje rusų-baltarusių šeimoje. Ji savo tėvų šeimą įvardija kaip „rusišką“, kadangi jos tėvas kilęs iš Rusijos, o mama – iš Baltarusijos. Informantė teigia, kad ji turi dvi gimtąsias kalbas: rusų ir lietuvių. Moteris teigianti neturinti „nacionalinio suvokimo“ ir iš dalies pavydi lenkams, kad jų etninis identitetas toks stiprus:

(...) *Bet ta lietuvių kalba, jinai atėjo pas mane ir pas mane nėra nacionalinio suvokimo, nežinau, čia labai, lenkai, gal aš netgi jiems gal ir pavydžiu trupučiuką, nes aš praktiškai likau žmogus be nacijos. Aš neturiu, aš myliu ir lenkus, aš myliu rusus, aš myliu visus, visų tautų žmones (...)* (moteris, rusė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Jaunesniosios kartos informantė iš Šalčininkų apeliuoja į „kilmės“ arba „kraujo“ metaforą kalbėdama apie etniškumą. Etniškai mišri „kilmė“ šiai informantei leidžia kvestionuoti etnines kategorijas:

(...) *Mama yra perpus baltarusė, perpus lenkė. Mano tėtis yra žydas-lenkas... Aš tas žmogus, kuris turi... Mano vaikas dar daugiau turi... ir rusų, ir ukrainiečių, ir vokiečių, ir latvių... ir dar Kaukazo kraujo. (...) Taip... ir šneka lietuviškai, o pavardę turi gruzinišką (...)* (moteris, jaunesnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Etninių kategorijų kvestionavimas vyksta ir teigiant labiau kosmopolitišką tapatybę. Pavyzdžiui, vidurinėsios kartos vyras, gimęs lenko ir rusės šeimoje, save įvardija „internacionalistu“ ir teigia, jog tapatinasi bendrai su žmonija. Lokalios kultūros bendrumas (panašūs papročiai) ardo etninių identitetų (lietuvių, lenkų, baltarusių) ribas. Tad etniškumo, etninių ribų akcentavimas yra kvestionuojamas pasitelkiant regiono gyventojų daugiaetniškumą ir daugiakultūriškumą.

(...) K: O kaip jūs pati apibūdintumėte savo tautybę?

I: *Internacionalinė.*

K: Internacionalinė?

I: Todėl, kad moki ir tokią kalbą, kalbi ir su lenkais, susikalbi ir su rusais, ir su baltarusiais, ir su ukrainiečiais, kur benuvažiuos, ten, kur yra slavų, šaknys, tai su tais gali susikalbėti, ir praktiškai negali išskirti, kad tai tu ne tas arba tas arba tas (moteris, vidurinioji karta, „internacionalinė“ tautybė, Švenčionys, interviu vyko lietuvių kalba).

Antropologas Cliffordas Geertzas, rašydamas apie kultūrą ir kultūros sąvoką plačiaja prasme, teigė: „Tikiu, kad žmogus – tai savo paties suregzuose prasmų voratinkliuose pakibęs gyvūnas; manau, kad tie voratinkliai – tai kultūra, tad ir jos analizė turėtų būti ne koks dėsningumų ieškantis eksperimentinis, o reikšmių ieškantis interpretacinis mokslas“ (Geertz, 2005 (1973): 5). Pietryčių Lietuvoje numegztas etniškumo, tapatybių, sąveikų, prasmų ir reikšmių tinklas yra tankus ir susipynęs. Kaip tinklo siūleliai būna persidengę, susipynę, sudarantys įvairius raštus ir kontrastus, taip ir etniškumui priskiriamos prasmės ir reikšmės, mikrolygmeniu konstruojamos tapatybės yra susijusios ir įvairiai interpretuojamos. Ši monografijos dalis skirta gan painaus audinio „išpainiojimui“ ir paaiškinimui tirtame regione.

Regionas dažnai apibūdinamas ir vietos žmonių suvokiamas kaip daugiakalbis, kur dauguma gyventojų geba kalbėti visomis pagrindinėmis regiono kalbomis. Kalba (lietuvių, lenkų) pasitelkiama brėžiant ribas tarp grupių ir konstruojant „savą“ ir „svetimą“ grupę. Tačiau kalba (rusų, „vietinė“) vietos gyventojų pasitelkiama kvestionuojant šias ribas ieškant bendrumo tarp grupių ar kvestionuojant vieno pagrindinių grupės nومانomų bruožų – kalbos – tariamą grynumą. Religija pasitelkiama vietos žmonių pasakojimuose apie etninę priklausomybę ir kai kuriais atvejais matoma kaip jungianti tam tikras grupes (lenkus, lietuvius), kitais – skirianti (pavyzdžiui, lenkai ir lietuviai apibūdinami kaip skirtingo religingumo katalikai). Atsiskleidžia lokalumo svarba, kurianti bendrumą ir tapatinimąsi su regionu, kuris vietos gyventojų matomas kaip skirtingas nuo kitų Lietuvos regionų. Manytume, kad daugiaetnis Pietryčių Lietuvos regionas ir čia vykstantys etniniai procesai atskleidžia, kaip etniškumas ir tam tikri su etnine priklausomybe siejami elementai (kalba, religija, tradicijos, kilmė) tam tikruose kontekstuose gali būti matomi kaip nesvarbūs brėžiant socialines ribas tarp grupių arba, priešingai, pasitelkiami socialinių ribų konstravimui. Šie procesai – ribų „išsiliejimas“ arba sustiprėjimas – priklauso nuo institucijų veiklos, platesnio struktūrinio konteksto (Wimmer, 2008). Tai bus aptariama kituose monografijos skyriuose.

7. ISTORINĖ ATMINTIS IR ETNINIŲ GRUPIŲ IDENTITETAS

Irena Štutinienė

7.1. Tautos istorijos pasakojimų raiška šiuolaikinėse visuomenėse: teoriniai aspektai

Etninio identiteto „simbolinio palaikymo“, simbolių išteklių, kurių didelę dalį sudaro istorinė atmintis (Smith, 1999, 2009), svarba šiuolaikiniuose tyrimuose neabejojama, ir pagrindiniu tyrimų objektu yra ne tokių komponentų egzistavimo ir svarbos įrodymas, o jų naudojimo dartyje problematika. Šiuolaikinėse visuomenėse vykstantys procesai kelia nemažai problemų, susijusių su tautinių pasakojimų ir jų simbolių raiška. Dėl stiprios emocinės ir mobilizacinės nacionalinių simbolių išteklių galios tirama, kokie veiksniai ir kontekstai lemia vienokių ar kitokių praeities versijų bei konkrečių jų raiškos formų svarbą ir galią tapatumams.

Ponacionaliniu atminties raiškos laikotarpiu veikiančios „kosmopolitiniai ir partikuliaristiniai iššūkiai“ (Gillis, 1994, 5) iš esmės keičia nacionalinio pasakojimo raišką ir funkcijas šiuolaikinėse visuomenėse (plačiau žr. Gillis, 1994; Smith, 1999, 2009; Assmann, 2006; Čepaitienė, 2013). Tarp daugelio tokių iššūkių paminėtina atminties individualizacijos tendencija, susijusi su identitetų daugybiškumu ir kaita, informacinių technologijų ir masinių komunikacijų plėtra; tautinio pasakojimo homogeniškumą ardo ir demokratizacijos procesai, skatinantys daugelio grupių, tarp jų ir turinčių mažesnę politinę galią arba marginalizuotų, atminties raišką ir reikšmės didėjimą. Žmonės vis dažniau renkasi kitokius negu tautiniai socialinius atminties „rėmus“ (Gillis, 1994, 17; Čepaitienė, 2013, 235). Jiems tampa svarbesnės kitų grupių, su kuriomis identifikuojasi, šeimų, individualios atmintys, kurios dažnai pasitelkiamos ir tautinių įvykių ar vietų interpretavime ir minėjimo praktikose (Gillis, 1994, 14).

Tarp nacionalinę atmintį reikšmingai veikiančių globalių atminties tendencijų paminėtinas ir etinių atminties kriterijų atsiradimas: „Dabar tautos tarpusavyje tvirčiau siejamos ne tik technologinės, bet ir etinės globalizacijos“ (Assmann, 2013a, 54). Be kitų poveikių, šie kriterijai kelia problemų ir keičia esminį nacionalinio istorijos pasakojimo, kuriame vyravo herojiškų pergalių ir herojiško pasiaukojimo reikšmėmis grindžiamas teigiamas tautos istorijos vaizdinys, turinį. Ši atminties turinio posūki A. Assmann įvardija kaip „etinių posūkių nuo pasiaukojančių link viktimologinių atminties formų“ (Assmann, 2006, 76). Esminiai atminties turinio pokyčiai susiję su aukų pripažinimu – ne tik savo aukų, kai kalti „kiti“, bet ir tuomet, kai kalti mūsų pačių veiksmai, ir garbė bei pasiaukojimas nėra vienintelis kriterijus atrenkant, ką verta minėti (Assmann, 2013a, 53–54).

Tautos istorijos pasakojimų įtaka tautiniam identitetui įgyvendinama per jų raišką kasdienybės praktikomis ar materialiais artefaktais (Reicher, Hopkins, 2001: 25). Kai kuriuos šios raiškos bruožus apibūdina nacionalizmo ir lokalumo santykio tyrimai, kuriuose kaip probleminantis homogenizuojančio, paremto institucinėmis galiomis tautinio pasakojimo raišką veiksnius įvardijami lokalumo sąvoka apibūdinami kasdienybės sociokultūriniai

kontekstai (Bhabha, 1994; Korzeniewska, 2013; Būgienė, Krasnovas, Jonutytė, 2013). Lokumas apibūdinamas kaip besiskiriantis nuo homogenizuojančio nacionalizmo jam būdinga kultūrų ir jų raiškos formų, identitetų, socialinių ryšių įvairove ir sudėtingumu, kitokia istorijos ir laiko samprata. Lokali kasdienėje komunikacijoje perduodama atmintis yra palankesnė reikšti daugiakultūriškoms patirtims: ji yra lankstesnė, įvairesnė, pasyvesnė už tautinius pasakojimus, peržengianti grupių ribas, joje svarbesni ne politiniai, o etiniai kriterijai (Jordanova, 2000: 162; Būgienė, Krasnovas, Jonutytė, 2013: 194). Šioje atmintyje reiškiami praeities pasakojimai dažniausiai yra fragmentuoti, nerišlūs, paremti prisiminimais, tradicijomis, genealogijomis, jie gali būti nesiejami su institucijų kuriamu nacionalizmo istorijos pasakojimu; juose išreiškiama ir labiau fragmentuota laiko samprata (Korzeniewska, 2013: 164; Būgienė, Krasnovas, Jonutytė, 2013: 195). Šie lokaliai atminties bruožai gali kelti įtampas santykyje su homogenizuojančia ir hierarchizuojančia, besiremiančia institucinėmis galiomis ir „auklėjančia“ žmones nacionalinio pasakojimo raiška.

Tautos istorijos pasakojimo įtaka identitetui priklauso ir nuo jo raiškos kasdienybėje formų (Reicher, Hopkins, 2001: 25). Tarp šių formų, greta kolektyvinių minėjimo praktikų, svarbūs yra „simboliniai kraštovaizdžiai“ – grupių gyvenamosiose teritorijose esantys simboliniai erdvės objektai (Osborne, 2001: 65). Šių objektų interpretacijos daugiakultūriškose vietovėse būna nevienareikšmės: nors paminklai, minėjimai yra kuriami siekiant įtvirtinti ar legitimuoti konkrečios grupės ar tautinės valstybės pasakojimą, jie visada turi daugiau reikšmių, tarp jų ir kitokių, negu siekiama (Osborne, 2001, 47). Tarp simbolių objektų, kuriais tautinis pasakojimas reiškiamas lokaliaje vietovėje, vieni svarbiausių yra viešųjų erdvių objektai, ypač paminklai. Dėl jų matomumo ir simbolinio reikšmingumo kaip tik erdviniai praeities naratyvų ženklai yra ir galių konkurencijos, ir stiprių kolektyvinių emocijų vieta (Hodkin, Radstone, 2006, 11). Pastaraisiais dešimtmečiais labai pakito paminklų ir viešųjų erdvių funkcijos (plačiau žr. Gillis, 1994; Novickas, 2001; Čepaitienė, 2013; Stachel, 2008). Heterogeniškosiose demokratinėse visuomenėse paminklai praranda vienintelės herojiškos tautos praeities vizijos reiškių reikšmę, bet pačių viešųjų erdvių reikšmė demokratinėse visuomenėse didėja. Jos lieka reprezentacinėmis erdvėmis, skirtomis skleisti tam tikrus politinius, kultūrinius, socialinius pranešimus (Novickas, 2001: 13). Kaip parodė daugelis tyrimų, paminklai ir istorinių datų minėjimai lieka reikšmingi kaip vietos ir laikai, kur grupės su skirtingomis praeities vizijomis gali komunikuoti, pripažinti, ginčyti savo skirtingumus (Gillis, 1994, 20).

Simbolinė galia, kurią išreiškia nacionalinio pasakojimo simbolinės reprezentacijos, gali tapti galingu galios reiškiu instrumentu, ypač kai galios santykiuose naudojamos antagonistinės atmintys (Giordano, 2008, 24). Skirtingas ar prieštaringas praeities interpretacijas išreikšiančių kultūrinės atminties artefaktų ir atminimo praktikų raiška toje pačioje teritorijoje neretai įgyja kovos tarp etninių grupių dėl simbolinio dominavimo toje teritorijoje bruožų (Giordano, 2008; Nijakowski, 2007; Nikžentaitis, 2011). Simbolinis dominavimas teritorijoje reiškiamas materialiais grupės ženklais, tokiais kaip užrašai gimtąja kalba, paminklai ar grupės religinio kulto objektai; simbolinio dominavimo sritys gali būti sukuriamos ir kitos grupės dominuojamos didesnės teritorijos (miesto, valstybės) ribose (Nijakowski, 2006: 29). Mokslininkai pažymi, kad simbolinės kovos dėl galios tampa pavojingos tada, kai susiejamos su teritorinėmis pretenzijomis į kokios nors grupės „sakralias teritorijas“ (Smith, 2009; Kavolis, 1991: 138).

Todėl viena iš svarbiausių problemų šiuolaikinėse daugiakultūriškose ir kintančiose visuomenėse yra skirtingų istorijos pasakojimų ir istorinių identitetų sąveika ir derinimas. Pastebima, kad šiuo atžvilgiu svarbus ir simbolių pobūdis – šiuolaikiniams nacionalizams reikalingi kuo universalesni, atviresni įvairioms interpretacijoms ir praktikoms bei išreiškiantys humanistines vertybes simboliai (Kavolis, 1991: 138). Atkreipiamas dėmesys ir į procesualią pačių pasakojimų bei identitetų raišką, ir į dinamišką įvairių grupių identitetų ir atminčių sąveikos pobūdį. Pastebima, kad „nuolat kintančiame pasaulyje yra labai svarbu sugebėti nubrėžti paslankias socialinio įtraukimo ir atskyrimo ribas ir taip pat kurti atitinkamai paslankias socialinio veiksmo formas“ (Reicher, Hopkins, 2001: 26).

Įvairių grupių praeities pasakojimų ir tapatumų sąveika dažnai tiriama kaip įvairių grupių pasakojimų ir tapatumų konkurencija bei kova dėl galios ir pripažinimo (Giordano, 2008; Hodgkin, Radstone, 2006; Nijakowski, 2006). Šie tyrimai atskleidžia nemažai istorinės atminties raiškos bei atminčių sąveikos procesų, ypač institucijų kuriamos viešosios (kultūrinės) atminties lygmeniu, kuriame dažniausiai ir vyksta atminčių konkurencija. Bet įvairių tautinių grupių atmintys ne visuomet konkuruoja, ypač atsižvelgiant į tai, kad, kaip minėta, nacionalinių pasakojimų poveikio ribas šiuolaikinėse visuomenėse kvestionuoja skirtingų atminties „rėmų“, tarp jų individualių ar transnacionalinių, svarba. Michael Rothberg kritikuoja skirtingų ar konfliktiškų atminčių sąveikų tyrimus tik „konkuruojančių atminčių“ paradigmos perspektyvoje dėl pernelyg supaprastinančios prielaidos apie tiesioginį atitikimą tarp grupės atminties ir identiteto ribų ir teigia, kad šie sąryšiai dažnai yra sudėtingesni. Jo nuomone, įprastinėje „konkuruojančių atminčių“ paradigmoje viešoji atminties sfera suvokiama kaip ribota erdvė, kurioje dėl galios rungtis grupės su jau sukurtais identitetais ir kurioje grupių „laimėtojų“ atmintys eliminuoja „pralaimėtojų“; viešoji institucinė atminties raiškos sfera tokiu atveju tampa menku ištekliu daugelio grupių identitetams (Rothberg, 2009: 3). M. Rothberg siūlo daugiakryptės atminties koncepciją, kuri papildo „konkuruojančios atminties“ sampratą, nors neneigiamas ir šios sampratos tinkamumas aiškinant dalį atminčių sąveikos atvejų. Daugiakryptės atminties koncepcijoje atkreipiamas dėmesys į skirtingų ar net priešingų atminčių tarpusavio dialogo ir atminties bei identiteto nuolatinės kaitos procesus. Nagrinėdamas holokausto atminties diskurso įtaką kitų trauminių atminčių artikulavimui, jis parodo, kad ne tik neformalioje komunikacijoje, bet ir viešojoje, institucinėje atminties raiškos sferoje nebūtinai vienos atmintys eliminuoja kitas, šioje sąveikoje vyksta atminčių dialogai, perėmimas, skolinimasis, ir ši sfera taip pat yra nuolat kintanti ir dialogiška (Rothberg, 2009).

Tautos istorijos pasakojimo reikšmės Pietryčių Lietuvos etninių grupių identiteto konstravime čia aptariamos šio pasakojimo naudojimo brėžiant socialines ribas tarp etninių grupių aspektu. Daugiakultūriame Pietryčių Lietuvos regione būtent identiteto atskyrimo / įtraukimo, uždarumo / atvirumo aspektai yra labai svarbūs. Siekiant atskleisti istorijos pasakojimų vaidmenį etninių grupių identitetui, nagrinėjamos tiek šio pasakojimo reikšmės individualiuose kasdieniuose kontekstuose kuriamo etninio identiteto konstrukcijose, tiek jo raiška institucijų kuriamoje kultūrinėje, viešojoje atmintyje (simbolinių erdvės objektų ir kolektyvinių šio pasakojimo datų, asmenybių ir kitų simbolinių elementų minėjimo praktikų formomis).

Kokybinis lauko tyrimas atliktas 2013–2014 m. Eišiškėse, Švenčionyse ir Šalčininkuose. Buvo atlikti 39 pusiau struktūruoti ir giluminiai interviu su šių vietovių gyventojais, atstovaujančiais regione gyvenančioms lenkų, rusų, baltarusių, lietuvių etninėms grupėms. Interviu klausta apie

domėjimąsi praeitimi, tautinei grupei svarbias simbolines reprezentacijas, konkrečių simbolių tautinio pasakojimo reprezentacijų (paminklų, simbolių minėjimo praktikų) reikšmes, istorinių įvykių ir laikotarpių komunikacinę atmintį. Dalis interviu buvo atlikta su ekspertais, dėl savo profesinės ar visuomeninės pozicijos galinčiais apibūdinti identiteto ir istorinės atminties situaciją (žurnalistais, istorijos mokytojais, kultūros įstaigų, savivaldybės darbuotojais, kai kurių savanoriškų organizacijų aktyviais atstovais). Visose etninėse grupėse apklausti įvairių amžiaus grupių atstovai. Šalčininkuose apklausta 15 informantų, tarp jų 4 ekspertai, Eišiškėse – 19 informantų, tarp jų 3 ekspertai, Švenčionyse – 5 informantai, tarp jų 1 ekspertas.

7.2. Istorijos pasakojimai ir etninių grupių identitetas

7.2.1. Atminties politika Šalčininkų ir Švenčionių rajonuose

1994 m. Pietryčių Lietuvos regione atliktame tyrime Katarzyna Korzeniewska nustatė, kad nors regione esama istorinės atminties apraiškų, siekiančių 1863 m. sukilimo įvykius, tačiau respondentai jų „nesiejo su platesniu istorinių įvykių kontekstu, taip pat šie prisiminimai liko niekaip neįprasminėti ideologiškai“ (Korzeniewska, 2013: 165), t. y. nebuvo susieti su moderniojo nacionalizmo istorijos pasakojimu. Tuo remdamasi mokslininkė prieina prie išvados, kad krašto lenkams ir lietuviams tuo metu buvo būdingas etnis, bet ne tautinis identitetas (Korzeniewska, 2013: 174). Nepriklausomybės laikotarpiu formuojantis tautiniams identitetams, regiono etninės grupės pradėjo „susigrąžinti“ savo praeitį, daugiausia nacionalizmas būdingų tautos istorijos pasakojimų formomis, tai ypač atsispindėjo institucijų kuriamose kultūrinėse praeities reprezentacijose ir praktikose, atspindinčiose kolektyvinį identiteto raiškos lygmenį. Šie pasakojimai nevienodai reikšti įvairiose krašto vietovėse, turinčiose skirtingą etninę sudėtį. R. Čepaitienės atlikti regiono kultūrinės atminties (tokių jos elementų, kaip atkurti ar naujai pastatyti paminklai, gatvėvardžiai ir memorialinės lentos) tyrimai rodo, kad vietovėse, kur daugumą sudarė lenkai (Šalčininkuose ir Eišiškėse), kultūrinės atminties formavime galima pastebėti kryptingos atminties politikos, diegiant lokalizuotą lenkiškąjį pasakojimą, apraiškų (Čepaitienė, 2013: 254, 261), o Švenčionių ir Visagino atminties kultūrą mokslininkė vertina kaip „ideologiškai neutralią“ (ten pat, 262).

Mūsų tyrimo duomenys patvirtina šias tendencijas. Lenkiškojo istorijos pasakojimo raiškoje per institucijų kuriamas erdvines reprezentacijas ir kolektyvines minėjimo praktikas Šalčininkų rajone galima pastebėti etnocentrizmo ir konkurencijos bruožų, eliminuojant kitų grupių atmintis ir siekiant dominuoti jų atžvilgiu. Tai leidžia Šalčininkų rajono institucijų vykdomą atminties politiką apibūdinti kaip kuriančią konkurencinį etninių grupių atminčių santykį, arba konkuruojančią atmintį, kada siekiant pripažinimo savajai atminčiai stengiamasi eliminuoti kitų grupių atmintį (Rothberg, 2014: 5). Švenčionių rajono etninių grupių atminties raišką tiek institucijų kuriamos kultūrinės atminties, tiek neformalioje kasdienėje komunikacijoje reiškiamos komunikacinės atminties lygmeniu dažnai galima interpretuoti kaip, M. Rothberg terminu, daugiakryptę atmintį, kada skirtingos ir net kai kuriais atžvilgiais prieštaringos atmintys gali koegzistuoti nekonkuruodamos, kartais viena kitą papildydamos (Rothberg, 2014: 4–6).

Tirtose Šalčininkų rajono kultūrinės atminties formose – minėjimo praktikose ir erdvės reprezentacijose²⁹ ryškiau reiškiami ir konkuruoja du tautiniai pasakojimai – lenkiškasis ir lietuviškasis (Lietuvos), šioje konkurencijoje dominuojant lenkiškajam pasakojimui. Baltarusių ir rusų pasakojimų reprezentacijos yra tik pavienės: svarbiausia baltarusių pasakojimo reprezentacija yra paminklas K. Kalinauskui, o svarbų rusams istorijos pasakojimą reprezentuoja išlikę arba atnaujinti paminklai žuvusiems Antrojo pasaulinio karo kariams, taip pat sovietinių partizanų kapai. Šalčininkų rajono informantų pasakojimai rodo, kad organizuotos lenkų ir lietuvių istorinių datų minėjimo praktikos yra gana uždaros, brėžiančios etnines ribas, turi etnocentrizmo bruožų. Etnines ribas tarp grupių neretai kuria ne tik etninių grupių specifinių pasakojimų simbolinių elementų minėjimo renginiai, bet ir tų datų, kurios galėtų jungti įvairias tautines grupes, minėjimo praktikos. Specifinės lenkų ir lietuvių pasakojimo datos minimos atskirai, dažniausiai uždaruose mokyklų ir organizacijų renginiuose arba, lenkų bendruomenės, bažnyčiose, kultūros centruose. Gegužės 3-oji, lenkų bendruomenei labai svarbi Konstitucijos diena, nors paskelbta Lietuvos atmintina diena, mokyklose lietuvių kalba ir lietuvių organizacijose neminima. Net Birželio 14-oji (Gedulo ir vilties diena) daugiausia minima tik lietuvių, nors lenkų tautybės informantų pasakojimuose dažnai minimos artimųjų patirtos represijos.

Nors kai kurie renginiai, pavyzdžiui, Lietuvos valstybės šventės Šalčininkų rajone organizuojamos kaip daugiakultūriškos, bet informantai pastebi, kad šis daugiakultūriškumas yra formalus ir realiai menkai įgyvendinamas. Pastebima, kad valstybės šventės (kai kurių informantų nuomone, rajono „valdžios“ pastangomis) tampa vis uždaresnės ir gausiau lankomos tik lietuvių, jų minėjimai persikelia į mokyklas (jos minimos mokyklose visomis dėstomomis kalbomis, bet atskirai):

(...) Nes, pavyzdžiui, kaip kad ir vyksta ta valstybinė šventė kultūros namuose – aišku, kontingentas yra lietuviai. Kiti jau iš miesto tie gyventojai neateina. Tai praktiškai mokyklos yra pagrindiniai tie centrai, kurie pagal tautybę ir suskirsto tas šventes (moteris, lietuvių, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Kitų tautybių informantai dažnai nurodo lenkiškojo pasakojimo dominavimą Šalčininkų rajono minėjimo praktikose, ignoruojant arba eliminuojant kitų grupių atmintis:

(...) Šiaip mes kada atkūrėm nepriklausomybę, tai būdavo liepos 6-ą dieną rinkdavomės piliavietėj. Paskui kažkodėl seniūnija perkėlė į miestą, tai kada būna, kada nebūna valstybinė šventė minima, bet nelabai. <...> Anksčiau ir kur kultūros centras, tai, pavyzdžiui, vasario 16-ąją tradiciškai ruošdavo mūsų mokykla visai miesto bendruomenei. Bet laikui bėgant valdžia neateidavo į minėjimus, taip eilę metų. Žmonės pažiūrėjo, kad seniūnas neina, tai kaip tie žmonės eis, paskui jiems gali prikišti. Antra vertus, dažniausiai vasario 16-oji vykdavo, kai jau būdavo gavėnia. Kunigai – kaip tai taip, dainuojat, šokat gavėnios metu. Net bažnyčia bandė reguliuoti šitas šventes. Nu tai mes tada perkėlėm pas mus, turim aktų salę puikią, kviečiam, kas nori, tas ateina. Lenkų lapkričio 11-oji minima ir mokykloj, ir bažnyčioj, ir kultūros centre (...) (moteris, lietuvių, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

²⁹ Erdvės reprezentacijomis reiškiamo pasakojimo reikšmės išsamiau nagrinėjamos skyriuje 7.3.1.

Kai kurių informantų nuomone, ši tendencija reiškiasi ir iš miesto ar krašto istorijos pasirenkant minėti tik atitinkančius lenkiškąjį pasakojimą įvykius: pavyzdžiui, atkreipiamas dėmesys į faktą, kad Šalčininkų savivaldybė neorganizavo reikšmingo jubiliejaus – 700 metų nuo miesto vardo paminėjimo. Ekspertė, kuri atstovauja politiškai neutraliai institucijai ir domėjosi šiuo klausimu, tvirtina, kad savivaldybės ignoravimas buvęs sąmoningas, nes ši data nesusijusi su lenkų etninės grupės istorija krašte (moteris, „mišri“ tautybė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko rusų kalba). Lenkiškojo pasakojimo dominavimo tendencija pastebima ir kituose renginiuose, kurie galėtų būti bendri visoms tautybėms. Pavyzdžiui, pastebima, kad įstojimo į Europos Sąjungą dienos minėjimo turinys Šalčininkų rajone daugiausia siejamas su Gegužės 3-ąja, kuri lenkų, lietuvių ir kitų etninių grupių traktuojama tik kaip lenkiškojo pasakojimo reprezentacija (moteris, lietuvis, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba; vyras, lenkas, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lenkų kalba).

Dominavimo pastangas rajono atminties politikoje kai kurie informantai pastebi reiškiantis ir per organizacinius trukdžius, dominavimo siekius suvokdami kaip sąmoningą atminties politikos tendenciją:

K. Ar visos tautybės turi galimybę viešai reikštis ir reiškiasi?

(...) Na, galimybę teorinę tai, žinoma, turi, bet... kartais būna administraciniai dalykai labai sunkiai sutvarkomi. Šiaip tai turi galimybę, norų galima (juokiasi) turėti. Administraciniai dalykai pradeda strigti: tai tas, tai tas... (...). Čia problema yra tik su savivaldybe. Sunkiau gauti kažkokį leidimą... Ar, tarkime, laiko ten, ar salės kažkokios galimybė išsireikalaut – yra tokių trukdžių. Aš manyčiau, kad tai sąmoninga. Toks jaučiasi užgožimas kažkoks (...) (moteris, lietuvis, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Lenkų kolektyvinių identiteto praktikų etnocentriškumą suvokia ir lenkai. Tai aiškinama identiteto atkūrimo po sovietmečio ir jo išsaugojimo poreikiu:

(...) kažkaip dabar galbūt toks laikotarpis, (...) kad kiekvienas iš mūsų bando savo tapatybę tą pakelti iš to laiko (...) kiekvienas nori kažkaip išgyventi, parodyti save, o paskui jau kaip nors vienas su kitu jau (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Bet kasdieniauose neformaliuose vietos bendruomenės santykiuose visų tautybių respondentai pastebi nesant minėjimo praktikų konkurencijos, kuri matoma viešumoje. Pasak vieno informanto: „Iš spaudos sužinau apie nesantaiką gyvenime to nematau. Mano kaimynas lietuvis, vasario 16-ą jis mane pasikviečia, aš jį gegužės 3-čią, kartu švenčiame“ (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lenkų kalba).

Švenčionių rajono savivaldybės, muziejaus, mokyklų ir kitų institucijų įgyvendinamoje atminties politikoje nėra vieno pasakojimo dominavimo nei „kietosiomis“ formomis reiškiamoje atmintyje (Čepaitienė, 2013: 262), nei kolektyvinėse minėjimo praktikose: minimos įvairioms tautybėms (lietuviams, žydams, lenkams, rusams) reikšmingos datos bei įamžinamos atmintinos vietos. Tai iliustruoja ekspertės pasakojimas:

(...) buvo pas mus sentikių trijų šimtų metų čia, Lietuvoj, jubiliejus, ir mes čia Švenčionyse darėme, pas mus paroda buvo, ir susitikimas su jais, bendravom, ir mes tikrai labai daug veiklos, praktiškai su visom tautinėm mažumom, ir dirbame, ir tuo pačiu kartu ir gyvename (...) čia

parke koks bebūtų renginys, suveina visos tautos (...) būna kiekvienais metais kultūros paveldo dienos ir būtent jos yra priskiriamos vienai ar kitai tautai... mes turim Pilsudskio, (...) kur yra gimtinė, edukaciniai užsiėmimai vyksta mokiniams... yra kopyltėlė pas mus čia, ant sankryžos, tūkstantis aštuoni šimtai trisdešimt pirmų metų sukilimui, lietuviai čia atstatė... Švenčionėliuose turime aštuonių tūkstančių nužudytųjų memorialą žydu, būna minėjimai, važiuojam ten. Muziejų mes turim, ekspoziciją žydams, tremties ekspozicijas (...) (moteris, tautybę apibūdina kaip „internacionalinę“, vidurinioji karta, Švenčionys, interviu vyko lietuvių kalba).

Istorinių datų minėjimo praktikos Švenčionyse atrodo esančios atviresnės negu Šalčininkų rajone ne tik organizavimo, bet ir dalyvavimo požiūriu, jos labiau lankomos įvairių tautybių žmonių. Pasak vienos informantės, „(...) juokauju, kad nelietuviai didesni patriotai, negu lietuviai, pagal tai, ką aš matau salėje per minėjimus“ (moteris, rusė, vidurinioji karta, Švenčionys, interviu vyko lietuvių kalba). Lenkų etninės grupės minėjimo praktikos Švenčionių rajone (Pabradėje) uždaresnės, etnocentriškesnės negu kitų grupių.

Toliau bus aptariama, kaip lenkiškąją tautos istorijos pasakojimą kasdienybės kontekstuose interpretuoja ir naudoja konstruodami savo identitetą lenkų etninės grupės atstovai.

7.2.2. Istorijos pasakojimo reikšmės lenkiškojo identiteto konstravime

Tarp lenkų etninį identitetą apibūdinančių bruožų istorija dažniausiai nėra minima tiesiogiai, žmonės dažniau įvardija kalbą, kilmę, papročius, religiją. Bet istorijos pasakojimas tampa reikšmingas etniniam identitetui per kolektyvines minėjimo praktikas, simbolinius objektus. Tarp daugelio kolektyvinių praktikų, kuriomis regione reiškiamas ir kuriamas lenkiškasis identitetas, vyrauja kultūrinės-etninės praktikos, bet nemaža dalis šių praktikų skiriama ir istorijos pasakojimo reprezentavimui: instituciniu lygmeniu jis daugiausia reiškiamas „kietosiomis“ formomis (paminklais, gatvių pavadinimais ir kt.) ir organizuotomis minėjimo praktikomis: minimos svarbiausios Lenkijos valstybės šventės, vyksta nemažai šio pasakojimo istorinėms datoms ir asmenybėms skirtų sporto, kultūros bei kitokių renginių (plačiau žr. šios monografijos 9.3, 9.5 poskyrius). Tyrimo duomenys rodo, kad šie renginiai turi nemažą reikšmę ir emocinį poveikį lenkiškajam tapatumui.

Vis dėlto, nepaisant didelės lenkiškojo pasakojimo reikšmės institucijų kuriamoje viešojoje krašto kultūrinėje atmintyje, šio pasakojimo reprezentacijų reikšmė identitetui individualiu lygmeniu nevienoda. Daliai, ypač vyresniosios ir vidurinėsios kartos, žmonių tautos istorijos pasakojimas išlieka mažai reikšmingas, jie mažai domisi istorija. Žmonės pažymi ir istorijos problematikos atsietumą nuo kasdienybės, svetimumą jai. Daliai žmonių, kurie dalyvauja tautos istorijos pasakojimą reprezentuojančiose kolektyvinėse praktikose, svarbus ne tiek istorinis, kiek etninis-kultūrinis ir komunikacinis jų turinys. Žmonės pabrėžia dalyvavimo šiose praktikose komunikacinius (bendravimo, saviraiškos) aspektus. Vyraujančią šios žmonių grupės santykį su istoriniu jų turiniu nusako šie informantės žodžiai: „Kas domisi, tas gal kažką žino, o man tai kažkaip ta istorija... daug geriau, manau, padainuot“ (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba). Lenkų kultūrinio elito atstovas šį kultūrinio-komunikacinio turinio vyravimą, apibendrinamas regiono žiniasklaidoje atsispindintį savo etninės grupės identiteto praktikų santykį su istorijos pasakojimu, įvardija taip:

Kai pažiūri lenkų laikraščius, tai lenkai tik šoka, dainuoja, festivaliai, konkursai, sąskrydžiai, sodina medžius Zalave, deda gėles Rasose... Istorijos ten nėra, na, sukilimas buvo kiek nušviestas, Gegužės 3-oji. Ten bendravimo susitikimai, kava, šokiai, koncertai (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lenkų kalba).

Kita vertus, kaip teigė dar E. Durkheimas, ritualai yra labai svarbi priemonė kuriant emocinį bendrumo ir priklausymo grupei jausmą (Durkheim, 1999), tad patys minėjimo ritualai per komunikacinių jų turinį kuria labai svarbius etninio identiteto aspektus. Dauguma apklaustųjų nurodo, kad dalyvavimas svarbiausių lenkiškojo istorijos pasakojimo datų, ypač Lapkričio 11-osios bei Gegužės 3-osios, minėjimuose ir kituose renginiuose labai svarbus jų identitetui.

Tyrimo duomenyse atsispindi kai kurie lenkų santykio su tautinio pasakojimo raiškos praktikomis skirtumai Šalčininkų ir Švenčionių rajonuose. Švenčionių rajono lenkai rodo daugiau iniciatyvos „iš apačios“ atkuriant lokalias istorijos pasakojimo reprezentacijas (J. Pilsudskio gimtinę Zalave ir kt.), taip pat čia atrodo esanti stipresnė „šviečiamoji“ istorijos pasakojimo reprezentacijų funkcija, tad šio krašto lenkų kolektyvinėje atmintyje tautinio istorijos pasakojimo „susigrąžinimas“ vyksta efektyviau. Aktyvesni kolektyvinių praktikų dalyviai šias praktikas suvokia būtent kaip „istorijos susigrąžinimo“ formą – per atkuriamas lokalias reprezentacijas ir jų minėjimo praktikas jie sužino iki tol jiems mažai pažįstamo lenkiškojo pasakojimo fragmentus. „(...) Ir su mokiniais, ir darom suaugusiems, žmonės ateina, čia žurnalai, prašo, skaito ir paskui domisi, kodėl mes per tiek metų nežinojom (...)“ (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Pabradė, interviu vyko lietuvių kalba). Istorijos mokymosi per atminimo ir įamžinimo praktikas leitmotyvas minėtas tik šio rajono aplinkoje, bet neminėtas Šalčininkų rajone, kur tautinio pasakojimo reprezentacijos nemažos dalies žmonių suvokiamos kaip svetimos jų patirčiai. Galima hipotetiškai manyti, kad šie skirtumai susiję su šių rajonų atminties politikos skirtumais: ideologiškai neutrali ir palankesnė etninių mažumų iniciatyvoms Švenčionių rajono atminties politikos atmosfera yra galimai palankesnė ir įgyvendinti „auklėjančiąją“ tautinio pasakojimo funkciją.

Istorijos pasakojimai lenkų etniam identitetui reikšmingi ir per kilmės, ryšio su vietos teritorija dimensiją. Ypač didelė vietinės teritorijos (ir lokalaus bei regioninio tapatumo) reikšmė lenkų etniam tapatumui nustatyta daugelyje tyrimų (Daukšas, 2008, 2012; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, 2012). Šio tyrimo rezultatai tai pat patvirtina didelę ryšio su teritorija, „įsišaknijimo“ joje per kilmę reikšmę lenkų etniam tapatumui. Todėl praeities vaizdiniai lenkiškojo identiteto konstravime irgi dažnai tampa svarbūs susiejant juos su kilmės iš šio krašto, istorinio „įsišaknijimo“ dimensija. Būdingas praeities vaizdinių naudojimo kuriant etninį identitetą aspektas yra nacionalizmo praeities pasakojimams būdingas tautos „senumo“ mitas. Autochtoniškumui, „buvimui vietiniu“ suteikiamas nacionalizmui būdingas tautos istorijos „senumo“, „amžinumo“ matmuo. Kaip pažymi B. Andersonas, tautos kaip santykinai modernus reiškinytis paradoksaliai įsivaizduojamos kaip turinčios seną istoriją (Anderson, 1999). Daugelį amžių trukusio istorinio autochtoniškumo aspektas pabrėžiamas daugelio informantų. Toliau cituojamo informanto identiteto sampratai būdinga ir tai, kad individualiu lygmeniu jis apibrėžia savo etninį identitetą kaip neaiškų, pasirinkdamas „vietinio“ įvardijimą, o kolektyviniu, „mes“ lygmeniu kalba lenkų etninės grupės vardu; tai iš dalies atspindi ir kraštui būdingą etninių ribų brėžimo bei vietinio ir etninio identiteto sąveikų situaciškumą ir kintamumą:

Na, aš esu vietinis lenkas. Vietinis. Aš gimiau Baltarusijoje. Ir mano namai yra ant Lietuvos sienos. O visas gyvenimas, mūsų parapija buvo Švenčionyse. Tai, matote, sunku pasakyti, kokios aš esu tautybės (...). Mes, lenkai, čia gyvenome tūkstančius metų (...) (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Švenčionys, interviu vyko rusų kalba).

Senumo mitas pasitelkiamas ir autochtoniškumas dažniausiai pabrėžiamas situacijose, kurias informantai suvokia kaip keliančias grėsmę identitetui, pavyzdžiui, reaguodami į lenkų identiteto „tikrumo“ kvestionavimą, svarstant užrašų dviem kalbomis ar švietimo problemas, kurias dalis lenkų suvokia kaip lietuvių nacionalizmo keliamą grėsmę lenkiškajam tapatumui.

Galima pastebėti, kad istorijos pasakojimai kuriant lenkų etninį identitetą naudojami dvejopai: vienais atvejais siekiama homogenizuoti, „sulenkinti“ Lietuvos ir krašto praeitį, išryškinant lenkiškuosius praeities elementus ir pabrėžiant krašto istorinį „lenkiškumą“, tuo pačiu išryškinant etnines ribas, kitais atvejais, priešingai, pabrėžiamas krašto kultūrinis–istorinis heterogeniškumas bei Lietuvos ir Lenkijos istorijos bendrumo momentai, ieškant sąsajų tarp etninių grupių ir kuriant „įtraukiantį“ tapatumą. Pastarieji variantai labiau siejami su regionine ir lokalia etninio identiteto dimensija bei pilietiniu Lietuvos identitetu, pirmieji – su lenkų etninio identitetu. Šių dimensijų raiška susijusi su pirmenybės teikimu vietos ar etniniam identitetui, bet neretai ši raiška yra situacinė, kartais tie patys žmonės skirtingose situacijose pabrėžia skirtingus identiteto ir istorijos aspektus.

Viena iš lenkiškojo pasakojimo naudojimo etninio identiteto konstravime, pabrėžiant krašto istorinio „lenkiškumo“ aspektus, formų yra identiteto pagrindimas teritorijos istorinės priklausomybės Lenkijos valstybei atmintimi. Šis tapatumo variantas, kada „tapatumo idėja konstruojama ne orientuojant ją į dabartį, bet remiantis istoriniu teritorijos priklausymu Lenkijos valstybei“, nustatytas ir ankstesniuose tyrimuose (Daukšas, 2008, 63). Toks krašto istorinės priklausomybės Lenkijai išryškinimas ja grindžiant lenkiškąją tapatybę būdingesnis vyresnės kartos žmonėms:

Čia šimtmečiais buvo Lenkija, o Lietuva kaipo dalis (...) (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba). (...)

Lietuva – jauna valstybė, susikūrė tik XX (...) (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lenkų kalba).

Krašto istorinio „lenkiškumo“ pabrėžimą, ypač polemizuojant su jo istorinio „lietuviškumo“ pasakojimu, galima laikyti atspindinčiu identitetų konkurencijos ir simbolinių „kovų“ dėl dominavimo teritorijoje kontekstus. Pabrėžiančios krašto „lenkiškumą“ interpretacijos brėžia ryškesnes lenkų etninės grupės socialines ribas ir atsieja etninį identitetą nuo pilietinio. Pilietinis identitetas neretai suvokiamas kaip kintamas, o svarbesnis tampa ryšys su teritorija per „lenkiškąją“ praeitį ir autochtoniškumo dimensiją:

(...) O kai kurie prikaišioja, čia ir lenkas, o čia Lietuva. Tai gerai, Lietuva, bet aš čia gimiau, čia užaugau. Tai čia mano žemė (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Pabrėžiant krašto istorinį „lenkiškumą“, iškyla problema derinti paribio regionui būdingos kultūrinės įvairovės faktus su unifikuojančiu, „gryninančiu“ identiteto etnosimbolinių turinių pasakojimu. Todėl šiuose variantuose, nors pripažįstamas krašto daugiakultūriškumas, politinio ir

kultūrinio homogeniškumo aspektas keliamas į praeitį. Heterogenizuojančios tendencijos suvokiamos kaip sukurtos išorinių jėgų, sugriovusių homogenišką kultūrinį „grynumą“ ir tautinį tapatumą:

Tai prieš tai labai daug žmonių suvokdavo, kad čia buvo, nuo amžių amžiaus, Lenkija, aišku, Lietuva dar; čia kaip ir tas pats, kadangi buvo unija (...). Ir kad jie suvokdavo, kad buvom visada mes lenkai, buvom čia visada ir taip toliau. (...) Elitai buvo išstremti, ne geriausias elementas kartais liko... Ir aš supratau, kad įvyko didžiulė tragedija. Mano šeimoj buvo taip, kitoje kitaip, ten kalbėjo gudiškai, ten lygtai pusiau lenkiškai, ten lietuviškai, ten rusiškai – painiava galvoje, todėl paimdavo ir suvokdavo save pagal tai, kaip buvo naudinga. Tada čia eina kolonizatoriai (...). Nu, tai todėl tokia įvairovė. Čia istoriškai jau taip susiklostė (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Kitai negu kai kuriems vyresniosios kartos žmonėms, jaunimo etniniam identitetui nesvarbi krašto politinės priklausomybės Lenkijai istorinė atmintis:

Na, kai kurie dėl to Vilniaus krašto sako „Vilnia naša“. Mes dėl šito tai tik juokiamės (moteris, lenkė, jaunoji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba). „Dabar jaunimas tarpukario nesureikšmina. Jiems svarbiau, kas dabar yra (vyras, lenkas, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Ankstesniuose tyrimuose pastebėta, kad Lietuvos lenkų tautinėje savimonėje svarbus vaidmuo tenka antilietuviškumui (Norvilas, Valskytė-Janušaitienė, 2007: 2–21; Kazėnas et al., 2014, 56), kartais įgaunantis pasipriešinimo lietuviškumui įvairiose plotmėse (politinėje, kalbos vartojimo ir kt.) formas (Kazėnas et al., 2014: 114–116). Istorinės atminties plotmėje šis aspektas reiškiamas skirtingų, kartais prieštaraujančių lietuvių pasakojimui istorijos interpretacijų išryškiniu, kuris būdingesnis vyresniajai kartai; jį galima pastebėti ir minėtame Lenkijos valstybingumo reikšmės ir „senumo“, lyginant su Lietuvos, pabrėžime:

Lietuva buvo savarankiška tik tarpukariu (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lenkų kalba).

Tokių prieštaraujančių lietuviškosioms interpretacijoms nemažą dalį sudaro tarpukario lenkiškojo pasakojimo vaizdiniai, iš dalies atspindintys to meto Lenkijos ir Lietuvos konfliktą: tai to laikotarpio stereotipai apie lietuvių kovą sovietinės kariuomenės pusėje 1918–1920 m., nepriklausomybę 1918 m. paskelbusios Lietuvos Tarybos nelegitimumą ir „provokiškumą“, Lietuvos valstybingumo tradicijos nebuvimą iki 1918 m., krašto etninį „lenkiškumą“, „ponų Lenkiją“ ir „mužikų Lietuvą“ ir pan. Antilietuvišką dimensiją atspindi ir kai kurių informantų pasitelkiamos baltarusiškosios LDK kaip „baltarusių“ arba „slavų valstybės“, lietuvius tapatinant su „žemaičiais“, versijos.

Nemažai vyresniosios kartos atstovų pritaria skirtingoms nuo lietuvių pasakojimo interpretacijoms Vilniaus krašto okupacijos ir Armijos Krajovos vaidmens klausimais. Šie klausimai skirtingai interpretuojami ir specialistų, ir politikos bei diplomatijos lygmeniu (Nikžentaitis, 2004; Kazėnas et al., 2014; Bubnys, 1995). Tokiomis interpretacijomis vyresniosios kartos atstovai ryškiai brėžia etninio identiteto ribas, skiriančias nuo lietuvių, jas taip pat galima laikyti identitetų (ir atminčių) konkurencijos išraiška. Kita vertus, krašto priklausomybės Lenkijai tarpukariu pasakojime daugelio, taip pat ir vyresniosios kartos, lenkų identitetui svarbūs ne

„antilietuviški“ politinio valstybingumo aspektai, o kultūriniai to meto pasiekimai. Pasak vieno informanto, „kultūros palikimu to laiko didžiuojamės. Per šį paveldą reiškiami pagarba savo tautai, kultūrai“ (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lenkų kalba).

Konstruojant vietinį ir regioninį, taip pat pilietinį Lietuvos identitetą, kaip minėta, pasitelkiami kiti istorijos pasakojimo aspektai: šiuo atveju pabrėžiami ne ryškiau brėžiantys ribas istorinio–kultūrinio „lenkiškumo“, o „įtraukiantys“ krašto heterogeniškumo bei Lietuvos ir Lenkijos istorijos bendrumo momentai.

Grindžiant pilietinį Lietuvos lenkų identitetą, svarbiausiais laikomi LDK bei Abiejų Tautų Respublikos istorijos pasakojimai, juose išryškinant istorijos bendrumo aspektus ir traktuojant kaip jungiančius etninį lenkų ir pilietinį Lietuvos identitetą. Daugelis informantų bendros istorijos aspektus mato kaip instituciniu lygmeniu neišnaudotą išteklių kuriant pilietinį identitetą ir ieškant abiejų tautų naratyvų sąsajų, taip pat mažinant tarpusavio įtampas:

(...) Vis dėlto, mes Lietuvos piliečiai, turim bendrą istoriją, ir tiek galima padaryt, kad Eišiškėse, nugi Vytautui prašosi paminklas, čia gi Ona... gimusi Eišiškėse, tokia figūra, Maskvoj jinai figūra buvo – kodėl tai pačiai Onai nepastatyti paminklo bendrai? Jašiūnuose, taigi prašosi tokio masto žmonėms, Sniadeckiams (...) (vyras, lenkas, vidurinioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Todėl, kad bendrumo jausmas, vis tiek jis yra tarp mūsų, bendrumas su lietuviais yra labai didelis, ir... mes einam į kunigaikštystę. Kažkur genuose užkoduota yra (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

(...) Mums čia Lietuvoje gyvenantiems lenkams visų svarbiausia – tai bendra valstybė, Abiejų tautų valstybė. Juk tai – beveik keturi šimtai metų. 1385 metai, iki padalijimo – 1795-aisiais (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba).

Pilietinį identitetą daugelis, ypač jaunesnių kartų lenkų suvokia kaip pilietinį lojalumą, ir bendro valstybės istorijos pasakojimo simbolinių datų minėjimo praktikos laikomos šio identiteto raiškos būdu:

Kaip piliečiai turime laikytis Lietuvos įstatymų, švęsti [valstybės] šventes, kalbėti lietuviškai. Mokyklose mes uždegame žvakutes languose sausio 13-ąją, ir minėjimai yra mokyklose. Čia yra svarbus dalykas, ir aš manau, kad kuo toliau, tuo labiau mes integruosimės ir priimsim Lietuvą kaip savą. Jinai ir taip yra kaip sava, vis tiek čia mūsų žemė, čia gyvenom, gyvenam ir gyvensim (moteris, lenkė, jaunoji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Kai kuriems ne tik vyresniosios, bet ir jaunosios kartos atstovams pilietinio identiteto modeliu yra „LDK piliečio“ identitetas:

(...) Mickevičius buvo toks kaip ir mes. Na, lenkas ir Lietuvoje gyveno. Jo parašyti žodžiai labiau kaip ir mums tinka (moteris, lenkė, jaunoji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

LDK istorija ypač svarbi grindžiant lokalų ir regioninį identitetą (arba lokalią-regioninę etninio identiteto dimensiją). Šioje dimensijoje pabrėžiama krašto kultūrinė-istorinė įvairovė ir ji suvokiama ne kaip griauanti lenkiškojo identiteto „grynumą“, o kaip svarbi jo dalis, suteikianti šiam lenkiškumui savitumo. Kartais tarp šių identiteto idėjų esama įtampų, lokalų

lenkiškojo identiteto variantą laikant „netikru“ tiek lietuvių diskurse, tiek tarp lenkų etninės grupės elitu, bet šios įtampos dažniau pasireiškia brėžiant lenkiškumo ribas pagal kalbos, o ne istorinės atminties kriterijus.

(...) Tiesiog mes savotiški, ir mes ne šiaip sau – mes būtent LDK palikimas. Reikia priimt savo istoriją tokią, kokia yra. Čia ir lietuviai sumaišyti su lenkais, ir baltarusiai, ir visa kita – mes labai savotiški. Mes, nu, niekad negalim būt panašūs į grynus tuos lenkus iš Lenkijos. (...) O sakyti, kad mes čia kažkokie tai ne tokie, arba, kaip dažnai mėgsta rašyt forumuose ten komentatoriai, kad tuteišiai – nieko čia blogo, kad tuteišiai (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Vietos kasdieniame gyvenime reiškiamas daugiakultūriškumas ir etninių ribų atvirumas, kuris tiek lenkų, tiek kitose etninėse grupėse laikomas vienu svarbiausių krašto vietinės kultūros bruožų, dažnai siejamas būtent su LDK istorija. LDK istorija žmonių pasakojimuose naudojama ir apibūdinant krašto kultūrinės-etninės įvairovės kilmę, ir jo gyventojų istorinį-kultūrinį bendrumą, nesutampantį su dabartinėmis valstybių teritorijomis. Bendra istorija grindžiamą etninę giminystę kai kurie informantai laiko svarbesne už dabartinės politines priklausomybes:

Visko pradžia yra LDK, ir ką dabar, pavyzdžiui, pasidalino Lietuva ir Baltarusija, mūsų keletas hektarų liko Lietuvoj, o dauguma liko Baltarusijoj. Ir seneliai palaidoti būtent prie sienos. O šiaip mes visi ejom iš LDK laikotarpio, taip tiesiog... Man atrodo, kad mes net nesuvokiam, kiek mums reiškia... Taip, aš suprantu, kad ten Baltarusija, bet ten liko būtent nuo tų laikų ir mano protėvių žemė, kapai liko, man LDK kažkur tai vis tiek liko (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Jaunosios kartos atstovai regiono kultūrinį savitumą, kuriuo grindžia regioninę ir lokalią, suteikiančią savitumo identiteto dimensiją, taip pat apibūdina per istorinį daugiakultūriškumą:

Šiaip aš gal pripratau gyventi per visą savo gyvenimą daugiakultūrinėje aplinkoje. Man tai visai patinka ir čia kažkaip toks mūsų identitetas, kad mes čia šituo ir skiriamės nuo visų, ir mes turime išsaugoti kitoms kartoms (moteris, lenkė, jaunoji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Dauguma jaunosios kartos lenkų savo etninį identitetą grindžia moderniojo nacionalizmo lenkiškuoju tautiniu pasakojimu, sutampančiu su Lenkijos, bet kartu stengiasi istorinėje savimonėje derinti krašto istorijos, Lietuvos tautinį-pilietinį ir Lenkijos tautinį pasakojimą. Jų identitetas labiau negu vyresniųjų fragmentuotas, dažniausiai neproblemiškai derinant lokalių, etninį ir pilietinį komponentus bei atitinkamas istorijas ir atmintis. Pilietiškumas suvokiamas kaip pilietinis lojalumas, o Lietuvos istorija šiam identitetui svarbi visų pirma bendrumo su Lenkijos istorija ir kultūra požiūriu:

(...) Bet aš manau, kad lenkas visur yra lenkas ir priima savo kultūrą ir istoriją. Bet mes, čionykščiai, tai turime priimti ir tai, ką turime čia. Mums yra truputį sudėtingiau. Krašto, Lenkijos ir Lietuvos istorija man asmeniškai yra lygiagretūs dalykai. Aš negaliu kažkaip atmesti Vilnijos istorijos, nes čia yra mano kraštas, negaliu atmesti Lenkijos istorijos, nes ji irgi lyg tai mano tautos, negaliu atmesti ir Lietuvos istorijos, nes tai labai susipynę istorijos įvykiai (...) (moteris, lenkė, jaunoji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Toliau bus apžvelgiama, kaip istorinė atmintis – tautos istorijos pasakojimas reiškiamas, kokios jo interpretacijos naudojamos konstruojant regiono lietuvių etninį identitetą.

7.2.3. Istorijos pasakojimai ir lietuvių etnis identitetas

Lietuvių identitetui kilmė iš krašto nėra svarbi, jie identifikuojasi su visa Lietuvos teritorija. Lietuvių etnis identitetas sutampa su pilietiniu ir yra grindžiamas lietuvių moderniojo nacionalizmo tautiniu pasakojimu. Pasak vienos informantės, „man čia visada buvo Lietuva“ (moteris, lietuvis, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba). Regionas su jo savitumu – daugiakalbyste, religingumu, kultūrų įvairove skiriamas nuo likusios Lietuvos ir su juo tapatinamasi, bet ne etninio identiteto apibrėžimo situacijose. Regioninis ir lokalus identitetas lietuvių grupėje atskiriamas nuo etninio ir pastarajam nėra svarbus. Etninis lietuvių identitetas kolektyviniu lygmeniu daugiausia reiškiamas per dalyvavimą institucinėse kolektyvinėse praktikose (valstybės švenčių ir Lietuvos istorijos datų minėjimuose, kultūros renginiuose, organizacijų veikloje), kuriomis reiškiamas oficialusis Lietuvos valstybės tautinis pasakojimas.

Istorinės atminties plotmėje tapatinamasi su Lietuvos istorijos pasakojimu. Lietuvių identitetui aktualaus pasakojimo raiškos bruožai tiek institucijų ir organizacijų kuriamoje kultūrinėje atmintyje, tiek individualaus lygmens identitetui svarbiose istorijos interpretacijose rodo, kad lietuvių atmintis Šalčininkų rajone, kaip ir lenkų, irgi nemažai reiškiamą, M. Rothberg terminu, kaip konkuruojanti atmintis (Rothberg, 2009: 5). Pasakojimo raiškoje esama bruožų, atspindinčių reakcijas į lenkiškojo pasakojimo dominavimą ir konkurencijos su lenkiškosiomis interpretacijomis pastangas. Tautinio istorijos pasakojimo raiška Šalčininkų rajono lietuvių kolektyvinėse minėjimo praktikose, kaip ir lenkų etninėje grupėje, gana aiškiai brėžia etnines ribas: dauguma renginių vyksta dalyvaujant daugiausia lietuvių bendruomenės nariams, dažniausiai mokyklose lietuvių kalba.

Daugelis lietuvių Šalčininkų rajone įžiūri sąmoningas rajono valdžios pastangas įtvirtinti lenkiškojo pasakojimo dominavimą savivaldybių įgyvendinamoje atminties politikoje, neretai suvokdami tai kaip kitų grupių diskriminavimą. „Vienai tautai išskirtinės sąlygos, čia jau eina nuo valdžios, pabrėžti lenkų paveldą“ (moteris, lietuvis, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Kai kurie krašto lietuviai jautriau reaguoja į lenkų etninės grupės pasakojimo dominavimą teritorijoje ir minėtus antilietuviškumo aspektus, su jais polemizuoja, kartais įžiūrėdami ir politinio separatizmo pavojus:

Lietuvos savarankiškumo klausimas, apskritai, kad mes maži, mes žemdirbiai, mes niekada nebuvom kilmingi... Taip, lietuviai buvo daugiau prie žemės, o visa kultūra, švietimas ir tradicijos atėjo iš Lenkijos. Tai tas gal noras pasipuikuoti ir priskirti, kur muzikas, kur kilmingas. O šiaip, aišku, Vilniaus kraštas, Vilniaus krašto netektis. (...) Jinai aktuali, aš manau, kad, na, jie savotiškai netgi, jeigu būtų galimybė, prašytų autonomijos. Tarkim, jeigu teritoriškai būtų įmanoma (moteris, lietuvis, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Galima pastebėti, kad lietuvių ir lenkų pasakojimų prieštaravimo, antilietuviškumo ir antilenkiškumo aspektus skatina grėsmių pojūtis abiejose grupėse: lietuvių grupėje kai kurie

vyresnės ir vidurinėsios kartos žmonės, ypač turintys trauminių tarpukario okupacijos ir konflikto su lenkais patirčių, dabartinį lenkiškosios atminties dominavimą ir griežtą etniškumo ribų brėžimą atminties politikoje suvokia kaip politinio separatizmo siekius, skatinančius konfliktus tarp etninių grupių, ir tai sieja su praeities skriaudų bei okupacijos prisiminimais. Dalis lenkų etnocentrizmo ir dominavimo apraiškas savo identiteto raiškoje taip pat sieja su grėsmės identitetui, etninės asimiliacijos pavojų suvokimais. Tokią lietuvių jauseną iliustruoja šis fragmentas:

(...) Ir kad nekiršintų vienas prieš kitą. Aš išgyvenau tuos laikotarpius, pokario laikotarpius, kai aš vienas Eišiškėse buvau lietuvaitis mokykloje, ir tekdavo eit į mokyklą ir iš mokyklos daržais, pakurstyti kiti, kitakalbiai, mane sumušdavo, įsivaizduojate, kaip buvau žeminamas, jeigu į klasę įsibrovė skerdikas ir mane visą kraujais su peiliu ištepė... visą Wileńszczyzną norėjo prijungt, prie Lenkijos... Kryžius pastatytas be Kristaus, o su Lenkijos herbu... jie po šiai dienai kiršija žmones. Jeigu šiandien, vaikams, mokykloje sako: Pamiętaj o Kresach, Kresy twoja ojczyzna (...) (vyras, lietuvis, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Kai kurių Šalčininkų rajono vyresniosios ir dalies vidurinėsios kartos lietuvių pasakojimuose šis grėsmių suvokimas ir gynybiškumas gana ryškus. O visų kartų lenkai pabrėžia politinį lojalumą Lietuvos valstybei ir tokių veiksmų negalimumą:

Kai čia buvo Krymo tie įvykiai, tai kalbėjo, kad čia sukils, atsiskirs kažkokia dalis. Tai čia... net tokių minčių nėra, ir šeimoje net apie tai negalvoji. Mūsų ištakos bendros. Vis tiek bendrumo jausmas yra didelis... tarp lenkų ir lietuvių (vyras, lenkas, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Analogiškai lenkų pasakojime išryškinamiems Lietuvos istorijos lenkiškumo aspektams Šalčininkų rajono lietuviai dažnai pasitelkia „lituanizuotą“ istorijos versiją. Vyresniosios kartos Šalčininkų krašto lietuviams, ypač gyvenusiems šiame krašte tarpukariu, aktualios Lietuvos ir krašto istorijos interpretacijos, kuriose yra ir tarpukario konflikto su Lenkija atgarsių: pabrėžiami krašto lenkinimo aspektai, pasakojami prisiminimai apie tarpukario ir karo meto skriaudas, kalbos kriterijaus pagrindu kvestionuojamas vietos lenkų tapatumo „tikrumas“.

Nors identifikuojamasi su visa Lietuva, konkurencijoje dėl simbolinio dominavimo teritorijoje polemizuojama ir su teritorijos „lenkiškumo“ pasakojimu:

Kažkaip, pavyzdžiui, rajono valdžia, jinai stengiasi, kad jau čia lenkų kraštas visą laiką buvęs. Tai man visada užverda kraujas, sakau, baltai ir slavai tai yra visiškai skirtingi žmonės. Sakau, čia gyventa baltų, o ne slavų, o lenkai yra slavai, ir jie negali pretenduoti į mūsų etnines žemes. Nes mes nepretenduojam į ukrainiečių teritorijas iki Juodosios jūros (moteris, lietuvė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

LDK istorijoje Šalčininkų rajono lietuviai taip pat labiau pabrėžia savarankiško Lietuvos valstybingumo aspektus. Pasak vienos informantės:

Gal primiršta šitam krašte LDK istorija. Va tas gražus laikotarpis, kai mes buvom savarankiški. O jau kai ATR po Liublino unijos, ta bendra valstybė mūsų, lenkėjimas, kolonizacija, tai mūsų krašte kažkaip noriai prisimenama, bet vat ta didinga LDK istorija, tarkime, ar bajoriškoji ta istorija, dvarininkai – kažkaip tai nelabai. Dabar jau tie dvarai po truputėlį

atgimsta. Bet LDK istorijos gal trūktų šitam laikotarpiui. Tarsi mūsų savarankiškos valstybės nebuvo, mes visada prašėmės kažkieno pagalbos (moteris, lietuvis, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Lenkų ir lietuvių jaunimui taip pat aktualūs iš dalies skirtingi istorijos aspektai. Lenkų tautybės jaunimas kaip svarbius savo tapatumui išryškina bendros istorijos ir Lenkijos valstybingumo aspektus, lietuviai – LDK istorijos. Abiejų tautybių jaunimui, kitaip negu daliai vyresniosios kartos žmonių, polemika dėl prieštaringų krašto istorijos interpretacijų mažiau aktuali. Moksleiviams ir kitiems išsilavinusiems jaunimo atstovams suprantamas istorijos daugiaperspektyvumas ir sudėtingumas. Daugiausia skirtumų nurodoma esant tarpukario okupacijos vertinimo klausimais, bet jaunimas šio skirtingumo nesureikšmina. Skirtingas istorijos versijas lietuvių ir lenkų moksleiviai svarsto ir diskutuoja remdamiesi žiniomis, šaltiniais, padedant mokytojams. Jiems aktualūs ir kitokie aspektai, negu vyresniesiems. Mokinius ypač domina kasdienybės papročiai, karo atmintis.

Lietuviškojo pasakojimo raiška Šalčininkų rajone yra kiek mažiau uždara ir etnocentriška negu lenkiškojo. Nors tarp keliančių pasididžiavimą krašto vietų lietuviai minėjo mažai „lenkiškųjų“ objektų, bet bendros LDK ir Abiejų Tautų Respublikos istorijos objektai irgi minėti tarp tų, kuriais didžiuojamasi (A. Mickevičiaus, K. Kalinausko paminklai ir kt.). Lietuviams svarbesnės ir kai kurios krašte esančios kitų tautų (žydų, lenkų, baltarusių) praeities reprezentacijos ir atmintis, organizuojama ir dalyvaujama kitų tautų minėjimo praktikose (pavyzdžiui, Eišiškių gimnazijoje lietuvių dėstoma kalba aktyviau negu gimnazijoje lenkų dėstoma kalba domimasi žydų atmintimi ir kt.).

Švenčionių rajone, kur instituciniu lygmeniu įgyvendinama atminties politika demokratiškesnė ir palankesnė kurti etniniu požiūriu daugiakryptę atmintį, lietuvių atminties santykis su kitų grupių atmintimi atviresnis, individualaus lygmens etninio identiteto raiškoje nėra atminčių konkurencijos požymių, pasitelkiamuose praeities pasakojimuose pabrėžiami ne „lietuviškumo“, o istorinio daugiakultūriškumo ir tolerancijos aspektai. Kitaip negu Šalčininkų rajone, čia nėra „gynybinių“ antilenkiškų aspektų, požiūriai į lenkus nesiskiria nuo požiūrių į kitas etnines grupes. Teigiamai vertintas ir lenkiškųjų identiteto praktikų uždaramas: pasak vienos informantės, „(...) jie visą laiką, nuo pat pradžios, savo laikosi... jie ten turi savo minėjimus, žinot, lenkai yra draugiška nacija, visada kartu dalyvauja“ (moteris, lietuvis, vyresnioji karta, Švenčionys, interviu vyko lietuvių kalba).

Kiekybiniuose tyrimuose nustatyta, kad lenkų etninėje grupėje vengiama konfliktiškų temų, pavyzdžiui, apeinamas okupacijos klausimas (Kazėnas et al., 2014: 116). Mūsų tyrimo duomenys taip pat tai patvirtina. Vyresnių kartų informantai ir dalis jaunimo nesutarimus dėl tarpukario Vilniaus krašto istorijos interpretacijų siūlo palikti istorikams, pastebėdami, kad žmonės prisiminimuose vengia politizuotų interpretacijų:

Tai jau istorikų lygyje, o jeigu žmonės prisimena, pavyzdžiui, tuos pačius senelius ir prosenelius – tai tokia buvo istorija. Okupacijos klausimas kaip ir neaptariamas (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Šiais klausimais skiriasi vyresniųjų ir jaunimo nuomonės. Būdinga vyresnių ir dalies vidurinėsios kartos žmonių pozicija praeities nesutarimų atžvilgiu – juos reikia pamiršti:

Tai, kas gera, reikia prisiminti. O tai, kas bloga, geriau pamiršti. Štai AK ir Plechavičiaus būriai, jie gi buvo priešai, o dabar susitaikė. Ir vieni kariavo už laisvę, kaip ją suprato, ir kiti. Tokie buvo laikai (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Eišiškės).

Tarp „tamsių“ istorijos epizodų ir lietuviai, ir lenkai dažniau įvardija priešingos pusės epizodus, pavyzdžiui, lenkai – žudynes Glitiškėse ir Paneriuose, lietuviai – Armija Krajova vykdytas žudynes ir plėšimus. Bet visi pabrėžia, kad nereikia skatinti konfliktų ir kad juos skatina tik istorijos politizavimas, o kasdienybėje ši atmintis konfliktų nekelia. Nutylėjimo strategiją dažniau remia lenkai. Vyresnių lenkų nenoras kalbėti apie karą ir pokarį neretai siejamas ir su dar nuo sovietmečio išlikusiomis baimėmis. Manantieji, kad nemalonus ir prieštaravimai abiejose pusėse vertinamus istorijos epizodus reikia pamiršti, praeities skriaudų arba prieštaravimų epizodų atmintyje išžiūri konfliktiškumo potencialą ir kritikuoja kalbėjimą apie tai:

Dabar ši problema keliama, jaunimas mokomas apie tą konfliktą. Kam reikia, kad žinotų. Dabar to „purvo“ nereikia išnešti. Neišaiškintas istorijos „baltas dėmes“ reikia nutylėti, žiūrėti į ateitį (...) (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lenkų kalba).

Bet dauguma vidurinėsios ir jaunosios kartos žmonių mano, kad faktų nutylėti nereikia:

Negalima istorijos perrašyti. Reikia objektyviai nušviesti faktus. Buvo teigiamų, bet buvo ir neigiamų dalykų iš vienos ir iš kitos pusės. Aš manau, kad kai asmenybė bręsta, tai jinai atsirinks (vyras, lenkas, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Konfliktiškumą dėl tarpukario, karo ir pokario atminties abiejose etninėse grupėse mažina aukos pozicija:

Iš dalies ir skaido, ir jungia – būtent Antro pasaulinio karo laikotarpis, kada vis dėlto, nepaisant jau tavo rasės ar religijos ten ar kitų dalykų, žmonės buvo naikinami. Tai va tie skaudžiausi gal momentai istorijoje. Bet vėl, tai tarsi jungia, po to skaido: kas vykdė, kodėl vykdė, kaip vykdė (moteris, lietuvė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Įtampos tęsiasi iš prieškario laikų. Ir kai kurie jas pernešė į mūsų laikus. (...) Kam čia dailintis. Visi vienodai nukentėjo nuo sovietų valdžios (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba).

Skirtingų, kai kuriais klausimais priešingų krašto ir Lietuvos istorijos versijų koegzistavimas krašto lenkų ir lietuvių atmintyje neturi konfliktiškumo potencialo ir dėl to, kad jos reiškiama santykinai politiškai neutralioje kasdienėje komunikacijoje. Kasdienybėje reiškiama komunikacinei atminčiai būdingas mažesnis politinis angažuotumas, didesnė moralinių kriterijų svarba. Kasdienybėje žmonės linkę vengti konfliktų ir prieštaravimų, ir viešojoje atmintyje reiškiama prieštaravimos tautinių pasakojimų interpretacijos kasdienybėje reiškiama pasyviau ir žmonių laikomos neaktualiomis, šioje plotmėje atminties raiška yra lankstesnė, vienijanti skirtingumus: „etninės–religinės grupės mažiau konfliktuoja, jei paklūsta lanksčiai žodinės istorijos, o ne fiksuotai rašytinės istorijos perdavimo praktikai“ (Būgienė, Krasnovas, Jonutyte, 2013, 10). Tai pastebi ir informantai, pabrėždami kasdienybės plotmėje esančią didelę etninę ir religinę toleranciją. Konfliktus keliančiomis sritimis visų tautybių žmonės laiko politikos ir žiniasklaidos erdves.

Čia yra daug disonuojančio paveldo, nes jeigu vienai tautybei tai yra kaip atmintis ir gerbiama – kitai tautybei tai gali būt tragedija. Bet kažkaip sugyvena (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Kažkaip buitinė plotmėj neskirsto: aš ten tas ar tas. Bet jau jeigu palieti istorinę pusę arba politinę pusę, tada jau prasideda visai kitokie dalykai ir visai kitoks mąstymas. Nes iš tiesų vaikai, pavyzdžiui, bendrauja su lenkiška gimnazija, geriausi draugai yra praktiškai ten. Vaikai to kažkaip nejaučia. Tol, kol mes neišgirstam kažkokio tai pasisakymo ten per televiziją ryškaus ar dar ten kokio politiko išpuolio – va tada tas aptarimas perauga kartais ir į mūsų (moteris, lietuvė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Tarpukario, karo ir pokario konfliktai, informantų nuomone, jaunimui mažai aktualūs, o daliai vyresniosios kartos atstovų, kai kurių informantų nuomone, aktualus tik „Vilniaus klausimas“. Jaunosios kartos atstovai pripažįsta vienareikšmių interpretacijų sudėtingumą ir kartais negalimumą, bet, pripažindami istorijos daugiaperspektyvumą, jie istorijos vertinimo skirtumų nesureikšmina. Jaunesni žmonės dažniau pasisako už „tiesos sakymo“ poziciją, pripažįstant įvairius praeities faktus ir nevengiant istorijos interpretavimo daugiaperspektyvumo.

Toliau bus aptariami istorijos pasakojimų raiškos, konstruojant regiono rusų ir baltarusių etninį identitetą, bruožai.

7.2.4. Rusų ir baltarusių etninis identitetas ir istorinė atmintis

Apklaustų rusų stačiatikių etninis identitetas daugiausia grindžiamas stačiatikybe ir religiniais papročiais, ryšiais su profesionaliąja rusų kultūra, iš dalies rusų kalbos vartojimu, sentikių tapatumui ypač svarbi religija. Pagrindiniai instituciniai kolektyvinių šios grupės tapatumo praktikų raiškos centrai, kuriuose puoselėjami simboliniai identiteto komponentai, Šalčininkuose ir Švenčionyse yra mokyklos rusų dėstoma kalba, negausios šių etninių grupių organizacijos ir cerkvės. Dauguma krašto rusų, išskyrus sentikius, yra kilę iš kitų vietovių, nemažai – iš mišrių šeimų, todėl jų etniškumas beveik nesiejamas su teritorija.

Rusų etninei grupei svarbiausias istorijos pasakojimas yra sovietmečiu įtvirtintas Antrojo pasaulinio karo kaip „Didžiojo tėvynės karo“ pasakojimas ir jo simboliai. Tyrimai rodo, kad šis pasakojimas yra vienas svarbiausių ir kitų Lietuvos miestų bei regionų Lietuvos rusų etninio identiteto komponentų (Šutinienė, 2013: 423–427, 463–479). Pagrindinės kolektyvinės praktikos siejamos su Gegužės 9-osios – pergalės kare minėjimu ir žuvusių sovietinių karių kapų ir paminklų priežiūra. Dalyvavimą Gegužės 9-osios minėjimuose dauguma rusų laiko labai svarbiu:

Gegužės 9-oji – tai šventa. Kokios bebūtų permainos, tai tarptautinė šventė, kasmet būtinai minime. Visa mokykla, rusų, tą dieną eina į kapus ir minim, dedam gėles. Tai tradicija ir tai šventa (vyras, rusas, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko rusų kalba).

Ši šventė minima ir turi tokią pat simbolinę reikšmę ir kitose etninėse grupėse, ypač baltarusių. Vyraujanti Antrojo pasaulinio karo pasakojimo reikšmė tiek rusams ir baltarusiams, tiek ir daliai kitų tautybių žmonių yra „pergalė prieš fašizmą“. Dalis žmonių, vengdami konfliktų su dominuojančiu Lietuvos pasakojimu, šios dienos reikšmę iš dalies

depolitizuoja ir išryškina karo aukų, pagarbos žuvusiesiems reikšmes, bet išlieka ir „pergalės prieš fašizmą“ reikšmė. Daugelis rusų ir kitų tautybių krašto žmonių polemizuoja su šios šventės atmetimu Lietuvos oficialiojoje atmintyje:

Gegužės 9-oji irgi svarbi. Kiekviena šventė priklauso nuo to, kokią prasmę jai teiki. Manau, kad ji neteisingai pasmerkta. Kiekviena tauta nukentėjo tuo laikotarpiu, ir ne mažiau Rusija ir rusų tauta nuo Stalino (moteris, rusė, vidurinioji karta, Švenčionys, interviu vyko lietuvių kalba).

Daugelio baltarusių, ypač kilusių iš katalikų šeimų ir užaugusių daugiakultūroje aplinkoje, identitetui būdingas fragmentiškumas ir situaciškumas, dalis baltarusių kilmės žmonių renkasi lenkiškąjį ar lietuviškąjį identitetą. Nemaža atvejų, kai informantai, ypač kilę iš mišrių šeimų, sakosi pasirinkę etninį identitetą atsitiktinai, kai reikėjo įrašo pase, tos pačios šeimos nariai kartais pasirenka skirtingas etnines priklausomybes.

Baltarusių etniam identitetui svarbūs genealoginiai kriterijai – etninė kilmė ir gimimo vieta, kilusiems iš stačiatikių šeimų baltarusiams svarbus kriterijus yra ir stačiatikybė. Apibūdinantiems tapatumą pagal genealoginius – kilmės iš krašto kriterijus baltarusiams svarbus yra LDK istorijos pasakojimas, kuris kaip ir lenkų lokalaus ir regioninio identiteto konstravime interpretuojamas pabrėžiant įtraukiančius krašto istorijos daugiakultūriškumo aspektus, bet neišryškinant istorinio „baltarusiškumo“. Švenčių ir minėjimų praktikomis reiškiamo baltarusių identiteto kolektyvinėse praktikose derinamos lokali os etninės kultūros, stačiatikybės ir tautinio Baltarusijos pasakojimo simbolinės reprezentacijos. Istorinė atmintis kuriant baltarusių identitetą naudojama daugiausia kaip krašto praeities pasakojimas, kuriame svarbūs LDK istorijos siužetai, įjungiant ir baltarusiškojo tautinio pasakojimo komponentus, ypač susijusius su buvusią LDK teritorija. Bet LDK istorija traktuojama ne kaip „baltarusiška“, o kaip daugiakultūriška, pabrėžiant kultūrų bendrumą. Tokie simboliai, kaip K. Kalinausko, A. Mickevičiaus asmenybės ir kiti panašūs krašto istorijos simboliai suvokiami kaip svarbūs trims tautoms.

Kitas baltarusiams aktualus praeities siužetas – Antrasis pasaulinis karas, kuris interpretuojamas ir minimas analogiškai kaip rusų etninėje grupėje. Jį reprezentuoja paminklai žuvusiems kariams, taip pat sovietinių partizanų kapai. Kai kurie baltarusiai susiję su šiuo pasakojimu ir per asmenines šeimų istorijas – šeimų nariai yra kariavę Raudonojoje armijoje ar buvę partizanais. Krašto baltarusiams, kaip ir rusams, labai svarbus Gegužės 9-osios minėjimas (tiek rusai, tiek baltarusiai šią simbolinę datą traktuoja kaip svarbią „rusakalbiams“).

Kokybinio tyrimo rezultatai rodo, kad Šalčininkų rajono, kur gyventojų daugumą sudaro lenkai, istorinės atminties būklę vietos institucijų kuriamame jos raiškos lygmenyje galima apibūdinti kaip konkuruojančią atmintį, kai grupės „laimėtojos“ atmintis siekia eliminuoti kitų grupių atmintis (Rothberg, 2014: 5). Istorijos pasakojimų raiškoje kolektyvinių minėjimo praktikų ir erdvinių reprezentacijų formomis konkuruoja lenkiškasis ir lietuviškasis pasakojimai ir ryškiai dominuoja lenkiškasis pasakojimas. Kolektyvinės lenkų ir lietuvių istorinių datų minėjimo praktikos yra gana uždaros, brėžiančios etnines ribas, turi etnocentrizmo bruožų. Švenčionių rajono, kuriame gyventojų dauguma yra lietuviai ir atminties

politika yra ideologiškai neutralesnė, etninių grupių atminties raiška tirtomis kultūrinės atminties formomis atviresnė, joje nėra istorijos pasakojimų konkurencijos.

Istorijos pasakojimų vaidmuo lenkų individualaus lygmens etninio identiteto konstravime nevienareikšmis. Viena vertus, istorine atmintimi, taip pat kaip ir instituciniu lygmeniu, nemaža dalimi brėžiamos aiškios etninės grupės ribos (pabrėžiant krašto istorinio „lenkiškumo“ aspektus, pasitelkiant antilietuviškas tarpukario interpretacijas ir kt.). Kita vertus, remiantis istorine atmintimi kvestionuojamos aiškios etninio identiteto ribos išryškinant lokalius ir regioninius šio identiteto komponentus ir grindžiant juos praeities pasakojimais, kuriuose pabrėžiami krašto istorinės įvairovės, daugiakultūriškumo, kultūrų bendrumo aspektai. Šiuo atžvilgiu svarbus vaidmuo teikiamas LDK istorijai. Lietuvių ir lenkų LDK ir ATR laikotarpių istorijos bendrumo aspektai suvokiami ir naudojami kaip svarbus lenkų pilietinio tapatumo išteklius. Tad istorijos pasakojimų vaidmenyje kuriant lenkiškąjį identitetą, nepaisant institucinių jo raiškos praktikų etnocentriškumo, galima pastebėti tam tikrą šiuolaikiniame pasaulyje svarbų „įtraukimo ir atskyrimo ribų paslankumą“ (Reicher, Hopkins, 2001: 26), kuri sukuria šio pasakojimo raiška lokaliuose daugiakultūrišose bendruomenėse.

Krašto lietuvių etninis identitetas sutampa su pilietiniu ir istorinės atminties plotmėje yra kuriamas Lietuvos istorijos pasakojimo pagrindu. Šalčininkų rajono lietuvių istorijos pasakojimo raiška ir turinys dažnai atspindi konkurencinius santykius su lenkiškuoju pasakojimu. Lietuvių istorijos pasakojimo ir tapatumo raiškos kolektyvinėms praktikoms Šalčininkų rajone, taip pat kaip ir lenkų, būdingas tam tikras uždaramas. Individualaus lygmens identiteto daryboje čia tapatinamasi su Lietuvos istorijos pasakojimu, kuriame, ypač vyresniajai kartai, aktualesni „lituanizuoto“ pasakojimo aspektai. Didesnė pasakojimo „lituanizacija“, uždaramas ir „gynybiškumas“ reaguojant į lenkiškojo pasakojimo dominavimą Šalčininkų rajono atminties politikoje būdingesni vyresniesiems ir daliai vidurinėsios kartos lietuvių: jų praeities pasakojime yra antilenkiškų aspektų, daugiausia atspindinčių tarpukario konflikto su Lenkija atgarsius. Jaunimui okupacijos temos ir kitos antagonistinės interpretacijos mažai aktualios; jie linkę derinti skirtingas interpretacijas ir pripažinti istorijos interpretacijų įvairovės galimybę. Švenčionių rajono lietuviams aktualioje atmintyje antilenkiškų aspektų ir konkurencijos apraiškų nėra.

Vyresnės kartos informantai, dažniau lenkai, pasisako už jautresnių istorijos temų nutylėjimą, o visų tautybių jaunesnių kartų atstovai labiau pritaria atviresniam požiūriui į praeitį, nenutylint faktų. Skirtingų, kai kuriais klausimais priešingų istorijos versijų koegzistavimas krašto lenkų ir lietuvių atmintyje neturi konfliktiškumo potencialo ir dėl jų neaktualumo jaunesnėms kartoms, ir dėl to, kad jos reiškiamos santykinai politiškai neutraliuose lokaliuose kasdienybės kontekstuose, kuriuose jų raiška lankstesnė, atviresnė, etninės ribos nėra svarbios.

Krašto rusų identitetui istorinės atminties požiūriu svarbiausias yra sovietmečiu įtvirtintas Antrojo pasaulinio karo kaip „Didžiojo tėvynės karo“ – pergalės prieš fašizmą pasakojimas ir jo simbolinės reprezentacijos. Konstruojant krašto baltarusių tautinį identitetą istorinė atmintis daugiausia naudojama grindžiant jo lokalią–regioninę dimensiją, kurioje svarbiausia daugiakultūriško LDK paveldo tradicija. Kitas svarbus baltarusiams, kaip ir rusams, pasakojimas yra Antrasis pasaulinis karas kaip „pergalė prieš fašizmą“, neretai susijęs ir su šeimų atmintimi. Baltarusiškajam identitetui svarbūs ir pavieniai baltarusių tautinio pasakojimo simboliai, daugiausia susiję su buvusia LDK teritorija.

7.3. Institucijų vykdomos atminties politikos ir lokalsios atminties santykis: lenkų etninės grupės atvejis

7.3.1. Lenkiškojo istorijos pasakojimo erdvinių reprezentacijų reikšmės

Jau minėta, kad vyraujančią Šalčininkų rajono atminties politikos, kuriant kultūrinę atmintį, tendenciją galima apibūdinti ir kaip lenkiškojo pasakojimo simbolinio dominavimo teritorijoje (Nijakowski, 2006; Giordano, 2008) pastangas. Šiame skyriuje³⁰, nagrinėdami Šalčininkų rajono lenkų etninės grupės atvejį, apžvelgsime, kaip instituciniu lygmeniu reiškiamas ir šiame lygmenyje dominuojantis nacionalinis pasakojimas funkcionuoja, yra interpretuojamas ir priimamas kasdieniuose, kultūrine, etnine ir religine įvairove pasižyminčios lokalsios bendruomenės, kontekstuose. Šią problematiką aptarsime analizuodami kelių konkrečių reprezentuojančių šį pasakojimą simbolių objektų, daugiausia paminklų, reikšmes lenkų etninės grupės nariams.

Tipišką Šalčininkų regiono institucinės atminties politikos tendenciją – lenkiškojo tautinio pasakojimo diegimą, siejant jį su vietiniais bendros Lenkijos ir Lietuvos istorijos įvykiais – gerai iliustruoja naujausi paminklai Eišiškėse: paminklas 1863 m. sukilimo aukoms rekonstruotoje centrinėje miesto aikštėje (2013 m.) ir kryžius „Žuvusiems, išstremtiems ir priverstiems palikti savo gimtąjį kraštą 1939–1959 metais“ (2011 m.).

Pasak pirmojo paminklo iniciatorių – rajono savivaldybės – interpretacijos, „paminklas įamžino 150-ąsias Sausio sukilimo, kuris apėmė ir Šalčininkų rajono teritoriją, metines. Paminklo postamentą sudaro keturi cokoliai, simbolizuojantys 400 bendros Lenkijos karalystės bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos metus. Virš pjedestalo kylantys obeliskai – tai Lietuvos ir Lenkijos herbai – Erelis ir Vytis. <...> Paminklas taps pergales ir pasididžiavimo išraiška bei miesto simboliu.“³¹ Tarp įvairių miesto istorijos laikotarpių išryškintas ir siekiamas padaryti pagrindiniu miesto simboliu laikotarpis, kuris yra svarbus Lenkijos istorijos pasakojime. Paminklo formoje atspindimas ir pilietiniam lenkų tapatumui galintis būti svarbus Lietuvos ir Lenkijos istorijos bendrumas. Išryškinant sukilimą kaip pagrindinį miestą simbolizuojantį įvykį, ignoruoti tokie svarbūs miesto istorijos aspektai, kaip žydų bendruomenės reikšmė jo istorijoje – žydai nuo XVIII a. iki 1941 m. rugsėjo 25–26 d. sudarė miesto gyventojų daugumą (nuo 60 iki 70 proc.), buvo svarbus žydų švietimo, religinis ir ekonominis centras; Eišiškių žydai tiki šioje vietovėje gyvenantys nuo XI a. ir laiko Eišiškęs viena seniausių žydų gyvenamųjų vietų Rytų Europoje.³² Taip pat miesto istorijoje buvo daug kitų reikšmingų įvykių ir laikotarpių – miestas jau XVII a. turėjo Magdeburgo teises, nuo LDK laikų garsėjo prekyba, čia rinkosi bajorų seimeliai, iki šiol išlikusi LDK laikų piliavietė, iš čia kilusi kunigaikščio Vytauto žmona Ona Sudimantaitė, Narbutai ir kt. O 1863 m. sukilimo kovos vyko ir sukilėlių kapai yra ne Eišiškėse, o

³⁰ Žr. taip pat Šutinienė, 2015a.

³¹ <http://www.salcininkai.lt/lit/Eiikiu-seniunija/131/3/19>, [žiūrėta 2015 05 29].

³² <http://www.zydai.lt/lt/content/viewitem/619/>, [žiūrėta 2016 10 10].

kitoje, nutolusioje nuo Eišiškių, Šalčininkų rajono vietoje, nors nemaža sukilėlių yra kilę ir iš Eišiškių apylinkių.

Jau atminties politikos įgyvendinimo lygmeniu – tiek paminklo koncepcijoje ir formoje, tiek jo atsiradimo istorijoje – galima pastebėti tam tikras įtampas bandant derinti lenkiškąją pasakojimą ir daugiakultūrę krašto istorinę patirtį, bet matomas ir lenkiškojo pasakojimo dominavimas šioje politikoje. Savivaldybės atstovai mini, kad paminklo koncepcija buvo atviresnė, bet įgyvendinant tapo labiau etnocentriška:

Idėja buvo platesnė, kad ten ir baltarusių kalba... Buvo kitokia koncepcija, bet pasistatė taip, kaip pasistatė. Aš manau, kad ten nėra taip, kad toks lenkiškas ar koks paminklas. Tiesiog visiems sukilėliams. Tai nėra kryžius ar ką. Tai yra neutralus varpas, kuris visada, kaip sako, „sielą sužadina“ (vyras, lenkas, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Paminklo siejimą su lenkiškuoju pasakojimu liudija ir jo atidarymo ceremonijos simbolika ir turinys – paminklas puoštas tik Lenkijos tautinės vėliavos spalvomis, atidarymo ceremonijos kalbose minėtos Lenkijos istorijos datos³³.

Lenkiškojo pasakojimo perkėlimą į Eišiškes, mažai siejant jį su lokalia istorija, rodo ir kryžius „Žuvusiems, ištremtiems ir priverstiems palikti savo gimtąjį kraštą 1939–1959 metais“ (2011 m.). Pagal šį įrašą, kryžius turėtų atspindėti lokalų politinių įvykių variantą: jis skirtas krašto žmonėms. Bet vietos istorijos kontekste sudėtinga interpretuoti datas: 1939–1959 metai. Kalbant su paminklo iniciatoriais savivaldybėje paaiškėja, kad datos perkeltos iš Lenkijos istorijos pasakojimo: 1939 m. – karo Lenkijoje pradžia, 1959 m. – repatriacijos į Lenkiją pabaiga. Masinės represijos ir migracija šiame krašte prasidėjo tik 1940–1941 m., 1939 m. tremčių ir priverstinės migracijos Eišiškių krašte dar nebuvo, tais metais gyventojų net padaugėjo – bėgdami nuo karo iš Rodūnės į miestą atvyko apie 1000 žydų, kurie 1941 m. irgi buvo nužudyti³⁴. Į Lenkijos pasakojimą nurodo ir ant kryžiaus iškalta Lenkijos kardinolo S. Vyšinskio teksto citata, iš dalies ir kryžiaus forma, kuri implikuoja, kad paminklas skirtas tik krikščionims.

Interviu su paminklo iniciatoriais savivaldybėje rodo neaiškumą ir prieštarumą, bandant šią Lenkijos naratyvo periodizaciją susieti su vietos patirčių kontekstu:

Tai karas juk 1939 metais prasidėjo. Čia juk buvo kažkada Lenkijos teritorija.

K: Ar jau tais metais čia buvo represijos?

Bet vis tiek tas judėjimas prasidėjo, kai karas prasidėjo jau Lenkijos teritorijoje, kadangi čia buvo Lenkijos dalis. Tai irgi žmonės pradėjo... Kas išvažiavo... Žydų buvo čia daug ir jie pradėjo irgi kažką galvoti, ar čia pasilikti, ar kažkur trauktis.

K: Tai paminklas skirtas ir žydams?

Ne. Kryžius žydams tikrai ne... (vyras, lenkas, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Tokios nuomonės yra ir kiti savivaldybės atstovai. Tad iš krašto žmonių bendruomenės išelminuojama dauguma vietos gyventojų, kurie buvo nužudyti paminklo įrašė minimu laikotarpiu, ir pagerbiamos tik maždaug 30 proc. gyventojų netektys.

³³ <http://www.salcininkai.lt/lit/Eisiskieciai-pagerbe-Sausio-sukilimo-dalyvius/6022>, [žiūrėta 2015 05 29].

³⁴ <http://www.zydai.lt/content/viewitem/619>, [žiūrėta 2016 10 10].

Paminklo simbolinę reikšmę kolektyvinėje atmintyje sukuria ne tik jo kūrėjų intencijos. Kad atliktų savo funkcijas, paminklai turi būti žmonių pripažįstami, interpretuojami ir naudojami socialinėse praktikose (Nijakowski, 2006, 29). Simbolinis dominavimas remiantis erdvės objektais taip pat reikalauja tiek „savosios“, tiek bent dalinės kitų etninių grupių atstovų identifikacijos su jais. Lenkiškojo tautinio pasakojimo reikšmės lenkų etninės grupės nariams aptarsime nagrinėdami aptartų dviejų reprezentuojančių šį pasakojimą paminklų interpretacijas tarp lenkų tautybės Eišiškių gyventojų.

Atsakymai į klausimus, su kokiomis netektimis žmonėms asocijuojasi kryžius „Žuvusiems, išstremtiems ir priverstiems palikti savo gimtąjį kraštą 1939–1959 metais“, rodo interpretacijų neaiškumą ir įvairovę. Lokalioje komunikacinėje atmintyje yra įvairių interpretacijų. Dalis žmonių nurodo nežiną, kam skirtas šis paminklas:

Buvau per atidarymą, bet nežinau, ir žmonės nežino, kam jis skirtas. Lyg savivaldybė, lyg Lenkija pastatė (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lenkų kalba).

Daugumai jis asocijuojasi su sovietinių represijų aukomis: jų nuomone, jis skirtas išstremtiems į Sibirą ir žuvusiems pokariu, kiti mano, kad ir represuotiems, ir repatrijavusiems į Lenkiją žmonėms. Įvairialypėje miesto istorijoje ryškiausias bruožas – žydų bendruomenės reikšmė joje, ir lokalioje komunikacinėje žmonių atmintyje ši atmintis yra išlikusi, todėl dalis žmonių sieja šį kryžių su visomis, taip pat ir nužudytų žydų, netektimis.

Būdinga, kad daugeliui tautinį elitą atstovaujančių žmonių atrodo savaime aišku, kad iš sąvokos „visiems“ išeliminuoti žydai:

I: Taip, ten visiems.

K: Ar ir žydams?

I: Žydams ne, yra žydų kapinėse (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Eišiškės, kultūros institucijos vadovė, interviu vyko lenkų kalba).

Bet mažiau besiidentifikuojantys su lenkiškuoju nacionaliniu pasakojimu žmonės žydus įjungdavo į miesto bendruomenę ir kritikuodavo žydų atminties išskyrimą iš bendrų minėjimo praktikų:

Čia tiems, kuriuos vežė į Sibirą; bet turėtų būti visiems, man labai skaudu, kad tos dvejų žydų aukų kapinės pas mus atskirtos (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba).

Kai kurie žmonės šį paminklą traktuoja kaip „lenkišką“:

Čia prie ligoninės yra kryžius pastatytas, tai tiems, kurie buvo iš čia išstremti į Sibirą. Čia jau, grynai, tikriausia, lenkiškas, bet faktiškai tai čia visiems, ne tik ten lenkams, jei buvo išstremti. Bet dauguma tai buvo lenkų tautybės (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba).

Tad paminklo interpretacijoms būdinga ne tik įvairovė, bet ir neaiškumas, kuris reikiams jau instituciniame lygmenyje. Šis neaiškumas atsispindi ir minėjimo praktikose: prie jo niekada neminėta Birželio 14-oji (Gedulo ir vilties diena), kuri lyg ir tiesiogiai atitiktų jo oficialiąsias interpretacijas. Gegužės 9-oji – daugelio krašto žmonių interpretuojama ir

minima kaip karo aukų minėjimo diena – čia irgi neminima. Kol kas šis paminklas žmonių minėjimo praktikose ir atmintyje mažai reikšmingas: tarp jiems svarbių miesto simbolių vietų žmonės daug dažniau mini šalia kryžiaus esančią Kristaus skulptūrą, bažnyčią, piliavietę, Jono Pauliaus II paminklą ir gatvę. Pagrindinis šio paminklo reikšmės miesto kasdienybės ir atminimo praktikose ženklas – prie jo dažnai būna gėlių, kartais, ypač prieš Vėlines, uždegamos žvakės – galimai, atspindint įvairias žmonių teikiamas reikšmes ir įvairias netektis, galimai ir dėl to, kad šiame krašte gėlėmis tradiciškai puošiami visi kryžiai. Esant neaiškiai oficialiajai interpretacijai ir nesant kolektyvinių praktikų, tikėtina, kad ir ateityje paminklas gali funkcionuoti kaip daugiareikšmis, žmonėms į jį galimai projektuojant įvairias svarbias netektis.

Minėtas paminklas 1863–1864 m. sukilimo dalyviams atminti pastatytas 2013 m., minint sukilimo metines ir rekonstravus pagrindinę aikštę. Paminklo koncepcija ir forma, kaip minėta, atspindi Lietuvos ir Lenkijos istorijos bendrumą, bet interpretacijos oficialiojoje atminimo kultūroje (pavyzdžiui, atidarymo ceremonijos turinys ir dekoracijos) – lenkiškąjį tautinį pasakojimą.

Šis paminklas, kaip ir visas Lenkijos tautinis pasakojimas, reikšmingiausias žinantiesiems istoriją vyresnio amžiaus lenkų tautybės žmonėms, ypač tiems, kurių šeimose nebuvo nutrūkęs ryšys su tarpukario laikotarpio tautiniais elitais, taip pat daliai kitų aukštesnio išsilavinimo žmonių, besitapatinančių su lenkiškuoju tautiniu pasakojimu. Toliau cituojamame interviu fragmente atsispindi tautinės savimonės siejimas su tautiniu elitu ir jo perduodamu tautiniu istorijos pasakojimu; šio ryšio nutrūkimas suvokiamas kaip tautinės savimonės praradimo (ar nesusiformavimo kituose visuomenės sluoksniuose) priežastis:

Kadangi mano senelis buvo iš dvarininkų kartos, tai ten n kartų jie jau suvokdavo save lenkais. (...) Ką pasakojo man tie giminaičiai, tai čia buvo tas pagrindas, ant kurio aš galėjau bazuoti visa kita. Toksai Kolyška buvo, kuris su Mackevičium kartu sukilimo vienas iš vadų buvo, tai čia gi mano prosenelio draugas buvo. (...) Ir dėl to man sunku dėl va tokių [kuriems ši istorija nesvarbi], bet aš negražinsiu tų sukilėlių, tų šeimų, kurie numirdavo su Lietuva, reiškia, lūpose, kai čia buvo jau šventas dalykas – Lenkija buvo šventas dalykas, ir Lietuva (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Bet tokių žmonių Eišiškėse nėra daug (didelė dalis Eišiškių lenkų sovietmečiu persikėlė iš Baltarusijos), ir nemaža žmonių šį istorijos pasakojimą suvokia kaip svetimą jų žinioms ir patirčiai: vienos ekspertės žodžiais, „žmonėms tai nėra artima ir sava; jiems ne tai kad primeta, bet lyg ir moko“ (moteris, savo tautybę apibūdino kaip „mišrią“, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko rusų kalba). Kai kuriems vyresnio amžiaus menčiau išsilavinusiems žmonėms paminklo nerelevantiškumas susijęs su menku istorijos žinojimu arba kitų praeities pasakojimų didesne svarba. Dalis žmonių žino tik sovietmečio pasakojimą. Pavyzdžiui, viena informantė paminklą interpretavo būtent sovietinio pasakojimo, kurio centre yra Antrasis pasaulinis karas, schemomis („keturios pakopos – tai keturi karo metai“ – moteris, lenkė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba). Kai kurie informantai paminklą kritikuoja iš miesto istorijos pasakojimo pozicijų: „Jei jau pagrindinėje aikštėje, tai reikėjo miesto ikūrėjui, kunigaikščiui Eikšiui“ (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lenkų kalba).

Reakcijos į „iš viršaus“ nuleidžiamus ir atspindinčius mažai žinomą pasakojimą monumentalius projektus turi ir socialinį aspektą:

Nereikia visko iškelti iki tokio monumentalumo, ir nesąžiningai. Šis projektas nebuvo viešai aptariamas. Mūsų mažas miestas, didelė bedarbystė, ir turime tiek mažai džiaugsmų. O mes miesto centre statome milžinišką paminklą. Ir vėl visa tai bus negyva, nefunkcionuos gyvenimui. Pakaktų atminimo lentos. Eišiškių mastu milžiniška suma išleista, o čia net nėra normalios vietos žaisti vaikams (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba).

Kai kurie informantai aiškiai formuluoja naujųjų tautinio pasakojimo reprezentacijų ir lokaliai istorinės patirties bei atminties neatitikimo problemą:

Istorijos atmintis nyksta, niekam nerūpi ta praeitis. Inicijatyvos paminklų kyla iš viršaus... Mūsų nuomonių niekas neklauso (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Eišiškės, interviu vyko lenkų kalba).

Abiejų paminklų projektai susilaukė kritikos ir diskusijų socialiniuose tinkluose tiek dėl jų koncepcijų ir reikalingumo, tiek dėl, informantų nuomone, autoritariško abiejų projektų įgyvendinimo būdų. Kelių informantų teigimu, savivaldybės atstovai nereagavo į kritiką, o kai kurie kritikavusieji susilaukė sankcijų. Tad šių pasakojimo reprezentacijų svetimumo pojūtį didina ir autoritariškai, atminties politikoje ignoruojant žmonių nuomones, įgyvendinama atminties politika. Kaip teigia viena informantė:

Taip susiklostė, kad su valdžia mes negalime diskutuoti. Nes iš karto atsiduriame opozicijoje (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba).

Tad Šalčininkų rajone nemažai lenkų tautybės žmonių kol kas sunkiai identifikuojasi su jiems mažai žinomo ir mažai susijusio su daugiakultūriška lokalia istorine patirtimi homogenizuojančio tautinio pasakojimo, reiškiamo ignoruojant etninius skirtumus ir žmonių nuomones, erdvinėmis reprezentacijomis.

7.3.2. Lenkiškasis tautinis pasakojimas ir „kitų“ atmintis: Eišiškių žydų atminties atvejis

Vienas iš atvejų, atskleidžiantis lokaliai komunikacinės atminties ir institucinės atminties kultūros neatitikimą ir tam tikras įtampas, kylančias dėl simbolinio dominavimo, ignoruojant „kitų“ atmintį, yra Eišiškių žydų atminties raiškos atvejis. Kaip matėme ir iš miesto paminklų interpretacijų, viešojoje atminties kultūroje ir atminimo praktikoje žydų etninės grupės atminties beveik nėra. Bet lokaliajoje komunikacinėje atmintyje ši atmintis iš dalies yra išlikusi, iš dalies „sugrįžta“ po organizuotų sovietmečio užmarščių.

Eišiškėse nužudyta apie 4000 žydų (liko gyvų apie 700). Žudynės vyko dieną, arti miesto, todėl nemažai žmonių jas matė ir prisiminė. Yra išlikę du sovietmečiu statyti paminkliniai akmenys aukų palaidojimo vietose, dabar šie memorialai atnaujinti užsienio žydų pastangomis. Prie jų vykstančios minėjimo praktikos epizodiškos – pavienių iniciatyvių mokytojų vadovaujami mokiniai kartais čia pagerbia nužudytuosius rugsėjo 23-ią dieną, uždegamos kelios žvakės per Vėlines. Tų pačių aktyvių mokytojų iniciatyva mokyklose įgyvendinami

pavieniai projektai žydų atminties tema, šia tema S. Rapolionio gimnazijoje įvyko tarptautinė konferencija, organizuoti keli kiti renginiai. Gausus ir aiškiai matomas žydų urbanistinis paveldas mieste yra apleistos būklės.

Žydų etninės grupės atminties ir lenkiškojo tautinio pasakojimo santykį rajono atminties kultūroje iliustruoja ir paminklų neseniai perlaidotiems keturiems Armija Krajova kariams ir greta šių paminklų esančios nužudytų žydų moterų bei vaikų palaidojimo vietos būklės palyginimas. Tautinį pasakojimą reprezentuojanti Armija Krajova karių palaidojimo vieta ir paminklai miesto katalikų kapinėse yra sutvarkyti ir puoselėjami, o šalia kapinių tvoros esančio 2500 žydų moterų ir vaikų memorialo pakraštyje metamos šiukšlės, šalia yra įsikūrusi šiukšlių tvarkymo įmonė. Seniūnijos tinklalapyje minėtiems Armija Krajova kariams skirta pastraipa, o daugelio šimtmečio žydų istorija mieste apibūdinta vienu mažai informatyviu sakiniu³⁵. Dauguma apklaustų rajono institucijų ir lenkų organizacijų atstovų, kurie įgyvendina atminties politiką, etnocentrizmą laiko savaime suprantama laikysena. Pasak vienos institucijos vadovės, „kiekviena tautinė grupė turi pati rūpintis savo paveldu. Nesame dar atkūrę savo tapatybės, kad rūpintumės žydų istorija“ (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Eišiškės, interviu vyko lenkų kalba).

Kitoje tirtoje Pietryčių Lietuvos vietovėje – Švenčionių rajone rūpinamasi ir dabar negausiai atstovaujama tautinių grupių atmintimi. Atviresnį negu Šalčininkų rajone šio rajono gyventojų ir institucijų santykį su praeities paveldu gerai iliustruoja žydų etninės grupės atminties reikšmė rajono atminimo kultūroje. Šalčininkų rajone čia gyvenusių žydų bendruomenių atmintį reprezentuoja tik memorialiniai paminklai žudynių vietose (išlikęs gausus materialus paveldas kol kas nerestauruojamas), o Švenčionių mieste, kur materialaus žydų paveldo išlikę daug mažiau, žydų atmintį centrinėje aikštėje reprezentuoja paminklas (Menora) bei atminimo ženklai neišlikusių sinagogų ir buvusio geto vietoje, restauruojamas išlikęs urbanistinis paveldas, minimos su žydų istorija susijusios datos. Lietuvos žydų genocido dienos – rugsėjo 23-iosios – minėjimai vyksta kasmet ir yra įtraukti ne tik į Švenčionių, kur palaidoti nužudyti rajono žydai, bet ir Švenčionių mokyklų planus³⁶. Eišiškėse ir Šalčininkuose minėjimo praktikos yra epizodiškos, ir ši diena nei miesto, nei mokyklų mastu pastoviai neminama. Atviresnę, demokratiškesnę Švenčionių rajono atminties politiką rodo ir tai, kad dalies žydų atminties ženklų atkūrimo iniciatyvos Švenčionyse kilo iš kitų tautybių žmonių³⁷, o rajono institucijoms atkuriant istorinį paveldą tautiniai kriterijai taip pat mažai svarbūs.

Bet, kitaip negu viešojoje atminties kultūroje, lokaloje komunikacinėje Eišiškių gyventojų atmintyje žydų atmintis yra reiškiamą. Viena jos raiškos forma yra prisimenančių tuos laikus žmonių prisiminimai. Tuo metu gyvenę žmonės žydų istorijos nebuvo pamiršę, bet

³⁵ „Dauguma gyventojų buvo žydai, kurie čia gyveno ir dirbo net iki Antrojo pasaulinio karo“ (<http://www.salcininkai.lt/lit/Eiikiu-seniunija/131/3/19>, [žiūrėta 2015 05 29]).

³⁶ svencioniu.krastas.w3.lt/v2/index.php?option=com, [žiūrėta 2016 10 10].

³⁷ Pavyzdžiui, iniciatyvą pastatyti paminklą (Menorą) buvusio Švenčionių žydų geto vietoje 1991 m. kartu su žydų bendruomenės atstovais įgyvendino vietos skulptorius Juozapas Jakštas. Kaip liudija jo prisiminimai: „Tada po 1990 m. Aukščiausiosios tarybos priimto įstatymo įprasminti ir įamžinti holokausto vietas, aš nutariau prisidėti prie to, ir taip atsirado pirmoji menora. (...) Mūsų tautos turi panašią istoriją, daug iškentėjo savo kelyje.“ (svencioniu.krastas.w3.lt/v2/index.php?option=com, [žiūrėta 2016 10 10]).

sovietmečiu dažniausiai nutylėdavo net neformaliame bendravime. Dabar to meto liudininkų likę nedaug. Kitaip negu aktyviai besitapatinančių su lenkiškuoju tautiniu pasakojimu žmonių, jų prisiminimai bei vertinimai mažiau politizuoti ir labiau grindžiami moraliniais kriterijais. Pavyzdžiui, plačiai nuskambėjusį Yaffa Eliach–Sonenson aprašytą epizodą apie jos motinos ir brolio nužudymą Eišiškėse Armija Krajova operacijos metu 1944 m. spalį (Eliach, 1999) besiremiantys prisiminimais žmonės vertina neutraliai ir neteisina AK, o labiau besitapatinantys su tautiniu pasakojimu žmonės neigia AK atsakomybę, kartais ir patį faktą.

Dalis žmonių „susigražina“ žydų atmintį, traktuodami miesto praeitį ne tautinio pasakojimo, o daugiakultūriško miesto istorijos pasakojimo požiūriu. Tai galima laikyti A. Assmann aprašytos „vietos atminties“ atgavimo pokomunistinėse erdvėse tendencijos, kuri skatina „susigražinti“ vietos istorinę praeitį ir su ja tapatintis nepriklausomai nuo joje gyvenusių žmonių tautybės, apraiška (Assmann, 2013b: 23). Reiškiamos iniciatyvos atkurti žydų paveldą ir atmintį. Pavyzdžiui, susibūrę į Eišiškių krašto mylėtojų draugiją žmonės miesto istoriją traktuoja kaip daugiakultūrišką ir domisi žydų bei kitų tautinių grupių atmintimi, keli aktyvūs gyventojai organizavo akciją siekiant išsaugoti žydų urbanistinio paveldo objektus, kuriems grėsė sunaikinimas. Dalis žmonių viešojoje atmintyje pasigenda žydų atminties:

(...) Galbūt trūksta tarpukario [atminties], man atrodo. Konkrečiai – anksčiau čia gyveno labai daug žydų, ir dabar nieko nėra. Nežinau, gal kokio paminklo kokiam iškilesniam žydų asmeniui ar nors kažkokio paminėjimo reikėtų. Žmonės daug pasakoja apie tarpukarį, tai buvo geri laikai miestui. Žydai buvo labai tolerantiški visoms tautomis, tai pabrėžiama (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Eišiškės, interviu vyko lenkų kalba).

Žydų atminties raiškos lokaloje atmintyje būdai susiję ir su atminties individualizacijos bei etinių kriterijų svarbos didėjimo procesais. A. Landsberg atkreipia dėmesį į svarbų šiuolaikinių medijų vaidmenį perduodant emocinį-etinį atminties turinį ir kartu ją individualizuojant. Taip perduodama atmintis veikia per individualias emocijas bei išgyvenimus ir šios patirtys kuria atsietas nuo kolektyvinių identitetų ar teritorijos atminties bendrijas (Landsberg, 2004: 8–9). Jauni eišiškiečiai kuria interneto tinklalapius ir virtualias bendruomenes miesto istorijos pagrindu, juose daug vietos skiriama žydų istorijai, nuotraukoms, iš šių ir kitų šaltinių šią istoriją sužino ir ją „pamiršę“ senieji gyventojai.

Kaip tik minėtoji kylanti iš individualaus išgyvenimo etinė dimensija, atjautos emocija dalies informantų nurodoma kaip pastangų sugražinti žydų atmintį motyvas. Šios pastangos reiškiamos minėtomis mokytojų iniciatyvomis, taip pat atsiranda pavienių iniciatyvų, siekiant išsaugoti urbanistinį žydų paveldą, yra iniciatyvų įkurti Eišiškėse žydų muziejų.

Toliau cituojamas informantės pasakojimas iliustruoja būdingą „susigražinusių“ žydų atmintį žmonių požiūrį. Jos pasakojimas nusako ir viešosios žydų atminties būklę – jos nebuvimą funkcionuojančioje viešojoje atminties kultūroje:

Man tai atrodo labai baisu. Noriu pasakyti, kad apie tai buvo kalbama, gal ne taip giliai, mes sovietmečiu buvom vaikai, bet mes tai žinojome. Žinojome, kur tos kapinės. Nors tada buvo toks laikas, kad mažai žinojome net apie savo tėvų likimus. Bet dabar man baisu, kad štai mūsų teritorijoje... Čia jau ne Lietuvos valstybė, čia mes, vietiniai, kalti, kad neprisimename. Mes visai žmonėms nesakome apie tai, kaip viskas čia buvo. O jie buvo mūsų kultūros dalis.

Jie, pasirodo, 900 metų gyveno mūsų teritorijoje, žydu bendruomenė. Prasidėjo Lietuvos atgimimas, postūmis mažumų atgimimui, nukreipėme dėmesį į save. Bet tai turi būti įvardinta. Turi būti minima kiekvienais metais, ir įvardijama ta prasme, kad visa tai įprasmintume, suvoktume... Nes man labai skauda, kad mes nebūname tose kapinėse, per jokias datas nebūname, nei gegužės devintosios, nei jokiais kitomis progomis. Man baisu, kad visai pamiršome šią praeitį (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba).

Kita vertus, ne tik tarp tautinio elito atstovų, bet ir tarp kitų gyventojų esama požiūrio į žydu atmintį kaip į „svetimą“, brėžiant etnines „savo / svetimo“ ribas:

Žmonės, kurie gyvena buvusiuose žydu namuose, namuose nieko žydiško nerodys, neeksponuos, nes turi savo tradicijas (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Eišiškės, interviu vyko lenkų kalba).

Kai buvo atvažiuavę mamytės pažįstami žydai iš Izraelio, lenkai kaimynai sako, kam tu juos išileidai, kam tau tie žydai (...) (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko lenkų kalba).

Tad žydu etninės grupės atmintis iš dalies išlikusi vyresnių žmonių komunikacinėje atmintyje, iš dalies grįžta į lokalią atmintį per individualią atjautą ir kitas emocijas, kurios skatina aktyvesnes šios atminties sugražinimo iniciatyvas. Šios atminties atgavimui turi įtakos ir „vietos atmintis“ – materialiuose reliktuose „užkoduota“ praeitis, globalūs holokausto bei kitų trauminių atminčių atminties diskursai, paveldo komercializavimo aspektai. Duomenys rodo esant įtampų tarp šios atminties ignoravimo atminties kultūroje, siekiant lenkiškojo pasakojimo simbolinio dominavimo, ir žydu atminties raiškos lokaloje komunikacinėje atmintyje.

7.3.3. Kultūrinės ir lokalsios atminties santykis lenkiškojo pasakojimo interpretacijose

Neatitikimo ir įtampų tarp kultūrinėje atmintyje reiškiamo tautinio pasakojimo ir lokalsios komunikacinės atminties esama ir interpretuojant savosios grupės istoriją. Vieną šio neatitikimo variantą atspindi gyventojų požiūriai į Armija Krajova kovotojų heroizavimą. Šis atvejis atspindi ir šiuolaikinei atminčiai būdingą herojiško pasiaukojimo vertybių tautiniuose pasakojimuose kvestionavimą, išreiškiantį minėtąjį šiuolaikinės atminties posūkį „nuo pasiaukojančių link viktimologinių atminties formų“ (Assmann, 2006: 76). Trauminių įvykių, tarp jų ir karų, atmintyje svarbesni už „herojiško pasiaukojimo tautai“ kriterijus tampa etiniai kriterijai ir šie įvykiai vertinami depolitizuotai ir humanizuotai, iš individualaus žmogaus būties pozicijų (Assmann, 2013a).

Viešojoje kultūrinėje krašto atmintyje Armija Krajova kovotojai, analogiškai Lenkijos pasakojimui, pristatomi kaip herojai. Eišiškėse perlaidojus keturių kovotojų dabar atrastus palaikus pastatyti nauji paminklai, kai kuriomis lenkų etninei grupei svarbiomis progomis čia lankosi mokyklos lenkų dėstoma kalba mokytojai ir mokiniai, pastatyti paminklai šių karių palaidojimo vietose Rūdninkų girioje. Bet didesnio masto vieši renginiai Armija Krajova kovotojų atminimui neorganizuojami. Tai rodytų, kad simbolinis dominavimas

rajono atminties politikoje įgyvendinamas vengiant antagonistinių (šiuo atveju lenkų ir lietuvių) atminčių konfrontacijos ir reiškiamas daugiausia per kitų grupių atminčių ignoravimą.

Ši atmintis buvo nutylėta sovietmečiu ir nutylima dabar, iš dalies dėl traumų ir represijų sovietmečiu, galimai ir dėl neigiamų vertinimų, nors retėjančių, bet vis dar pasitaikančių Lietuvos viešajame diskurse. Šeimose ir vietos bendruomenėje šia tema pasakoti ir pasakojami nevienareikšmiški pasakojimai, todėl vienareikšmiškas heroizavimas priimtinas ne visiems:

Kai buvo tie po karo įvykiai, tai buvo ten visokios konfliktinės situacijos. Taip, kadangi vietiniai gyventojai ten tarnavo. Kadangi buvo Lenkija, tai ėjo tarnauti į Lenkijos armiją. Visokių buvo tų sovietų partizanų... buvo ir Armija Krajova. Įvairių prisiminimų yra, ne tik teigiamų, kad ne vien ten buvo šventieji... Reikėjo maitintis, tai būdavo, kad išeidavo iš miško prie Pabarės. Žmonės prisimena, kad ir atimdavo kažką (vyras, lenkas, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Po karo, nuo 1944-ųjų vasaros, AK-ovcai, jei liko miškuose, tai buvo jau ne kariai, tai buvo jau gauja kažkokia. AK jau tada buvo likviduota. Liko gal kokie banditai (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba).

Tokia aštriausia dilema šitam krašte yra Armija Krajova, jos antpuoliai, kaimų sudeginimai, nes būtent yra keletas šitam rajone tų kaimelių, kurie nukentėjo, tarkim, nacių okupacijos metu. Oficialiai tai versija, kad naciai degino tuos kaimus, bet vietiniai šiek tiek kitokios nuomonės. Ir vėl tai jau vietiniai kalba apie lenkiškos pusės provokacijas (moteris, lietuvis, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Dalis žmonių pritaria oficialiajai interpretacijai, traktuodami AK kovotojus kaip kovų už Lenkijos nepriklausomybę herojus. Herojiška interpretacija džiaugiamasi kaip užbaigusia prieštarigus ir neaiškius vertinimus:

Mano senelis, mano tėvas buvo Armija Krajova karys (...) užtat man labai skaudu, kada pasakoja apie Armiją Krajovą kaip apie banditus, apie žudikus, todėl, kad aš žinau, kad visiškai kitaip buvo... Nu žinot, čia labai priklauso nuo žmonių, kažkada aš girdėjau apie tokią karį (...) o dabar vat, pavyzdžiui, pastatytas paminklas jam, daug apie tą žmogų rašo, kad jis tikrai buvo puikus vadas, kariavo su vokiečiais ir sovietais, nu ir kažkaip tai vot ačiū Dievui, kad mes sulaukėm tokių laikų, kad apie tą žmogų nesako kaip apie banditą, o kaip apie tėvynės gynėją (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Pateikti duomenys rodo, kad lokaloje komunikacinėje atmintyje herojiškos tautinio pasakojimo interpretacijos dažnai „nupolitinamos“, vertinant svarbesni už tautinius gali būti etiniai kriterijai; politiškai neutralesnėje kasdienybės aplinkoje funkcionuojančioje komunikacinėje atmintyje išlikę žmonių prisiminimai atspindi ir trauminiais įvykiams būdingą sudėtingumą bei nevienareikšmiškumą, todėl supaprastintas oficialiąsias interpretacijas dalis žmonių vertina kritiškai.

Aptarti atvejai rodo, kad skirtingais raiškos lygmenimis – institucijų kuriamu kultūrinės atminties ir lokalsios komunikacinės atminties – reiškiamą kolektyvinę atmintis Pietryčių

Lietuvos lenkų tautinio identiteto daryboje naudojama skirtingai. Tautos istorijos pasakojimo raiškoje kultūrinės atminties lygmeniu (paminklų ir minėjimo praktikų formomis) dažniausiai griežtai brėžiamos etninių grupių ribos ir jos atskiriamos, o lokaliaje komunikaciniame atmintyje šios ribos dažnai yra ardomos, pasitelkiant atviresnes, skatinančias tarpkultūrinės atminčių sąveikas ir įtraukiančias kitas tautines grupes bei atspindinčias daugialypę lokalia patirtį, praeities interpretacijas ir atmintis.

Tarp šių atminties lygmenų esama tam tikro neatitikimo ir įtampų. Tai nėra tik Pietryčių Lietuvos savybė: iš dalies šios įtampos atsiranda dėl nacionalinei atminčiai būdingų homogenizacijos tendencijų neatitikimo heterogeniškai ir daugiareikšmei lokaliai komunikacinei atminčiai bei patirtims. Bet Šalčininkų rajoną nuo kitų krašto vietovių skiria simbolinio dominavimo ir etnocentrizmo apraiškos atminties politikoje. Simbolinio dominavimo teritorijoje pastangos rajono atminties politikoje reiškiamos ignoruojant kitų grupių atmintis, bet vengiant antagonistiškų atminčių konfrontavimo. Vis dėlto šios pastangos kelia tam tikrų įtampų su lokalia atmintimi. Šios įtampos kyla tiek dėl kitų grupių istorijos ir atminties ignoravimo viešojoje atmintyje, tiek dėl jos neatitikimo savosios tautinės grupės prieštaragai ir daugiareikšmei lokaliai istorinei patirčiai bei atminčiai.

8. ETNIŠKUMO, KALBOS IR SOCIALINIO MOBILUMO SĄVEIKA MOKYKLŲ SKIRTINGOMIS MOKYMO KALBOMIS BENDRUOMENIŲ NARIŲ POŽIŪRIU

Kristina Šliavaite

Šiame skyriuje teigsime, kad mokyklos yra svarbios institucijos, glaudžiai susijusios su etniškumo ir etninių ribų konstravimu. Apžvelgsime, kaip skirtingas socialines pozicijas užimančios informantai vertina tam tikras įtampas, galimai kylančias sprendžiant etninio identiteto bei socialinio mobilumo sąveiką pasirenkant švietimo sektorių gimtąja arba valstybine mokomąja kalba. Švietimo programos, įgyvendinamos ugdymo institucijose, formuoja švietimo paslaugų gavėjų etninį ir pilietinį identitetus (Swain, 2005), tad švietimo klausimai svarbūs tiek švietimo politiką formuojančioms institucijoms, tiek švietimo sistemos dalyviams. Apžvelgsime valstybės švietimo politiką skirtingais laikotarpiais ir žmonių atsaką į politinius sprendimus, kuris pasireiškia mokyklos gimtąja ar valstybine kalba pasirinkimu, socialinio mobilumo bei etniškumo sąveikų interpretacija. Be šių aspektų, švietimo gimtąja kalba klausimai yra vieni iš svarbiausių kalbant apie tautinių mažumų teises bei lygias galimybes demokratinėse visuomenėse (May, 2012).

Teigsime, kad švietimo sektorius atsiskleidžia kaip terpė, kurioje identiteto kūrimo procesualumas tampa akivaizdus, o mikrolygmenyje (žmonių) vykstantys sprendimai yra veikiami ne tik valstybės, tačiau ir regiono lygmens politinio konteksto, institucijų ekonominių interesų ir strategijų. Kokybinio tyrimo duomenų analizė atskleidžia tam tikras įtampas / skirtumus, informantų konstruojamus tarp mokyklų skirtingomis mokymo kalbomis (dažniausiai minimos lenkų ir lietuvių) bendruomenių tirtame regione. Šios įtampos įgyja etninį aspektą, t. y. mokyklų skirtingomis ugdymo kalbomis bendruomenių panašumai ar skirtumai, privalumai ir trūkumai skirtingų informantų siejami ne tiek su ugdymo kokybe, socialiniais ir ekonominiais aspektais, o su etniškumu, etnine priklausomybe ir lojalumu tam tikroms bendruomenėms. Mokyklų gimtąja ar valstybine kalba pasirinkimo klausimai atskleidžia galimas įtampas tarp etniškumo ir socialinio mobilumo sąveikos. Tačiau etniškumo ir socialinio mobilumo aspektų sąveika matoma skirtingai politikos planuotojų ir vietos žmonių, taip pat mokyklų skirtingomis mokymo kalbomis bendruomenėse. Atsiskleidžia taip pat ir skirtumai vietovėse, turinčiose skirtingą etninę gyventojų kompoziciją.

8.1. Teoriniai aspektai: mokykla, kalba, lygios galimybės

Socialiniuose moksluose diskutuojama apie gimtosios kalbos, etniškumo ir socialinio mobilumo (lygių galimybių) sąveiką (May, 2003, 2012). Kalba dažnai yra vertinama kaip vienas svarbiausių etninio tapatumo elementų (Patten, 2001; Lundén, 2006; Søvik, 2006 etc.). Tačiau Stephen May kvestionuoja neginčytiną ryšį tarp kalbos bei etninės tapatybės ir pasitelkdamas

konstruktyvistinę identiteto perspektyvą teigia, jog gimtosios kalbos svarbos stiprumą mūsų etninei tapatybei iš tiesų įvardijame / įvertiname mes patys, t. y. gimtoji kalba kaip etninės tapatybės elementas bus tiek svarbus, kiek reikšmės mes tam suteiksime (May, 2012: 141). S. May (2012: 134) teigimu, vienais atvejais kalbos ir etniškumo sąsajos gali būti glaudžiai susijusios, o kitais atvejais etninė tapatybė kuriama pasitelkiant kitus (ne kalbinius) elementus. Apibendrinant galima teigti, kad žvelgiant iš konstruktyvistinės perspektyvos pozicijų kalbos svarba grupės ir / ar individo etninei tapatybei yra grupės ir individo pasirinkimo klausimas, o šis pasirinkimas yra veikiamas platesnio socio-politinio konteksto (Wimmer, 2008).

Kita vertus, švietimo sektoriaus gimtąja ar valstybine kalba pasirinkimas vertinamas individo socialinio mobilumo, studijų ir karjeros galimybių kontekste (žr., pvz., Leončikas, 2007). Baltijos šalyse aktualūs yra etninių rusų ir rusakalbių integracijos į platesnę visuomenę klausimai, o kalbinių kompetencijų aspektai šiose diskusijose yra vieni svarbiausių (Lindemann ir Saar, 2011; Vetik, 2011 etc.). Valstybinės kalbos kompetencijos siejamos su sėkminga konkurencija darbo rinkoje (Hazans, 2010 etc.), sykiu vertinama, ar yra institucinė galimybė siekti studijų gimtąja kalba aukštesiose mokyklose (Lindemann ir Saar, 2011: 69–70). Sociologė Brigita Zepa, analizuodama Latvijos švietimo sistemos situaciją, pabrėžia švietimo sistemos svarbą kuriant Latvijos visuomenės bendrumą ir pabrėžia siekiamybę kurti vieningą švietimo sistemą, kurioje rusakalbiai ir kalbantys latvių kalba lankytų tas pačias mokyklas ir vyktų kasdienė komunikacija bei artimesnis bendravimas tarp šių kalbinių grupių, o švietimo priemonėse būtų atsižvelgta į kultūrinę visuomenės įvairovę (Zepa, 2010). Tad švietimo sistemos svarba kuriant visuomenės solidarumą ir užtikrinant lygias galimybes yra neabejotina, tačiau akivaizdu, kad to pasiekti galima ir siektina išlaikant balansą tarp kalbinių mažumų teisių ir socialinio mobilumo galimybių. Kita vertus, S. May kvestionuoja nuostatą, kad valstybinės kalbos kompetencijos yra esminis kriterijus siekiant socialinės ir ekonominės gerovės bei socialinio mobilumo ir teigia, kad yra daugybė pavyzdžių, kuomet mokėdami etninės daugumos kalbą ir turėdami kalbines kompetencijas tam tikrų socialinių grupių nariai vis tiek patiria socialinę ir ekonominę atskirtį (May, 2003: 102).

Kalbos vartojimo, socialinio mobilumo, socialinės integracijos klausimai yra aktualūs ir Lietuvos visuomenei. Sociologės Vidos Beresnevičiūtės teigimu, „Lietuvos kontekste, nesant ryškių antropologinių ar kultūrinių skirtumų tarp etninių grupių, kalba ir jos vartojimas yra bene ryškiausias etninių grupių bruožas, tampantis viena iš etnines grupes diferencijuojančių kategorijų“ (Beresnevičiūtė, 2005b: 46). Mokslininkės teigimu, kalba yra ne tik svarbi konkuruojant darbo rinkoje, tačiau yra tam tikras simbolinis instrumentas, per kurį atsiskleidžia galios santykiai tarp dominuojančios ir mažumų grupių (Beresnevičiūtė, 2005a: 124). T. Leončiko studija atskleidžia, kad mokyklos lietuvių ar gimtąja kalba pasirinkimas tarp tautinių mažumų narių tampa gerai apgalvotu sprendimu ir ugdymo įstaiga lietuvių mokomąja kalba siejama su tam tikromis socialinio mobilumo galimybėmis (Leončikas, 2007).

Tautinių mažumų gimtosios kalbos vartojimo viešosiose erdvėse ir formaliose situacijose aspektai yra vieni svarbiausių aptariant tautinių mažumų teises ir demokratinių valstybių politiką šioje srityje. Daugiakultūriškumo teorinę perspektyvą kuriantys mokslininkai Will Kymlicka ir Wayne Norman (2010) teigia, kad sprendžiant šiuos klausimus dažnai abejojama, ar kultūrinės ir kalbinės įvairovės teisės, suteikiamos skirtingoms grupėms, negriauna platesnės visuomenės solidarumo ir bendrumo. Tačiau W. Kymlicka ir W. Norman nuomone, solidarumo

su tam tikra bendruomene jausena nėra savaiminė duotybė, ją būtina kurti, o jautrumas kultūriniais skirtumams yra svarbus bendrumo kūrimo procesui (Kymlicka, Norman, 2010: 37). Mokyklų tautinių mažumų kalbomis situacija Lietuvoje nagrinėta Lietuvos mokslininkų diskutuojant daugiakultūriškumo (multikultūralizmo) terminijos adekvatumą Lietuvos kontekstui (Tamošiūnas, 2000), vertinant ugdymo įstaigų situaciją žvelgiant iš daugiakultūrinio ar tarpkultūrinio švietimo teorijų perspektyvos (Balžekienė et al., 2008; Saugėnienė, Jakavičius, 2000; Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė, 2010; Tamošiūnas, 2001). Tadas Tamošiūnas (2001) aptaria mokyklų skirstymo pagal mokymo kalbas pagrįstumą Lietuvoje pastebėdamas, kad šiuolaikinėse demokratinėse visuomenėse stengiamasi ne atskirti sociokultūrinės grupės, o priešingai – jas jungti, įgalinti tarpusavio sąveiką. Kita vertus, mokslininkas pripažįsta, kad dėl Lietuvoje istoriškai egzistuojančių mokyklų skirtingomis mokymo kalbomis šios mokyklos siejamos su tautinio tapatumo išlaikymu, kas yra svarbu planuojant švietimo politiką ir vengiant gilesnių konfliktų (Tamošiūnas, 2001). Svarbi mokslininko išvalga, kad mokyklų mokinių kontingentas yra etniškai bei kalbiškai mišrus, tad šią įvairovę būtina pripažinti ir vykdyti švietimo politiką atsisakant etnocentrizmo (Tamošiūnas, 2001).

Valstybės įvairiai sprendžia švietimo tautinės mažumos kalba klausimus. Stacy Churchill (1986 cituota iš May, 2012) išskyrė šešis mažumų teisių ir švietimo politikos tipus / etapus pabrėždamas, kad tai nėra idealieji tipai. Pirmasis autoriaus apibūdinamas kaip „mokymosi trūkumas“ (angl. *learning deficit*), kurio atveju mažumos narių nesėkmės švietimo srityje siejamos / aiškinamos jų priklausymu tam tikrai etninei grupei ir šios „problemos“ sprendimas siejamas su etninės daugumos kalbos dominavimu ugdymo įstaigose (Churchill, 1986 cituota iš May, 2012: 177–178). Antrasis tipas / etapas – „socialiai nulemtas mokymosi trūkumas“ (angl. *socially linked learning deficit*) – sieja mokymosi nesėkmes su etniškumo nulemtu šeimos socialiniu statusu visuomenėje ir sprendžiant šias problemas siūlomos papildomos socialinės programos, kurių tikslas – padėti mažumai prisitaikyti prie daugumos (Churchill, 1986 cituota iš May, 2012: 178). Trečiasis tipas / etapas autoriaus apibūdinamas kaip „mokymosi trūkumai, nulemti socialinių ir kultūrinių skirtumų“ (angl. *learning deficit from social/cultural differences*) ir šioje perspektyvoje orientuojamasi į daugumą, kuri matoma kaip nepriimanti ir nemokanti tinkamai reaguoti į mažumos kultūrą bei kultūrinius skirtumus, dėl ko mažumos nariams kyla mokymosi problemų (Churchill, 1986 cituota iš May, 2012: 178). Ketvirtasis tipas / etapas įvardijamas kaip „mokymosi nesėkmės dėl gimtosios kalbos“ (angl. *learning deficit from mother tongue development*) ir sprendžiant šias problemas siekiama kurti dvikalbes ugdymo įstaigas, kuriose etninių mažumų nariai galėtų įgyti bent pradinį išsilavinimą gimtąja kalba (Churchill, 1986 cituota iš May, 2012: 178). Penktasis tipas / etapas – „kalbos vartojimo privačioje erdvėje palaikymas“ (angl. *private use language maintenance*) – pripažįsta teisę tautinei mažumai vartoti savo gimtąją kalbą privačioje erdvėje, nebesiekiami asimiliacijos ir dvikalbis ugdymas garantuojamas visais mokymosi metais (Churchill, 1986 cituota iš May, 2012: 178). Šeštasis tipas / etapas – „kalbinė lygybė“ (angl. *language equality*) – mažumos kalbai suteikiamas oficialus statusas ir suteikiama teisė ją vartoti tam tikrose valstybinėse institucijose (Churchill, 1986 cituota iš May, 2012: 178). Lietuvos atveju manytume, kad šalies švietimo politikai būdingi ketvirtojo ir penktojo tipo bruožai, kadangi 2011 m. Švietimo įstatymo pataisos išplėtė lietuvių kalbos vartojimą tautinių mažumų kalba vykdomo ugdymo procese, grindžiant argumentais, kad mokyklos mažumos kalba negarantuoja tinkamų pasiekimų švietimo srityje (žr., pvz., švietimo situacijos analizę

Vaičekauskienė, 2011), taip pat lietuvių kalbos žinios siejamos su geresnėmis profesinės karjeros galimybėmis³⁸. Kita vertus, Lietuvoje tautinėms mažumoms išlieka galimybė pradinių progimnazijos ar gimnazijos išsilavinimą įgyti mažumos kalba.

Tad etniškumo, mažumų teisių bei socialinio mobilumo klausimai yra susiję ir tampa esminėmis šiuolaikinių diskusijų dimensijomis. Sykiu yra akivaizdu, kad valstybės teisinė bazė, institucijų praktikos, socio-ekonominė situacija sukuria kontekstą, kuriame žmonės lanksčiai kuria / konstruoja savo etnines, socialines priklausomybes.

8.2. Valstybės švietimo politika bei demografiniai procesai Pietryčių Lietuvoje sovietmečiu ir posovietmečiu

Pietryčių Lietuvos švietimo situaciją, demografinius procesus ir / ar tarptines įtampas švietimo srityje tyrinėjo Vitalija Stravinskienė (2006, 2010a, b, 2011a, b, 2012b, kt.), Petras Kalnius (1998), Aistė Balžekienė, Audronė Lapienienė, Gediminas Merkys, Audronė Telešienė (2008), Gediminas Merkys, Sigitas Balčiūnas, Aistė Balžekienė, Audronė Lapienienė, Žemyna Pauliukaitė, Audronė Telešienė (2006), Irena Miklaševič (2007). Švietimo situaciją Pietryčių Lietuvoje tiek sovietmečiu, tiek Lietuvai atgavus nepriklausomybę veikė valstybių vykdoma švietimo politika ir demografiniai procesai (Kalnius, 1998; Stravinskienė, 2006, 2011 a, b; Miklaševič, 2007). V. Stravinskienė atskleidžia, kaip lenkų grupės švietimo situaciją Pietryčių Lietuvoje neigiamai paveikė lenkų inteligentijos repatriacija į Lenkiją po Antrojo pasaulinio karo (Stravinskienė, 2006, 2012b). Mokslininkė teigia, kad repatriacijos metu į Lenkiją išvyko didelė dalis lenkų inteligentijos, jaunų žmonių ir tai tiesiogiai atsiliepė lenkų švietimo situacijai Lietuvoje, kadangi sumažėjo besimokančiųjų skaičius, trūko mokytojų (Stravinskienė, 2006, 2012b, kt.). Kaip teigia V. Stravinskienė, „likę lenkai atsидūrė kultūriniame vakuume. Palaipsniui silpnėjo lenkų etninis identitetas ir spartėjo jų rusifikacija“ (Stravinskienė, 2006: 32). Dėl palankių politinių sprendimų, 1950–1959 m. laikotarpis tyrėjų apibūdinamas kaip lenkų švietimo plėtra, kuomet buvo pradėtos leisti mokymo priemonės lenkų kalba, išplėtotas mokyklų tinklas, susirūpinta mokytojų rengimu (Stravinskienė, 2012b: 84). Tačiau nuo XX a. 7 dešimtmečio stiprėja rusifikacinė politika, veikusi lenkų švietimą Lietuvoje (Miklaševič, 2007: 177; Stravinskienė, 2012 b: 84).

Kalbant apie švietimo politiką sovietmečiu, mokslininkai skiria du pagrindinius periodus Sovietų Sąjungos švietimo politikoje Baltijos šalyse: teigiama, jog laikotarpiui iki 8 dešimtmečio pabaigos buvo būdinga tai, kad bent jau oficialioje retorikoje buvo palaikomos skirtingų tautų kalbos, tačiau nuo 8 dešimtmečio pabaigos prasidėjo intensyvi rusų kalbos plėtra (Hogan-Brun et al., 2008: 512). Kaip teigia mokslininkai, 1982 m. švietimo įstatymas numatė, kad rusų kalba kaip antroji gimtoji kalba bus mokoma visose mokyklose ne rusų mokomąja kalba (Hogan-Brun et al., 2008: 512). Mokslininkai pastebi, kad mokyklose rusų mokomąja kalba nebuvo arba buvo mažai mokoma vietos kalbų, pamokų metu pateikiama mažai informacijos apie Baltijos šalių istoriją, kultūrą, todėl šios praktikos sukūrė rusų kalba

³⁸ Žr., pvz., BNS, 2011. G. Steponavičius: pakeitimai tautinių mažumų mokyklose daromi dėl geresnių galimybių vaikams ateityje, *Delfi.lt* 2011 m. sausio 18, prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/daily/education/gsteponavičius-pakeitimai-tautiniu-mazumu-mokyklose-daromi-del-geresniu-galimybiu-vaikams-ateityje.d?id=40974719>, [žiūrėta 2016 10 08].

kalbančiųjų bendruomenę, kuri buvo mažai kuo susijusi su likusia visuomenės dalimi (Hogan-Brun et al., 2008: 512). Sovietų Sąjungos lygiu vykdoma rusifikacija turėjo pasekmių ir lenkų grupės situacijai Lietuvoje. Nijolės Saugėnienės teigimu, 1989 m. Lietuvoje gyveno 7,7 proc. lenkų gyventojų, tačiau mokyklose lenkų mokomąja kalba mokėsi tik 2,3 proc. bendrojo mokinių skaičiaus (Saugėnienė, 2003: 113). Irena Miklaševič pabrėžia, kad lenkų rusifikacija nebuvo savanoriška ir tai rodo spartus mokyklų lenkų kalba skaičiaus augimas Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose Lietuvai atgavus nepriklausomybę (Miklaševič, 2007: 181).

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę lenkų tautybės gyventojai pradėjo rinktis mokyklas lenkų ar (kiek mažiau) lietuvių mokomosiomis kalbomis (Kalnius, 1998: 170). Dėl išaugusios emigracijos ir mažėjančio gimstamumo tendencijų mažėjant mokinių skaičiui, mažėja ir mokinių skaičius mokyklose bei pačių mokyklų skaičius (apie demografines tendencijas Lietuvoje žr. Lietuvos statistikos departamentas, 2011a). Kita vertus, mokyklų lenkų mokomąja kalba sumažėjo mažau nei rusų ar lietuvių: kaip teigia Vita Petrušauskaitė ir Vilana Pilinkaitė Sotirovič, 2000–2011 m. Lietuvoje „santykinai daugiausiai sumažėjo mokyklų su rusų mokomąja kalba (beveik per pusę – 49,2 proc.), panašiai mažėjo ir mokyklų lietuvių kalba (42,2 proc.), o mokyklų su lenkų mokomąja kalba skaičius sumažėjo tik trečdaliu (33 proc.)“ (Petrušauskaitė, Pilinkaitė Sotirovič, 2012: 24). Panašias mokyklų skaičiaus kaitos tendencijas Rytų Lietuvoje išvelgia ir geografai, kurių teigimu per pastaruosius dešimt metų mokyklų rusų mokomąja kalba regione sumažėjo 40 proc. (Dumbliauskienė, Staugaitytė, 2013: 28). Šalčininkų ir Švenčionių rajonuose, kur buvo atliekamas tyrimas, mokinių skaičius mažėjo visose mokyklose, tačiau drastiškiausiai – mokyklose rusų mokomąja kalba (3 lentelė).

3 lentelė. Mokinių skaičiaus kaita pagal mokymo kalbas Šalčininkuose, Eišiškėse, Pabradėje ir Švenčionyse

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Šalčininkai											
Lietuvių kalba	902	857	845	764	695	654	597	572	545	535	521
Lenkų kalba	787	765	727	696	691	666	674	676	686	692	702
Rusų kalba	231	244	231	225	240	244	212	180	164	156	146
Eišiškės											
Lietuvių kalba	364	369	388	327	327	347	339	341	337	327	316
Lenkų kalba	644	593	577	543	510	493	457	445	457	446	430
Rusų kalba	96	50	37	37	12	8	8	7	0	0	0
Pabradė											
Lietuvių kalba	696	681	662	632	601	564	547	532	501	492	470
Lenkų kalba	442	383	358	325	314	296	283	305	255	210	176
Rusų kalba	205	206	188	191	192	193	221	223	218	218	209
Švenčionys											
Lietuvių kalba	1221	1229	1154	1149	1117	1078	1030	955	916	878	887
Rusų kalba	306	241	213	178	152	135	123	92	76	54	25

Šaltinis: Švietimo informacinių technologijų centras. Duomenys pateikti 2014 m. balandžio 28 d. ir 2016 m. rugsėjo 6 d. Pateikiamas bendras mokinių skaičius visose mokyklose (pradinėse, vidurinėse, progimnazijose, gimnazijose) pagal mokymo kalbą ir vietovę.

Nepriklausomoje Lietuvoje tautinių mažumų teisės tapo svarbiu diskusijų objektu. Tautinių mažumų įstatymas 1989 m. be kitų teisių garantavo tautinėms mažumoms teisę į ikimokyklinį ir mokyklinį švietimą gimtąja kalba (Lietuvos TSR... 1989). 1991 m. Tautinių mažumų įstatymas buvo papildytas suteikiant teisę ir sudarant sąlygas mažumoms turėti grupes, fakultetus ir filialus aukštesiose mokyklose, kur rengiami specialistai, būtini mažumų poreikiams tenkinti (mokytojai ir kt.) (LR Seimas, 1991). 1991 m. LR Švietimo įstatymas įtvirtino nuostatą, kad visoje LR teritorijoje turi būti galimybė mokytis lietuvių kalba, ir reikalavimą užtikrinti tam tikrą lietuvių kalbos lygį, tačiau nustatė, jog negausioms ir nekompaktiškai gyvenančioms mažumoms suteikiama galimybė išmokyti gimtąją kalbą steigiant klases ar sekmadienines mokyklas valstybinėse mokyklose, o gausioms ir kompaktiškai gyvenančioms tautinėms mažumoms garantuojamas valstybės finansuojamas ikimokyklinis ir mokyklinis ugdymas (LR Seimas, 1991). Lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos statusas apibrėžtas LR Konstitucijoje (LR Seimas, 1992) ir Valstybinės kalbos įstatymu. LR Valstybinės kalbos įstatymas, priimtas 1995 m., numatė reikalavimą, kad valstybės bei savivaldos institucijų darbuotojai, vadovai, pareigūnai, transporto, ryšių, teisėsaugos tarnybų darbuotojai privalo mokėti lietuvių kalbą pagal nustatytas kategorijas, lietuvių kalba turi vykti teismo procesai, rašomi viešieji užrašai, asmenvardžiai ir vietovardžiai (LR Seimas, 1995). Tad šis įstatymas numatė, kad tam tikrų sričių darbuotojai privalo mokėti valstybinę kalbą tam tikru lygiu. 2011 m. kovo 17 d. priimtas pataisytas Švietimo įstatymas garantuoja tautinėms mažumoms teisę ir galimybę mokytis gimtąja kalba, tačiau taip pat užtikrina mokymą valstybine kalba ir valstybinės kalbos mokymą visoje LR teritorijoje (LR Seimas, 2011). Vienas svarbiausių pokyčių, įtvirtintas šiuo įstatymu, yra valstybinio lietuvių kalbos egzamino reikalavimų suvienodinimas mokyklose lietuvių ir tautinės mažumos kalba. Kaip teigiama viename iš LR Švietimo ir mokslo ministerijos parengtų informacinių leidinių, „tautinių mažumų mokyklos yra parankios išsaugant mažumų bendruomenes ir etnokultūrinę šalies įvairovę, tačiau nėra parankios asmenims, siekiantiems aukštesnio išsilavinimo ir lengvesnio integravimosi visuomenėje“ (Vaičekauskienė, 2011: 1). Šios Švietimo įstatymo pataisos sulaukė viešų diskusijų ir organizuotų kolektyvinių etninių mažumų grupių protestų. Toliau bus aptariama, kaip regione gyvenantys žmonės mato / interpretuoja kalbos, etniškumo, socialinio mobilumo klausimus švietimo sektoriuje Lietuvoje. Teigsime, kad individų sprendimus renkantis švietimo sektorių gimtąja ar valstybine mokomąja kalba veikia valstybės, regiono ir bendruomenės lygmeniu vykstantys procesai.

Daugumoje vietovių, kur buvo atliktas tyrimas, yra galimybė rinktis mokyklą lietuvių, lenkų ar rusų mokomąja kalba. Nors kasdieniame bendravime dažnai mokyklos buvo apibūdinamos kaip „lietuvių“, „rusų“ ar „lenkų“, tačiau mokyklose mokosi vaikai iš skirtingų etninių grupių, todėl mokyklos mokomosios kalbos negalima tapatinti su etnine grupe (žr. taip pat Leončikas, 2007; Tamošiūnas, 2000, kt.). Eišiškėse tyrimo metu veikė mokyklos lietuvių ir lenkų mokomosiomis kalbomis, mokykloje lietuvių mokomąja kalba esant poreikiui buvo formuojamos klasės rusų mokomąja kalba. Šalčininkuose veikia gimnazijos lietuvių, lenkų ir rusų mokomosiomis kalbomis, tačiau skiriasi mokyklų pavaldumas – mokykla lietuvių mokomąja kalba yra įkurta ir pavaldi LR Švietimo ir mokslo ministerijai, o gimnazijos lenkų ir rusų kalbomis – Šalčininkų savivaldybei. Švenčionių ir Pabradės ugdymo įstaigos priklauso Švenčionių rajono savivaldybei. Švenčionių mieste veikia pradinė mokykla lietuvių mokomąja kalba, gimnazija lietuvių kalba, o vidurinė mokykla rusų mokomąja kalba tyrimo metu buvo

performuojama į progimnaziją lietuvių mokomąja kalba, tad šiame mieste vyrauja ugdymo įstaigos lietuvių mokomąja kalba. Švenčionių rajono Pabradės mieste veikia gimnazija lietuvių mokomąja kalba bei gimnazija, kurioje buvo formuojamos klasės lenkų ir rusų kalbomis.

Atliekant tyrimą apie mokyklos pasirinkimą ir procesus švietimo sektoriuje regione buvo kontaktuojama su mokyklų administracija ir rajonų savivaldybių švietimo reikalų skyriais. Buvo atliekami interviu su mokyklų administracijos nariais, savivaldybių darbuotojais, kuriojančiais švietimo sritį rajone, pradinių klasių mokytojais, taip pat su tėvais, kurių vaikai lanko pradines klases. Keletas interviu buvo atlikti su pilnamečiais baigiamųjų klasių tiriamo regiono mokiniais, lankančiais mokyklas skirtingomis ugdymo kalbomis. Kalbant apie švietimo dimensiją šiame tyrime, iš viso buvo atlikti 47 interviu, kurių vidutinė trukmė – valanda ir ilgiau. Šalčininkuose buvo atlikti 16 interviu, Eišiškėse – 15, Pabradėje – 2, Švenčionyse – 14. Dauguma interviu atlikti su informantais, kurie save priskyrė lenkų ir lietuvių etninėms grupėms, mažiau – su informantais, kurie save priskyrė rusų etninei grupei. Buvo kalbinti informantai, priskirtini jaunajai, vidurinei ir vyresniajai kartai, tačiau didžioji dauguma interviu atlikti su vidurinėsios kartos informantais, kadangi būtent šios amžiaus grupės informantai augina vaikus ir tiesiogiai dirba ugdymo įstaigose arba naudojami švietimo sektoriaus paslaugomis. Buvo kalbinti tiek vyrai, tiek moterys, tačiau daugiau interviu buvo atlikta su moterimis.

8.3. Mes vs jie skirtys mokyklų konkurencijos kontekste

Mokyklos mažumos ar valstybine mokomąja kalba yra konkurentai pritraukiant vaikus ir tuo pačiu užsitikrinant valstybės finansavimą ir siekiant išlikti. Šioje kovoje etniškumas pasitelkiamas kaip tam tikras įrankis / argumentas konstruojant mokyklos misiją ir pritraukiant būsimus ugdymo proceso dalyvius. Etniškumo kaip resurso konkurencinėje kovoje dėl tam tikrų ekonominių išteklių svarba buvo atskleista mokslinėje literatūroje (žr., pvz., Cohen, 1969, 1981 cituota iš Eriksen 2010 [1994]: 53–54; Podagelytė, 2014). Šiame skyriuje analizuojami interviu su informantais, kurie kaip mokytojai ar administracijos nariai dalyvauja mokyklų bendruomenių gyvenime. Šiuos informantus dėl jų profesijos ir glaudaus santykio su mokyklų bendruomenėmis apibūdiname kaip ekspertus. Pagrindinis analizės tikslas yra išsiaiškinti, kaip šie tam tikrą statusą turintys informantai konstruoja savo atstovaujamų mokyklų prioritetus, skirtis ir bendrumus tarp mokyklų skirtingomis mokymo kalbomis bendruomenių. Mokslininkai pabrėžia, kad tam tikros tarptautinės įtampos švietimo lauke Pietryčių Lietuvoje egzistavo istoriškai (žr. Miklašėvič, 2007; Stravinskienė, 2006, 2012b).

Prieš dešimtmetį mokslininkų atliktas tyrimas regione atskleidė, kad švietimo procese dalyvaujančių veikėjų (mokyklų, savivaldybių poskyrių ir pan.) bendravimui būdinga etninė netolerancija, skirtys į „mes“ ir „jie“ (lietuviai vs lenkai), grįstos tam tikrais stereotipais (Balžekienė et al., 2008). Šios monografijos autorių atliktas tyrimas patvirtino tokio paties pobūdžio vietos bendruomenių (mokyklų bendruomenių) skirstymą į „savas“ („mes“) ir „svetimas“ („jie“), kuris visų pirma grindžiamas kultūriniais, etniniais kriterijais. „Mes“ ir „jie“ interviu metu dažniausiai reiškė „lietuviai“ ir „lenkai“. Ši informantų pasakojimuose atsiskleidžianti skirtis buvo aštresnė vietovėse, kuriose veikia mokyklos lietuvių ir lenkų

kalbomis. Manytume, kad ši retorika atspindi bendresnio pobūdžio lenkų ir lietuvių bendruomenių santykius regione. Teigsime, kad mokyklos bendruomenių lygmeniu ši skirtis yra konstruojama per kasdienes pasakojimus, interpretacijas, juos konstruojant pasitelkiami politikos lyderių tam tikri pasisakymai, nuomonės, žiniasklaidos kuriami vaizdiniai. Kadangi pasakojimas gali būti vertinamas ne tik kaip atspindintis tam tikrą socialinę realybę, bet ir kaip kuriantis ją, veikiantis mūsų elgesį bei pasirinkimus (Ries, 1997), šios etniniu pagrindu kuriamos skirtys tampa nuolatinėmis, veikiančiomis veikėjų elgesį, t. y. socialinėmis ribomis (pgl. Wimmer, 2008).

Toliau bus apžvelgiama, kaip informantai iš mokyklų skirtingomis mokymo kalbomis kalbėjo apie savo mokyklų tikslus ir vietą platesnėje bendruomenėje. Teigsime, kad nors interviu metu buvo pabrėžiamas mokyklų bendradarbiavimas, mokyklų bendruomenės matomos kaip įtraukiančios mokinius nepriklausomai nuo tautybės, tačiau sykiu šie interviu atspindi „mes“ vs „jie“ skirtį, kuri nulemta ne mokyklos socio-ekonominės situacijos, tariamo prestižo, mokymo lygio, tačiau pagrindinis skyrimas siejamas su mokomąja kalba ir etniškumu.

„Lietuvybės skleidėjai“: mokyklų lietuvių mokomąja kalba atstovų perspektyvos

Lietuvybės, lietuviškumo idėja buvo aktualizuojama interviu su mokyklų lietuvių mokomąja kalba bendruomenių nariais – ekspertais (t. y. mokytojais, administracijos nariais)³⁹. Lietuviškumas, lietuviybė konstruojami kaip pažeidžiami vietovėse, kur lietuviai sudaro mažumą, kaip saugotina vertybė, kurią reikia puoselėti ir skleisti. Interviu metu buvo pabrėžiama, kad mokykla atsižvelgia į tai, jog mokiniai ateina iš etninių, kalbine prasme skirtingų šeimų, kad kreipiamas dėmesys į kultūrinius skirtumus, tradicijas, siekiama mokiniams padėti adaptuotis. Tačiau tuo pačiu mokyklos lietuvių kalba retoriškai apibūdinamos kaip lietuvių kultūros ir kalbos salelės, kurios buria vietas lietuviams ir Lietuvai lojalius gyventojus. Pavyzdžiui, mokyklos lietuvių mokomąja kalba bendruomenės narė, kalbėdama apie lietuviškų švenčių organizavimą, pabrėžia takoskyrą etniniu pagrindu, pasitelkiami žodžiai „jie“, „mes“, „tie lenkai“:

(...) švenčiam, čia jau didelės tos šventės būna [lietuviškos šventės]. (...) Kviečiam, aišku, ateina mūsų vaikai, ateina, ateina svečių. Nu, nėra mūsų tiek daug. Bet tik lietuviai. Aišku, mes kažkaip norėtume, kad ir tie, ir tie lenkai, kurie, tapatintų save su Lietuvos valstybe, dalyvautų. Nes mes švenčiam valstybės, kurioje gyvenam, kuri yra mūsų tėvynė, šventę, ir turėtų taip būti. Bet, aišku, va ta takoskyra ryški ir šiuo metu jinai tikrai tikrai didėja. Tik didėja (lietuvė, moteris, vidurinioji karta, mokyklos darbuotoja, interviu lietuvių kalba).

Šioje citatoje matyti, kad informantė lietuviams apibūdina kaip mažumą regione skaičiaus prasme, o vietas lenkus kaip nesitapatinančius su Lietuvos valstybe. Lietuviškumas, lietuviybė siejama su tam tikru pažeidžiamumu savivaldybės ar regiono lygmeniu pabrėžiant neskaitlingumą, politinės galios neturėjimą. Mokykla lietuvių mokomąja kalba apibūdinama kaip centras, kuris organizuoja valstybines šventes, buria bendruomenę, kadangi į šias šventes

³⁹ Cituojant interviu su mokytojais ir mokyklų administracijos nariais, nebus nurodoma vietovė ar informanto pozicija mokykloje, siekiant išsaugoti informantų anonimiškumą.

kviečiami ir svečiai iš kitų mokyklų (lenkų, rusų mokomosiomis kalbomis), o tuo pačiu mokykla matoma kaip ugdanti lojalius Lietuvos piliečius:

Mes esame mm toks kaip kultūros centras, minime visas valstybines šventes, Lietuvos valstybines šventes, nes kartais apie jas ir pamirštam savivaldybėje, tai jau tradiciškai ir kovo vienuoliktą, ir vasario šešioliktą, tradiciškai tik tai mūsų yra Gedulo ir vilties diena birželio keturioliktoji, jau tradiciškai mes renkamės kapinėse kartu su tremtiniais ir tikrai kviečiame visus, nors, aišku, tų visų būna tokiose šventėse nelabai daug, bet (...) mūsų gimnazijos bendruomenė ir mokiniai, jų tėvai yra prie to pripratę ir iš tikro jiems yra smagu pasižiūrėti tai, ką daro mūsų vaikai, nes dažniausiai tai (...) salės būna pilnos ir suvažiuoja ir svečiai, ir kitų mokyklų, kitų rajonų mokyklų (lietuvė, moteris, vidurinioji karta, mokyklos darbuotoja, interviu lietuvių kalba).

K: (...) minėjot, kad krepšinio varžybas žiūrit su vaikais, tai už kurią komandą vaikai serga, kai vyksta tos žaidynės? I: Aišku už Lietuvos. (...) Čia yra šventa ir šiaip tai aišku jau labai seniai, pakankamai jau seniai, tai maždaug apie du tūkstančiai gal ketvirtį, gal treči metai, kai Lietuva laimėjo prieš amerikiečius, tai mūsų vaikai, nesvarbu, kokios tautybės, bet mūsų mokyklos vaikai pasiėmė trispalvę, į butelius prisipylė akmenukų, kad daugiau barškėtų, ir po varžybų žygiavo po visą miestą. Su trispalvėm šaukė, skandavo, kaifavo nuo pergalės, kad Lietuva laimėjo [juokiasi], ir grįžo nepašnekėdami, todėl kad na jiems yra vis tiek Lietuva (lietuvė, moteris, vidurinioji karta, mokyklos darbuotoja, interviu lietuvių kalba).

Kita vertus, informantai (mokytojai, administracijos nariai) iš mokyklų lietuvių mokomąja kalba bendruomenių lietuviškumą ir mokyklą valstybine mokomąja kalba vienareikšmiškai sieja su socialinio mobilumo galimybėmis. Šioje retorikoje etniškumas, lietuviškumas siejamas ir su tokiais socialinėmis-ekonominėmis kategorijomis kaip aukštesnis išsilavinimas. Pavyzdžiui, tėvai, parenkantys savo vaikams mokyklą lietuvių kalba, apibūdinami kaip sąmoningesni, orientuoti į vaikų ateitį, labiau išsilavinę, o mokiniai, pabaigę mokyklą lietuvių mokomąja kalba, – kaip turintys geresnes studijų galimybes. Interviu ar pokalbių metu buvo minimi atvejai, kuomet mokyklos visais įmanomais būdais siekia pritraukti mokinius į mokyklą viena ar kita mokomąja kalba, ir kai kuriais atvejais mokyklų lenkų mokomąja kalba nariai buvo kaltinami naudojantys ekonominius, socialinius spaudimo būdus siekiant, jog viena ar kita neapsisprendusi šeima vaiką leistų į šią mokyklą.

Tai pirmiausia aš manau, kad tai yra pačių tėvų sąmoningumas. Nes kalbantis ir su tėvais, kurie ištis, kurie yra labiau, kurie, kurie yra išsilavinę, kurie patys dėl kalbos, jie dažnai pabrėžia, kad, vat eidami kalbėtis jie atsiprašinėja, kad galbūt aš atsiprašau, kad aš čia ne, nelabai taisyklingai kalbu, tiesiog jie ištis sieja vaikų ateitį su Lietuva. Ir jie supranta, kad vaikas turi mokytis ir baigti gimnaziją, mokyklą lietuvių dėstomąja kalba. Antra, tie būtent daugiau mąstantys tėvai, kurie ištis galbūt ir pasirinkdami mokyklą vertina mokyklos pasiekimus, tai iš tiesų, iš tiesų, sakykim, lietuvių kalba dėstomų mokyklų, man atrodo, apskritai, lyginant su kitataučių mokyklų pasiekimais, jie yra geresni (lietuvė, moteris, vidurinioji karta, mokyklos darbuotoja, interviu lietuvių kalba).

(...) vaikai baigę lietuvišką mokyklą jie vis tiek yra daug, sakyčiau, stipresni ir toliau studijuojantiems yra lengviau, jie lengviau adaptuojasi, nes jiems tikrai tos lietuvių kalbos, jie na ir bendraujant ir galų gale per neformalųjį ugdymą, per įvairius renginius, per patį bendravimą

jie jau gauna tikrai pakankamai daug ir jie daug laisviau jaučiasi studijuojant, nes, pavyzdžiui, kartais baigia tautinių mažumų mokyklas, jiems nepakanka to, ką jie gauna, nes vis tiek jau kitoj grupėj yra ir iš tikro, tarkime, kad dėl kalbos baigę lietuvišką mokyklą mokiniai kažkur mestų studijas dėl to, kad jie lietuvių kalbos nemoka, tai turbūt tokio dalyko, kiek aš žinau, nėra buvę (...) (lietuvis, moteris, vidurinioji karta, mokyklos darbuotoja, interviu lietuvių kalba).

T. Leončiko 2005–2006 m. atliktas sociologinis tyrimas atskleidė, kad į mokyklas lietuvių mokomąja kalba vaikus leidžiantys tėvai šį pasirinkimą sieja su socialiniu mobilumu (Leončikas, 2007), tad akivaizdu, jog valstybinės kalbos kaip instrumento, būtino tolesnei karjerai, idėja yra būdinga tiek valstybės švietimo politikos planuotojams, tiek mokyklų bendruomenių nariams. Kita vertus, S. May teigimu, socialinis mobilumas nėra nulemiamas vien valstybinės kalbos kompetencijų (May, 2003). Tačiau šios nuostatos atskleidžia, kad socialinis mobilumas mokyklų lietuvių mokomąja kalba bendruomenėse pasitelkiamas kaip svarbus argumentas, siejantis šias mokyklas su geresniais mokymosi rezultatais, valstybinės kalbos žiniomis ir vaiko ateities planavimu. Šioje perspektyvoje vaiko gerovė, ateitis, tėvų toliaregiškumas siejamas su mokyklos lietuvių kalba pasirinkimu. Tuo pačiu mokykla apibūdinama kaip formuojanti lojalų ir sąmoningą Lietuvos pilietį.

Apibendrinant reikia paminėti, kad šioje perspektyvoje lietuvių kalba matoma kaip svarbiausias instrumentas siekiant sėkmingos karjeros. Mokyklos lietuvių kalba pasirinkimas tapatinamas su lojalumu valstybei ir socialinio mobilumo galimybėmis, o politinės tautos ribos dažnai siejamos su etnine dauguma ir priklausymas jai matomas kaip įmanomas išmokstant daugumos kalbą, asimiliuojantis. Mokyklos ne lietuvių mokomąja kalba pasirinkimas siejamas su žemesniais edukaciniais pasiekimais, nepakankamu sąmoningumu.⁴⁰ Sykiu tai yra etninės mažumos tam tikrose vietovėse jausena, kuomet lietuviškumas siejamas su tam tikru socialiniu pažeidžiamumu. Nors interviu metu buvo pabrėžiamas mokyklų bendruomenių bendradarbiavimas ir socialiniai ryšiai, tačiau taip pat buvo brėžiama skirtis tarp mokyklų lietuvių ir lenkų mokomosiomis kalbomis, kuriai konstruoti buvo pasitelkiami kultūriniai, etniniai ir socialiniai kriterijai.

„Mes esame lenkai Lietuvos piliečiai“: mokyklų lenkų mokomąja kalba atstovų perspektyva

Mokyklų lenkų mokomąja kalba bendruomenių nariai (mokytojai, administracijos nariai) šias mokyklas matydavo kaip svarbias lenkų etninės grupės nariams įgyjant išsilavinimą gimtąja kalba, kaip puoselėjančias lenkiškumą ir tradicijas:

Nu tai vat sako, kad mokomės kartu su vaikais, kad jau daug žinom, kad vaikai vat, atrodo, kalba teisingai ir mes taisyklingai bandom kalbėt [lenkų kalba]. Ir šventes čia jau kažkaip tai vat kitaip, jaučiasi, kai ateina į tas bendras šventes. Gali, galimybės yra išvykti į Lenkiją, dažnai, dažnokai atvažiuoja pas mus iš kitų mokyklų, pavyzdžiui, iš Lenkijos

⁴⁰ ŠMM pateikiami statistiniai duomenys rodo, kad Lietuvoje kai kurie mokinių pasiekimai mokyklose mažumos mokomąja kalba yra žemesni nei mokyklose lietuvių mokomąja kalba (Vaicekauskienė (pareng.), 2011). Šioje monografijoje analizuojamos informantų nuostatos ir teiginiai siekiant atskleisti, kaip konstruojama socialinė tikrovė, parodytant skirtingus požiūrius ir vertinimus.

mokyklų... svečiai atvažiuoja, vaikai, vat ir bendrauja, ir tada jau jaučiasi geriau. O kad, kad tą gimtąją kalbą reikia žinot, man atrodo, kiekvienas žmogus jau supranta, ane, išsilavinęs būtent. Kad vis dėlto jeigu jau turi tą tokią tautybę, nu tai niekur čia nepabėgsi ir atsisakyt to negalima paprasčiausiai (moteris, lenkė, vidurinioji karta, mokyklos darbuotoja, interviu vyko lietuvių kalba).

Mokyklos lenkų mokomąja kalba pasirinkimas apibūdinamas kaip nulemtas tėvų vizijos apie vaikų ateitį ir etninę savijautą. Pabrėžiama, kad mokyklose lietuvių mokomąja kalba lenkų kilmės vaikai asimiliuotusi, prarastų savo etniškumą (lenkiškumą). Kalbėdami apie mokyklos lenkų mokomąja kalba pasirinkimo priežastis informantai pabrėždavo, kad tėvams svarbu, jog vaikai ugdytusi gimtąja kalba ir gimtojoje kultūroje. Tuo pačiu keletu kalbų (lenkų, lietuvių, rusų ir kitų) žinios matomos kaip suteikiančios abiturientams platesnes karjeros galimybes, ypač turint galvoje tai, jog mokyklų lenkų mokomąja kalba abiturientai turi galimybę stoti į Lenkijos aukštąsias mokyklas:

K: jūs vis minėjot pačią pradžią, kad į kurią mokyklą arba į kurią klasę veda, priklauso nuo to, kokią tėvai mato... I: Taip, ateitį to vaiko, taip... (...). E, suprantat, jeigu vat, nu aš taip manau, kad jeigu vaikas baigia mokyklą gimtąja kalba, jeigu yra tokia galimybė, aš pabrėžiu, yra tokia galimybė sudaryta, tėvas gali pasirinkti. Tai būtent to, ar jisai nori matyti tą vaiką būtent su vat tom vertybėm, šeimos vertybėm, kultūros, tradicijos, kad jos liktų vaiko ateityje. Taip sakyčiau. Nes kai vaikai eina į lietuvių mokyklą, po to būna problemų, kad jie bendrauja lietuvių kalba, jau ir kasdien (...) (moteris, lenkė, vidurinioji karta, mokyklos darbuotoja, interviu lietuvių kalba).

Tačiau tuo pačiu būdavo pabrėžiama, kad mokyklose svarbu suteikti kokybiškas lietuvių kalbos žinias, kadangi jos būtinos siekiant karjeros Lietuvoje, gerų valstybinės kalbos žinių savo vaikams pageidauja mokinių tėvai. Tad nuostata, kad mokyklose mažumos mokomąja kalba suteikiamos valstybinės kalbos žinios yra prastesnės, buvo kvestionuojama. Informantai pabrėždavo, kad ugdymo procese ugdomas lojalus Lietuvos valstybei lenkų kultūros ir bendruomenės narys. Etniškumas, lenkų etninės kultūros puoselėjimas nėra matomas kaip esantis prieštaroje su lojalumu Lietuvos valstybei:

(...) Aš gi sakiau, (...) moksleiviai nori gyventi čia, Lietuvoj, jie yra Lietuvos piliečiai, skiriasi tuo, kaip jaučia save lenku. Aš lenkas irgi, ir mano jausmas toks, kad aš esu lenkas, bet aš lenkas ne Lenkijos lenkas, aš lenkas Lietuvos. Ir aš kalbu lenkiškai, bet aš esu Lietuvos pilietis. Vat, ir dauguma taip. Nu ne dauguma, man atrodo, tai visi galvoja taip (...) (vyras, lenkas, mokyklos darbuotojas, interviu vyko lietuvių kalba).

(...) mokom visko, taigi ir lietuviškos šventės, ir valstybinės šventės čia gi, ir žino vaikai, ir dalyvauja, taigi ir miesto renginiai vyksta, ir lanko būrelius ten kultūros centre, ir išvažiuoja į konkursus, ir olimpiadas, visur, moka, žino, naudoja, niekaip nepasakysi. Nes, mes kaip ir mokytojai, nu, mes norim duot kuo daugiau vaikams (moteris, lenkė, vidurinioji karta, mokyklos darbuotoja, interviu vyko lietuvių kalba).

Valstybinės (lietuvių) kalbos svarba sėkmingai integracijai Lietuvos visuomenėje buvo pripažįstama absoliučios daugumos informantų. Tyrime dalyvavusių mokyklų etninės mažumos mokomąja kalba atstovai (mokyklų vadovai, administracijos nariai) teigė, kad, suprasdami

valstybinės kalbos svarbą ir atsižvelgdami į mokinių tėvų pageidavimus, jie stiprino lietuvių kalbos mokymą mokyklose etninės mažumos kalba dar iki 2011 m. Švietimo įstatymo pakeitimų. Manytume, kad tai skatino ir konkurencija su mokyklomis lietuvių mokomąja kalba dėl mokinių pritraukimo į mokyklas.

(...) nu [mokyklos administracijos] politika tokia buvo, kad gyvenam vis tiek Lietuvoj, ir moksleivis baigs ten NN [mokyklos pavadinimas], taip manau, kad nesvarbu, rusišką mokyklą baigs, ar lenkišką, gyvenant Lietuvoj vis tiek manau, kad ši kalba, jis yra pilietis ir turi mokėti [lietuvių kalbą] labai gerai. Aišku, mes kaip gyvenom tais laikais [sovietmečiu], išvis lietuvių kalbos nu mažai buvo mokykloje, ten rusų kalba daugiau buvo ir va (vyras, lenkas, mokyklos lenkų mokomąja kalba bendruomenės narys, mokyklos darbuotojas).

(...) Man labai, vat labai įdomu vat girdėt tokių posakių, kad turi sunkumų mūsų vaikai. Neturi. Tikrai neturi. Pirmiausiai kad lietuvių kalba tikrai ruošinama labai, mm, atsakingai, aš taip jau pasakyčiau, parinkčiau tokį žodį. Nes tikrai dirbama su, nes tai yra valstybinė kalba ir labai daug dėmesio skiriama gramatikai būtent. Ir mūsų vaikai išeina, vat būtent tie motyvuoti, kurie nori įstoti į aukštąsias, o mes žinom, kad yra mokinių ir visur tų stiprių ir tų stipresnių, ane (...) (moteris, lenkė, vidurinioji karta, mokyklos darbuotoja, interviu vyko lietuvių kalba).

2011 m. priimtos Švietimo įstatymo pataisos, kurios padidino lietuvių kalbos valandų skaičių ir suvienodino baigiamąjį lietuvių kalbos valstybinį egzaminą, didelės dalies informantų buvo siejamos su socialiniu neteisingumu. Mokyklų lenkų mokomąja kalba administracijos nariai, mokytojai dažniausiai šias pataisas siejo su valstybės asimiliacine politika mažumų atžvilgiu ir kai kuriais atvejais interpretavo tai kaip siekį padaryti Lietuvos visuomenę etniškai homogenišką. Šios pataisos buvo kritikuojamos dėl techninių detalių (trumpo pereinamojo periodo, per kurį pedagogams ir mokiniams būtų sudėtinga prisitaikyti prie naujų sąlygų). Šios nuostatos atskleidžia tam tikrą etninės mažumos grupės pažeidžiamumo jauseną ir vyraujančią nuomonę, kad mažumos nėra pakankamai įtraukiamos į joms svarbių sprendimų priėmimą.

E, mes laikėm valstybinį egzaminą. O dabar laikysim, vaikai laikys, vienodą egzaminą su lietuviškom mokyklom. Tai yra mūsų mokiniams yra tik viena problema, kad tas eskalavimas būtent buvo pagrįstas tuo, kad įvesta per greitai. Jeigu jau galvojam apie tokį suvienodinimą, tai visų normalių žmonių, ir mano, aš, man atrodo, kad reikia, kad tie vaikai turėtų laiko apsiprasti ir pasiruošti. Tai yra normalu. Tai pradėdam tada sakyt apie tai, kad nors nu, vat vaikai, pirmokai, kurie ateina, pranešama, kad jie laikys suvienodintą lietuvių kalbos egzaminą. Ir jie ruošiasi, eina ta linkme, ir tada jokių problemų nėra. Jie turi laiko. Dabar jie sužinojo labai vėlai (...) (lenkė, moteris, vidurinioji karta, mokyklos darbuotoja, interviu vyko lietuvių kalba).

Apibendrinant galima teigti, kad šiuose interviu atsiskleidžia platesnė, daugiau socialinių ir kultūrinių grupių vienijanti pilietiškumo samprata, t. y. lojalumas valstybei ar buvimas politinės bendruomenės nariu neribojamas etniškumo (lietuviškumo). Etninis lenkas, rusas matomas kaip lojalus Lietuvos pilietis ir lojalumas nesiejamas su mokyklos gimtąja ar valstybine kalba baigimu. Mokyklos lenkų mokomąja kalba vertinamos kaip suteikiančios kokybiškas lietuvių kalbos žinias ir ugdančios lenkus, kurie jaučiasi Lietuvos piliečiais. Mokyklos lenkų mokomąja kalba priešpriešinamos mokykloms lietuvių mokomąja

kalba pabrėžiant tai, kad pastarosiose vaikai asimiliuojasi, praranda savo etninę tapatybę, gimtosios kalbos turtingumą.

Mokykla rusų mokomąja kalba: neapibrėžtumas

Mokyklos rusų mokomąja kalba patiria didelį nuosmukį mokinių skaičiaus prasme. Eišiškėse tyrimo metu klasės rusų mokomąja kalba nepritraukė pakankamai mokinių ir nebuvo suformuotos. Švenčionių mieste vidurinė mokykla rusų kalba buvo perorganizuojama į progimnaziją lietuvių mokomąja kalba. Šalčininkuose vis dar veikė erdvi mokykla rusų mokomąja kalba, tačiau čia besimokančių vaikų skaičius buvo kelis kartus mažesnis nei mokyklose lietuvių ar lenkų mokomosiomis kalbomis (žr. 2 lentelę). Mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenės nariai (mokytojai, administracijos nariai) interviu metu mokyklą matė kaip patrauklią mokiniams iš etninių rusų ar etniškai mišrių šeimų, kaip instituciją, kuri pritraukia vaikus, kurie nepasirinko mokyklos lenkų ar lietuvių mokomąja kalba:

Nu, žinote, ne, ko gero, taip dabar yra, čia paskutiniai metai taip yra, taip dauguma aš, lenkai į lenkišką mokyklą, lietuvių šeimos į lietuvišką mokyklą, o jau rusiškos šeimos, nedaug, neskaitlinga aišku, arba kur maišytos yra šeimos, tai atiduoda į mūsų, mūsų mokyklą, taip, į rusų mokyklą. Taigi taip ir gyvenam (rusas, vyras, vidurinioji karta, mokyklos darbuotojas, interviu vyko lietuvių kalba).

Šiame interviu informantas mokyklos pasirinkimą sieja su mokomąja kalba ir etniškumu, o ne su mokymo kokybe ar kitais socialiniais, ekonominiais mokyklos privalumais. Tad net ir šiuo atveju etniškumas, kalba tampa pagrindiniais numanomais mokyklos pasirinkimo kriterijais.

8.4. Mokyklos lenkų, lietuvių ar rusų mokomąja kalba pasirinkimo individualios priežastys

Šiame skyrelyje⁴¹ analizuojami interviu su informantais, kurių vaikai lanko mokyklą lietuvių ar mažumos mokomąja kalba vienoje iš vietovių, kuriose buvo atliekamas tyrimas. Taip pat kalbinti keletas vyresniųjų klasių mokinių. Aptarsime, kaip kokybiniame tyrime dalyvavę informantai interpretavo, kodėl vaikams parinko mokyklą valstybine ar mažumos mokomąja kalba ir ar / kaip šios pasirinkimo priežastys sąveikauja su mokyklos darbuotojų ankstesniame poskyryje aptartais požiūriais.

Teigsime, kad individualus pasirinkimas yra veikiamas platesnio konteksto, tokio kaip valstybės vykdoma švietimo politika, Lenkijos Respublikos politika, regione vykstantys politiniai, socialiniai procesai. Kita vertus, duomenys atskleidžia, kad individai yra aktyvūs veikėjai, kurie savaip interpretuoja valstybės ar regiono lygmeniu vykstančius procesus, ir dažnai savo pasirinkimams suteikia kitokį turinį, nei kad tikėtusi švietimo politikos planuotojai ir įgyvendintojai. Teigsime, kad kokybinio tyrimo duomenys rodo, jog informantų mokyklos pasirinkimuose kaip pagrindinės priežastys akcentuojamas gimtosios

⁴¹ Žr. taip pat Šliavaitė, 2015a.

kalbos kriterijus, kuris siejamas su etninės tapatybės formavimu / išlaikymu, ir socialinio mobilumo galimybės. Tačiau mokyklų skirtingomis ugdymo kalbomis bendruomenės įvairiai interpretavo kalbos, etniškumo ir socialinio mobilumo sąsajas. Skirtingos informantų perspektyvos išryškėjo tose vietovėse, kuriose etniniai lietuviai sudarė gyventojų daugumą (Švenčionys), ir tose, kur dominuojanti gyventojų grupė buvo ne lietuviai.

Etninės tapatybės / etniškumo ir gimtosios kalbos svarba

Šiame poskyryje teigsime, kad daliai informantų gimtoji kalba buvo svarbiausias ar vienas iš svarbiausių elementų / kriterijų, leidžiantis tapatintis ir būti tapatinamam su tam tikra etnine grupe. Tad šie informantai mokyklos gimtąja kalba pasirinkimą sieja su etninio identiteto išlaikymu (palyginimui žr. Merkys et al., 2006; Leončikas, 2007). Lietuvių kilmės informantams mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimas buvo matomas kaip savaiminis sprendimas. Kalbos kaip gimtosios aspektas buvo aktualizuojamas mokyklose mažumų mokomosiomis kalbomis, kas atskleidžia tam tikrą pažeidžiamumo jausmą, siekį apginti savo pasirinkimą.

Mokyklų ne lietuvių mokomąja kalba (daugiausia lenkų) bendruomenių nariai (tėvai, pilnamečiai mokiniai) akcentavo, kad mokyklos gimtąja kalba pasirinkimui svarbi jų etninė priklausomybė. Mokykla matoma kaip institucija, kurioje vaikas formuojamas kaip savo etninės bendruomenės narys, žinantis tradicijas, kalbą. Etniškai mišrių šeimų atveju mokykla buvo matoma kaip suformuojanti vaikus vienos ar kitos tautybės vaikais, todėl šiais atvejais mokyklos parinkimas apibūdinamas kaip strateginis sprendimas, kai kuriais atvejais net keliantis konfliktus etniškai mišriose šeimose. Galimybė mokytis gimtąja kalba buvo pabrėžiama kaip svarbi vaiko raidai ir ugdymui, taip pat užtikrinanti šeimos dalyvavimą ugdymo procese. Šiais atvejais mokykla matoma kaip turinti atitikti šeimos kalbinį, kultūrinį kontekstą, kad vaikui būtų lengviau adaptuotis, o tuo pačiu tėvai galėtų sėkmingai atlikti savo funkcijas:

Svarbu [kas lankytų mokyklą gimtąja kalba], nes aš dabar leisčiau į lietuvišką mokyklą, aš beveik jiem negalėčiau daug kuo padėti, nes man sunkiau būtų spręsti ten matematiką, ten kažkokią, ar istoriją, aš pati ten bumbum, o va taip nu lietuvių kalba tai yra pamoka, nu tai padedu, bet lenkiškai tai yra lenkiškai, nu, leisti į lietuvių mokyklą, tai reikia ir bendrauti su vaiku lietuviškai. Va, aš taip suprantu, nes jeigu į lietuvišką leidi, namie lenkiškai bendrauji, nu tai jis pats painiojasi, sunkiau, vai, vaikui jau bus sunkiau (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Akcentuojama etninių mažumų teisė mokytis gimtąja kalba ir išlaikyti etniškumą, etninę kultūrą. Interviu metu kaip neigiamas valstybės politikos pavyzdys pateikiamas sovietmetis ir sovietmečiu vykdyta rusifikacija, kuomet regione didelis procentas lenkų vaikus leido į mokyklas rusų mokomąja kalba (žr. Kalnius, 1998). Pabrėžiama, kad sovietmečiu daugelis tėvų leido vaikus į mokyklas rusų mokomąja kalba, manydami, jog tai pagelbės tolesniame profesiniame gyvenime ir studijose, tačiau informantai tai vertino skeptiškai. 2011 m. Švietimo įstatymo pataisos, kuriomis didinamas lietuvių kalbos valandų skaičius mokyklose mažumų mokomąja kalba, kai kurių informantų lyginamos su sovietmečiu vykdyta rusifikacijos politika:

Nežinau, kadangi irgi visur kalbėjo, kad mokant rusų kalbą – visur. Kad bus galima įstoti, kad vėliau bus lengviau. Nežinau, vat dabar aš matau, kad tas pats vyksta, tą patį kalba ir apie

lietuvišką mokyklą. Eikite į lietuvišką, žinosite, lengviau įstosite (...). O aš su tuo nesutinku, kadangi kalba – tai turtas (...) (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Eišiškės, interviu vyko rusų kalba).

Lenkų tautybės informantai Šalčininkuose, Pabradėje, Eišiškėse mokyklos lenkų kalba pasirinkimą tiesiogiai siejo su savo etnine tapatybe. Šiems informantams mokykla yra svarbi institucija, kurioje vaikas turi galimybę mokytis gimtąja kalba, sužinoti apie savo etninės grupės istoriją, kultūrą. Kita vertus, akivaizdu, kad mokyklos mokomoji kalba ir mokinių etninė tapatybė gali būti nesusijusios, kadangi mokyklose mokosi vaikai iš skirtingų etnine ir kalbine prasme šeimų, taip pat jog tapatinimasis su etnine grupe nemokant jos kalbos nebuvo išimtiniai atvejai.

Tam tikri skirtumai atsiskleidė vietovėse, kur gyventojų daugumą sudarė ne lietuvių tautybės gyventojai, ir vietovėse, kur daugumą sudarė lietuviai. Pavyzdžiui, vienoje iš vietovių, kur buvo atliekamas tyrimas, po mokyklų reorganizacijos liks ugdymo įstaigos lietuvių mokomąja kalba. Interviu su lenkų tautybės informantais šioje vietovėje taip pat atskleidė tam tikrus skirtumus: kai kurie mokyklą lietuvių mokomąja kalba lankančių lenkų tautybės vaikų tėvai kvestionavo tiesioginį ryšį tarp etninės tapatybės ir mokyklos mokomosios kalbos. Šiuo atveju etniškumas paliekamas privačiai erdvei (šeimai, bendravimui su giminėmis), o mokyklos lietuvių mokomąja kalba lankymas siejamas su platesne integracija.

Kita vertus, etniškumo ir gimtosios kalbos sąsajos bei svarba buvo pabrėžiama kalbant apie mažumos neigiamas patirtis mokykloje lietuvių mokomąja kalba. Vidurinėsios kartos rusų tautybės informantė ir jos šeima jau kelinta karta gyvena Švenčionių rajone. Informantė lietuvių kalbą išmoko studijų Vilniuje metu, kuomet buvo priversta vartoti lietuvių kalbą socialinėse situacijose ir siekiant išsilavinimo. Informantė save ir savo šeimą įvardija kaip etninius rusus, tačiau vyresniąją dukrą leido į mokyklą lietuvių mokomąja kalba, kadangi norėjo, kad ji gerai mokėtų lietuvių kalbą. Informantės teigimu, etniškumas (rusiškumas) buvo tarsi jos dukros stigma lietuvakalbėje aplinkoje, todėl jaunesnę dukrą moteris leido į mokyklą, kurioje nedominuoja lietuviška aplinka:

(...) vat kai aš atsimenu, kai vyresnė dukra, buvo šiek tiek, kad tu vat rusė, tu nesupranti, kol jie [dukra] nepradėjo kalbėti normaliai. Nes kai, nu, iki trečios klasės tai ji kalbėjo taip: rusiškai – lietuviškai – rusiškai – lietuviškai. Nu, sunku, čia suprantamas dalykas. Ir vat ten, kur buvo vaikai iš jau iš tokios normalios lietuvių šeimos, kur jau tik lietuviškai, tai buvo vat, kad tu nemokša, tu tokia, tu anokia, bet paskui, kai paaugo, kai susiprotėjo, dingo, visa dabar, ir dabar puikiai bendrauja, jokių tokių vat, nu, nėra jau tokių konfliktų, nėra tokių principų, kad „ai, mes tave nepaimsim“. Nu, buvo taip, kad tu ne mūsų rato ir taip toliau (...) (moteris, rusė, vidurinioji karta, Švenčionys, interviu vyko lietuvių kalba).

Manytume, kad ši situacija, žvelgiant iš daugiakultūriškumo švietimo srityje teorijų perspektyvos (Gibson, 1984, kt.), atskleidžia tam tikrą institucijos (mokyklos lietuvių mokomąja kalba) nesugebėjimą užtikrinti, jog etninė, kalbinė, socialinė klasės / sluoksnio įvairovė mokyklos bendruomenėje būtų priimama ir toleruojama. Sykiu šis interviu atskleidžia informantės jauseną, kad etninė tapatybė (rusiškumas) ją daro pažeidžiamą ir *kitokią* Lietuvos visuomenėje: informantė savo etniškumą apibūdina kaip socialinę stigmą Lietuvos visuomenėje. Mokslinėje literatūroje keliamas klausimas dėl mokyklų lietuvių mokomąja kalba pasirengimo integruoti mokinius iš kalbiškai, etniškai mišrių šeimų atsisakant etnocentriškumo ir siekiant, kad mokiniai iš etniškai skirtingų šeimų atrastų savo vietą

mokyklos bendruomenėje, o mokymo programos integruotų skirtingų etninių, socialinių grupių patirtis ir vizijas (Tamošiūnas, 2001; Sugėnienė, 2003; Reingardė, Vasiliauskaitė ir Erentaitė, 2010, kt.). Manytume, kad šie klausimai išlieka aktualūs ir iki šiol nėra išspręsti. Apibendrinant galima akcentuoti, kad akivaizdu, jog didelei daliai informantų mokyklos kaip ugdymo institucijos pasirinkimas buvo glaudžiai susijęs su jų etnine tapatybe, priklausymo tam tikrai etninei ar kalbinei bendruomenei jausena. Kita vertus, etniškumas ir kalba nebūtinai turi būti susiję (May, 2003), todėl dalis informantų mokyklos pasirinkimo nesiejo su gimtosios kalbos kriterijumi arba etniškumas nebuvo matomas kaip susijęs su gimtąja kalba. Šiais atvejais gimtoji kalba paliekama privačiai erdvei. Pastebėta, kad Švenčionių mieste, kur gyventojų daugumą sudaro etniniai lietuviai, gimtosios kalbos kaip pagrindinio mokyklos pasirinkimo kriterijaus svarba dažnai buvo kvestionuojama.

Socialinio mobilumo strategija

Socialinio mobilumo galimybės – svarbus argumentas mokyklų lietuvių ir lenkų kalbomis bendruomenių nariams, t. y. tiek mokyklų lietuvių, tiek lenkų mokomąja kalba bendruomenių nariai socialinį mobilumą ir socialinę įtrauktį įvardindavo kaip vieną svarbiausių priežasčių, lėmusių mokyklos pasirinkimą (palyginimui žr. Merkys et al., 2006; Leončikas, 2007). Tačiau socialinio mobilumo ir įtraukties turinys buvo suvokiamas skirtingai: mokyklų lietuvių kalba bendruomenių nariai akcentavo socialinio mobilumo ir integracijos strategiją nacionaliniu lygmeniu, o mokyklų lenkų mokomąja kalba nariai pabrėžia karjeros galimybes tiek Lietuvoje, tiek už Lietuvos ribų, socialinę integraciją – kaip galimybę adekvačiai jaustis gyvenamojoje vietovėje.

Socialinio mobilumo platesnėje visuomenėje ir lietuvių kalbos kaip priemonės jam pasiekti svarba buvo pabrėžiama mokyklų lietuvių mokomosiomis kalbomis bendruomenių narių. Ne lietuvių kilmės informantai mokyklos lietuvių kalba pasirinkimą visų pirma siejo su valstybinės kalbos svarba tolesnei profesinei karjerai, kuri buvo siejama su Lietuva:

Tai vat, o taip gavosi, kodėl vaiką, nu vaikai dėl to, kad iš, nuo vaikystės mes lietuviškai, Lietuvoj gyvenam ir norim, kad vaikai kažką gi, ne visi gi išvažiuotų iš Lietuvos, o kažkas gi tai liks. O tai sakau gi, tėvai mano pensininkai, o kas gi tada mokės tas pensijas, jeigu mokėtojų tų nebus žinokit, nu tai vat nusprendėm ir, kaip tai nebuvo, netgi nebuvo tų problemų, ir mes ir daržely gi ir lietuvių grupėj, ir į mokyklą, tai čia jau nebuvo netgi klausimo, Lietuvoj gyventi, taip, o ką daryt (moteris, turinti lenkišką „šakną“, tačiau save įvardijo lietuve, vidurinioji karta, Švenčionys, interviu vyko lietuvių kalba).

Pavyzdžiui, kaip aš galiu jum dabar pateikti, aš turiu draugę, na, jie tarpusavyje šneka šeimoje rusų kalba. Taip, rusų, ten galbūt lenkų, bet jos sūnus lanko lietuvių darželį, ir jinai tiktai leis į lietuvių mokyklą, pasakė, ne, Lietuvoje gyvena, reikia lankyt lietuvių mokyklą, darželį, nes jo gyvenimas vis tiek Lietuvoje (moteris, lietuvis, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Skirtingos etninės priklausomybės informantai mokyklos pasirinkimą lietuvių mokomąja kalba siejo su geresnėmis / lygiavertėmis galimybėmis įsitvirtinti Lietuvos visuomenėje. T. Leončiko teigimu, kiekybinis tyrimas, vykdytas 2005–2006 m., atskleidė, kad mokyklos lietuvių kalba pasirinkimas yra susijęs su socialinio mobilumo strategija ir asimiliacinėmis

nuostatomis (Leončikas, 2007: 115). Kokybinio tyrimo Pietryčių Lietuvoje metu mokyklą lietuvių mokomąja kalba pasirinkę informantai teigėdavo, kad mokyklose lenkų ar rusų mokomąja kalba valstybinė kalba nėra mokoma reikiamu lygiu: pabrėžiamas išliekantis akcentas, gramatinių klaidų gausa ir tai buvo vertinama neigiamai. Šios nuostatos atskleidžia, kad kalbėjimas lietuvių kalba su tam tikru akcentu, atskleidžiančiu etninę tapatybę, yra suvokiamas kaip tam tikra stigma, kuris gali būti kliūtis siekiant socialinio mobilumo (žr. taip pat Beresnevičiūtė, 2005a).

Tačiau mokyklų lenkų mokomąja kalba bendruomenių nariai (tėvai, šias mokyklas baigę mokiniai) mokyklos ne valstybine kalba pasirinkimo nesiejo su prastesnėmis socialinio mobilumo galimybėmis. Priešingai, pabrėžiamas kokybiškas lietuvių kalbos mokymas šiose mokyklose. Teigiama, kad mokykloje mažumos kalba išmokstamos kelios vietos kalbos ir valstybinė kalba, o tuo pačiu dėl Lenkijos Respublikos vykdomos stipendijų politikos atsiveria studijų galimybės Lenkijoje. Tad šios mokyklos baigimas, ją pasirinkusiųjų akimis, ne sumažina, o padidina tolesnes studijų, karjeros galimybes, t. y. įgalina socialinį mobilumą:

(...) Bet man tas netrukdė, kad aš lankiau lenkų mokyklą. Aš kažkaip išmokau ir lenkų mokykloje tą lietuvių kalbą. [...] Aš mokiausi lenkų mokykloje, mano vaikai dabar lanko lenkų darželį, t. y. dukra darželį, sūnus mokyklą. Aš esu lenkė ir kodėl aš turėčiau savo vaikus atiduoti į lietuvių mokyklą. Aš pagal save sprendžiu, kad vaikai išmoks tą lietuvių kalbą. Aš žinau, kad labai svarbu mokėti lietuvių kalbą. Čia yra valstybinė kalba. Aš nematau problemos, nes mokyklose yra aukštas lietuvių kalbos lygis ir vaikai kalbą tikrai išmoks (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkai, interviu vyko lietuvių kalba).

Tyrimo metu užrašytas ne vienas pasakojimas, kuomet informantai, baigę mokyklą lenkų mokomąja kalba, sėkmingai išmoko lietuvių kalbą kituose kontekstuose, studijų metu ir sėkmingai siekė profesinės karjeros. Pavyzdžiui, vidurinėsios kartos informantė Eišiškėse pasakoja, kad ji pati ir jos vaikai baigė mokyklą lenkų mokomąja kalba, tačiau vaikai sėkmingai įstojo į aukštąsias mokyklas Vilniuje ir studijavo lietuvių kalbą, o jų profesinė karjera klostosi sėkmingai. Informantė savo šeimą įvardijo lenkais ir teigia, kad gimtoji kalba yra turtas. Šiuo atveju studijos aukštojoje mokykloje lietuvių kalba pagelbėjo integruotis į platesnę visuomenę tuo pačiu išlaikant etninę tapatybę.

Viena iš priežasčių, kurią skirtingų tautybių informantai minėjo kaip svarbią ir padariusią įtaką jų sprendimui leisti vaiką į mokyklą lenkų mokomąja kalba, buvo ta, kad, informantų teigimu, lenkų kalba yra dominuojanti vietos / regiono žmonių bendravime ir todėl buvo manoma, kad gyvenant šiame krašte reikėtų gerai mokėti lenkų kalbą. Informantė įvardija save lietuve, o savo vyrą lenku, abu kilę iš Varėnos rajono. Jau daugiau kaip dešimtmetį pora gyvena Šalčininkų rajone. Pašnekovė pabrėžia, kad ji moka kalbėti lietuviškai, lenkiškai, rusiškai ir įvardija tai kaip privalumą. Pora augina du vaikus, kurie abu lanko mokyklą lenkų mokomąja kalba. Pašnekovei svarbu, kad jos vaikai gebėtų laisvai bendrauti vietos žmonių kalbomis, t. y. lenkų, rusų, lietuvių. Informantė pabrėžia, kad vaikai, baigę mokyklą lenkų mokomąja kalba, gerai išlaiko lietuvių kalbos egzaminus ir įstoja į Lietuvos universitetus. Tad šiuo atveju siekiama ir prisitaikyti prie vietos konteksto, kuriame lietuviai sudaro mažumą, ir galvojama apie tolesnių studijų galimybę Lietuvoje:

Čia gyvendama Eišiškėse, aš supratau, kad, pavyzdžiui, jeigu vaikus aš leisiu į lietuvių kalbą, ar nepadarysiu tokią klaidą, kad mano vaikai nemokės bendrauti rusiškai, lenkiškai, o ta

lietuvių kalba tikrai liks, ir, tuo atveju aš, mes tiesiog su vyru pasikalbėjom, nes jisai irgi baigė lietuvių mokyklą, ir lenkiškai jisai visiškai nemokėjo bendrauti. Ir jisai čia gyvendamas tik išmoko tą lenkų kalbą (moteris, lietuvė, vidurinioji karta, Eišiškės, interviu vyko lietuvių kalba).

Tyrimo metu išryškėjo požiūris, kad mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimas siejamas su tolesnėmis studijomis Lietuvoje ir integracija į platesnę visuomenę, o mokyklos lenkų mokomąja kalba baigimas – su sėkmingesne integracija į vietos bendruomenę. Kai kurie informantai mokyklos lenkų mokomąja kalba pasirinkimą siejo su sėkmingesne karjera vietovėse, kur etninę daugumą sudaro lenkų tautybės gyventojai. Buvo teigiama, kad baigus mokyklą lenkų mokomąja kalba formuojasi tam tikri socialiniai ryšiai, įgyjamas palankesnis vietos valdžios atstovų požiūris, kuris palengvina įsidarbinimo galimybes. Todėl socialinio mobilumo ir socialinės integracijos sąvokos įgyja skirtingą turinį, priklausomai nuo individų ateities planų studijuoti Lietuvoje ar Lenkijoje, įsitvirtinti regione ar išvykti į kitas vietas.

Mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių nariai nesiejo šio pasirinkimo su socialinio mobilumo strategija. Rusų kalba buvo matoma kaip buvusi svarbi profesinei sėkmei sovietmečiu, tačiau netekusi šio statuso nepriklausomoje Lietuvoje. G. Hogan-Brun ir M. Ramonienės teigimu, 2002 m. tyrimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje atskleidė, kad lietuvių ir rusų kilmės respondentai labiau linkę rinktis mokyklą lietuvių mokomąja kalba, o lenkų kilmės respondentai – lenkų arba lietuvių (Hogan-Brun, Ramonienė, 2005: 434). Kaip teigia šie mokslininkai, lietuvių ir lenkų kilmės respondentai labiau akcentavo mokymosi gimtąja kalba argumentą renkantis mokyklą, o rusų kilmės – pragmatiškus interesus, susietus su galimybe įstoti į geresnį universitetą (Hogan-Brun, Ramonienė, 2005: 434).

Švietimo sistema yra svarbi sritis, sritis, konstruojanti piliečių identitetą, pilietiškumą, lojalumą valstybei. Kokybinio tyrimo Pietryčių Lietuvoje duomenys atskleidžia konstruojamas skirtis tarp mokyklų bendruomenių lietuvių ir mažumų (daugiausia lenkų) mokomosiomis kalbomis, tačiau šios skirtys interviu metu visų pirma buvo grindžiamos pasitelkiant etninius kriterijus, t. y. mokyklos siejamos su etniškumu, etninės tapatybės išsaugojimu, numanomu lojalumu ar neloyalumu Lietuvai. Mokymosi kokybės klausimai daugiausia akcentuojami kalbant apie valstybinės kalbos mokymo kokybę. Mokyklos mažumos ar valstybine mokomąja kalba yra konkurentai pritraukiant vaikus ir tuo pačiu siekiant išlikti. Šioje kovoje etniškumas pasitelkiamas kaip tam tikras įrankis / argumentas konstruojant mokyklos misiją ir pritraukiant būsimus ugdymo proceso dalyvius (plg., pvz., Cohen, 1969, 1981 cituota iš Eriksen 2010 [1994]: 53–54; Podagelytė, 2014). Tačiau socialiniai veikėjai skirtingai mato socialinio mobilumo, kalbos ir etniškumo sąsajas bei savitai interpretuoja ir strategiškai prisitaiko prie valstybės švietimo politikos. Individualūs pasirinkimai atskleidžia, kad socialinio mobilumo sampratos ir kryptys (studijos Lietuvoje ar Lenkijoje) skiriasi priklausomai nuo valstybių (Lietuvos, Lenkijos) vykdomos politikos, individualių socio-ekonominių galimybių. Socialinė integracija / įtrauktis individualiuose pasakojimuose taip pat suvokiama kaip nebūtinai susijusi su lietuvių kalbos kompetencija arba nebūtinai vykstanti / siektina Lietuvos visuomenėje. Tokiu būdu Lietuvos valstybės švietimo politika, kuri grindžiama nuostatomis, jog lietuvių kalba yra svarbiausias individo socialinio mobilumo garantas, neatliepia individualių pasirinkimų ir strategijų įvairovės.

9. ETNINIŲ GRUPIŲ SAVANORIŠKOS ORGANIZACIJOS PIETRYČIŲ LIETUVOJE: KULTŪRINĖS, EKONOMINĖS IR POLITINĖS DIMENSIJOS

Monika Frėjutė-Rakauskienė

9.1. Pagrindinių vartojamų sąvokų ir taikytų teorinių prieigų aptarimas

Dažnai kyla diskusijų, kaip apibrėžti pilietines organizacijas, kurias iš jų galima įvardyti nevyriausybinėmis, kiek jos yra nepriklausomos finansiškai nuo valstybės institucijų, kurios iš jų skatina pilietinės visuomenės vystymąsi, o kurios – ne (pvz., plačiau žr. Fennema, 2004; Žiliukaitė, 2006; Pilietiškumas ir pilietinė visuomenė, 2012 etc.). Pilietinės organizacijos įvairiose studijose yra vadinamos skirtingai: savanoriškomis, nevyriausybinėmis, visuomeninėmis, ne pelno siekiančiomis, bendruomeninėmis, socialinėmis; čia vartosime savanoriškų organizacijų sąvoką, vartojamą studijoje „Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis“ (Žiliukaitė, Ramonaitė, Nevinskaitė, Beresnevičiūtė, Vinogradnaitė, 2006). Savanoriškos organizacijos sąvoka apima platų spektrą tokių organizacijų, kaip visuomeninės organizacijos ir asociacijos, paramos ir labdaros fondai, taip pat politinės partijos ir organizacijos, religinės bendruomenės, kurios gali būti apibrėžtos tokiais bendrais bruožais, kaip „laisva valia įkurtos, remiasi savanoriška naryste, nepriklausomos nuo valdžios, ne pelno organizacijos“ (Žiliukaitė, 2006: 21). Meindert Fennema pilietines organizacijas taip pat apibrėžia kaip nepriklausomas ir savanoriškas narystės jose požiūriu ir dviem dimensijomis (savanoriškumo ir organizacijos nepriklausomumo lygiu) matuoja, ar socialinė organizacija yra pilietinės visuomenės dalis (Fennema, 2004: 431). Pavyzdžiui, mokslininkas teigia, kad Olandijoje yra etninių organizacijų, neretai finansuojamų valstybės, kas nedera su pilietinės visuomenės apibrėžimu, visgi, manoma, šios organizacijos turi pozityvią įtaką pilietinių bendruomenių vystymuisi (Fennema, 2004: 432–433). Organizacijų skaičius, mokslininko nuomone, yra toks pats svarbus, kaip ir aktyvūs organizacijos nariai bei dalyvavimo joje mastai, kadangi kuo didesnis organizacijų pasirinkimas, tuo piliečiai yra labiau nepriklausomi dalyvavimo organizacijos veikloje arba išstojimo iš jos sprendime (Fennema, 2004: 433).

Kita vertus, sociologai, tyrinėjantys pilietinę visuomenę, įvairias piliečių (taip pat ir etninių grupių) organizacijas Lietuvoje⁴², teigia, kad pats savanoriškų organizacijų egzistavimo faktas ir skaičius, taip pat jų dinamika tik iš dalies nusako pilietinės visuomenės vystymąsi, bet nelemia pilietinės visuomenės kokybės (Howard, 2002: 52 iš Beresnevičiūtė, 2006: 43;

⁴² Reikia paminėti, kad tyrimų apie savanoriškų, pilietinių organizacijų vaidmenį mobilizuojant etnines mažumas ir konstruojant jų kolektyvinį identitetą Pietryčių Lietuvoje nėra daug, kadangi dažniausiai tyrinėjama lenkų etninės grupės politinio dalyvavimo patirtis (politinių institucijų vertinimas, dalyvavimas rinkimuose etc.). Pavyzdžiui, studija apie Lietuvos lenkų etninės grupės tautinį ir politinį identitetą (Kazėnas et al., 2014: 154) arba straipsnis apie Vilniaus rajono gyventojų rinkėjų elgesį ir balsavimo ypatumus (Ubarevičienė et al., 2015).

Potashenko, 2010). Tyrimais atskleista, kad žmonių įtraukimas į savanorišką veiklą nemažai priklauso nuo savanoriškų organizacijų aktyvistų ir bendruomenių lyderių mobilizacinių pastangų (Žiliukaitė, 2006: 41). Teigiama, kad organizacijų veiklos poveikis pilietinei visuomenei Lietuvoje yra silpnas, jos gana uždaros, komunikacija gana ribota, kviečiama į renginius neformaliais telefonų skambučiais, o paramos šaltiniais veiklai vis labiau tampa gyventojų parama, taip pat pastebima ir didėjanti priklausomybė nuo valdžios institucijų (Beresnevičiūtė, 2006).

Šioje monografijos dalyje, rašant apie savanoriškas etninių grupių organizacijas, etniškumas yra suprantamas kaip veiksnys pilietinei (etninių grupių ir jų atstovų) saviorganizacijai, o etninių organizacijų susikūrimo motyvai ir iš dalies įtaka etninių grupių identiteto konstravimui yra aptariami kultūrinės, ekonominės ir politinės dimensijų rėmuose. Pabrėžiamas etninių grupių savanoriškų organizacijų lyderių vaidmuo mobilizuojant etninę bendruomenę. Pavyzdžiui, Yuval-Davis (2006) vartoja dvi sąvokas kalbėdama apie įvairių socialinių identitetų (rasinio, etninio, lyties etc.) konstravimą – „priklausymas“ (angl. *belonging*) ir „priklausymo politika“ (angl. *politics of belonging*), siejamus su emociniu prisirišimu ir specifiniais politiniais planais, siekiančiais sukurti, sukonstruoti priklausymą tam tikrais būdais tam tikruose kolektyvuose arba bendruomenėse (Yuval-Davis, 2006: 197). Pasak mokslininkės, priklausymo politika yra nulemta politinių veikėjų, kurie konstruoja bendruomenes bei jos ribas ir tuo pačiu metu naudoja ideologijas ir planus, kuriais siekia populiarinti savo pačių galios pozicijas tiek bendruomenės viduje, tiek išorėje (Yuval-Davis, 2006: 205). Tokie priklausymo bendruomenei veiksniai, kaip kalba, kultūra ir kartais religija yra atviresni savanoriškumui, labiau asimiliuojantys, identifikuojantis su tam tikra bendruomene, bendruomeniškumu (Yuval-Davis, 2006: 209). Mokslininkas R. Brubaker (2004) savo studijoje „Ethnicity without groups“ kalba apie etnopolitinius verslininkus (angl. *ethnic entrepreneurs*) ir etninius aktyvistus (angl. *ethnic activists*), kurie mobilizuoja etnines grupes bendrai veiklai, tačiau dažnai šis terminas yra siejamas ir su etninės ekonomikos sąvoka (Pecoud, 2010).

Etninės organizacijos, remiantis olandų mokslininku, apibrėžiamos kaip ne pelno siekiančios ir turinčios formalią valdymo struktūrą, kurių misija – teikti paslaugas arba tam tikrus veiklos produktus, orientuotus į tam tikrą etninę grupę ar bendruomenę (pavyzdžiui, etniniai sporto klubai) (Fennema, 2004: 440). Pavyzdžiui, tyrinėjant imigrantų etninių bendruomenių organizacijas Niujorke pastebėta, kad šios organizacijos gali būti siejamos su tam tikromis „socialinio kapitalo“ formomis (resursų valdyme, turimomis žiniomis, teikiamomis paslaugomis ir informacija) ir yra svarbios imigrantų socialinių, politinių bei ekonominių ryšių kūrimui, taip pat tampa kanalais palaikant ryšius tarp etninių bendruomenių ir jų kilmės šalių (Cordeo-Guzman, 2005: 906–907).

Tyrinėjant skirtingas etnines ir religines grupes pabrėžiami etninių grupių kultūriniai (tam tikrų tradicijų, papročių, įpročių, manierų, gyvenimo būdo etc.) ypatumai, kurių paveldimumas ir tęstinumas, susijęs su etninės grupės susitelkimu, jos išlikimu. Kita vertus, autorė atsižvelgia į kultūrinio determinizmo teorijų kritiką ir pastabas apie kultūros homogeniškumą, jos nuolatinį kismą ir vystymąsi (Branco, 2007: 420). Pavyzdžiui, F. Barthas teigė, kad etniškumas yra labiau socialinių negu kultūrinių procesų išraiška ir socialinė grupių organizacija gali būti susikūrusi kultūrinių skirtumų pagrindu, o pati kultūra šiuo atveju yra sukurta žmogaus ir yra harmoningai išsisknijusi tiek socialiniuose (išreiškiama tokiose kolektyvinėse reprezentacijose, kaip kalba, simboliai, ritualai, institucijos etc.), tiek ir materialiniuose dalykuose (Barth 1989: 123 cituota

iš Alund, 1999: 110). Taip pat ir etninės pilietinės asociacijos, manoma, yra kuriamos laikantis etniškumo ribų, o etninių grupių pilietinė bendruomenė yra formuojama ir socialinio pasitikėjimo lygis šiose grupėse yra veikiamas kolektyvinės atminties turinio (Fennema, Tillie, 2001: 35–36). M. Fennema taip pat sako, kad nebūna etninės bendruomenės be etninės kultūros bei tam tikro jos narių tarpusavio pasitikėjimo, suvokiamo „mes“ jausmo ir lojalumo bendruomenei raiškos formų, ir kartu suaktualina etninės žiniasklaidos vaidmenį, kadangi ji padeda sukurti viešąją etninių grupių nuomonę, suteikiančia teisę etniniams lyderiams kalbėti etninės bendruomenės vardu, kas sustiprina tiek horizontalius, tiek vertikalius ryšius etninės bendruomenės viduje, o neturint savo žiniasklaidos priemonių tokia etninė bendruomenė vadinama silpna ir fragmentuota (Fennema, 2004: 439). Pavyzdžiui, pastebėta, kad imigrantų organizacijas nuo kitų socialines paslaugas teikiančių organizacijų skiria atvirai šių organizacijų deklaruojama misija savo veikloje, praktikoje ir suteikiamose paslaugose įtraukti kultūrinius komponentus ir etninio identiteto aspektus (Cordeo-Guzman, 2005: 894). Neretai etninių agentūrų nariai dažniausiai patys yra tam tikros etninės grupės atstovai, kurie savo veikla skatina ir didina tam tikros etninės grupės sąmoningumą ir žinias, siejamas su jų bendruomenės kultūra (Jenkins, 1981 cituota iš Holley, 2003: 40). Išskiriami ir etninių bendruomenių organizacijų įtraukiami kultūriniai elementai: religija, kalba, sportas, menai ir laisvalaikio veiklos, kurie tenkina etninių bendruomenių kolektyvinius poreikius ir stiprina socialinius ryšius etninių bendruomenių viduje (Karlis, 2015: 244). Sakoma, kad pirmi du etninių bendruomenių asociacijų tipai, susiję su religija ir kalba, yra kultūrinių normų ir tradicijų, atsivežtų iš etninės tėvynės, atspindys; su menu ir laisvalaikio siejamos veiklos taip pat kildinamos iš etninės kultūros (etniniai šokiai etc.), tačiau šios veiklos gali būti ir dominuojančios kultūros atspindys; sportas ir su juo susijusios veiklos yra globalios kultūros atspindys, tačiau kai kurios sporto šakos (pavyzdžiui, ledo rutulys) gali būti siejamos su tam tikros šalies (pavyzdžiui, Kanados) tradicijomis (Karlis, 2015: 246).

Pasak V. Beresnevičiūtės, tyrinėjusios etninių grupių socialinės integracijos dimensijas šiuolaikinėje visuomenėje, nevyriausybinis sektorius Lietuvoje yra ganėtinai monoetnis: „didžiausia santykinė nelietuvių dalis (58,3 proc.) jaučia nesiskiriantys savo tautybe būtent šiame sektoriuje“ (Beresnevičiūtė, 2005b: 83), o tai skatina intensyvesnę bendravimą etninių mažumų grupių viduje nei su kitomis (įskaitant ir daugumos) etninėmis grupėmis, t. y. socialinių uždarumą (Beresnevičiūtė, 2005b: 89). V. Beresnevičiūtės tyrimas taip pat patvirtina „šiek tiek ryškesnį etninių mažumų polinkį į kultūrinius interesus, susijusius su etninės tapatybės išsaugojimu ir puoselėjimu (labdaros, religinės organizacijos)“ (Beresnevičiūtė, 2005b: 87).

Neretai dalyvavimas savanoriškose organizacijose yra taip pat sąlygotas prieigos prie įvairių ekonominių resursų (vietos, šalies ir savo istorinės tėvynės lygmeniu). Manoma, kad etninės grupės elgesys neretai yra motyvuotas materialinės ir ekonominės gėrovės siekiu, tiesiog etninių grupių lyderiai grupės mobilizacijos procesuose pasitelkia tokius svarbius etniniam tapatumui išteklius, kaip kalba, religija, kultūra etc. (Hale, 2008: 52). Taigi, etniškumas neretai suprantamas kaip etninių grupių turimas socialinis kapitalas, ištekliai, kuriais siekiama ne tik etninių grupių socialinės, bet ir ekonominės gėrovės tikslų (žr. plačiau Li, 2004: 176). Kita vertus, manoma, kad pačios etninės organizacijos yra nepajėgios mobilizuoti didelius kiekius finansinių resursų, tačiau kai kuriais atvejais surenkamos pakankamos pinigų sumos organizacijos veikloms vykdyti iš savo organizacijos narių arba klientų (Fennema, Tillie, 1999: 714).

Trečiasis sektorius (nevyriausybines organizacijos) yra matomas ir kaip vienas iš būdų etninėms grupėms, bendruomenėms gauti politinio dalyvavimo prieigą ir tokiu būdu formuoti politinę dienotvarkę, atliepančią jų ypatingus poreikius; šiam tikslui pasiekti savanoriškos organizacijos dalyvauja socialiniame, kultūriniame, ekonominiame ir politiniame gyvenime (Chaney, Fevre, 2001: 137–138). Tokios savanoriškos organizacijos turi daug geresnę prieigą prie vietos valdžios (savivaldybės) negu pavieniai individai. Etninės grupės, kurios turi daugiau savanoriškų organizacijų, yra pajėgios pasiekti vietos valdžios struktūras daug lengviau, o tai palapsniui didina jų pasitikėjimą politinėmis institucijomis (Lelieveldt, 2000 cituota iš Fennema, Tillie, 2001: 35). Taigi, sukuriama teigiamas ryšys tarp etninių mažumų savanoriškų organizacijų tinklų stiprumo ir jų politinio dalyvavimo, stiprinant solidarumą bendruomenėse ir jų pasitikėjimą politinėmis partijomis (Fennema, Tillie, 2001; Heelsum, 2002). Kita vertus, manoma (van Deth, 1997: 9), kad piliečių interesų pažeidimas nėra pakankamas kolektyvinės organizacijos veiksnys. Kalbėdamas apie pilietinį ir politinį dalyvavimą politologas Janas W. van Dethas sako, kad teiginys, jog išitraukimas į savanoriškų organizacijų veiklą yra susijęs su dalyvavimu politinėje veikloje, yra pagrįstas nuomone, kad, kai piliečių interesai yra pažeidžiami, jie ieško galimybių keisti tokią padėtį ir, suformavę interesų grupę, gina savo interesus. Tačiau jis atkreipia dėmesį į faktą, kad tam tikrais laikotarpiais, kai tam tikrų visuomenės grupių interesai buvo pažeidžiami, nebuvo užfiksuotas didesnis skaičius asociacijų, ginančių šių grupių interesus, todėl daro išvadą, kad ši nuomonė nepasitvirtina (van Deth, 1997: 9).

M. Fennema išskiria du etninių organizacijų tipus: susaistančios (angl. *bonding* (Putnam, 2000 cituota iš Fennema, 2004: 441), kurių nariai ir dalyviai yra tik šios etninės organizacijos nariai, ir sujungiančios (angl. *bridging*), kurių nariai ir dalyviai yra daugiau nei vienos etninės organizacijos nariai (Fennema, 2004: 441). Sujungiančios organizacijos sąlygoja glaudumą etninės bendruomenės viduje, o susaistančios organizacijos – jos susiskaldymą (Fennema, 2004: 442). Beje, sujungiančios organizacijos, skirtingai nei susaistančios, turi teigiamos įtakos etninių grupių politinio dalyvavimo mastui (Paxton, 2002 cituota iš Fennema, 2004: 442).

Taip pat, tyrinėjant etnines imigrantų organizacijas Niujorke, atskleista, kad šios padeda reprezentuoti ir artikuliuoti bendruomenės poreikius politikoje (politinių iniciatyvų iškėlime bei įgyvendinime) savivaldybės lygiu (Cordeo-Guzman, 2005: 895). Neretai manoma, kad ne pelno siekiančios organizacijos turėtų būti apolitiškos arba nedalyvauti politikoje, tačiau tokių organizacijų misija, manoma, savaime yra politinio pobūdžio, kadangi siekia palengvinti bendruomenės vystymąsi, o etninio politinio solidarumo ugdymas yra organizacijų teikiamų paslaugų nuostatų sudedamoji dalis, turinti ideologinio akstino pritraukiant ir išlaikant narystę, tampanti kritiniu įrankiu bendruomenei įgalinti ir vieta būsimiems bendruomenės lyderiams ugdyti (Chung, 2005: 912).

Taigi, kituose skyriuose bus analizuojamos etninių grupių savanoriškos organizacijos Pietryčių Lietuvoje, atsižvelgiant į kultūrinės (kalba, istorija, etninė kultūra (dainos, šokiai, liaudies dirbiniai etc.), ekonomines (organizacijų finansavimas, ryšiai ir bendradarbiavimas su kitomis organizacijomis ir institucijomis įvairiais mastais ir lygiais) ir politines (organizacijų ryšiai ir sąsajos su politinėmis partijomis) susikūrimo ir jų vykdomos veiklos dimensijas, kurios galimai turi įtakos etninių grupių kolektyvinio identiteto turiniui.

9.2. Etninių grupių savanoriškų organizacijų pobūdis ir tyrimo atrankos kriterijai

Tiek Šalčininkų, tiek Švenčionių rajone aktyviai veikia už kultūrą atsakingos savivaldybės organizacijos – kultūros namai arba kultūros centrai. Pavyzdžiui, Šalčininkų rajono savivaldybės kultūros centre veikia 14 struktūrinių padalinių (taip pat centrų, laisvalaikio salių, 1 muziejus ir dvaro sodybos rūmai), esančių šiai savivaldybei priklausančiuose miestuose ir miesteliuose⁴³. Švenčionių rajono savivaldybėje veikia trijų miestų (Švenčionių, Švenčionėlių ir Pabradės) kultūros centrai bei Švenčionių miesto kultūros centro 4 filialai⁴⁴. Daugelis organizacijų (ansamblių (estradinių ir folklorinių), liaudies ir populiarus šokių kolektyvų) yra pavaldžios tų miestų, kur vyko tyrimas, kultūros centrums, kurie savo ruožtu pavaldūs savivaldybei, o apklaustieji kolektyvų, meno vadovai yra įdarbinti miestų kultūros centruose. Taigi, tyrime⁴⁵ buvo apklaustos ne tik tos organizacijos, kurios yra nepriklausomos nuo valstybės (savivaldybės) finansavimo. Kita vertus, kai kurių organizacijų, nepavaldžių savivaldybei, lyderiai arba atstovai teigė kartais besikreipiantys į savivaldybę su planuojamos veiklos projektais bei jų sąmatomis ir neretai gaunantys finansavimą.

Tyrime pastebėta, kad Šalčininkų rajone aktyviau veikia kultūros centrums priklausančios lenkų savanoriškos organizacijos. Pavyzdžiui, Šalčininkų kultūros centre dominuoja lenkų kultūros organizacijos – prie centro įsikūrę lenkų kultūros kolektyvai (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba). Tirtos savanoriškos lenkų organizacijos apima ir įvairius vaikų šokių ir dainų kolektyvus, įsikūrusius mokyklose lenkų dėstomąja kalba. Taip pat Šalčininkų rajono savivaldybėje yra įvairių savanoriškų etninių grupių organizacijų (turinčių nevyriausybinį organizacijų statusą, daugiausia asociacijų), bendruomenių (daugiausia lenkų, taip pat pavienės baltarusių ir rusų), vykdančių įvairią veiklą. Čia veikia ir lenkų jaunimo savanoriškos organizacijos. Taip pat šiame rajone yra etninių savanoriškų organizacijų, užsiimančių sporto veikla (t. y. sporto klubai), tačiau su jomis daugeliu atveju susisiekti nepavyko – interviu buvo paimtas iš sporto mokyklos atstovo, taip pat iš vienos sporto draugijos vadovo. Švenčionių rajone ir jame esančiuose tirtuose miestuose (išskyrus Pabradę) lenkų etninė grupė nedominuoja, o savanoriškų lenkams atstovaujančių organizacijų arba bendruomenių Švenčionyse nėra, skirtingai nuo sentikių ir stačiatikių religinių bendruomenių, baltarusių ir rusų savanoriškų organizacijų, bendruomenių, taip pat ir vaikų liaudies kultūros būrelio, įsikūrusio mokykloje. Aktyvesnė lenkų organizacijų veikla Švenčionių rajone yra vykdoma Pabradėje. Taip pat buvo apklausti vienos didžiausių lenkų savanoriškų organizacijų, Lietuvos lenkų sąjungos⁴⁶, skyrių Šalčininkų ir Švenčionių rajonuose atstovai⁴⁷. Organizacijų,

⁴³ Šalčininkų rajono savivaldybės kultūros centro puslapis, žr. Padaliniai, Meno kolektyvai, <http://www.salcininkaikultura.lt/lt/kulturos-centras/filialai>, [žiūrėta 2016 10 04].

⁴⁴ Plačiau žr. Švenčionių rajono savivaldybės interneto puslapyje, http://www.svencionys.lt/lit/Kulturos_centrai_ir_ju_filialai/3021, [žiūrėta 2016 10 04].

⁴⁵ Žr. taip pat Frėjutė-Rakauskienė, 2015a, b.

⁴⁶ Lietuvos lenkų sąjunga (Związek Polaków na Litwie): <http://zpl.lt/>, [žiūrėta 2016 07 11].

⁴⁷ Apie pagrindines lenkų organizacijas taip pat rašė Lenkijos mokslininkai (pvz., Barwiński, Leśniewska, 2014; Leśniewska, 2013).

susikūrusių etniniu pagrindu prie Švenčionių kultūros centro, nėra, skirtingai nei Šalčininkuose. Toks organizacijų nebuvimas aiškinamas poreikio nebuvimu, kadangi Švenčionys, nors įvairiautis miestas, vadinamas lietuvišku miestu, o kitų tautybių žmonės, manoma, yra visiškai integravęsi į lietuvių kultūrą. Kita vertus, pačių kolektyvų, veikiančių Švenčionių miesto kultūros centre, sudėtis yra etniškai mišri (vyras, lietuvis, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba). Pabradės miesto „išskirtinumą“ apibūdina ne tik didesnė lenkų etninės grupės mobilizacija, skirtingai nei kituose Švenčionių rajono miestuose, bet ir miesto bendruomenės (iniciatyvinės grupės) bandymai atsiskirti nuo Švenčionių rajono ir įsteigti atskirą Pabradės savivaldybę. Pavyzdžiui, ilgametis Pabradės savivaldybės steigimo iniciatyvinės grupės narys, lietuvis, ilgai gyvenęs šiame mieste, sako, kad Pabradės gyventojų noras atsiskirti yra išreikštas nepriklausomai nuo jų etniškumo, bet pagrįstas ekonominiu veiksniu (vyras, lietuvis, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba). Į iniciatyvinės grupės pastangas nebuvo atsižvelgta ir savivaldybė taip ir nebuvo įkurta, pateikiant tiek etniškumu grįstus, tiek ekonominius, tiek teisinius argumentus. Pasak informanto, buvo teigiama, kad savivaldybė bus maža ir ekonomiškai nepajėgi, savivaldybę steigti neužteko gyventojų skaičiaus, atsižvelgiant į 2009 m. priimtus teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo papildymus⁴⁸, taip pat nenoras kurti savivaldybę buvo sąlygotas baime, kad atsiras dar viena „lenkiška“ (panašiai kaip Šalčininkų rajono) savivaldybė (vyras, lietuvis, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba). Patys pabradiškiai, sakoma, grindžia tokį norą ekonominiais argumentais, kadangi Pabradėje veikia tarptautinio kapitalo gamykla „Intersurgical“⁴⁹, gaminanti medicininę įrangą, įdarbinusi daugelį tiek Pabradės, tiek aplinkinių miestų ir miestelių gyventojų. Tad žiūrint ekonominiu požiūriu Pabradė įneša labai didelę dalį į Švenčionių rajono savivaldybės biudžetą, iš kurio, manoma, nėra atitinkamai skiriama Pabradės gyventojų ir miestelio gerovei (vyras, lietuvis, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Daugelis baltarusių, rusų ir lenkų organizacijų, bendruomenių Šalčininkų ir Švenčionių rajonuose susikūrė atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Lenkijos mokslininkai, rašę apie lenkų padėtį ir institucijas Lietuvoje, taip pat pabrėžia, kad daugelis jų Lietuvoje susikūrė po Sovietų Sąjungos žlugimo ir Lietuvos nepriklausomybės atgavimo (Barwiński, Leśniewska, 2014: 35). Baltarusių organizacijų susikūrimo paskata, pasak jų lyderių, – iškilusi siena tarp Lietuvos ir Baltarusijos, todėl viena pagrindinių ūkinių bendruomenių arba jų lyderių verslo veiklų yra vizų į Baltarusiją išdavimas tiems, kurie „pasiliko už sienos“ ir nori aplankyti savo gimtąjį (moteris, baltarusė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba; vyras, baltarusis, vyresnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko rusų kalba). Rusų bendruomenė Švenčionių rajone, informanto teigimu, taip pat buvo įkurta Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kai kūrėsi labai daug įvairių tautinių bendruomenių organizacijų, kurios kreipdavosi į savo kilmės valstybės ambasadą gauti finansavimą bendruomenės reikmėms. Rusų bendrija Švenčionių raj. taip pat norėjo būti pastebėta Rusijos Federacijos ambasadoms (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba). Šiuo metu organizacijoje aktyviai veikia mokytojai, tačiau dėl

⁴⁸ Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo 7, 13 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2009 m. kovo 26 d., Nr. XI-206, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.2B506D8AF441>, [žiūrėta 2016 07 11].

⁴⁹ Plačiau žr.: <http://www.intersurgical.lt/>, [žiūrėta 2016 07 11].

mokyklų rusų kalba sujungimo su mokyklomis, kur ugdymas vyksta lenkų kalba, Švenčionyse rusų bendruomenės veikla aprimo ir persikėlė į Pabradę, kur mokyklose dar surenkamos klasės, kuriose ugdymas vyksta rusų kalba (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba). Kita rusų organizacija, susikūrusi Šalčininkų rajone, yra karo veteranų organizacija. Ji priklauso respublikinei organizacijai, kuri keleri metai yra tarptautinės karo veteranų organizacijos, vienijančios Sovietų Sąjungos buvusių respublikų organizacijas, sudėtyje. Sentikių ir stačiatikių religinės bendruomenės Švenčionių rajone susikūrė paskatintos rūpesčio išlikusiai maldos namais bei tikinčiųjų sutelkimu (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba; moteris, rusė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Tyrinėjant pastebėta, kad lenkų savanoriškos organizacijos aktyviau veikia tuose miestuose, kur skaičiumi dominuoja šios grupės nariai (ypač Šalčininkuose ir Eišiškėse), o baltarusiams ir rusams šis veiksnys įtakos neturi, nes jų organizacijos negausios abiejų tyrinėtų rajonų miestuose; kaip rodo tyrimas, šios etninės grupės vangiau, palyginus su lenkais, mobilizuojasi.

Atsižvelgiant į aptartą savanoriškų organizacijų situaciją tiriamame regione, buvo atlikti 39 pusiau struktūruoti kokybiniai interviu su etninių grupių (baltarusių, lenkų, lietuvių ir rusų) savanoriškų organizacijų Pietryčių Lietuvos tirtuose miestuose (Šalčininkuose, Eišiškėse, Švenčionyse, Švenčionėliuose, Pabradėje ir Turgeliuose) vadovais ir atstovais (neretai esančiais ir politinėse partijose (Lietuvos lenkų rinkimų akcija (LLRA), Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP), Lietuvos liaudies partija (LLP)), bendruomenių lyderiais ir nariais, taip pat ir su kitų organizacijų (pavyzdžiui, skautų, sporto, kultūros) atstovais, pilnamečiais moksleiviais, sporto ir muzikos mokyklų, darželio direktoriais bei įvairių sričių ekspertais (regioninių laikraščių redaktoriais, kai kurių savivaldybių ir seniūnijų švietimo, kultūros, sporto skyrių bei centrų vadovais). Eišiškėse buvo atlikti 11 interviu, iš kurių 3 interviu su ekspertais, Šalčininkuose buvo atlikti 14 interviu, iš kurių 2 su ekspertais, Švenčionyse buvo atlikti 7 interviu, iš jų 1 ekspertinis, taip pat buvo atlikti 4 interviu Pabradėje, iš jų 1 ekspertinis, Turgeliuose buvo atlikti 2 interviu, o Švenčionėliuose buvo atliktas 1 interviu. Savanoriškų organizacijų lyderių ir atstovų buvo klausama apie savanoriškų organizacijų vykdomą veiklą, organizacijos tikslus, pagrindinius finansavimo šaltinius, dalyvaujančiųjų organizacijoje apibūdinimo, apie tikslingą auditoriją, į kurią nukreipta organizacijos veikla, bendradarbiavimą su kitomis savanoriškomis organizacijomis, valstybinėmis institucijomis, įvairius turimus ryšius Lietuvoje arba užsienio šalyse, istorinės tėvynės vaidmenį organizacijų veikloje, požiūrį į etninių partijų reikšmę bei svarbą ir vykdomą Lietuvoje etninių mažumų politiką.

Dauguma interviu buvo atlikti rusų kalba. Informantų atranka šiuo atveju vyko derinant tikslingą atranką (organizacijų lyderių) ir „sniego gniūžtės“ principą (informantų prašant parekomenduoti labiausiai matomų, aktyviai veikiančių organizacijų atstovų kontaktų). Atsižvelgiant į tai, kad pasirinktų organizacijų skaičius, ypač baltarusių ir rusų, tirtuose miestuose nėra didelis, šiame straipsnyje anonimiškumo sumetimais neįvardijami tikslūs jų pavadinimai. Interviu atlikti informanto pasiūlytoje vietoje, dažniausiai jam priimtinoje aplinkoje (t. y. darbo vietoje, įstaigoje, įvairių organizacijų patalpose, kavinėse). Buvo apklausiami skirtingo amžiaus organizacijų lyderiai ir atstovai, ir vyrai, ir moterys⁵⁰.

⁵⁰ Apie tyrimo metodologiją taip pat skaityti 2 monografijos dalyje.

9.3. Etninių grupių mobilizacija: dalyvavimas savanoriškose organizacijose ir jų renginiuose

Daugelio apklaustųjų organizacijų narių (ypač aktyvių), o neretai ir dalyvaujančiųjų organizacijų renginiuose bei kitose vykdomose veiklose skaičius nėra gausus. Pavyzdžiui, baltarusių bendruomenių tiek Švenčionių, tiek Šalčininkų rajone nariai, teigiama, dalyvauja įvairiuose kultūriniuose renginiuose ir Lietuvoje, ir Baltarusijoje. Šalčininkų rajono baltarusiai turi savo ansamblių, kuris koncertuoja įvairiuose miestuose (pavyzdžiui, Dieveniškėse, Jašiūnuose, Klaipėdoje, Visagine, Vilniuje), bendruomenė priima delegacijas, atvykstančias iš Baltarusijos (pavyzdžiui, iš Gardino, Slanimo) (vyras, baltarusis, vyresnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko rusų kalba). Kita vertus, pripažįstama, kad daugelis baltarusių organizuojamų renginių yra labiau uždari nei vieši (baltarusių poetų, rašytojų, istorinių asmenybių (pavyzdžiui, Konstantino Kalinausko) jubiliejai, religinės šventės, Naujųjų metų sutikimas, bendruomenės narių gimtadieniai), o didesni renginiai (pavyzdžiui, baltarusių dainos šventė ir Joninės (balt. *Ivana Kupala*), konferencijos, suvažiavimai) dažniausiai orientuoti į visos Lietuvos baltarusių sąjungos narius (moteris, baltarusė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Nors baltarusių, gyvenančių abiejuose tiriamuose rajonuose, nemažas skaičius, iš dalies dėl migracijos, asimiliacijos ir identiteto krizės poveikio tiek miesto baltarusių bendruomenės, tiek savanoriškos organizacijos narių gerokai sumažėjo:

(...) Daugumas pereina į pusę, sakykim, lietuvių pusę (...) dabar daugiau jaunimo mokosi, daugiau lietuvių kalbos. Pagrindė mūsų baltarusių vaikai (...) pereina į lietuvių mokyklą. Ne lenkų, į lietuvių (...) (vyras, baltarusis, vyresnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko rusų kalba).

(...) na kai kurie jau ir lietuviais save laiko. Prašau, tai jau [juokiasi] nieko nepadarysi, kiti laikai atėjo (...) Apskritai pas mus aktyvių narių apie 80 žmonių. O ne aktyvių, kurie gimė Baltarusijoje, bet laiko save lenkais, tai kažkur tai 450 žmonių ribose čia, Lietuvoje, Švenčionių rajone yra. Ir kurie, kurie kilę iš Baltarusijos, ir jų palikuonys (moteris, baltarusė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Ši faktą patvirtina ir nesėkmingas bandymas įkurti baltarusių sekmadieninę mokyklą Švenčionių rajone – tai nesulaukė palaikymo ir susidomėjimo bendruomenėje (moteris, baltarusė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba). Užsimenama, kad ir pačios baltarusių organizacijos yra susiskaldžiusios tarpusavyje:

(...) Žinote, yra keletas tų organizacijų tipų. Taip... vienos organizacijos, reiškia, kurios prieš ten visų valdžią Baltarusijos Respublikoje. (...) Mes nesikišame į jų politiką, nesikišame į jų reikalus (...), pas mus toks reikalas štai, palaikyti baltarusių kultūrą tam tikrame lygyje (vyras, baltarusis, vyresnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko rusų kalba).

Rusų bendruomenių arba organizacijų (taip pat ir religinių), kaip ir baltarusių narių, palyginus su lenkų savanoriškomis organizacijomis, Šalčininkų ir Švenčionių rajonuose nėra daug. Taip pat nėra daug aktyvių žmonių, pasigendama jaunimo, organizacijų veikloje daugiausia

dalyvauja vyresni žmonės. Tokių teiginių iliustruoja ir rusų pasaulietinių savanoriškų organizacijų veiklos orientacija į Antrojo pasaulinio karo veteranus, kadangi organizacijos savo veikla siekia palengvinti jų buitį, spręsti iškilusius socialinius klausimus, minėti karo pabaigą gegužės 9 dieną. Kita vertus, kita žmonių grupė, į kurią nukreipta organizacijų veikla, – jaunimas. Siekiama palaikyti dar išlikusias negausias rusų kalba ir jos mokinius mokyklose, taip pat supažindinti vaikus su rusų kultūra, sentikių ir stačiatikių religinėmis apeigomis. Pavyzdžiui, Pabradės mokykloje Švenčionių raj. rusų organizacija organizuoja koncertą, skirtą gegužės 9 d. paminėti, kur, pasak informanto, susirenka pilna salė žiūrovų, į renginį ateina ir karo veteranai, ir moksleivių tėvai, taip pat ten organizuojamos kalėdinės šventės, pasikviečiamas ansamblis iš Visagino. Šalčininkų rajono karo veteranų organizacija rūpinasi senyvo amžiaus Antrojo pasaulinio karo veteranais, kuriamas muziejus, kuriame norima saugoti surinktą archyvinę medžiagą apie kare žuvusius Šalčininkų rajono gyventojus, kuri yra orientuota į jaunąją kartą. Švenčionių rajono rusų organizacijoje dažniausiai aktyviai veikia mokytojai, tačiau dėl mokyklų rusų kalba sumažėjimo ir sujungimo su mokyklomis, kur ugdymas vyksta lenkų kalba, šios organizacijos, taip pat ir visos rusų bendruomenės veikla nėra aktyvi. Aktyviau veikiama Pabradės mokyklos klasėse, kur mokoma rusų kalba; surinktos organizacijos lėšos skiriamos šioms klasėms remontuoti, kanceliariinėms prekėms pirkti, išleistuvėms, rugsėjo 1 dienai skirtų renginių organizavimui, siekiama mokinius, besimokančius šiose klasėse, supažindinti su Rusijos Federacija vežant į ekskursijas „Aukšiniu Rusijos žiedu“ (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba). Švenčionių rajono mokykloje rusų liaudies tradicijų būrelyje mokoma liaudies dainų, tradicijų, ruošiamasi rusų kalbos olimpiadoms, rengiami spektakliai, organizuojamos įvairios ekskursijos, važiuojama į naujametinius spektaklius Vilniuje, švenčiamos religinės sentikių, stačiatikių šventės (Kalėdos, Velykos). Teigiama, kad vaikų, besimokančių rusų kalba, nuolat mažėja, taip pat ir valandų, skiriamų šiam būreliui, skaičius (moteris, rusė, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Sentikių ir stačiatikių religinės organizacijos telkia religinę bendruomenę ir rūpinasi maldos namais. Pavyzdžiui, sentikių religinės bendruomenės atstovas Švenčionių rajone teigia, kad jų bendruomenė gana didelė, taip pat yra suburta sentikių taryba. Nors bendruomenėje dominuoja vyresnio amžiaus žmonės, tačiau teigiama, kad ir jauni žmonės vis daugiau pradeda dalyvauti religinės bendruomenės veikloje, pamaldose:

(...) kaip būdavo anksčiau, tik senutės ir senukai. Pagrinde, aišku, senutės. Tų senukų nedaug likę. Pastebiu per didžiąsias šventes, tai iš tikrųjų labai nemažai jaunimo ateina. Tai tokia tendencija yra. Pradedi galvoti, ar čia yra kažkoks atsivertimas, ar čia žmogus pradeda ieškoti savyje atitinkamos pagalbos, todėl kreipiasi į dievą. Gal čia tos ir gyvenimo sąlygos irgi turi poveikį, ta prasme, sunkiau gyvenant (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Kalbant apie lenkų organizacijų narius ir dalyvaujančiuosius jų organizuojamuose renginiuose, skirtingai nuo baltarusių ir rusų bendruomenių, aktyviau yra įtraukiami ne tik vyresnio, bet ir jaunesnio amžiaus žmonės, kadangi jos inicijuoja ir vykdo įvairesnius renginius (šventės, minėjimai, paminklų (at)statymas, koncertai, parodos, pasirodymai, religinio pobūdžio renginiai, festivaliai, sporto varžybos, bėgimo maratonai, vasaros stovyklos vaikams, užsiėmimai suaugusiems, jaunimui ir vaikams etc.), kurie pritraukia ne tik įvairaus amžiaus, bet ir įvairius

pomėgius turinčius žmones⁵¹. Daugelio lenkų organizacijų veikla yra nukreipta į vietas, miesto, rajono lenkų bendruomenes, nors teigiama, kad jų renginiuose dalyvauja ir kitų etninių grupių atstovai. Pavyzdžiui, vienos informantės teigimu, daugelis lenkų ansamblių, kaip ir kitos organizacijos, buvo įkurti Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kadangi atsirado poreikis kalbėti lenkų kalba, atgaivinti ir išlaikyti savo kultūrą. Kita vertus, pažymima, kad jaunimas, kuris mokosi mokyklose lenkų kalba, tokio didelio poreikio dalyvauti lenkiškų ansamblių veikloje neturi, skirtingai negu vyresnio amžiaus žmonės, kurie neturi daug progų puoselėti savo kultūrą ir kalbėti lenkų kalba (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Nors šokių kolektyvuose daugiausia dalyvauja jaunimas, vis tik vyresnio amžiaus žmonės suburti į kolektyvus lengviau, nes jaunimą sudominti kolektyvo veikla labai sunku:

(...) tiesiog priversti lankyti tas repeticijas, nes repeticijos turi dažniausiai vykti ten du kartus į savaitę, o vis tiek jaunimas tiek ir darbo jau turi arba mokosi, arba studentai yra, tai sunku jiems. (...) pas mus, ypač šokių kolektyvai, tai pas mus ten beveik tik jaunimas ir lanko (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Tos pačios tendencijos matomos ir stebint renginių auditoriją: vyresnius prikviešti į renginį lengviau, jaunesnius – sunkiau:

(...) jaunimo čia visada sunku, iš tikrųjų, į renginius pritraukt, nes tie pagyvenę žmonės, tokie kaip mano tėvai, dar vyresni, tai jie lankosi renginiuose, tuose didžiuliuose (...), o jaunimo tai nelabai jau gali pamatyti. Jeigu tik vat tie vaikai dar, kurie mokosi mokykloje (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Kadangi daugelis lenkų savanoriškų organizacijų įkurta po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo, o nuo šio įvykio jau praėjo daugiau nei du dešimtmečiai, kai kurie mokslininkai daro prielaidą, kad organizacijoms reikalinga kartų kaita tiek jų lyderių, tiek ir narių požiūriu (Barwiński, Leśniewska 2014: 350). Kita vertus, kalbant apie lenkų etninę grupę ir jos savanoriškas organizacijas tirtame regione, reikia pastebėti, kad, skirtingai nuo baltarusių ir rusų, apklaustos lenkų jaunimo organizacijos, kurių ir nariai yra jaunesniosios kartos atstovai, ir jų vykdoma veikla yra nukreipta į jaunos žmones. Pavyzdžiui, vienos jaunimo organizacijos lyderė pasakoja, kaip kilo idėja įkurti organizaciją, dirbant mokykloje mokytoja ir projektų vadove ir sudalyvavus programoje, skatinančioje jaunimo veiklą:

(...) Mes paėmėm ir įkūrėm savo organizaciją, nes supratome, kad taip mums būtų daugiau laisvės veikimui, bet „užsikabliavom“ konkrečiai, nes šita organizacija jau šeštus metus yra visiškai nepriklausoma nuo jokių sponsorių, nuo jokių politinių partijų, nuo jokių savivaldybių. Dirba vien savanoriavimu ir, kaip aš sakau, galva, t. y. ką mes parašome, t. y. projektus (...) (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Šios jaunimo organizacijos veikla yra susijusi su jaunimo įvairių kultūrų pažinimu. Kita vertus, palaiapsniui veiklos keičiasi, darosi platesnės ne tik savo mastu, bet ir turiniu:

⁵¹ Apie įvairius renginius pasakojo ne tik informantai, informacija skelbiama ir Šalčininkų rajono savivaldybės kultūros centro, Šalčininkų bei Švenčionių rajonų savivaldybių, taip pat Lietuvos lenkų sąjungos interneto puslapiuose.

(...) Aišku, kad būtų jaunimas 15–29 metų. Veiklos yra įvairių kultūrų pažinimas. Toks prioritetas būdavo. Vadovai irgi auga ir jiems temos būna irgi kitokios įdomios. Pradėjome dirbti su demokratija, su žmogaus teisėmis dirbti aktyviai. Tai prisidėjo. Na, o šiaip tai buvo jaunimo įvairiausios iniciatyvos, bet dažniausiai būna kultūrų pažinimas, nes ypatingai dar Šalčininkų jaunimas prieš penkis metus, jis iš viso į užsienį nevažiavęs, nežinojęs nieko. Tai mes jiems turėjome atverti kaip sakant langą į Europą (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Kitos Šalčininkų rajone įkurtos organizacijos veikla taip pat orientuota į jaunimą ir jų kultūrinę, meninę veiklą. Šios organizacijos lyderė teigė, kad kūrė ją galvodama apie savo vaikų, baigusią muzikos mokyklą, ateitį ir veiklą. Moteris panaudojo savo ilgametę vadovės darbo patirtį ir ES lėšas, kad įgyvendintų savo sumanymą, ir įkūrė muzikos įrašų studiją:

(...) aš turiu vaikam padėti, jie dar tokio amžiaus buvo, kaip tik vot dvidešimt, devyniolika, dvidešimt vieni metai, ir tos veiklos jiems norėjosi, bet niekas negalėjo nieko pasiūlyti čia, Šalčininkuose. Ir aš supratau: nu jeigu aš jiems nepadėsiu (...) (moteris, rusė, vidurinioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Kokybinio tyrimo duomenys taip pat atskleidė, kad į lenkų savanoriškų organizacijų renginių organizavimą ir dalyvavimą juose yra įtraukiami ir mokyklų lenkų dėstomąja kalba personalas, mokiniai, taip pat bažnyčia, kunigai. Dažnai lenkų, kaip ir rusų, savanoriškų organizacijų tikslas – rūpintis mokiniais, besimokančiais mokyklose lenkų kalba. Jie tarpininkauja ieškant rėmėjų ir finansinės paramos tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje. Pavyzdžiui, padedant rėmėjams iš Lenkijos organizuoja mokiniams ekskursijas į šią šalį, rengia įvairius susitikimus (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Kalbant apie tirtų rajonų kultūros institucijų organizuojamus renginius, kuriuose neretai dalyvauja ir minėti šokių, dainų kolektyvai, minima, kad, pavyzdžiui, Šalčininkų rajone diegii renginiai (pavyzdžiui, „Derliaus šventė“) pritraukia daug publikos, interesantų:

(...) visad stengiamės kažkokią išymybę pasikviesti, praeitais metais buvo ten lenkų grupė „Czerwone gitary“ (...). Tai va, vien dėl to žmonės atvažiuoja, čia visur būna mašinų, sunku rasti vietą, kad pastatyt mašiną. Net iš Vilniaus rajono atvažiuoja svečiai, iš Lenkijos labai daug atvažiuoja (...). Ir mugė tuomet irgi ten iš visų Lietuvos kraštelių suvažiuoja tautodailininkai, kurie pardavinėja savo tuos dirbinius (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Švenčionių rajone esantis kultūros centras taip pat organizuoja įvairius renginius, tačiau pabrėžiamas pilietiškumo veiksnys, kadangi daugiausia organizuojamos valstybinės šventės:

(...) Visi, kokie įmanomi, renginiai. Bet lietuviški. (...) Nu valstybinės, nu kalendorinės (...). Kaip ir kiekvienas kultūros centras... (...) Tai vyksta rudens mugės, (...) nemanau, kad kažkuo tai ten išsiskiriam mes (...). Aišku, yra tokių, sakykim, yra tokių pas kitus va ten, mes aišku, negalim padaryti stintų šventės ar dar kažką tokio, ten yra specifinė (vyras, lietuvis, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Kitų Švenčionių rajone esančių kultūros namų organizuojami įvairaus pobūdžio renginiai pritraukia įvairaus amžiaus ir tautybių, taip pat įvairių pomėgių turinčius žmones (moteris,

lietuvė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba). Akcentuojama, kad meno kolektyvai, esantys prie kultūros namų, yra daugiataučiai – juose dalyvauja tiek rusai, tiek lietuviai, tiek žydai, nors ir teigiama, kad anksčiau tarp skirtingų etninių grupių vyravo tam tikra konkurencija. Pavyzdžiui, lenkai nelabai norėdavo dalyvauti „Duokim garo“, o lietuviai – važiuoti į lenkų kultūros festivalius⁵² dėl lenkų kalbos žinių stokos (moteris, lietuvė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba). Kita vertus, pasak informantės, valstybinės šventės nepritraukia daug kitatautės publikos, nepaisant to, kad organizuojamuose renginiuose stengiamasi neeskaluoti etniškumo, kad neižeistų daugiatautės (lietuviai, rusai, lenkai ir kiti) auditorijos:

(...) stengiamės dar savo renginiuose neeskaluoti, pavyzdžiui, aš lietuvis, ten tas ta ta, reiškia, nu kad neižeisti kitų, (...) ne tai, kad neižeisti, (...) nu vat apie meilę tėvynei, tada jau (...) aš ir [NNN – vardas] sakau, tu, žiūrėk, neparašyk čia „mes lietuviai“, nežinai, kiek salėj ten lenkų, rusų, nes paskui jie neateis, stengiamės kitaip apsukti, na visą laiką taip lanksčiai į visą tą dalyką žiūrėti. (...) mes dabar kai įtraukėm vaikus, ar vaikas lietuvis, rusas ar lenkas, jisai ateina pasižiūrėt to vaiko koncerto, ne tiek tos valstybinės šventės paminėt (...) (moteris, lietuvė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Tyrimu atskleista, kad savanoriškų organizacijų vykdoma veikla yra nukreipta daugiausia į etninių bendruomenių auditoriją, kadangi jos savo veikla neretai siekia puoselėti savo etninės grupės kultūrą, kalbą ir istoriją. Taip pat daugelis minėtų etninių grupių savanoriškų organizacijų yra įkurtos po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo, todėl ir daugelis organizacijų (ypač rusų ir baltarusių) susiduria su kartų kaitos tiek lyderių, tiek narių gretose iššūkiais. Kita vertus, tirtame regione matome, kad lenkų organizacijose kartų kaita vyksta, tiek organizacijų lyderių, tiek narių, tiek ir dalyvaujančiųjų šių organizacijų vykdomose veiklose, gretose. Tad galime teigti, kad lenkų organizacijos, skirtingai nuo baltarusių ir rusų, sugeba mobilizuoti įvairių kartų, ne tik vyresniosios kartos, atstovus. Kartų skirtumai atsiskleidžia tiek lenkų savanoriškų organizacijų pobūdyje, tiek ir sugebėjime mobilizuoti įvairaus amžiaus publiką savo veiklomis. Vyresnės kartos atstovai – lyderiai daugiau orientuojasi į vietos, regiono lenkų bendruomenę, o jaunesni lyderiai ir jų organizacijos nebesilaiko etniškumo ribų ir savo veiklą orientuoja į platesnę tarptautinę auditoriją, vykdydami tarpkultūrines veiklas. Lenkų etninės grupės savanoriškos organizacijos ir jų vykdoma veikla sugeba mobilizuoti tiek vyresnius, tiek jaunesnius (ne tik mokyklose lenkų kalba besimokančius moksleivius) gyventojus, tokiu būdu daromas didesnis, negu kitų etninių grupių, poveikis kolektyvinio identiteto konstravimui, nepaisant to, kad lenkų jaunimo organizacijų veikla orientuota ir į platesnę nei etninę bendruomenę auditoriją.

⁵² Reikia paminėti, kad lenkų ansambliai ir kolektyvai turi gana nusistovėjusį festivalių (ne tik vykstančių Pietryčių Lietuvos regiono miestuose ir kituose Lietuvos miestuose, bet ir tarptautinių užsienyje) bei įvairių renginių grafiką. Pavyzdžiui, dažniausiai minima Lenkija ir ten vykstantys festivaliai („Pamario kultūros festivalis“, „Pesny kresovy“ etc.), taip pat minima Čekija, Baltarusija, Vokietija. Pagrindiniai Lietuvoje vykstantys lenkų kultūros festivaliai – Vilniuje lenkų kultūros namuose „tuteišių“ lenkų dainų festivalis „Daina prie Vilijos“, seniau Vilniuje vykęs „Rytų Lietuvos žiedas“, Šalčininkuose „Daina prie Šalčios“, Eišiškių bažnyčioje „Chorų muzikos festivalis“, Nemenčinėje „Lenkų gėlės“, Pabradaje lenkų kultūros festivalis „Ant Žeimenos krantų“ (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkų raj.; vyras, lenkas, vidurinioji karta, Šalčininkų raj.; moteris, lenkė, vyresnioji karta, Šalčininkų raj.).

9.4. Istorijos ir kalbos vaidmuo savanoriškų organizacijų veikloje

Tyrimo duomenys atskleidė, kad kalba ir istorija vaidina svarbų vaidmenį savanoriškų organizacijų veikloje, kai istorija ir kalba yra neretai naudojama mobilizuoti etninių grupių kolektyvinį identitetą. Etninių grupių kalba yra svarbi organizuojamuose renginiuose (renginių vedimo kalba), atrenkamame repertuare (dainos įvairiomis kalbomis). Skirtinguose rajonuose, kur vyko tyrimas, skirtingai vartojamos ir etninių grupių kalbos. Pavyzdžiui, Šalčininkų rajone informantai, kalbėdami apie renginiuose vartojamą kalbą, akcentavo šio rajono gyventojų daugiakalbystę:

(...) pas mus toks rajonas, kad sunku pasakyti, kas tu iš tikrųjų esi, nes... tenka kalbėt, kaip ir su draugais kalbi, kartais lenkiškai, tiek ir rusiškai tenka kalbėtis, o išvažiuavus kažkur į Lietuvą – lietuviškai (...) (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Gyventojų daugiakalbystė atsispindi ir neretai, informantų nuomone, privalo būti atspindėta renginiuose, ypač tuose, kuriuos organizuoja rajonų kultūros centrai. Tyrimo metu atskleista, kad Šalčininkų rajone minėjimai, šventės, kiti įvairūs renginiai vyksta valstybine kalba, tačiau, atsižvelgiant į daugiatautę auditoriją, į švenčių (pavyzdžiui, vykstančių kultūros centre) repertuarą įtraukiamos lenkų, rusų ir lietuvių dainos, taip pat vakarietiška muzika (anglų kalba):

(...) visada stengiamės, kad visi tie kolektyvai, kurie scenoje pasirodo, kad dainuotų vad visų tų atstovų mūsų dainas. Bet tai nieko, ką padarysi – toks rajonas (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Kita vertus, kai kurių informantų (ypač ne lenkų) nuomonėse atsiskleidžia ir nepasitenkinimas dėl, manoma, labiau akcentuojamos lenkų kalbos negu rusų, greta valstybinės kalbos, skambančios renginiuose (turima omenyje dainų, įtraukiamų į renginio repertuarą, kalbas). Pavyzdžiui, kai kurie informantai Šalčininkų rajone, kultūros namų darbuotojai teigia, kad savivaldybė sprendama šiuos klausimus politikuoja ir labai akcentuoja lenkų nacionalizmą, lenkiškumą, švenčių repertuare parenkant vien tik lenkiškas (greta lietuviškų) dainas, tačiau užmirštant dainas kita kalba (pavyzdžiui, rusų):

(...) Kodėl visą laiką akcentuojama politika. Politiškai visą laiką, su tokia nacionalizmo gaidėle, stumia, va – lenkas, lietuvis – va kodėl? (...) mūsų vadovybė, ji žaidžia, va šita, va, nacionalizmo žaidimą, va šita va lenkų nacionalizmą. (...) Kam šitai pastoviai pabrėžti? (...) Mes šventėje norėjome sudainuoti rusiškas dainas, šitas dainas paėmė, išbraukė iš repertuaro. Kodėl! Puiki daina. (...) Ne, dainuokite lenkiškas dainas. Tiktai lenkiškas, visas... Lietuviškas, tai aišku, jie neišbrauks. Bet dainuokite lenkiškas dainas, kodėl nedainuoti rusiškas (...) (vyras, lietuvis, vidurinioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Atskleista, kad Švenčionių rajone (išskyrus Pabradę), skirtingai nei Šalčininkų rajone, organizuojamų renginių repertuare vyrauja lietuvių kalba:

(...) *vis tiek ryškiai dominuoja ta, sakykim, lietuviška kultūra, visose srityse. Visose. Ar ten kažkokia tai populiarioji, ar... arba imkim vat tokią... vat kaip pavyzdį, jeigu paėmus, ryškiausias pavyzdys yra dainų ir šokių ansamblis, tai ten išvis yra specifiškas dalykas, kadangi dainų ir šokių ansamblis jisai dirba, jisai turi repertuarą, jisai dirba dainų šventėj daug ir viską... Ir, žinoma, viskas yra lietuviškai. Nu pas mus renginiai vyksta lietuviški (vyras, lietuvis, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).*

Įdomu pastebėti, kad priklausomai nuo miesto etninės sudėties (Pabradėje, skirtingai nei Švenčionyse, dominuoja lenkų etninė grupė) varijuoja ne tik kolektyvų, esančių prie kultūros namų, repertuarai, tačiau ir kolektyvų pasirenkami žanrai. Pavyzdžiui, Švenčionyse daugiau vyrauja folklorinių aukštaičių regiono ansamblių (pavyzdžiui, „Paukštelė sakuolėlė“) (vyras, lietuvis, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba), o Pabradėje kolektyvai, esantys prie kultūros centro, turi ne tik dvikalbį (lietuvių ir lenkų) repertuarą (pavyzdžiui, kolektyvas „Žeimena“), bet ir atspindi regiono (šio krašto) kultūrą, dėl to gali dalyvauti įvairaus pobūdžio festivaliuose (pavyzdžiui, lenkų kultūros, lenkų kraštiečių festivaliai, kur dainuojama lenkiškai, arba pasaulio lietuvių festivaliai, kur dainuojamos lietuviškos dainos ir šokami tradiciniai šokiai). Skirtingai nei Šalčininkuose, buvo minima, kad Pabradėje dainos yra atliekamos ne tik lenkų normine, bet ir vietiniu dialektu: „(...) lenkai mėgsta, kad dainos būtų apie kraštą, žmones, miškus „tuteiša“ kalba (...)“ (moteris, lietuvis, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba). Teigiama, kad lenkai gėdydavosi dainuoti „vietinė“ kalba kraštiečių festivaliuose, kadangi manydavo, kad ši kalba netaisyklinga ir skiriasi nuo norminės lenkų kalbos, tačiau vėliau pastebėjo, kad Lenkijoje tokios lenkiškai dainuojamos dainos sulaukia daug dėmesio ir komplimentų (moteris, lietuvis, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba). Reikia atkreipti dėmesį, kad kai kurių lenkų savanoriškų organizacijų renginiai Pabradėje vedami ne lietuvių, o lenkų kalba (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Skirtingai nuo lietuvių (valstybinės) ir lenkų kalbos, baltarusių kalba nedominuoja tiriamų rajonų viešojoje erdvėje, nors baltarusiai, ypač tie, kurie gimė Baltarusijoje, arba vaikai, kurie mokosi mokykloje baltarusių kalba ir baigė Baltarusijos universitetus, moka ir kalba baltarusių kalba, tačiau daugiau privačiame gyvenime ir uždaruose (privačiuose) jų bendruomenės renginiuose:

(...) *Jie [gimę Baltarusijoje] puikiai kalba baltarusių kalba, bet jie truputį gėdijasi ją parodyti visuomenėje. Todėl, kad lenkai, tikriausiai, daugiau taip aktyviai reiškia savo kalbą viešai. Mes... uždaroje sferoje mes tiktai baltarusių kalba bendraujame. Bet tikriausiai visgi mūsų nepriklausomybės metai nepraejo veltui. (...) Na, o taip, va, kažkur tai buitėje naudojame baltarusių kalbą. Ir, žinoma, jeigu žmogus išeina, baltarusis kažkur tai išeina, jis dabar bendrauja lietuvių kalba (vyras, baltarusis, vyresnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko rusų kalba).*

Apklaustųjų rusų tiek pasaulietinių, tiek religinių organizacijų lyderiai, ypač Švenčionių rajone, minėjo, kad rusų kalbą taip pat vartoja daugiau privačiame gyvenime ir uždaruose renginiuose (pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo minėjimai, koncertai mokyklose rusų dėstomąja kalba). Kita vertus, Šalčininkų rajone rusų kalba yra vartojama (mažiau nei lenkų) viešajame gyvenime įvairiuose renginiuose (pavyzdžiui, dainuojant dainas).

Visų etninių grupių savanoriškų organizacijų veikla yra nukreipta puoselėti savo tautos istoriją, su ja susijusias atminties vietas, priminti praeities įvykius. Tačiau Antrojo pasaulinio karo ir susijusių įvykių, ypač Sovietų pergalės, istorinė atmintis yra pagrindinis istorinis elementas kolektyvinėje atmintyje, kuriuo dar sugebama mobilizuoti negausias rusų ir baltarusių įvairių kartų bendruomenes. Pavyzdžiui, rusų (pasaulietinių) bendruomenių veikla siejasi ir yra nukreipta puoselėti su Antruoju pasauliniu karu susijusią istoriją, atminties vietas (kapines, kuriose palaidoti žuvusieji kare), taip pat pagerbti ir pasirūpinti likusiais šio karo dalyviais:

(...) Na ir ėmiau organizuoti (...). Na ir pirmiausia mūsų labai daug karo veteranų, va, labai buvo daug. Čia per dešimtis metų jie jau (...) Dėl to, kad šventimas gegužės 9 d. (...) niekas neina, gėlių neneša, na neorganizuota (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Siekiami istorinę atmintį, siejamą su Antrojo pasaulinio karo pabaiga, ir Sovietų pergalės šiame kare minėjimo gegužės 9 d. tradicijas perduoti jaunajai kartai. Buvo minima, kad Šalčininkuose karo veteranai, be gegužės 9 d., mini ir susirenka Tarybinės armijos dieną, švenčiamą vasario 23 d., ir rajono išvadavimo dieną, minimą liepos 13 d. (vyras, rusas, vyriausioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko rusų kalba). Pavyzdžiui, Šalčininkų rajone karo dalyvis kuria muziejų, kuriame bus saugoma surinkta archyvinė medžiaga apie Antrajame pasauliniame kare žuvusius Šalčininkų rajono gyventojus ir, manoma, primins jaunimui pamazū pamištamą istoriją.

(...) O Hitleris... reikėjo ir čia „išvalyti“ rajoną. Jūs žinote, kiek žuvo taikių gyventojų? Apie šeši tūkstančiai sunaikinta mūsų rajone taikių gyventojų. Eišiškių mieste, antras miestas pas mus – pas mus du miestai, – sunaikinta trys tūkstančiai keturi šimtai keturiasdešimt šeši žmonės keturiasdešimt pirmų metų rugsėjo 25–26... Tai birželis, liepa, rugpjūtis... per tris mėnesius jau pradėjo naikinti tokių masę. O Dieveniškėse praktiškai, – Dieveniškės nuo čia dvidešimt kilometrų, – tūkstantis žmonių. Jašiūnai – penki šimtai septyniasdešimt penki. Aš vardinu skaičius, jie jau man čia, perdirbti... Turgeliai – keturi šimtai. Na ir va taip va... tęsti galima (vyras, rusas, vyresnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko rusų kalba).

Sentikių rusų instituciniai kolektyvinio tapatumo raiškos centrai, be maldos namų, yra klasės rusų dėstomąja kalba, kur puoselėjami tokie simboliniai etninio identiteto komponentai, kaip religinės, pasaulietinės kultūrinės tradicijos, švenčiamos svarbios šventės, tokios kaip Kalėdos, Velykos (ypač), Šv. Trejybės (rus. *Troica*). Sentikių bendruomenės atstovas minėjo, kad greta šių tradicinių religinių švenčių istorinėje atmintyje vienas svarbiausių įvykių taip pat yra Antrojo pasaulinio karo pabaiga. Informantas pabrėžė, kad šis įvykis neturi ideologinio pagrindo, bet yra susietas su faktu, kad karas baigėsi:

(...) Pagrindinės šventės yra švenčiamos, kaip ir pas katalikus, tai Kalėdos, Velykos, Žolinė. Tai čia tos pagrindinės. Jos švenčiamos ir namuose, t. y. šeimose, gaminami šventiniai patiekalai. Viskas tas pats išlaikytas. (...) Kapinės, tai yra sena tradicija, tai „Троїца“, kada yra lankomi kapai. Tai čia irgi yra tradicija. Atgiedojus už mirusius, yra daromi kaip pietūs. (...) tėvui svarbi šventė gegužės 9 d., nes jisai dalyvavo... Jam tai yra svarbu ir yra šventė. (...) Yra tokia veteranų taryba, bet su kiekvienais metais jų yra vis mažiau. Tai gegužės 9 d. susirenka, aišku, važiuoja į kapines, čia tokios yra... Aišku, susirenka, bet jų nedaug. Na,

o mano šeimoje tėvui yra svarbu. Gegužės 9 d. jam yra labai svarbu. (...) Jiems svarbu ta pergalė, svarbu, kad pasibaigė karas. Esminis dalykas jiems, kad pasibaigė karas. Esmė yra tame (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Baltarusiams, kaip ir rusams, greta jų tradicinių švenčių (pavyzdžiui, Joninių) labai svarbi išlieka gegužės 9 d. – Antrojo pasaulinio karo pabaiga ir pergalė prieš fašizmą (moteris, baltarusė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba). Manoma, kad tai perduodama iš kartos į kartą, nes dažnoje šeimoje yra protėvių, kurie žuvo fronte, jų pasakojamos istorijos (istorinė atmintis) apie Antrąjį pasaulinį karą perduodamos jaunimui, su kuriuo kartu einama ir į minėjimus:

(...) tas fašizmas turbūt liko tokiu negatyviu suvokimu, persidavusiu krauju, kadangi, kad mano seneliai, senelės, visi beveik karo metu žuvo. (...) Mhm. Aš prisimenu vaikystę, kaip prisimindavo mano tėvai apie karą, aš visa tai prisimenu (...) (moteris, baltarusė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Taip pat viena iš šios datos svarbumo priežasčių, manoma, yra ir sovietinė švietimo sistema, kurioje žmonės buvo ugdomi pasakojimais apie fašizmą ir jo žalą žmonijai, nepaisant to, kad vėliau išaiškėjo, kad stalinizmas buvo ne ką mažiau žiauresnis politinis režimas (moteris, baltarusė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Lenkų savanoriškos organizacijos taip pat pasitelkia kolektyvinę atmintį konstruoti ir mobilizuoti lenkų etninę kolektyvinę identitetą. Organizacijų atstovai mini svarbias Lenkijai istorines datas, valstybines šventes (Lenkijos nepriklausomybės diena lapkričio 11 d., Konstitucijos diena gegužės 3 d., Pasaulio lenkų diena gegužės 2 d.), įamžinamas arba siekiamas įamžinti svarbias atminties vietas (pavyzdžiui, lenkų kareivių, žuvusių 1919–1920 m., kapai). Visą šį istorinį naratyvą norima perduoti ir jaunajai kartai, kurie, manoma, Lenkijos istorijos nežino ir nėra mokomi:

(...) Buvau su mokinių grupe Lenkijoje, Varšuvoje mes buvom dešimt dienų, ir mus pakvietė į muziejų tą, ee, Powstania Warszawskiego [Varšuvos sukilimo], Varšuvoje buvo pasikėlimas tas, ir dabar muziejus yra. (...) Ir eina vienas berniukas ir renka to kalendoriaus lapukai tie, kur seno. Sakau, nu, tai kam, atėjau taip tyliai, sakau: „Kam tu tiek renki?“ (...) O jis man sako: „Aš pakišiu po nosim savo mokytojai.“ (...) „Istorijos mokytojai. Kodėl jinai man melavo, kodėl aš nežinojau, kad buvo toks va sukilimas, kad toks muziejus dabar yra?“ (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Atskleista, kad lenkai, nepriklausomai nuo jų amžiaus, domisi Lenkijos istorija (pavyzdžiui, 1944 m. Varšuvos sukilimo istorija; Antrojo pasaulinio karo pradžia, kai Vokietijos kariuomenė įsiveržė į Lenkiją 1939 m.). Apeliuojama į istorinį teritorinį Lietuvos priklausymą Lenkijai (pavyzdžiui, viena informantė teigė, kad Lietuvos vadovėliuose turi būti pasakojama, jog Pietryčių Lietuvos teritorija anksčiau priklausė Lenkijai ir šiame regione visada gyveno lenkai, tiesiog pasikeitė („pasislinko“) valstybių sienos (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

(...) visi visada žinojo, kad karas prasidėjo vasarą. (...) o karas prasidėjo 17 rugsėjo ir ne 42, o kada, anksčiau? Čia gi visur buvo jau karas ėjo, o mūsų vaikai ir mes žinojom iš

vadovėlių tik kada Rusija ta, vat. Nu, tai dėl to ir čia yra neteisybė tokia. Jeigu buvo karas, jeigu tą dieną buvo karas – nu, tai po tiek metų vis tiek reikia prisiminti, ir reikia, kad čia, čia visur buvo Lenkijos valstybė, ir kai pasakoja ir austrai čia ėjo, ir čia rusai ėjo, čia keičiasi, kiek čia jų pasikeitė ir tų sienų, ir to visko. Nu, o žmonės tie patys ir liko, ir niekur nevažiavo. Kas ten, nu, važiavo kas, o daugiausiai liko čia. Tai dėl to ir ta istorija, nu, dėl to visi nori sužinot teisybę. Kad būtų ta teisybė lietuviškai pasakyta, kad Lietuvoj būtų (...), o paskui pripranta žmonės, kad taip buvo, nu, o seniai, tai jų nepakeisi nuomonės (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Tačiau konstruojant lenkų etninę identitetą savanoriškos organizacijos nepamiršta įtraukti ir vietos, šio krašto regioninės kultūros elementų, tokių kaip regiono istorija, svarbios atminimo vietos (pavyzdžiui, žymios regione liaudies menininkės A. Krepštul muziejus, Kaziukų (Šv. Kazimiero) tradicijos, dainos iš G. J. Mincevičiaus „Vilniaus krašto“ dainų rinkinio, religiniai papročiai etc.). Kita vertus, svarbios atminties vietos ir krašto istorija iš dalies persipina ir su Lenkijos istorija bei iškilomis istorinėmis asmenybėmis. Pavyzdžiui, tarp svarbių lenkams istorinės atminties vietų Švenčionių rajone yra minimas Zalavas, kur vaikystėje gyveno J. Pilsudskis:

(...) Zalave buvo dvaras didelis, taip, vienuolika tūkstančių hektarų žemės (...), paskui kaip sudegė, tai išvažiavo į Vilnių, o gimtinėj dabar stovi ažuolas aptvertas toj vietoj, kur stovėjo jo lova. Nu, ir mes ten pasodinom daug gėlių, pasodinom daug ažuolų ir stelos tokios (...) nu, tai mes važinėjam ten ravėt, sodint gėles, iš Vilniaus atvažiuoja studentai, padeda žolę tą pjaut (...) Lenkų sąjunga nupirko keturis hektarus žemės, ir mes dabar jau... (...) Tvarkom ir jau šeimininkai mes. (...) Taip taip, dabar ruošiam planą bendrą, kad ten statyba kokia. (...) Planuojam, taip, taip, taip, muziejų, taip, nes renkasi čia, medžiaga ta renkasi (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Švenčionių raj.).

Savo tyrimuose antropologas D. Daukšas, tyrinėjęs Lietuvos lenkų identitetą, pastebėjo, kad Lietuvos lenkų santykis su Lietuvos valstybe vertinamas nevienprasmiskai ir priklauso nuo informantų amžiaus: vyresnės kartos atstovai, gimę tuomet, kai Vilniaus kraštas priklausė Lenkijai, „kvestionuoja priklausymą Lietuvos valstybei ir priklausymą lenkų nacijai grindžia savo gyvenimu *ribinėse zonose*“, o jaunieji informantai, „gimę Sovietų Sąjungoje ar nepriklausomoje Lietuvoje, savo santykį su Lietuva aptaria remdamiesi pilietybės kriterijumi“ (Daukšas, 2012: 189).

Istorinių datų, svarbių etninėms grupėms, minėjimuose dalyvauja Rusijos Federacijos, Baltarusijos Respublikos, Lenkijos Respublikos atstovai (ambasadoriai, ambasadų atstovai etc.), taip pat vietos lenkų, rusų politikai, savanoriškų organizacijų atstovai, mokiniai, besimokantys mokyklose rusų, lenkų mokomosiomis kalbomis. Istorinės datos, tyrimo duomenimis, minimos įvairiose atminties vietose (pavyzdžiui, Zalave, kur gimė J. Pilsudskis, Vilniuje eisena nuo Seimo rūmų iki Aušros vartų, kur būna aukojamos mišios, Magūnuose, kur stovi koplyčia lenkų generolui, maratonas iš Zalavo į Rusų kapines Vilniuje), taip pat kapinėse, kur palaidoti žuvusieji Antrajame pasauliniame kare, ar prie paminklų, įamžinančių žuvusiuosius kare.

Kalba ir kolektyvinė atmintis visų etninių grupių organizacijose yra svarbus įrankis, padedantis konstruoti etninę grupės identitetą. Kolektyvinės atminties turinys, konstruojamas savanoriškų organizacijų ir jų lyderių, įtraukia etninius, pilietinius, vietos ir regiono bruožus.

Skiriasi Švenčionių ir Šalčininkų rajonuose esančių organizacijų, kultūros centrų renginiuose vartojama kalba. Švenčionių rajone (ypač Švenčionyse) renginiuose, ansamblių repertuaruose labiau vartojama valstybinė kalba, o Šalčininkų rajone, pabrėžiant šio regiono daugiatautiškumą, greta valstybinės kalbos vartojama lenkų ir rusų (mažiau) kalba tiek renginiuose, tiek ir ansamblių repertuare. Lenkų organizacijos į savo repertuarą įtraukia dainas ir „vietinė“ (tuteiša) kalba.

Visos tirtos organizacijos savo renginių turiniui užpildyti pasitelkia ir istoriją – tiek krašto (lenkų atveju labiau), tiek ir istoriją, susijusią su istorinėmis tėvynėmis. Istorija taip pat neretai tampa skirtingų vykdomų veiklų (šventės, koncertai, parodos, festivaliai, atminimo vakarai, monumentų (at)statymas, religinės šventės, sporto varžybos, maratonai etc.) motyvu. Atskleista, kad rusams ir baltarusiams svarbiausias Antrojo pasaulinio karo atminimas, o lenkams, nors vykdomoje veikloje atspindima regiono istorija, labai svarbios su Lenkijos istorija susijusios datos (Konstitucijos diena, švenčiama Lenkijoje, Lenkijos nepriklausomybės diena etc.) ir asmenybės (J. Pilsudskis).

Taigi, tirtos savanoriškos organizacijos konstruoja labiau etninį nei pilietinį identitetą, kadangi akcentuojama etniškumo, savo tautybės, jos viešo deklaravimo, kultūros išlaikymo svarba, tačiau etninių grupių organizacijų lyderiai pabrėžia ir lojalumą Lietuvos valstybei (pavyzdžiui, švenčiant ir dalyvaujant renginiuose, skirtuose valstybinėms šventėms paminėti).

9.5. Tarptautiniai, nacionaliniai ir regioniniai ryšiai, finansavimo šaltiniai ir informacijos apie renginius sklaida

Atskleista, kad daugiausia savanoriškos organizacijos bendradarbiauja etninių bendruomenių viduje, su baltarusių, rusų, lenkų savanoriškomis organizacijomis, bet mažiau su kitomis (įskaitant ir daugumos) etninėmis grupėmis (išskyrus gal vietoje esančias kitų etninių grupių organizacijas, su kuriomis kartais bendradarbiaujama). Savanoriškų organizacijų, kurios yra įsikūrusios rajonų savivaldybėms pavaldžiose kultūros institucijose, įvairiais lygmenimis (ypač tarptautiniu) palaikomi ryšiai neretai yra sąlygoti savivaldybių pasirašytomis bendradarbiavimo su užsienio miestais sutartimis. Šalčininkų ir Švenčionių rajono savivaldybės yra pasirašiusios bendradarbiavimo sutartis su dauguma Baltarusijos, Lenkijos, Vokietijos miestų, į kuriuos vyksta koncertuoti šių institucijų kolektyvai, taip pat iš tų miestų pakviečiami įvairūs meno kolektyvai, tautodailininkai ir kt.:

(...) visada vat iš Lydos kviečiame, ten iš Gardino miesto, iš Minsko – ir tautodailininkus, ir kolektyvus, tai va taip va. Bet labiausiai čia, sakau, su tais miestais bendradarbiaujam, su kuriais bendradarbiauja savivaldybė (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

(...) Taip į Lenkiją yra tame, kad Lenkijoje mes renkamės, mes čia jau šitą. Dėl to, kad mes tą Lenkiją jau pažįstam jau gerokai (vyras, lietuvis, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Baltarusių organizacijų lyderiai teigė, kad daugiausia bendradarbiauja su baltarusių F. Skorinos mokykla Vilniuje, kitomis baltarusių organizacijomis, tačiau paminėjo, kad

neretai bendradarbiauja ir su kitomis etninėmis bendruomenėmis (Visagine, Vilniuje), kviečia juos į savo renginius. Rusų organizacija Švenčionių rajone bendradarbiauja su Visagino rusų mokyklomis, taip pat su Pabradėje esančia mokykla, su veteranų sąjungomis.

Baltarusių bendruomenių ryšiai su Baltarusija yra palaikomi bendradarbiaujant su Baltarusijos ambasada. Tačiau Šalčininkų rajono baltarusių bendruomenės lyderio teigimu, ryšius (iš dalies susijusius su finansine organizacijų parama) su Baltarusijos ambasada apskunkina pastarieji įvykiai, susiję su Lietuvos baltarusių bendruomenės lyderio mirtimi Vilniuje⁵³, o dabartine baltarusių bendruomenės problema įvardijama stipraus lyderio nebuvimas:

(...) Stovime neaiškioje situacijoje... (...) Pirmiausia ten nėra lyderio, aukštai, va. (...) tada likusieji eis paskui tave (vyras, baltarusis, vyresnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko rusų kalba).

Kalbėdami apie ryšius su Baltarusijos Respublikos ambasada abu informantai teigia, kad daugiau ryšius palaiko su konsulatu, kadangi daro vizas norintiesiems išvažiuoti iš Lietuvos į Baltarusiją. Konsulatas kartais bendruomenei parūpina nemokamas grupines vizas, vykstantiems į sporto ir kultūrinius renginius Baltarusijoje. Baltarusijos Respublikos ambasada, teigiama, parūpina transportą arba nakvynę, jeigu yra organizuojama kokia nors ekskursija į Baltarusiją.

Kalbant apie ryšius su Rusija, taip pat buvo minima Rusijos Federacijos ambasada, tačiau daugiausia Gegužės 9 d. minėjimų organizavimo ir dalyvavimo bei Antrojo pasaulinio karo paminklų atstatymo ir tvarkymo veiklų kontekste. Švenčionių rajono organizacijos minėjo bendradarbiavimą su Vilniuje esančia savanoriška organizacija, kurioje vyksta rusų kalba, mokytojus, kadangi ši organizacija suteikia galimybę nuvežti vaikus į sostinę, apsilankyti naujametiniuose renginiuose, spektakliuose. Kita vertus, ir Šalčininkų, ir Švenčionių bendruomenių (taip pat religinių) lyderiai teigia, kad apskritai ne tik organizacijų, bet ir žmogiškieji ryšiai su Rusija yra „nutrūkę“, nepaisant to, kad daugelio giminaičiai dar gyvena Rusijoje, tačiau jie jų nebelanko:

(...) giminaičiai. Draugų jau... visi išsivažinėjo ten... Giminaičiai pasiliko na... Aš pagrįdė taip galvoju, nuvažiuosiu su proanūkiu, parodysiu jam Rusiją, bet jis gi pasakys – seneli, tu kur mane atvežei? [juokiasi]. Pas jį jau sava nuomonė susiformavo (...) O ten nuveši, tai pasakys – ir tai Rusija? Tik sužinos, kad ji didelė, o kad ji... štai... dar ir ... nepaaiškinsi gi... pas juos rankos nesiekia [rus. у них руки не доходят]... iki smulkių miestų (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Ypač tai pastebima kalbant apie jaunąją rusų kartą (ypač tų, kurie gimė Lietuvoje ir baigė mokyklą lietuvių kalba), nebent dar šiek tiek domimasi Rusijos kultūra. Manoma, kad jaunimui ši šalis nebesvarbi. Kuo žmogus vyresnis, tuo stipresni tam tikri sentimentai Rusijai:

(...) Na, žinote, jeigu kalbant, tai gal ypač jaunesniems ir nesvarbu, bet vyresniems, nors jie ir gimę Lietuvoje, bet Rusija, sakysim, yra kažkas šilto, kažkas viduje yra šilto. Nors jie

⁵³ Apie baltarusių bendruomenės lyderio Vilniuje mirtį plačiau žr., pvz., Ramūnas Trimakas. 2013. Post mortem Romanui Voinickiui, *Bernardinai.lt*, kovo 7d., <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-03-07-ramunas-trimakas-post-mortem-romanui-voinicikiui/96883> [žiūrėta 2016 07 11]; Egidijus Aleksandravičius. 2013. Apleistas daržas, *Bernardinai.lt*, balandžio 15, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-04-15-egidijus-aleksandravicius-apleistas-darzas/99161> [žiūrėta 2016 07 11].

skaito, kad paliko Rusiją... bet tas, sakysim, yra išlikę. Jaunesniems ta Rusija... na, jau visas keičiasi ir jiems tai nėra... Sakysim, kuo žmogus vyresnis, tuo ta Rusija jiems yra, reiškia kažką daugiau negu jaunesniems. Jaunesniems ta Rusija nėra taip kad būtų kažkas tokio (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Manoma, kad taip atsitinka ir dėl to, kad šeimose vis mažiau pasakojama apie Rusiją, o subyrėjus Sovietų Sąjungai Rusijos Federacijoje vis mažiau apsilankoma. Priimtas Rusijos Federacijoje tėvynainių įstatymas ir jo kai kurios nuostatos, pagal kurias, norint gauti šios šalies pilietybę, sugrįžus turi pragyventi ten penkerius metus, o regionai, į kuriuos gali grįžti, apriboti, yra suvokiamas kaip nesirūpinimas savo tėvynainiais:

(...) na jeigu štai, aš gi susiformavau sovietiniais laikais, na kalbėkim taip, taip. (...) todėl man, žinoma, svarbu, kad aš, pavyzdžiui, rusas. Aš nesakau, kad aš jaučiu už nugaros ten kažką tai. Ji jau seniai mūsų atsisakė. Vėlgi dėl politikų priemonių. Jie kaip įvedė tą sėslų [rus. оседлый] įstatymą. (...) Ne, aš 5 metus turiu pragyventi ten, kad gauti Rusijos pilietybę ir taip toliau. (...) Aš važiuosiu ten, 5 metus ten murkdysis [rus. мыкаться], pas mane jau nė giminaičių, nieko ir negausiu pilietybės, reiškia ir teisių jokių neturiu. Ir nors aš tarnavau Rusijai, ir kraujas ten... na taip, aš priėmiau Lietuvos pilietybę... štai... pilietybę... jeigu galima pakeisti, sąžinės nepakeisi (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Lenkų organizacijos bendradarbiauja ne tik su kitomis lenkų organizacijomis, esančiomis Lietuvoje, politinė partija LLRA, su tuose rajonuose esančiomis mokyklomis, kuriose ugdytas vyksta lenkų kalba, bet taip pat ir su organizacijomis Lenkijos Respublikoje, skirtomis remti tėvynainius, gyvenančius kitose šalyse. Pastebėtina, kad mokyklos, kuriose ugdytas vyksta lenkų kalba, bendradarbiauja su Lenkijos mokyklomis, rašomi bendri projektai, bendradarbiavimas vyksta ir savivaldybės lygmeniu, kai sutartys yra pasirašomos tarp tam tikrų Lietuvos ir Lenkijos savivaldybių administracijų (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba). Lenkų savanoriškos organizacijos, skirtingai nuo baltarusių ir rusų organizacijų, ne tik glaudžiai bendradarbiauja, bet iš dalies ir derina savo veiklas tarpusavyje, organizacijos lyderiai ir nariai susitinka (dažnai Zalave, Vilniaus lenkų kultūros namuose) per šventes (Kalėdas, Gegužės 3 d.) (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Kita vertus, lenkų jaunimo organizacijos siekia užmegzti organizacinius ryšius ne tik vietos bendruomenėje, Lietuvoje, bet ir tarptautiniu mastu, ieško partnerių kitose šalyse (daugiausia Baltarusijoje ir Ukrainoje, taip pat Turkijoje, ES šalyse) (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Taigi, apibendrinus tyrimo duomenis galima teigti, kad tirtų etninių grupių savanoriškų organizacijų ryšiai stipresni vietos arba regiono, taip pat visos Lietuvos (lenkų ir baltarusių etninės grupės atveju) mastais, labiau su savo istorine tėvyne (daugiausia lenkų etninės grupės atveju) nei tarptautiniu mastu. Todėl, atsižvelgiant į organizacijų palaikomus ryšius, galima daryti išvadą, kad savanoriškos organizacijos tirtuose miestuose yra pakankamai monoetninės, kadangi daugiausia bendradarbiaujama etninių bendruomenių viduje, su baltarusių, rusų, lenkų savanoriškoms organizacijomis, bet mažiau su kitomis (įskaitant ir daugumos) etninėmis grupėmis

(išskyrus gal vietoje esančias kitų etninių grupių organizacijas, su kuriomis kartais bendradarbiaujama). Organizacijų, kurios yra įsikūrusios rajonų savivaldybėms pavaldžiose kultūros institucijose, įvairiais lygmenimis (ypač tarptautiniu) palaikomi ryšiai yra neretai sąlygoti savivaldybių pasirašytomis bendradarbiavimo su užsienio miestais sutartimis.

Tirtų savanoriškų organizacijų monoetniškumą patvirtina ir informacijos sklaidos apie organizuojamus renginius būdai, kadangi informacija labiau sklinda etninių bendruomenių viduje. Pastebėta, kad daugumoje organizacijų (ypač baltarusių ir rusų) į savo organizuojamus renginius kviečia pasitelkiant labiau neformalius informavimo būdus. Dažniausiai informantai mini kviečiantys į renginius asmeniniais skambučiais, taip pat informacija viešinama mokyklose ir klasėse, kuriose ugdymas vyksta tautinių mažumų kalbomis.

Buvo minimi ir kiti informacijos sklaidos būdai, dažnai leidžiantys paskleisti informaciją vietos, regiono mastu. Pavyzdžiui, Šalčininkų ir Švenčionių rajonuose tyrimo metu buvo leidžiami trys pagrindiniai laikraščiai („Šalčios žinios“, „Mūsų kraštas“ ir „Švenčionių kraštas“) rusų ir lietuvių kalbomis. Atskleista, kad visos redakcijos bendradarbiauja su įvairių etninių grupių bendruomenėmis, kultūros centrais, mokyklomis, kuriose mokymas vyksta įvairiomis kalbomis, ir viešina jų pateikiamą informaciją. Neretai korespondentai vyksta į organizacijų renginius, minėjimus. Tokiu būdu informacija apie įvairius renginius, organizuojamus ir inicijuojamus etninių grupių savanoriškų organizacijų, yra viešinama ir vietinėje spaudoje, kuri, pasak apklaustų laikraščių redakcijos atstovų, yra populiarūs tarp vietos skaitytojų. Organizacijų lyderiai ir atstovai paminėjo, kad apie organizuojamus renginius, be kvietimų asmeniniais skambučiais telefonu, informuojama ir savivaldybių puslapiuose per kultūros centrus, kurie savo ruožtu skelbia informaciją socialiniuose tinkluose, skrajutėmis, vietinėje spaudoje ir asmeniniais skambučiais. Lenkų organizacijų atstovai kaip informacijos sklaidos vietą paminėjo ir bažnyčią, kur dažnai po mišių susitinka lenkų bendruomenė arba lenkų organizacijų atstovai, apie renginius informuojama mišių metu arba po jų. Reikia atkreipti dėmesį, kad vienas regioninis laikraštis Šalčininkų rajone priklausė lenkams atstovaujančios politinės partijos LLRA nariui⁵⁴. Nors giliau neanalizuotas laikraščio turinys ir neatskleistas šio laikraščio vaidmuo viešinant ir atstovaujant lenkų bendruomenei bei jų organizacijoms, galima daryti prielaidą, kad visgi šis leidinys prisideda kuriant lenkų etninės grupės viešąją nuomonę, taip pat yra savotiška platforma lenkų etninės grupės (taip pat ir įvairių savanoriškų organizacijų) lyderiams kreiptis į bendruomenę, telkti ją bendroms veikloms įgyvendinti. Taigi, numanoma, lenkų etninė grupė ir organizacijų lyderiai, turint tokį laikraštį, gebėjo labiau negu kitos etninės grupės (baltarusiai, rusai) stiprinti tiek horizontalius, tiek vertikalius ryšius etninės bendruomenės viduje, o be jų etninė bendruomenė matoma kaip silpna ir fragmentuota (Fennema, 2004: 439).

Kalbant apie finansinius šaltinius, viena vertus, lenkų savanoriškų organizacijų ryšiai glaudžiai siejasi su Lenkijos Respublika, ji tampa ir pagrindiniu finansavimo šaltiniu įvairioms organizacijų veikloms remti (taip pat žr. Barwiński, Leśniewska, 2014: 35). Kita vertus, viena jauna savanoriškos organizacijos lyderė Šalčininkų rajone teigė, kad šio regiono gyventojai neturi glaudaus ryšio su savo istorine tėvyne Lenkija, kadangi nesidomi

⁵⁴ Laikraštis „Mūsų kraštas“ priklausė įmonei UAB „Eisiga“, įsikūrusiai Eišiškėse, kurios generalinis direktorius yra LLRA narys.

Lenkijoje vykstančiomis politinėmis aktualijomis, nežiūri Lenkijos televizijos kanalų, o vietoj to žiūri Rusijos televizijos kanalus, kurių produkcija daro įtaką jų pažiūroms, jie palaiko Rusijos vykdomą politiką. Taip atsitinka dėl to, jos nuomone, kad daugelis gyventojų yra gavę išsilavinimą rusų kalba:

(...) Jaunimas dabar kitaip žiūri, bet mokyklose politikų įtaka didžiulė. (...) Taip. Tose mokyklose yra sudėtinga kažką kalbėti, nes kažkaip į dialogą su jais įeiti sunku, netgi man. Ten yra, kaip pasakyti, vos ne raudonas rajonas. Labai sudėtinga situacija (moteris, lenkė, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

D. Daukšas, vykdęs identiteto tyrimus Šalčininkuose ir Punske, straipsnyje „Paribio identitetai: Punsko ir Šalčininkų atvejai“ atskleidžia, kad jauno amžiaus lenkai Šalčininkuose „mato save tam tikroje tarpinėje būsenoje, kadangi suvokia save tiek kaip šalies piliečius, tačiau dažnai save identifikuoja, kaip šio krašto gyventojus, besiskiriančius ir nuo kilmės, ir nuo gyvenamos valstybės gyventojų“ (Daukšas 2014: 103).

Mykolo Romerio universiteto mokslininkų atliktas tyrimas apie lenkų Lietuvoje identitetą parodė, kad lenkai labai stipriai idealizuoja Lenkiją. Lenkija matoma kaip ekonomiškai stipri šalis, ten pragyvenimo lygis didesnis nei Lietuvoje, kurioje nėra tokių galimybių ekonomine prasme (Kazėnas et al., 2015: 104). Šiame tyrime atskleista, kad nepaisant Lenkijos teikiamų ekonominių galimybių lenkai iš Lietuvos (ypač vyresnės kartos) savo istorinėje tėvynėje neretai jaučiasi svetimi. Šį teiginį galima iliustruoti vienos informantės pasakojimu apie tai, kaip išvykusiems gyventi į šią šalį lipdoma „ruso“ etiketė:

(...) nieko nepadarysi, tu iš Lietuvos nepabėgsi niekur, niekas niekur nelaukia, kaip sako ten „Lenkijoj tai jau priims“. Pas mane Lenkijoj daug giminių, tai viena giminė iš čia, jau jinai (...) Nu, ir kai išvažiavo, tai iškart ten davė rusų kalbą, ir ta rusų kalba vedė visą laiką, nu, tai jinai mirė, nuvažiavom mes į laidotuves, tai tik eini gatvėse: „Nu va, rusai atvažiavo ruską šiandien laidot.“ Kunigas, sūnus kunigas. Jinai ten ištekėjo, pagimdė du vaikus ir gyveno va gražiai, visą dagyveno, vis tiek ir mirė ruska. [juokiasi] Nu, tai čia žinot, kaip: ir vaikams tiems nepatogu. Kaip emblemą kažkokią nešioja – rusai. Nei mes rusais tais buvom, nei nieko, bet (...) (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Savo tėvynainių iš Lietuvos nepažinimą Lenkijoje liudija ir kitos Šalčininkų rajono lenkų bendruomenei atstovaujančios vidurinėsios kartos lyderės teiginiai, kuri baigė aukštąjį mokslo įstaigą Varšuvoje, o grįžusi į Lietuvą ir toliau palaiko ryšius su Lenkijos organizacijomis, sukurtomis tėvynainiams remti, bendrauja su politikais iš Lenkijos. Ji pasakoja apie tai, kaip sunku Lenkijoje gyvenantiems lenkams paaiškinti, kas jie tokie yra, iš kur atvyko į Lietuvą ir kodėl moka lenkų kalbą (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko rusų kalba).

Etninių grupių ir jų organizacijų ryšius, jų stiprumą su savo istorinėmis tėvynėmis iliustruoja ir organizacijų finansiniai resursai. Pavyzdžiui, kalbant apie lenkų savanoriškas organizacijas Pietryčių Lietuvoje matoma, kad jos neretai tampa kanalais pritraukti Lenkijos Respublikoje įkurtų organizacijų arba fondų tėvynainiams kitose šalyse remti finansus, siekiant lenkų bendruomenės Pietryčių Lietuvoje gerovės (vaikų, besimokančių mokyklose lenkų mokomąją kalbą, rėmimas, galimybė mokytis Lenkijos aukštosiose mokyklose, ekskursijos, vasaros stovyklos Lenkijoje, vadovėliai, mokymo priemonės,

įvairūs užsiėmimai ne tik vaikams, bet ir suaugusiems etc). Informantai minėjo tokias organizacijas, įsikūrusias Lenkijoje, kaip *Wspólnota Polska* (Lenkų bendruomenė), *Rada Ochrony Walk i Męczeństw* (Taryba išsaugoti mūšių ir kankinių atmintį), *Fundacja Pomocy Polakom na Wschodzie* (Lenkų rytuose rėmimo fondas), taip pat Lenkijos Respublikos konsulatą, į kurį kreipiamasi lėšų savo organizacijų veiklai (moteris, lenkė, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Kita vertus, teigiama, kad palyginus ankstesnę ir šiuo metu gaunamą paramą ji yra žymiai sumažėjusi ir yra nukreipta remti lenkams kitose, ne ES šalyse (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko rusų kalba). Apie didelę materialinę Lenkijos paramą Lietuvos lenkams („pradedant darželių ir mokyklų renovacija ir baigiant labdara sunkiai besiverčiančioms šeimoms“) atskleista ir Mykolo Romerio universiteto mokslininkų atliktame tyrime apie lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identitetą (Kazėnas et al., 2014: 103).

Kaip ir minėta, labai didelė finansavimo dalis šių organizacijų veikloms „ateina iš Lenkijos“, kita dalis yra surenkama iš „vietinių resursų“ (narių mokesčio, 2 proc. narių pajamų mokesčio, taip pat savivaldybės lėšų (pavyzdžiui, skiriamų kultūros namams ir jų vykdomai veiklai, taip pat skiriamos paramos mokykloms ir mokykliniams šokių ir dainų kolektyvams). Šios organizacijos (taip pat ir finansiniu požiūriu) yra priklausomos ir nuo vietos valdžios (savivaldybių) bei mokyklos administracijų. Labai retai tiek lenkų, tiek kitų etninių grupių savanoriškų organizacijų atstovai minėjo, kad kreipėsi paramos į Lietuvos valstybę (Lietuvos kultūros ministeriją, tuo metu, kai vyko tyrimas, kuravusią etninių mažumų klausimus). Kai kurių organizacijų atstovai net nežinojo apie tokią galimybę. Informantai pabrėžė, kad kol dar veikė Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas⁵⁵, kreipdavosi paramos savo veiklos finansavimui į šią organizaciją, tačiau dabar nematantys galimybės gauti paramą savo tautos kultūrinei veiklai vykdyti.

Šalčininkų ir Švenčionių baltarusių savanoriškų organizacijų lyderiai teigė neturintys jokio finansavimo (išskyrus dalį pajamų Šalčininkų rajone, gaunamų iš ūkinės veiklos – vizų į Baltarusijos Respubliką parengimo).

Rusų organizacijų (tiek religinių, tiek pasaulietinių) Švenčionių rajone pagrindinis veiklos finansinis šaltinis – 2 proc. bendruomenės narių pajamų mokestis. Sentikių bendruomenė Švenčionių rajone ieško ir alternatyvių finansavimo šaltinių – rėmėjų, jiems padeda savivaldybė, aukoja bendruomenės nariai, prisiduriama iš ūkinės veiklos: prekybos žvakėmis, kalendoriais, juos taip pat remia (ypač prieš rinkimus) kai kurie politikai (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Apibendrinus tyrimo duomenis galima teigti, kad lenkų savanoriškos organizacijos, skirtingai nei baltarusių ir rusų, sulaukia dėmesio ir finansinės paramos per organizacijas, skirtas tėvynainiams kitose šalyse remti. Kelių savanoriškų baltarusių, rusų ir lenkų organizacijų lyderiai paminėjo, kad kreipėsi paramos į Lietuvos Respublikos nevyriausybinės organizacijas, kuruojančias ir finansinę paramą teikiančias institucijas, nebent buvo paminėta parama savivaldybės mastu. Savanoriškos organizacijos (šokių ir dainų ansambliai, chorai ir kt. kolektyvai), įkurtos prie savivaldybės institucijų, dažniausiai kaip finansinį šaltinį paminėjo 2 proc. nuo gyventojų pajamų mokesčio.

⁵⁵ Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos buvo panaikintas 2010 metais, o atkurtas 2015 m. liepos 1 d. kaip Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

Savanoriškų organizacijų finansavimo šaltiniai galimai turi įtakos organizacijų veiklų turiniui. Pavyzdžiui, mažiau propaguojamas „vietos“, „lokalus“ kultūros, kalbos, istorijos turinys, svarbus kai kuriems informantams individualiame tapatumo konstravime, nėra taip plačiai atspindimas lenkų organizacijų veikloje, kadangi šių organizacijų finansavimas paremtas Lenkijoje įkurtų fondų, kurie turi tam tikrus kriterijus finansuojant tam tikrų organizacijų tam tikras veiklas. Kita vertus, reikia atkreipti dėmesį, jog organizacijos nesikreipia į Lietuvos Respublikos valstybės institucijas ieškodamos finansavimo savo vykdomoms veikloms, kas galėtų daryti įtaką ir pakreipti vykdomų veiklų turinį labiau pilietine nei etnine linkme ir skatinti pilietinį identitetą, jo raišką.

9.6. Savanoriškų organizacijų ryšiai ir sąsajos su politinėmis partijomis

Nors daugelio tirtų savanoriškų lenkų organizacijų pagrindinė veikla susijusi su kultūra, tyrime pastebėta, kad dauguma jų glaudžiai susijusios su LLRA, t. y. vyrauja ne tik glaudūs bendradarbiavimo ryšiai tarp politinės partijos ir savanoriškų lenkų organizacijų, bet dalyvaujantys organizacijų veikloje neretai yra ir aktyvūs šios partijos nariai. Tarpusavyje sprendžiami ir strateginiai lenkams klausimai įvairių susitikimų skirtingomis progomis metu:

(...) Va lenkų dainos festivalis Pabradėje. Mes kiekvienais metais susitinkame prieš Kalėdas, ir laužom paplotėlius, važiuojam į Vilnių, į centrinę. Čia rajone pirmiausia susitinkam, vėliau jau važiuojam į Vilnių, va, kaip tik prieš Kalėdas. Nu kada prieš, ir kada dar tokie periodai būna. Va bus gegužės trečią. Taip pat susitiksime. Važiuosim į kapines. Susirenkame Zalave, Juzefas Pilsudskis buvo palaidotas – tai jo tėvynė. Ten dažnai susitinkam (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Apklausus lenkų savanoriškų organizacijų lyderius galima daryti išvadą, kad lenkų, skirtingai nei baltarusių ir rusų, etninės grupės identitetas yra politizuotas ta prasme, kad etnis identitetas konstruojamas atsižvelgiant į valstybės vykdomą politiką etninių mažumų atžvilgiu ir iš dalies formuojasi gynybinės pozicijos kontekste, įtraukiant į šį turinį įvairias patirtas ir patiriamas šios politikos pasekmes⁵⁶. B. Simon ir B. Klandermans (2001) politizuotą kolektyvinį identitetą apibrėžia kaip kolektyvinio identiteto formą, kuri motyvuoja grupės narius politiniam aktyvumui (Simon, 2011: 137–157; Simon, Klandermans, 2001: 320). Lenkų, skirtingai nei kitų etninių grupių (baltarusių, rusų), Pietryčių Lietuvoje kolektyvinio identiteto politizaciją patvirtina ir ankstesni Lietuvos lenkų identitetą analizuojantys tyrimai. Pavyzdžiui, studija apie Lietuvos lenkų etninės grupės tautinį ir politinį identitetą atskleidė, kad Lietuvos lenkų politiniame identitete vyrauja pasipriešinimo identitetas (prieš etninę daugumą), didesnis dėmesys ir parama LLRA ir „protesto“ balsai prieš Lietuvos valstybės politiką (Kazėnas et al., 2014: 154). Kito straipsnio autoriai teigia, kad lenkai („gyventojai, turintys lenkų identitetą“) Vilniaus rajone „siekia išsaugoti savo silpstančias pozicijas vietos politikoje“ balsuodami už Lietuvos lenkų rinkimų akciją, nes rinkėjų aktyvumas tame regione išaugo (Ubarevičienė et al., 2015:

⁵⁶ Apie lenkų etninės grupės pilietinio dalyvavimo aspektus ir lenkų savanoriškų organizacijų įtaką konstruojant kolektyvinį identitetą ir mobilizuojant lenkų etninę grupę Pietryčių Lietuvoje taip pat skaityti publikuotuose autorės straipsniuose (Frėjutė-Rakauskienė, 2015a; b).

235). Lenkų etninės grupės politinio ir pilietinio dalyvavimo ryšiai stiprina jų bendruomenės narių pasitikėjimą ne tik LLRA ir jos atstovų veikla savivaldybėje, bet ir pasitikėjimą šios partijos veikla nacionaliniu bei tarptautiniu (Seime ir EP) lygmeniu (Frėjutė-Rakauskienė, 2015a: 152–153). Lenkų etninio kolektyvinio identiteto politizavimą stiprina ir politinis kontekstas – pastaraisiais metais valstybės vykdoma etninė politika (pavyzdžiui, nepriimamas Tautinių mažumų įstatymas, informantų nuomone Pietryčių Lietuvos regionui ir jo gyventojams skiriamas mažas dėmesys), kuriame formuojasi ir politizuojasi lenkų identitetas, o tai iš dalies gali trukdyti formuotis lenkų (ypač vyresnės kartos) pilietiniam identitetui (Frėjutė-Rakauskienė, 2015a: 152–153). Pastebėta, kad lenkų savanoriškų organizacijų lyderių, neretai esančių ir aktyviais LLRA nariais, išsakyta pozicija Lietuvos vykdomos etninės politikos atžvilgiu sutampa su LLRA politinės programos teiginiais, keliamais politinės dienotvarkės klausimais. Pats aktualiausias ir didžiausią nepasitenkinimą keliantis klausimas susijęs su Švietimo įstatymo 2011 m. priimtomis pataisomis, kurios padidino pamokų skaičių lietuvių kalba ir suvienodino baigiamąjį lietuvių kalbos egzaminą mokyklose etninių mažumų mokomosiomis kalbomis. Įstatymo pataisos neretai priimtos kaip nuoskauda dėl savo vaikų patiriamą didelio krūvio mokyklose ir galimų neigiamų pasekmių lygiavertiškam jų konkuravimui su lietuviais stojant į aukštąsias mokyklas.

Informantų buvo keliami ir kiti aktualūs klausimai: Tautinių mažumų įstatymo nebuvimas, lenkų kalbos vartojimas viešuosiuose užrašuose (daugiausia kalbama apie gatvių užrašus lenkų ir lietuvių kalbomis). Viešieji užrašai dviem kalbomis (lenkų ir lietuvių) daugiau suvokiami ne kaip poreikis, bet kaip atsakas į kai kurių Lietuvos politikų nepritarimą šiems užrašams ir įvairius bandymus nuplėšti nuo gyvenamų namų lenteles su lenkiškais užrašais Šalčininkuose, Turgeliuose. Pavyzdžiui, iki šiol nepriimtas Tautinių mažumų įstatymas bei Tautinių mažumų ir išeivijos departamento uždarymas Lietuvoje interpretuojamas kaip atskleidžiantis tai, jog valstybės nesirūpina etninėmis mažumomis – gana didelė Lietuvos visuomenės dalimi (vyras, lenkas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko rusų kalba).

Daugelis informantų, savanoriškų organizacijų atstovų, tapatinančių save su lenkų etnine grupe, reišė didelį politinį pasitikėjimą politinei partijai LLRA ir jos lyderiui, kaip atstovaujantį lenkų, kartu su kitomis etninėmis grupėmis, gyvenančių Pietryčių Lietuvoje, interesams. Tad šie informantai partijas, sukurtas etniniu pagrindu, vertina kaip svarbius veikėjus atstovaujant etninėms mažumoms politiniu lygmeniu. LLRA yra suvokiama kaip vienintelė politinė jėga, kuri nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu atstovauja lenkų mažumos interesams:

(...) Gal lenkams yra truputį lengviau, kadangi savo atstovai yra ir Seime, ir net ES. Tai kažkoks palaikymas yra. Tiesiog tu nesi nustumtas ir tavim niekas nesirūpina. Čia kartais sako, kad tautinė partija, bet Jūs padarykit taip, kad nereikėtų tos tautinės partijos. Nors tai nėra tautinė partija, bet padarykite, kad kažkas rūpintųsi ir ta tautine mažuma. (...) Kartais ir lietuviai mano, kad ko čia tie lenkai nori. Nieko jie nenori. Tiesiog nori gyventi ir jaustis savo valstybėje neatstumti, bet kad valstybė visais vienodai rūpintųsi (vyras, lenkas, vidurinioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Pabrėžiama, kad lenkų etninei grupei geriausiai atstovauja patys lenkai, o LLRA ne kalbomis, o aktualiais rezultatais įrodo šios partijos elektoratui, kad gina jų interesus. Taip pat svarbu ir tai, kad nacionaliniu lygmeniu lenkų etninei grupei atstovauja būtent šio krašto

lenkai (moteris, lenkė, vidurinioji karta, Šalčininkų raj., interviu vyko rusų kalba). Dage-
lis informantų pabrėžia Lietuvos politikų ir Lietuvos viešajame diskurse kurstomą etninę
įtampą.

Priešingai nei lenkams atstovaujanti partija (LLRA), rusams atstovaujančios politinės
partijos (pavyzdžiui, Lietuvos rusų sąjunga (LRS), Rusų aljansas (RA)) nebendradarbiauja
su apklaustomis rusų bendruomenėmis (ir religinėmis). Išsakyta kritika, kad politinė partija
LRS ne tik nebendradarbiauja, bet ir neatstovauja jiems ir apskritai visos Lietuvos rusų inter-
resams. Pavyzdžiui, Švenčionyse ir Pabradėje yra LRS atstovų, tačiau, pasak vieno lyderio,
ši partija visiškai neatstovauja Lietuvos rusų interesams, jis nenorintis nei už juos balsuoti,
nei už juos agituoti, kadangi šiai partijai nerūpi jų problemos, šios partijos nariai rinkimus
laimi būdami kitų partijų sąrašuose (vyras, rusas, vyresnioji karta, Švenčionių raj., interviu
vyko rusų kalba).

Rusų savanoriškų organizacijų lyderiai, kitaip nei lenkų, nereiškė pasipiktinimo Lietuvos
vykdoma etnine politika, tik buvo išsakytas nusivylimas dėl rusų kalbos nykimo, vaikų ne-
noro mokytis gimtąja kalba, apskritai mažėjančiomis mokyklomis rusų kalba.

Baltarusiai, kaip ir rusai, neišsakė nuoskaudų Lietuvos vykdomos etninės politikos at-
žvilgiu, o lenkų bendruomenę baltarusių ir rusų savanoriškų organizacijų lyderiai apibūdino
kaip dominuojančią tiek politiškai, tiek kultūriškai, nors ir teigiama, kad Švenčionių rajone
ji nėra tokia aktyvi kaip Šalčininkų rajone (išskyrus Pabradę). Lenkų bendruomenės ir jų sa-
vanoriškų organizacijų aktyvumo pagrindine priežastimi įvardijamas Lenkijos Respublikos
skiriamas finansavimas LLRA ir šios partijos bendradarbiavimas su lenkų bendruomene bei
įvairiomis jų organizacijomis (moteris, baltarusė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu
vyko rusų kalba).

Tiek baltarusių, tiek rusų savanoriškų organizacijų lyderiai pastebėjo, kad lenkai šiame re-
gione labai pabrėžia savo etniškumą, pasigendama iš lenkų pilietinio identiteto apraiškų. Pa-
stebėta, kad informantai, atstovaujantys rusų arba baltarusių bendruomenėms ir tapatinantys
save su rusų, baltarusių, lietuvių etninėmis grupėmis, gana kritiškai vertina etninių mažumų
partijas apskritai, taip pat konkrečiai LLRA:

*(...) Tai vėlgi nacionalinės nesantaikos kurstymas. Taigi, jūs žinote, kad tai eina, atveda,
kaip taisyklė, iki pilietinio karo, vėlgi, kraujas, tai bus praliejamas kraujas, tai vėlgi, taigi,
krauju, kaip taisyklė, visada kažkas tai smarkiai šildosi rankas (vyras, vidurinioji karta, kilęs
iš mišrios rusų-baltarusių šeimos, kuris teigė, kad etninė tapatybė jam nėra svarbi, Šalčininkų
raj., interviu vyko rusų kalba).*

*(...) Nuo sovietų laikų nebuvo keitimo [lentelių su gatvių užrašais], klausia „ka, mes ma-
žai problemų turim?“ Čia yra Lietuva. Jūs nuvažiuokit į Angliją ir nėra kitokio pavadinimo.
Nonsensas. Lenkų partija tvarko šitą dalyką... Aš nesuprantu... Jūs chaoso norit? Yra taisy-
klės – yra Lietuva, yra įstatymai, tegul jie ir gyvuoja. Jeigu bus chaosas, vat 10 žmonių sugal-
voja keisti pavadinimus... ar jūs neturite problemų. Didinkit atlyginimą... tvarkykite, kad nebūtų
nelegalaus darbo, organizuokit, ne kitą, bet šitą. (...) Tu nori, prašau, šnekėk lenkiškai, eik į
lenkišką mokyklą, teisingai, dainuok lenkiškai, namuose šnekėk lenkiškai, čia viskas tvarkoj.
Čia turi būti 100 proc., jokių problemų čia negali būti, bet kaip gali būti kitaip, jei tu išėjini
iš savo namų ir ribų – čia jau nonsensas (...). Tokie dalykai, kad lenkai eina į lenkų partiją*

ir lenkų partija tiktai tvarko šį dalyką, negaliu suvokti šito dalyko (moteris, rusė, vidurinioji karta, Švenčionių raj., interviu vyko lietuvių kalba).

Lenkų tautybės informantai, savanoriškų organizacijų atstovai LLRA įvardijo kaip partiją, kuri nuolat dirba ir vykdo išpareigojimus rinkėjams, o partijos lyderis, kad ir koks ji būtų, yra „savas“ žmogus, o kitos partijos ir jų atstovai pasirodo tik prieš rinkimus, vėliau jų niekas nebemato:

(...) Čia maždaug skamba taip, kaip kalba... kalba: galbūt jis ir blogas žmogus, deputatas, ar kaip ten, vadovas, bet jis savas. Mes jį ir šiandien matom, ir rytoj. Jeigu šiandien mes, reiškia, šitą, taip paprastai pakalbėsime, ir jis nuskriaus, tai aš, sako, ne išrinksiu, tai aš jam mušiu jam, mušiu jam, kad ir į vieną vietą. Va kad jis, sako, žinotų. O, kas iš to, sako, kad jis susirinks ir išeis (vyras, baltarusis, vyresnioji karta, Šalčininkų raj. interviu vyko rusų kalba).

Apibendrinus tyrimo duomenis galima teigti, kad savanoriškos lenkų organizacijos, skirtingai nuo kitų tirtų etninių grupių organizacijų, palaiko glaudžius ryšius su politine partija LLRA, organizacijų lyderiai yra šios partijos nariai arba net atstovauja šiai partijai vietos valdžios institucijose (savivaldybėje, jos taryboje). Lenkų savanoriškų organizacijų interviu metu išsakytos vietos lenkams aktualios problemos (lietuvių kalbos pamokų padidinimas mokyklose lenkų kalba ir baigiamųjų egzaminų mokiniams, besimokantiems mokyklose lenkų ir lietuvių kalba, suvienodinimas, viešieji užrašai lenkų kalba) siejasi su LLRA politine programa ir veikla. Rusų ir baltarusių savanoriškų organizacijų lyderiai, skirtingai nei lenkų, nereiškė pasipiktinimo Lietuvos vykdoma etnine politika. Rusų atveju buvo išsakytas nusivylimas dėl rusų kalbos nykimo, vaikų nenoro mokytis gimtąja kalba ir apskritai mažėjančiomis mokyklomis rusų kalba. Baltarusių ir rusų savanoriškų organizacijų lyderiai pastebėjo, kad lenkų bendruomenė dominuoja tiek politiškai, tiek kultūriškai, nors ir teigiama, kad Švenčionių rajone ji nėra tokia aktyvi kaip Šalčininkų rajone (išskyrus Pabrąde). Informantai, atstovaujantys rusų arba baltarusių bendruomenėms, gana kritiškai įvertino tiek etninių mažumų partijas, tiek ir LLRA veiklą.

Kokybinių interviu su savanoriškų organizacijų lyderiais Pietryčių Lietuvos tirtuose miestuose duomenys parodė, kad savanoriškos organizacijos yra sukurtos ir pilietinis etninių grupių (baltarusių, lenkų, rusų) dalyvavimas daugeliu atvejų vyksta neperžengiant etniškumo ribų. Tai atskleidžia ir informacijos apie savanoriškų organizacijų vykdomą veiklą sklaida, kai apie renginius informuojama asmeniniais skambučiais, bažnyčioje (lenkų atveju) ir vietinėje spaudoje. Reikia pabrėžti, kad vienas iš dviejų leidžiamų regioninių laikraščių Šalčininkų rajone priklausė LLRA partijos nariui, todėl galime daryti prielaidą, kad lenkų etninė grupė turėjo palankesnę nei kitos etninės grupės terpę viešinti šiai grupei svarbią ir parankią informaciją. Kalbant apie tyrinėtų organizacijų pobūdį, atskleista, kad organizacijos labiau orientuotos į kultūrinę veiklą (dainų ir šokių kolektyvai), tačiau yra ir kitokių bendruomenių organizacijų (tiek pasaulietinių, tiek religinių), turinčių asociacijos statusą. Kita vertus, jų veiklos taip pat daugiausia orientuotos į kultūrinį pobūdį (koncertai, bėgimo maratonai tam tikroms istorinėms datoms paminėti, užsiėmimai suaugusiems, jaunimui ir vaikams, susitikimai, minėjimai (istorinių asmenybių), istorinių vietų, svarbių jų etninei grupei, įamžinimas, kapinių, maldos namų išsaugojimas).

Nepaisant to, jog daugelis informantų teigė, kad neretai organizacijų sudėtis yra etniškai mišri, tačiau ir baltarusių, ir rusų, ir lenkų organizacijų vykdoma veikla yra nukreipta į etninių bendruomenių auditoriją, jos savo veikla neretai siekia puoselėti savo etninės grupės kultūrą, kalbą ir istoriją, o kolektyvinė atmintis visų etninių grupių organizacijose yra svarbus įrankis, padedantis konstruoti etninį grupės identitetą. Kolektyvinės atminties turinys, konstruojamas savanoriškų organizacijų ir jų lyderių, įtraukia tiek etninius, tiek pilietinius, tiek vietos bei regiono bruožus. Viena vertus, į konstruojamą identiteto turinį įtraukiami istorinei tėvynei (Lenkijai, Rusijai, Baltarusijai) svarbūs bruožai, veiksniai, tokie, kaip bendrinė lenkų, rusų, baltarusių kalba, dainos baltarusių, rusų ir lenkų kalba, istorija, kita vertus, įpinami ir vietos lenkams, baltarusiams ir rusams būdingi elementai, kaip regiono „vietinė“ (tuteiša) kalba, krašto istorinės vietos, specifinės dainos etc. Istorija neretai tampa skirtingų vykdomų veiklų (šventės, koncertai, parodos, festivaliai, atminimo vakarai, monumentų (at)statymas, religinės šventės, sporto varžybos, maratonai etc.) motyvu. Pavyzdžiui, lenkų organizuojami renginiai (Lenkijos valstybinių švenčių šventimas, Gegužės 3 d., Lapkričio 11 d. etc.), kaip ir rusų bei baltarusių (Gegužės 9 d. šventimas), taip pat istorinių asmenybių pagerbimas (J. Pilsudskio) siejama su Lenkijos, Rusijos, Baltarusijos istorijoje propaguojamu turiniu. Tad organizacijos konstruoja labiau etninį nei pilietinį identitetą. Lenkų organizacijų lyderiai, labiau nei kitų grupių atstovai, pabrėžia etniškumo, savo tautybės ir jos viešo deklaravimo, kultūros išlaikymo svarbą, tačiau etninių grupių organizacijos deklaruoja ir lojalumą Lietuvos valstybei (pavyzdžiui, švenčiant ir dalyvaujant renginiuose, skirtuose valstybinėms šventėms paminėti).

Mažiau propaguojamas „vietos“, „lokalus“ kultūros, kalbos, istorijos turinys, svarbus kai kuriems informantams individualiame tapatumo konstravime, neretai nėra taip plačiai ritualizuotas ir įveikšminamas organizacijų veikloje. Kita vertus, tam įtaką gali daryti ir lenkų organizacijų finansavimas, skirtas tėvynainiams, daugiausia ateinantis iš Lenkijos. Lenkijos Respublikoje įkurtų fondų, finansuojančių regiono organizacijų veiklas, reikalavimai galimai turi įtakos šių veiklų turiniui. Daugelis apklaustųjų organizacijų teigė net nežinančios galimybių (ypač po Tautinių mažumų ir išeivijos departamento uždarymo 2010 m.) gauti finansavimą savo vykdomoms veikloms iš Lietuvos valstybės (buvo paminėtos savivaldybės institucijos), o tokia parama galėtų daryti įtaką vykdomų veiklų turiniui, plėtoti pilietinį identitetą.

Lyginant skirtingas kartas, skirtingas etninių grupių organizacijas ir skirtingus tyrinėtus miestus, esančius Šalčininkų (Šalčininkai ir Eišiškės) ir Švenčionių (Švenčionys, Pabradė ir Švenčionėliai) rajonuose, matomi tam tikri netolygumai. Pastebėta, kad lenkų savanoriškos organizacijos aktyviau veikia tuose miestuose, kur skaičiumi dominuoja šios grupės nariai (ypač Šalčininkuose ir Eišiškėse), o baltarusiams ir rusams šis veiksnys įtakos neturi, nes jų organizacijos negausios abiejuose tyrinėtuose rajonuose esančiuose miestuose, šios etninės grupės vangiau, palyginus su lenkais, mobilizuojasi. Tai pastebi ir pačių baltarusių bei rusų organizacijų lyderiai. Kartų skirtumai ypač išryškėja analizuojant tirtų lenkų savanoriškų organizacijų pobūdį: vyresnės kartos atstovai – lyderiai daugiau orientuojasi į vietos, regiono lenkų bendruomenę, o jaunesni lyderiai ir jų organizacijos nebesilaiko etniškumo ribų ir savo veiklą orientuoja į platesnę tarptautinę auditoriją, vykdo tarpkultūrines veiklas. Tai liečia ir skirtingų kartų bendruomenės mobilizacijos procesus. Lenkų etninės grupės savanoriškos organizacijos ir jų vykdoma veikla sugeba mobilizuoti ir vyresnius, ir jaunesnius (ne tik mokyklose lenkų kalba besimokančius moksleivius) gyventojus, tad gali daryti didesnę, negu

kitos etninės grupės, įtaką kolektyvinio identiteto formavimui. Kita vertus, kaip buvo minėta, lenkų jaunimo organizacijų veikla orientuota į platesnę, nei etninė bendruomenė, auditoriją. Rusai ir baltarusiai, jų organizacijos bei lyderiai savo veiklomis mobilizuoja bendruomenę mažiau galimai ne tik dėl asimiliacinių procesų, vykstančių bendruomenėse (ypač tarp jaunimo), bet ir dėl finansų vykdomoms veikloms trūkumų, taip pat ir dėl tėvynainių politikos efektyvaus (ne)vykdymo. Tad matyti, kad etninių grupių savanoriškos organizacijos, jų lyderiai aktyviai (skirtingais mastais) prisideda konstruojant šių grupių kolektyvinį identitetą ir mobilizuojant etnines bendruomenes šiame regione.

Lenkų, skirtingai nei kitų etninių grupių (baltarusių ir rusų), identitetas yra politizuotas ir tai atskleidžia interviu su lenkų savanoriškų organizacijų lyderiais duomenys. Lenkų organizacijos ne tik glaudžiai bendradarbiauja su politine partija LLRA, bet ir neretai yra tos partijos aktyvūs nariai, vietos valdžios atstovai – savivaldybės tarybos nariai. Interviu metu išsakytos problemos, kylančios vietos lenkams, atkartoja LLRA politinę programą ir joje išsakytus siekius, kurie daugiausia susiję su švietimo reforma (lietuvių kalbos pamokų padidinimas mokyklose lenkų kalba ir baigiamųjų egzaminų mokiniams, besimokantiems mokyklose lenkų ir lietuvių kalba, suvienodinimas, taip pat viešieji užrašai lenkų kalba). Tokiame politiniame kontekste pilietinis etninių grupių dalyvavimas, vykstantis etninių grupių bendruomenių ribose, veda prie stiprių socialinių ryšių tarp savanoriškų ir politinių organizacijų ir tarp šių organizacijų narių, išsivystymo ir politizuoja jų kolektyvinį etninį identitetą.

Taigi, galime daryti išvadą, kad etninių organizacijų susikūrimas ir dalyvavimas šių organizacijų veiklose, renginiuose, tyrimo duomenimis, yra paskatintas tiek kultūrinių (labiausiai), tiek politinių (lenkų etninės grupės atžvilgiu), tiek ir ekonominių (labiau lenkų etninės grupės atveju, pritraukiant Lenkijos Respublikos finansus) veiksmų, o etninių grupių savanoriškos organizacijos ir jų lyderiai (įvairiu mastu) prisideda konstruojant šių grupių kolektyvinį identitetą ir mobilizuojant etnines bendruomenes šiame regione.

IŠVADOS: ETNIŠKUMO RAIŠKA IR IDENTITETŲ FORMAVIMO VEIKSNIAI PIETRYČIŲ LIETUVOJE

*Monika Frėjutė-Rakauskienė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitė,
Irena Šutinienė*

Šis darbas skirtas etniškumo raiškai ir individualios bei kolektyvinės etninės tapatybės formavimo veiksniams Pietryčių Lietuvos regione. Monografijos autoriai savo teorinę perspektyvą grindžia mokslininkų išvalgomis (Barth, 1969; Brubaker, Cooper, 2000; Brubaker 2002; Wimmer 2008; kt.), kurios pabrėžia etniškumo ir etninės tapatybės kaitą bei procesualumą, taip pat institucijų vaidmenį šiame procese. Įvairiais aspektais aptarėme, kaip žiniasklaida, mokykla, visuomeninės organizacijos sąveikauja su individualaus ir kolektyvinio (grupės) identiteto formavimu. Pagrindiniai empiriniai duomenys atsakant į šiuos klausimus buvo surinkti kokybinio lauko tyrimo regiono vietovėse metu 2013 m. balandį – 2014 m. birželį. Suprasti ir paaiškinti šiuolaikinius etninius procesus Pietryčių Lietuvoje neįmanoma be istorinės perspektyvos, todėl monografijoje aptarti „lūžiniai“ istorijos momentai, siekiant įvertinti jų poveikį šių dienų realijoms.

Istoriniai procesai ir šiandiena

Istoriografijos ir kitų mokslo krypčių literatūros analizė leidžia teigti, kad iki XX a. pradžios dabartinės Pietryčių Lietuvos teritorijoje, dar vadinamoje Vilniaus kraštu ir Vilnija, buvo susiformavusi kalbiniu, kultūriniu ir religiniu atžvilgiu įvairialypė visuomenė. Nors ją sudarė gyventojų grupės, kurių istorija siekė LDK ir ATR laikus, tačiau jų identiteto formavimąsi ir raišką visais be išimties istoriniais laikotarpiais lėmė ne tik perimamumo iš kartos į kartą, bet ir įvairūs kontekstiniai veiksniai. Svarbiausi iš jų buvo politiniai, susiję su valstybinių sienų ir santvarkų kaita. Antai dabartinė Pietryčių Lietuvos teritorija po Pirmojo pasaulinio karo tapo dvidešimtmečiui tarpvalstybinio konflikto objektu. 1918–1922 m. Lietuvos ir Lenkijos valdžios atstovų pastangos, nepaisant tarptautinių organizacijų tarpininkavimo, susitarti civilizuotu būdu dėl valstybinių sienų, taip pat pilietinės visuomenės ir kultūrinio pluralizmo principais grįstų valstybingumo vizijų baigėsi nesėkme (Bumblauskas, 2012 etc.). Aptariamas regionas 1922–1939 m. *de facto* atsidūrė Lenkijos valstybės sudėtyje. Dar kartą radikali valstybinių sienų kaita įvyko 1939–1940 m., kai dalis Lenkijai priklausiusio Vilniaus krašto ne tik su Vilniaus, bet Švenčionių, Eišiškių ir Šalčininkų miestais pagal Vokietijos ir SSRS pasirašytą Ribentropo–Molotovo paktą buvo priskirta Lietuvai. Vilniaus kraštas kaip suverenos Lietuvos valstybės dalis vystosi tik nuo 1990 m.

XX a. dažnai kintant valstybinėms sienoms aptariamo regiono gyventojai turėjo ne kartą taikytis prie politinių santvarkų ir ideologijų kaitos, patirdami kartu poveikį savojo identiteto raiškai ir konstravimui. Štai nepavykus atkurti po Pirmojo pasaulinio karo buvusių ATR teritorinių vienetų federacijos, Lietuvos ir Lenkijos valstybių politiniame diskurse didžiausią svorį įgijo tautinę ideologiją puoselėjančios partijos, kurios dėl teritorinio konflikto keliamos

diplomatinės įtampos laikėsi radikalių atitinkamai antilenkiškų ar antilietuviškų pažiūrų ir smarkiai lėmė abiejose šalyse etninėmis mažumomis tapusių gyventojų statusą (Buchowski, 2012). Abi valstybės, vykdydamos savo gyventojų apskaitą, prioritetą teikė etninio tapatinimosi kriterijui, versdamos gyventojus, kurie orientavosi į senesnėms epochoms būdingas tapatinimosi tradicijas, rinktis tautybę. Lenkijos sudėtyje atsidūrusiame Vilniaus krašte tautiškai „nesusipratusiems“ gyventojams ryškiausiai atstovavo išsilavinusių „kraštiečių“ judėjimas ir iš valstiečių kilę „vietiniai“. Šioms gyventojų grupėms, greta iškilusių tarpukariu pilietinio ir etninio tapatumo iššūkių, didelę reikšmę įgijo regioninis tapatinimasis, siejantis ne su tautine valstybe, o su gimtąja ar nuo seno gyvenama vieta (Pukšto, 2008, Gaidis, 2009 etc.). Vyraujančio politinio diskurso atstovai Lenkijoje ir Lietuvoje skirtingų kultūrinių tradicijų sąveikos nelaikė vertybe, o minėtos gyventojų grupės ikūnijo jiems tautiškai nesusipratusius visuomenės narius, kuriuos derėjo sugrąžinti prie „tikrųjų“ jų šaknų. Dėl panašių motyvų Lietuvoje susiformavo nuostata, neigianti lenkų buvimą Vilniaus krašte, pradėta išsižadėti lenkiškai kalbančios aukštuomenės ir pan. (Pražauskas, 2004).

Didelį poveikį gyventojų identitetui Pietryčių Lietuvos teritorijoje darė Antrojo pasaulinio karo įvykiai ir jų atmintis. Minėtu istoriniu laikotarpiu lenkų visuomenei išskirtinės reikšmės įvykiu tapo valstybingumo netektis, todėl esminiu lenkų tapatybės bruožu buvo kova už Lenkijos valstybingumo atkūrimą ikikarinėse sienose. Siekiant šio tikslo Vilniaus krašte išsivystė aktyvią veiklą vykdančios Lenkijos emigracinei vyriausybei Londone lojalūs AK būriai, kovoję ne tik su vokiečių, bet ir lietuvių ginkluotais daliniais, įskaitant generolo P. Plechavičiaus vadovaujamą Vietinę rinktinę. Daugumos lenkų puoselėjama aptariamo regiono ateities vizija kirtosi su lietuvių visuomenės lūkesčiais, vertinusios Vilniaus krašto atgavimą 1939 m., nors ir iš SSRS rankų, kaip istorinio teisingumo atstatymą ir svajojusios apie Lietuvos valstybės atkūrimą su istorine sostine pokariu. Lietuviai vokiečių okupacinį režimą, kuris lenkams ikūnijo Lenkijos valstybingumo duobkasį, dažnai laikė mažesniu blogiu nei SSRS okupaciją, aktyviau nei lenkai dalyvavo vietos valdymo institucijose ir policijoje, šitaip lemdami vietos gyventojų požiūrį į lietuvius ne tik kaip į pareigūnus, bet ir kaip etninę grupę. Tuo metu okupaciniai režimai neretai naudojami prieštaromis tarp lenkų ir lietuvių siekdami savo tikslų. Be to, šiame fone rečiau atkreipiamas dėmesys į tai, kad vokiečių okupacinis režimas sunaikino vietos žydų bendruomenes, įsikūrusias LDK laikais abipus dabartinės Lietuvos ir Baltarusijos sienos esančiuose miestuose ir miesteliuose (Švenčionys, Eišiškės, Rodūnė, Ašmena ir kt.) (Bubnys, 2007).

Kitas kupinas prieštarų interpretacijų ir stereotipų aptariamo regiono raidos laikotarpis yra sovietmetis. Lietuvių visuomenėje vyrauja šio regiono polonizacijos ir rusifikacijos sovietmečiu vaizdiniai, tačiau iš tikrųjų čia vyko sudėtingesni procesai. Ligšiolinių tyrimų analizė rodo, kad gyventojų identiteto raiškai iš tikrųjų turėjo didelės reikšmės SSRS vyriausybės politika, ypač pasipriešinimo sovietinei santvarkai naikinimas. Viena iš ryškiausių šios politikos pasekmių – lenkų repatriacijos į Lenkijos Liaudies Respubliką įgyvendinimas. 1944–1947 m. ir 1955–1959 m. regioną paliko apie 230 tūkst. žmonių, daugiausia lenkų inteligentai (Stravinskienė, 2011a). Archyviniai dokumentai byloja, kad sovietinio saugumo institucijų dėmesio sulaukdavo įvairių tautybių šeimos, turėjusios žemės ir kitos nekilnojamosios nuosavybės ir atstovavusios vadinamajai buožių kategorijai. Gyventojai

sulaukdavo iš sovietinių saugumo ir represinių struktūrų kaltinimų bendradarbiavus su nacių režimu, dalyvavus AK būriuose ir kovose su sovietiniais partizanais, rėmus antisovietinio pagrindžio dalyvius ir pan. Pokariu NKVD buvo likviduojamas antisovietinis lenkų ir lietuvių rezistencinis judėjimas, persekiojami baltarusių tautinio judėjimo atstovai (Pocius, 2010; Zizas, 2013 etc.). Šiuos veiksmus, kaip ir likusioje Lietuvos dalyje, lydėjo santvarkai neįtikusių gyventojų trėmimai į Sibirą (Stravinskienė, 2012a). Pridurtina, kad reikšmingu veiksmu, dariusiu poveikį aptariamo regiono gyventojų identiteto raidai, tapo sovietinių valdžios institucijų politika švietimo ir kultūros srityje, kuri didino prielaidas egzistuoti vietos gyventojų izoliacijai nuo didžiosios lietuvių visuomenės dalies iki valstybingumo atkūrimo 1990 m. Šiam procesui svariai pasitarnavo lenkų mokyklų tinklo plėtotė pirmaisiais pokario dešimtmečiais, kai tam tikru mastu buvo toleruojama lenkų kultūros raiška. Be to, šis procesas buvo nukreiptas į sovietinės ideologijos sklaidą vietos gyventojams geriausiai suprantama kalba, vėlyvuojų sovietmečiu lenkiškas mokyklas keitė ugdymo įstaigos rusų dėstomąja kalba, kuriose lavinosi jaunesnioji vietos gyventojų karta (Miklaševič, 2007; Stravinskienė, 2012b). Priešingai nei pokariu vylėsi lietuvių visuomenė, sovietinės valdžios institucijos nesudarė sąlygų skleisti aptariamame regione lietuvių švietimo ir kultūros židiniams. Pastarųjų sklaidą sunkino gyventojų imigracijos iš kitų sovietinių respublikų skatinimas, dėl kurios regione apsigyveno nauji lenkų, rusų ar baltarusių tautybių žmonės, iki atvykimo patyrę dar didesnę sovietinės ideologijos poveikį negu tos pačios kilmės senbuviai. Archyviniai dokumentai rodo, kad sovietmečiu regione taip pat buvo kuriama sekimo ir nepasitikėjimo atmosfera: vietiniai gyventojai buvo verbuojami agentais, stebėję ir skundę režimui įtartinus asmenis, ypač buvusius Lietuvos ar Lenkijos valstybinius tarnautojus, dvasininkus, legalizuotus antisovietinio pasipriešinimo dalyvius, grįžusius iš Sibiro lagerių asmenis ir pan. Veikla, sovietinio saugumo traktuojama kaip prieštaraujanti ideologijos „normoms“, buvo būdinga skirtingų etninių grupių nariams.

Dėl aptariamo regiono raidos XX a. savitumo daugumai Pietryčių Lietuvos gyventojų lietuvių visuomenės kova už nepriklausomybę Sąjūdžio laikotarpiu ir lietuviškas politinis diskursas kėlė didelį nerimą dėl ateities perspektyvų, įskaitant tapatumo išlaikymo klausimą. Radikaliausia šio nerimo išraiška tapo judėjimas už lenkų teritorinę autonomiją Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose 1988–1991 m. (Sirutavičius, 2009, 2013). Nepaisant to, lenkų etninės grupės teisių apsaugos klausimas buvo nuolat aktualizuojamas, o jo sprendimo būdų paieška tapo metų metais besitęsiančių politinių svarstymų ir diplomatinių derybų objektu. Nuo 1990 m. lenkų identiteto raiškai atsivėrė naujos perspektyvos, ypač švietimo srityje, kai, remiant Lietuvos vyriausybei, sparčiai ėmė plėtotis lenkų mokyklų tinklas. Švietimas rusų kalba prarado ankstesnį prestižą (Miklaševič, 2007). Demokratinių pokyčių link pasukusi Lenkija irgi tapo svarbiu regiono gyventojų identiteto raišką lemiančiu veiksmu. Jau Sąjūdžio laikotarpiu užsimezgė šio regiono gyventojų ryšiai su įvairiomis Lenkijos visuomeninėmis organizacijomis, plėtėsi bendradarbiavimas švietimo ir mokslo srityje, didėjo pažintinių kelionių spektras ir pan. Tai suponavo svarstymus lietuvių visuomenėje dėl lenkų lojalumo Lietuvai, tačiau dera įvertinti ir tai, kad Lenkijos vyriausybės pozicija prisidėjo prie to, jog šios etninės grupės teisių klausimai būtų sprendžiami abipusio dialogo keliu, atsižvelgiant į demokratijos principus.

Žiniasklaidos formuojami vaizdiniai apie lenkų etninę grupę

Žiniasklaidos diskursas, tapdamas vienu svarbiausių informacijos šaltinių ne tik apie Lietuvos ir pasaulio įvykius, bet ir apie etnines (mažumų) grupes ir santykius tarp jų Lietuvoje, formuoja skaitytojų, neturinčių daug asmeninių kontaktų, nuomonę apie šias grupes ir santykius tarp jų. Nuomonė formuojama pasitelkiant informacijos apie tam tikrą grupę vienpusišką pateikimą, pavyzdžiui, kai į pirmą planą iškeliamos nuolat atsikartojančios tik tam tikros temos, o kitos, taip pat aktualios etninėms grupėms, išvis neaptiriamos arba nustumiamos į paraštes. Pavyzdžiui, tirtuose penkiuose populiariausiuose interneto dienraščiuose (*delfi.lt*, *15min.lt*, *lrytas.lt*, *balsas.lt*, *alfa.lt*) ir dienraštyje „Lietuvos rytas“ straipsniuose apie lenkus Lietuvoje daugiausia aptariama politinės partijos LLRA, jos lyderio ir kitų narių veikla, taip pat daug rašoma apie tarpvalstybinius Lietuvos ir Lenkijos santykius bei tautinių mažumų padėtį reglamentuojančius įstatymus (tautinių mažumų, viešųjų užrašų etninių mažumų kalbomis ir asmenvardžių rašyba originalo kalba). Atrinktuose analizuoti spaudos turinį straipsniuose, kuriuose aptariama LLRA politinės partijos ir jos lyderio veikla, neretai išsakomi nepakantūs komentarai. Šios partijos politinė veikla siekiant, kad Lietuvoje būtų priimti minėti įstatymai, tirtoje spaudoje neretai interpretuojama kaip kelianti įtampas visuomenėje, kenkianti tarpvalstybiniam Lietuvos ir Lenkijos santykiams ir todėl paranki Kremliaus vykdomos politikos tikslams. Pietryčių Lietuvos regionas, kuriame gausiausiai gyvena lenkų etninė grupė, neretai siejamas su karo grėsme dėl galimo didesnio paveikimo užsienio valstybių propagandai. Tendencija tirtoje spaudoje sieti Lietuvos lenkus su politinės partijos LLRA veikla atsispindi ir lenkų reprezentacijoje, kadangi jie neretai yra vaizduojami kaip keliantys nepagrįstus reikalavimus ir nevertinantys turimų teisių ir sąlygų (pavyzdžiui, galimybės bendrojo ugdymo mokykloje mokytis lenkų kalba).

Tiriamos kultūrinės grėsmės tirtame spaudos diskurse siejamos su lenkų etninės grupės adaptacija Lietuvoje dėl „aiškios“ tapatybės neturėjimo ir mažesnio tapatinimosi su Lenkija, taip pat kvestionuojamas Lietuvos lenkų kalbos „grynumas“, valstybinės (lietuvių) kalbos nemokėjimas. Politinės grėsmės išvelgiamos dėl galimo lenkų politinio ir pilietinio neloyalumo bei grėsmės nacionaliniam saugumui ir valstybės teritoriniam vientisumui, kadangi LLRA politinė programa ir keliami reikalavimai, susiję su tautinių mažumų (daugiausia lenkų) teisėmis, matomi kaip „parankūs“ Rusijos vykdomai ekspansinei politikai (nurodoma situacija, susijusi su Rusijos kariniais veiksmais Ukrainoje, ir Krymo aneksija).

Referuojant ankstesnius spaudos turinio tyrimus ir tematiką, siejamą su Lietuvos lenkais, matomos panašios tendencijos. Pavyzdžiui, lenkų etninė grupė 2005–2007 m. spaudos analizės duomenimis, panašiai kaip ir šio turinio tyrimo (2014–2015 m.) duomenimis, dažniausiai minima aptariant tautinių mažumų švietimo klausimus, asmenvardžių rašybą originalo kalba, politinės partijos LLRA veiklą (Frėjutė-Rakauskienė, 2009).

Žiniasklaida daugiausia atstovauja dominuojančioms grupėms, ši tendencija pastebima rašant apie lenkus Lietuvoje. Tirtoje spaudoje ir interneto dienraščiuose lenkų, kaip tariamai politiškai ir kultūriškai grėsmingos etninės bendruomenės, įvaizdis konstruojamas remiantis daugiausia oficialiajai pozicijai atstovaujančių valstybės pareigūnų ir politikų nuomonėmis, beveik nepateikiant pačių lenkų, paprastų piliečių, gyvenančių Lietuvoje,

nuomonės, dažniausiai pateikiant šiai grupei atstovaujančios politinės partijos LLRA ir jų lyderių pozicijas. Taip, konstruojant šios grupės vaizdinį „iš viršaus“, sudaromos prielaidos formuoti neigiamoms visuomenės nuostatoms. Nors spaudos tyrimo metu buvo fiksuojami straipsniai, kuriuose kritikuojamas LLRA sutapatinimas su visų lenkų interesais, lenkų grupės pristatymas dominuojančiomis temomis (LLRA politinė veikla, tautinių mažumų švietimas, Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybiniai santykiai, su tautinėmis bendruomenėmis susiję įstatymai etc.) nesuteikia galimybės vaizduoti visapusiškesnį lenkų etninės grupės pristatymą spaudoje.

Konstruojant skirtumus ir bendrumus Pietryčių Lietuvoje: žvilgsnis „iš apačios“

Pietryčių Lietuvos regione istoriškai gyvena skirtingos etninės tapatybės, religijos, keliomis kalbomis kalbantys gyventojai. Regionui būdinga sociokultūrinė įvairovė kasdienio bendravimo kontekstuose reiškiasi kalbine įvairove, kintančiomis, situacinėmis ar sudėtingai apibrėžiamomis etninėmis tapatybėmis. Kokybinis lauko tyrimas atskleidė, kad etninis identitetas nėra paprastai „išspraudžiamas“ ar apibūdinamas remiantis tam tikrais aiškiais kriterijais, kaip kad tam tikros etninės grupės gimtoji kalba, kilmė, religija ir kiti kriterijai. Regionas vietos žmonių suvokiamas kaip daugiakalbis, kur dauguma gyventojų geba kalbėti visomis pagrindinėmis regiono kalbomis. Tyrime atskleista, kad kalba pasitelkiama tiek brėžiant ribas tarp grupių ir konstruojant „savo“ bei „svetimą“ grupę (pgl. Barth, 1969), tiek kvestionuojant šias ribas ir ieškant bendrumo tarp grupių. Tad vienos situacijose lietuvių, lenkų kalba pasitelkiama pabrėžiant tapatinimąsi su viena ar kita etnine grupe, o kitose situacijose rusų ar taip vadinama „vietinė“ kalba pasitelkiama komunikacijoje, kurioje etniškumas ir etniniai skirtingumai yra bent iš dalies niveliuojami (žr. taip pat Daukšas, 2012; Šliavaitė, 2015b).

Religija (katalikybė ar stačiatikybė) daliai informantų buvo svarbi aptariant jų etniškumą. Pavyzdžiui, lenkiškumas informantų, nepriklausomai nuo jų etninės tapatybės, buvo glaudžiai siejamas su katalikybe. Nors lietuviai irgi buvo apibūdinami kaip katalikai ir tuo pabrėžiamas tam tikras kultūrinis bendrumas tarp lenkų ir lietuvių grupių, tačiau lietuviai skirtingos etninės tapatybės informantų buvo apibūdinami kaip „ne tokie religingi katalikai“, „mažesni“ katalikai, pirmiausiai pabrėžiant dalyvavimo religiniuose ritualuose dažnumą. Stačiatikybės išpažinimas ar priklausymas rusų stačiatikių bendruomenei buvo pasitelkiamas dalies informantų brėžiant etnines ribas tarp rusų ir kitų bendruomenių.

Kilmės aspekto svarba konstruojant etniškumą buvo aptarta mokslininkų (žr. Daukšas, 2012, 2014) ir pasitvirtino šios monografijos autorių tyrimo. Tačiau daugiaetninė regiono gyventojų kompozicija ir etniškai mišrios šeimos informantams leido kvestionuoti kilmės kaip svarbiausio etnines ribas brėžiančio kriterijaus svarbą. Tyrimas dar sykį patvirtino lokalumo svarbą konstruojant vietos gyventojų tapatumą, kadangi regionas (interviu įvardijamas kaip Vilnija, Šalčininkų rajonas ir pan.) buvo apibūdinamas kaip turintis tik jam būdingų bruožų (daugiaetninę gyventojų kompoziciją, daugiakultūriškumą ir daugiakalbiškumą), kurie absoliučiai daugumai informantų leido jį apibūdinti kaip „savo“, „skirtingą nuo likusios Lietuvos“, kaip vietą, kur jie jaučiasi „namuose“ (žr. taip pat Daukšas, 2008, 2012; Kazėnas et al., 2014, Šliavaitė, 2015b, kt.). Nežiūrint lokalumo, vietos svarbos informantų tapatybės konstravimui, tyrimas dar kartą

patvirtino mokslinių tyrimų išvalgas (žr. Daukšas, 2012; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, 2012; Kazėnas et al., 2014, kt.) apie tai, kad regiono gyventojai jaučiasi platesnės Lietuvos visuomenės dalimi ir tapatinasi su Lietuvos valstybe. Kita vertus, vietos žmonių pasakojimuose etniškumas taip pat gali būti konstruojamas kaip nesvarbus ir priklausymas konkrečioms etninėms grupėms matomas kaip sunkiai apibrėžiamas dėl regiono gyventojų daugiakultūriškumo, mišrios etninės priklausomybės (žr. taip pat Balžekienė et al., 2008). Manytume, kad daugiaetnis ir daugiakultūrinis Pietryčių Lietuvos regionas ir čia vykstantys socialiniai procesai atskleidžia, kaip etniškumas ir tam tikri su etnine priklausomybe siejami elementai (kalba, religija, tradicijos, kilmė) gali būti matomi kaip nesvarbūs brėžiant socialines ribas tarp grupių arba, priešingai, pasitelkiami socialinių ribų konstravimui. Šie procesai – ribų išsiliejimas arba sustiprėjimas – priklauso nuo institucijų veiklos, platesnio struktūrinio (Wimmer, 2008) konteksto.

Konkuruojančios istorinės atmintys

Istorinės atminties vaidmens kuriant regiono etninių grupių identitetą tyrimas rodo, kad istorijos pasakojimai turi skirtingą reikšmę etniniam identitetui skirtinguose šių pasakojimų raiškos lygmenyse (institucijų kuriamos kultūrinės atminties ir neformalioje kasdienėje komunikacijoje reiškiamos komunikacinės atminties), taip pat skirtinguose regiono vietovių atminties politikos kontekstuose.

Šalčininkų rajono, kur gyventojų daugumą sudaro lenkai, atminties politikoje siekiama lenkiškojo istorijos pasakojimo simbolinio dominavimo, konkuruojant su kitų grupių pasakojimais, o Švenčionių rajono atminties politika yra ideologiškai neutralesnė ir atviresnė įvairių grupių atminties raiškai. Šalčininkų rajono institucijų kuriamos kultūrinės atminties (reiškiamos paminklais, gatvėvardžiais ir kitais atminties ženklais bei simbolių istorijos pasakojimų datų ir kitų elementų minėjimo praktikomis) būklę galima apibūdinti kaip konkuruojančią atmintį, kada grupės „laimėtojos“ atmintis siekia eliminuoti kitas atmintis (Rothberg, 2014: 5). Švenčionių rajono etninių grupių atminties raišką tiek kultūrinės atminties, tiek komunikacinės atminties lygmeniu dažnai galima interpretuoti daugiakryptės atminties perspektyvoje, kada skirtingos ir net kai kuriais atžvilgiais priešingos atmintys gali koegzistuoti nekonkuruodamos, kartais viena kitą papildydamos (Rothberg, 2014).

Šalčininkų rajono kultūrinėje atmintyje konkuruoja lenkiškasis ir lietuviškasis pasakojimai; ryškiai dominuoja lenkiškasis pasakojimas, turintis etnocentrizmo bruožų. Abiejų grupių viešosios kultūrinės atminties raiškai būdingas uždarumas ir griežtai brėžiamos etninės ribos. Rusų ir baltarusių pasakojimai viešojoje atmintyje reiškiami tik pavieniais ženklais bei praktikomis ir beveik nematomi. Švenčionių rajono kultūrinėje atmintyje pasakojimų konkurencijos nėra: atkuriamos ar įamžinamos įvairių etninių grupių atmintinos vietos, minimos įvairioms tautybėms reikšmingos datos, minėjimo renginiuose dalyvauja įvairių tautybių žmonės. Uždaresnės yra tik lenkų etninės grupės kolektyvinės atminties praktikos. Dėl vieno homogenizuojančio lenkiškojo pasakojimo dominavimo viešojoje Šalčininkų rajono atmintyje ir jo neatitikimo daugialypei lokaliai istorinei patirčiai ir atminčiai esama tam tikrų įtampų tiek šio rajono viešosios atminties santykyje su kitų grupių pasakojimais, tiek su lenkų lokalios bendruomenės komunikacine atmintimi.

Atminčių konkurencija instituciniu lygmeniu iš dalies suaktualina antagonistinius aspektus Šalčininkų rajono vyresniosios kartos lenkų ir lietuvių komunikacinėje atmintyje: abiejose grupėse esama antilenkiškų ir antilietuviškų interpretacijų bei prisiminimų, daugiausia susijusių su tarpukario okupacijos ir karo meto konfliktų atmintimi. Antagonistinės interpretacijos neaktualios abiejų tautybių rajono jaunimui, taip pat jų nėra Švenčionių rajono lietuvių atmintyje. Šios prieštaringos interpretacijos kasdienybės kontekstuose neturi konflikto potencialo ir vyresniojoje kartoje, kasdiniuose socialiniuose santykiuose jos reiškiamos lanksčiau, pasyviau ir suvokiamos kaip neaktualios, žmonės pabrėžia lokaloje kasdienybėje vyraujančią toleranciją ir sugyvenimą, o konflikto erdvėmis laiko viešąsias (žiniasklaidos, politikos) erdves (vieno informanto žodžiais „apie konfliktus sužinau tik iš žiniasklaidos, gyvenime jų nematau“).

Nepaisant konkurencinio ir brėžiančio ribas atminčių santykio Šalčininkų rajono kultūrinėje atmintyje, abiejų rajonų lokaliuose kasdienybės kontekstuose reiškiamoje komunikacinėje atmintyje tiek lenkų, tiek kitose grupėse etninės ribos dažnai yra peržengiamos, pasitelkiant atviresnes, įjungiančias kitų grupių atmintį ir atspindinčias įvairią, dažnai prieštaringą lokalią patirtį, praeities interpretacijas bei atmintis. Lokalios kasdienybės kontekstuose kuriamam individualaus lygmens lenkų, lietuvių ir kitų grupių etniniam identitetui yra svarbūs LDK istorijos daugiakultūriškumo bei lietuvių ir lenkų istorijos bendrumo aspektus pabrėžiantys pasakojimai. LDK istorijos daugiakultūriškumo pasakojimas lenkų ir baltarusių identitetui svarbus grindžiant regioninę jo dimensiją, o Lietuvos ir Lenkijos istorijos bendrumo aspektai svarbūs grindžiant daugelio lenkų pilietinį identitetą ir kai kurių lenkų yra suvokiami kaip atminties politikos lygmeniu neišnaudotas šio identiteto išteklius. Šie aspektai svarbūs ir lietuviams tapatinantis su vietove ar regionu, bet lietuvių etnis identitetas dažniausiai konstruojamas atsiejant jį nuo regioninės dimensijos.

Tad istorijos pasakojimai regiono etninių grupių identiteto konstravimo procesuose kuria šiuolaikinėse visuomenėse svarbų šio identiteto „įtraukimo ir atskyrimo ribų paslankumą“ (Reicher, Hopkins, 2001: 26), kada, nepaisant kultūrinės atminties lygmeniu kuriamų griežtų etninių ribų, šios ribos kvestionuojamos lokaloje komunikacinėje atmintyje bei regioninę ir lokalią etniškumo dimensiją grindžiančiais pasakojimais.

Lietuvos ir Lenkijos istorijos bendrumo aspektų reikšmės individualaus lygmens lenkų pilietinio ir etninio bei lietuvių etninio identiteto konstravime rodo, kad, šiuos istorijos aspektus perkėlus į realiai veikiančias abiejų grupių institucinio lygmens praktikas, šios praktikos galėtų turėti jungiantį grupes ir švelninantį atminčių konkurenciją potencialą (pavyzdžiui, bendri lietuvių ir lenkų Gegužės 3-osios minėjimai, neformalus bendro LDK ir ATR paveldo įjungimas į lenkų, lietuvių, baltarusių minėjimo praktikas ir kt.).

Etniškumas ir kalba kaip svarbūs instrumentai mokyklų konkurencinėje kovoje

Kokybinio sociologinio tyrimo duomenys leidžia teigti, kad švietimas tirtame regione tampa svarbia sritimi, kurioje etninė kultūra turi erdvę reikštis ir būti perduodama jaunesnėms kartoms. Kita vertus, ugdymo įstaigose skirtingomis mokymo kalbomis etniškumas (tam tikrų tradicijų, kultūros elementų puoselėjimas) ir kalba pasitelkiama tiek ugdymo įstaigų

tarpusavio konkurencijoje, tiek brėžiant etnines ribas tarp skirtingų kalbinių bendruomenių. Etniškumo kaip resurso konkurencinėje kovoje dėl tam tikrų ekonominių išteklių svarba buvo ne kartą atskleista mokslinėje literatūroje (žr., pvz., Cohen, 196, 1981 cituota iš Eriksen 2010 [1994]: 53–54; Podagelytė, 2014, kt.).

Ankstesni moksliniai tyrimai regione atskleidė egzistuojančias skirtis „mes“ ir „jie“ (lenkai-lietuviai) bei etnocentrines nuostatas, pirmiausia palaikomos valstybinių ir visuomeninių institucijų (Balžekienė et al., 2008). Monografijos autorių atlikti giluminiai interviu su mokyklų skirtingomis mokymo kalbomis (lietuvių, lenkų, rusų) bendruomenių nariais taip pat atskleidė „mes“ – „jie“, „savas“ – „svetimas“ skyrimą tarp mokyklų bendruomenių regione. Ši skirtis labiausiai atsiskleidė tarp mokyklų lietuvių ir lenkų mokomosiomis kalbomis. Ji visų pirma grindžiama kalbos ir etniniais kriterijais, t. y. mokyklos informantų pirmiausia siejamos su etniškumu, etninės tapatybės išsaugojimu, numanomu lojalumu ar nelojalumu Lietuvai, o ne su bendra mokymo kokybe ar tarpkultūriškumu ir daugiakultūriškumu principais paremtos mokyklos bendruomenės kūrimu. Mokymo kokybės klausimas daugiausia akcentuojamas kalbant apie valstybinės kalbos mokymo kokybę. Mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenėse šie etniniai aspektai dažniausiai nebuvo pabrėžiami. Atsiskleidžia skirtumai tarp vietovių priklausomai nuo gyventojų etninės kompozicijos: Švenčionių mieste, kur daugumą gyventojų sudaro etniniai lietuviai, „mes“ – „jie“ (lenkai-lietuviai) skirtis nebuvo aktualizuojama taip kaip vietovėse, kur etniniai lietuviai sudarė mažumą (pavyzdžiui, Šalčininkai, Eišiškės, Pabradė).

Mokyklų lietuvių kalba bendruomenių narių (mokytojų, administracijos narių) konstruojami mokyklų valstybine ar tautinės mažumos kalba apibūdinimai atskleidžia tam tikrą etninės daugumos perspektyvą, kai kalbos klausimas betarpiškai siejamas su pilietiškumu ir lojalumu valstybei. Ši perspektyva apibūdinama kaip propaguojanti vadinamąją „etninę“ tautos sampratą (dėl šios sąvokos ir jos kritikos žr. Brubaker, 1999), kai tauta matoma kaip kuriama bendros kultūros (lietuviškos) ir kalbos pagrindu. Mokyklų lenkų mokomąja kalba bendruomenės nariai (mokytojai, administracijos nariai) lenkiškumo nepriešino su pilietiškumu ar lojalumu Lietuvai, tad šiuose interviu lojalumas valstybei buvo konstruojamas ne etniniu, o pilietiniu pagrindu (dėl sąvokos ir kritikos žr. Brubaker, 1999) ir politinė tauta matoma kaip sujungianti skirtingos etninės, kalbinės priklausomybės piliečius. Tautinių mažumų mokyklų bendruomenių narių perspektyvoje atsiskleidžia įtraukiantis tautos konceptas, kur priklausymas tautai ir tapatinimasis su valstybe nesiejamas su daugumos kultūra ar kalbos principu, o su buvimo valstybės piliečiu jausena. Mokyklos atstovų (mokytojų, administracijos narių) nuomonės, požiūriai dėl mokyklų privalumų ir trūkumų atsispindi ir moksleivių tėvų perspektyvose renkantis mokyklą valstybine ar mažumos mokomąja kalba.

Kadangi mokyklas skirtingomis mokymo kalbomis lanko įvairių regione gyvenančių etninių grupių vaikai, mokyklos pasirinkimas tyrime dalyvavusių mokinių tėvų buvo siejamas su pasirinktine priklausomybe tam tikrai etninei bendruomenei ir priėjimu prie ribotų socialinių, ekonominių resursų. Mokyklos gimtąja ar valstybine kalba pasirinkimas taip pat susijęs su socialinio mobilumo ir etniškumo puoselėjimo klausimais, tačiau kokybinis tyrimas atskleidė, kad socialinio mobilumo ir mokyklos valstybine ar gimtąja kalba pasirinkimo sąsajos buvo skirtingai interpretuojamos skirtingų mokyklų bendruomenių narių. Mokyklų lietuvių mokomąja kalba bendruomenių nariai mokyklos lietuvių kalba pasirinkimą siejo su socialinio

mobilumo galimybėmis Lietuvoje. Mokyklose mažumų mokomosiomis kalbomis socialinio mobilumo bei mokomosios kalbos aspektai nematomi kaip vienareikšmiškai susiję. Mokyklų lenkų mokomąja kalba bendruomenės nariai mokyklos lenkų kalba pasirinkimo nesiejo su sumažėjusiomis studijų ar darbo galimybėmis, o priešingai – apibūdino kaip galimybę įvaldyti daugiau kalbų ir platesnes studijų galimybes, kurios neapsiriboja tik Lietuva, dažnai buvo minima ir Lenkija. Mokyklos valstybine (lietuvių) ar gimtąja (lenkų, rusų) kalba pasirinkimas regione tampa svarbiu žingsniu, dėl kurio formuojasi glaudesni socialiniai ryšiai su viena ar kita etnine bendruomene, strateguojamas gyvenimo kelias planuojant tolesnę profesinę karjerą regione, Lietuvoje ar kitose šalyse. Individualūs pasirinkimai vyksta atsižvelgiant į ekonominį, politinį regiono, konkrečios vietovės kontekstą, Lietuvos ar kilmės valstybės siūlomas galimybes, asmeninę etninės priklausomybės jauseną.

Mokyklos kaip institucijos tampa svarbiu veikėju, dalyvaujančiu etninio identiteto formavime, o dėl ekonominės konkurencijos etniškumas (siejamas su tradicijomis, kultūra, kalba) pasitelkiamas kaip vienas iš kriterijų pritraukiant vaikus į mokyklą konkrečia mokomąja kalba, tuo pačiu skirtys tarp etninių grupių užaštrinamos ar kai kuriais atvejais dirbtinai konstruojamos. Šitame kontekste vertėtų dar kartą kelti klausimą (žr. Tamošiūnas, 2001; Balžekienė et al., 2008, kt.) apie mokyklos Lietuvoje viziją ir švietimo, kuris įtraukia skirtingas grupes, o ne atskiria, reikalingumą.

Visuomeninių organizacijų vaidmuo formuojant skirtis ir bendrumus

Siekiant atskleisti etninių mažumų pilietinės mobilizacijos procesus Pietryčių Lietuvoje buvo atlikti pusiau struktūruoti interviu su etninių grupių (baltarusių, lenkų, lietuvių ir rusų) savanoriškų organizacijų (estradiniai ir folkloriniai ansambliai, liaudies ir populiaraus šokių kolektyvai, mokyklų vaikų šokių ir dainų kolektyvai, įvairios asociacijos, religinės bendruomenės) Šalčininkuose, Eišiškėse, Švenčionyse, Švenčionėliuose, Pabradėje ir Turgeliuose vadovais ir atstovais. Tyrimo duomenimis, etninių mažumų mobilizacija Pietryčių Lietuvos tyrinėtuose miestuose vyksta skirtingai, taip pat skirtingas ir savanoriškų organizacijų skaičius.

Atskleista, kad etninių mažumų pilietinis dalyvavimas ir dalyvavimas savanoriškų organizacijų veikloje yra sąlygotas etniškumo veiksnio, nes į šias organizacijas daugiausia buriasi etninės bendruomenės nariai puoselėti savo etninės bendruomenės kultūrą, tradicijas, kalbą, istoriją ir religiją. Skiriasi etninių grupių (baltarusių, rusų ir lenkų) savanoriškų organizacijų skaičius, nes vyrauja ir aktyviausiai veikia lenkų savanoriškos organizacijos bei jų nariai. Lenkų savanoriškų organizacijų skaičius tiriamuose miestuose iš dalies priklauso ir nuo tirtų miestų, esančių skirtinguose rajonuose (Šalčininkų ir Švenčionių), gyventojų sudėties. Rusų ir baltarusių savanoriškos organizacijos nėra gausios, nėra aktyvūs šių organizacijų nariai. Tai iš dalies sąlygoja šių etninių grupių (ypač jaunimo) asimiliacijos procesas, kurį pripažįsta ir patys informantai. Baltarusių kalba vartojama labiau privačiame gyvenime, nyksta mokyklos ir klasės rusų mokomąja kalba, baltarusių ir rusų vaikai lanko mokyklas lietuvių kalba, rusai ir baltarusiai, skirtingai nuo lenkų, viešai nedeklaruoja savo etniškumo ir etninio identiteto. Kita vertus, organizacijų ir bendruomenės pasyvumą sąlygoja ne tik žmogiškieji ištekliai, mažiau, nei pas lenkus, išvystyti glaudūs socialiniai ryšiai su kitomis baltarusių ir rusų

etninėmis bendruomenėmis Lietuvoje, bet ir Lietuvos politikų, politinių partijų palaikymas bei Baltarusijos Respublikos, Lenkijos Respublikos ir Rusijos Federacijos vykdomos tėvynainių politikos efektyvumas. Tyrime atskleista, kad lenkų savanoriškos organizacijos, skirtingai nuo baltarusių ir rusų, daugiausia dėmesio sulaukia ir yra finansuojamos Lenkijos Respublikos organizacijų tėvynainiams remti, palaiko glaudžius ryšius su kitose Lietuvos vietovėse esančiomis savanoriškomis organizacijomis, taip pat yra išvysčiusios bendradarbiavimą su mokyklomis, kuriose ugdomas vyksta lenkų kalba, su Lenkijoje esančiomis mokyklomis. Daugelis apklaustų lenkų savanoriškų organizacijų glaudžiai bendradarbiauja su politine partija LLRA, kurių nariai yra ir organizacijų lyderiai, Šalčininkų raj. taryboje užima ir daugumą vietų taryboje, kas aktualu sprendžiant tam tikrus klausimus, susijusius su lenkų mažumos ekonomine ir socialine padėtimi regione. Aktyvus dalyvavimas savanoriškose organizacijose (taip pat ir politinėse) palaiapsniui stiprina lenkų etninės grupės, jų bendruomenės narių pasitikėjimą savivaldos institucijomis (LLRA ir jos atstovų veikla savivaldybėje), šios partijos veikla nacionaliniu bei tarptautiniu (Seime ir EP) lygmeniu ir politizuoja lenkų identitetą. Dalyvavimo savanoriškose (taip pat ir politinėse) organizacijose ryšiai atveria kelią prieigai prie vietos valdžios institucijų (Šalčininkų r. savivaldybės ir seniūnijų). Etninio kolektyvinio identiteto politizavimą stiprina ir politinis kontekstas (nepriimamas Tautinių mažumų įstatymas, informantų nuomone nepakankamas valdžios institucijų ir jų atstovų dėmesys Pietryčių regionui ir jo gyventojams), kuriame formuojasi lenkų identitetas. Šis kontekstas kartu formuoja nuostatą, kad tik lenkų etninės grupės nariai ir politinė partija LLRA gali atstovauti jų interesams politikoje. Šis kontekstas iš dalies gali trukdyti formuotis lenkų pilietiniam identitetui, ypač vyresnės kartos. Taigi, tyrimo duomenimis, etninių grupių saviorganizacija pilietiniu lygmeniu yra motyvuota tiek kultūrinių, tiek politinių, tiek ekonominių veiksnių. Galime teigti, kad etninių grupių dalyvavimas savanoriškose organizacijose ir jų vykdomuose renginiuose, mobilizuojant etninę bendruomenę, mezgant ir plėtojant ryšius bendruomenių viduje labiau nei išorėje, daro įtaką šių bendruomenių kolektyvinio identiteto turiniui, taip pat etninio labiau nei pilietinio identiteto raiškai. Kita vertus, lenkų etninės grupės atveju, jaunoji karta savo kuriamomis organizacijomis ir jų veikla yra labiau orientuota ne į etninę, o į pilietinę bendruomenę, pilietines veiklas, propaguoja labiau pilietinį nei etninį identitetą. Galima daryti išvadą, kad daugumos baltarusių, rusų ir lenkų savanoriškų organizacijų veikla yra orientuota į etninės kultūros išsaugojimą ir puoselėjimą. Labai svarbūs kultūrinės veiklos turinio elementai yra kalba ir istorija. Reikia pabrėžti, kad tiek lenkų, tiek rusų, tiek ir baltarusių savanoriškų organizacijų (religinių ir pasaulietinių) kultūrinis turinys nėra vientisas, kadangi jame matomi tiek etninės, tiek lokalsios, regiono, tiek ir Lenkijos, Rusijos ir Baltarusijos kultūriniai bruožai, taip pat akcentuojama ir pilietinė pozicija, politinis lojalumas Lietuvos valstybei minint valstybines šventes. Regiono etninių grupių savanoriškos organizacijos ir jų lyderiai pasigenda didesnio Lietuvos valstybės vaidmens ir finansinės paramos. Šis kontekstas iš dalies lemia dalies tyrinėtą regiono gyventojų nuostatą, kad tik LLRA atstovauja jų interesams, o nepritariantys LLRA politikai nemato alternatyvos šiai partijai politiniame lauke. Lietuvos valstybinių institucijų ir politinių partijų (ne vien tik LLRA) dėmesys regiono gyventojų aktualioms problemoms (ypač ekonominėms ir socialinėms) leistų sustiprinti pilietinį gyventojų identitetą, lojalumą ir užkirsti kelią įvairioms politinėms jėgoms kurstyti nesantaiką.

Manytume, kad šios monografijos autorių tyrimas Pietryčių Lietuvoje dar kartą patvirtino mokslininkų (Barth, 1969; Brubaker, Cooper, 2000; Nagel, 1994; Wimmer, 2008 etc.) įžvalgas,

atkreipusias dėmesį į etninio identiteto lankstumą, kontekstualumą, procesualumą, o sykiu – institucijų (mokyklų, savanoriškų organizacijų, valstybės) vaidmenį konstruojant individualius ir grupės identitetus. Etniškumas nėra nekintanti ir prigimtinė duotybė, todėl kuri laiką lietuviškoje historiografijoje vyravusi diskusija, kad Pietryčių Lietuvos mažumos yra sulenkėję ar nutautinti lietuviai, yra neproduktyvi siekiant suvokti etniškumo raišką ir etninius procesus regione, o tuo pačiu tokia perspektyva ne kuria solidarumą ir bendrumą visuomenėje, o reprodukuoja tarptautinių santykių įtampas. Viešojoje erdvėje konstruojami stereotipai apie etnines grupes (lenkus, rusus) formuoja matymą, kad socialinis audinys sudarytas iš apibrėžtų, uždarų, konkurenciniame ar įtampos santykiyje esančių grupių. Etniškumas, „mes“ – „jie“ retorika neretai pasitelkiama tam tikrų institucijų ar organizacijų finansų ir žmogiškųjų resursų pritraukimo tikslu, tačiau neįgalina kurti bendruomenės, kurioje skirtumai ir panašumai atpažįstami ir pasitelkiami tarpusavio komunikacijoje. Šioje monografijoje siekėme atskleisti etniškumo raišką skirtinguose kontekstuose Pietryčių Lietuvos regione, atkreipdami dėmesį, kad žmonių / piliečių lygmeniu, t. y. žvelgiant „iš apačios“ etniškumas, etninės skirtys kasdienybėje yra aktualizuojamos tik tam tikruose kontekstuose ar situaciškai, tačiau jos tampa svarbios institucijų veikloje. Todėl praktine prasme yra svarbu permąstyti, kaip sociokultūrinė įvairovė yra sujungiama valstybėje, mokykloje, organizacijoje, kaip ji reprezentuojama žiniasklaidoje. Šios monografijos autorių nuomone, mūsų valstybės bendrabūvis turi būti kuriamas ne uždarumo, o atvirumo / įtraukties pagrindu, t. y. pripažįstant ir vertinant sociokultūrinę visuomenės įvairovę ir kuriant solidarumą pilietiškumo principais.

SUMMARY

ETHNICITY AND IDENTITIES IN SOUTHEASTERN LITHUANIA: EXPRESSIONS AND CONTEXTS

Monika Frėjutė-Rakauskienė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitė, Irena Šutinienė

The present monograph looks at processes related to ethnicity in Southeastern Lithuania in order to analyse what factors and institutions play a key role in shaping ethnic identities on both the individual and collective levels. Southeastern Lithuania is a region characterised by its multi-ethnic population (LR statistikos departamentas / Statistics Lithuania, 2011) and, in the course of its history, has been governed by different states, which is why issues of inter-ethnic relations and identities of its inhabitants have attracted much interest from Lithuanian scholars (cf. Zinkevičius, 1993; Kalnius, 1998; Daukšas, 2008, 2012; Kazėnas et al, 2014; Stravinskienė, 2011, etc.). On the other hand, we believe that the impact of state policies and institutions as well as organizations in shaping individual and collective (group) identities has yet to be comprehensively researched, especially from the point of view of the processes currently in play in Lithuania.

In this study, inspired by current academic writing on ethnicity and identity formation, ethnic identity is treated as process-based, situational, historically changing, context-determined, and defined in relation with the *other* (Barth, 1970; Nagel, 1994, Sanders, 2002, Wimmer, 2008, etc.); moreover, it interacts with other identity categories like gender, social class, generation (Yuval-Davis, 2011, etc.). Identity as an analytical category has been subjected to criticism over the last decades due to its vagueness as well as its over-use in academic writing to name diverse phenomena (Brubaker and Cooper, 2000). In view of this criticism, contemporary researchers of identity emphasize the need to study identity construction mechanisms, since contexts (state policies, categories used by the bureaucracy, institutional actors, etc.) have an impact on the development of identity on the individual and group levels (cf. Nagel, 1994; Brubaker and Cooper, 2000; Wilson and Hastings, 2000; Wimmer, 2008; etc.). In summary, the cited researchers underline the importance of social and political context in constructing ethnic lines on the individual level, that is, they raise questions about the importance of institutions in shaping our sense of belonging and identifying with groups.

The authors of this monograph discuss different aspects: historical processes, images constructed by the media, historical memory policies of municipal administrations, the role of education institutions and voluntary associations in giving expression to ethnicity in Southeastern Lithuania. We believe that these dimensions can give a more comprehensive view of ethnic processes in the region by complementing one another and enabling a holistic approach rather than singling out particular elements. At the same time, these analytical dimensions (the media, historical memory practices of municipal administrations, education, voluntary associations) form a context against which people of the region construct their identities by drawing

boundaries (cf. Barth, 1969) between groups. Therefore the media, one's school, a voluntary association, a museum or a municipal administration department in charge of organizing community events all represent institutions that influence ethnic processes.

Our analysis of sources and scholarship on the subject suggests that the region of Southeastern Lithuania does not have an unequivocal and universally-accepted definition in either political, social or scientific discourse in Lithuania. The content ascribed to the term consists of many interrelated components (political, social, economic, ethnic, cultural) that get interpreted in different ways when assessing the contexts of the region's contemporary and historical development. The present volume treats "Southeastern Lithuania" (Pietryčių Lietuva) as a region without any settled delineation, noting the wide-spread use of alternative terms to name it, like Vilniaus kraštas (Vilnius region) or Vilnija, but concludes that, judging by research results, it mostly refers to areas in the municipalities of Vilnius District, Šalčininkai District and, in part, Švenčionys District dominated by ethnic Polish populations. The bulk of data that the monograph relies on was collected during fieldwork conducted between April 2013 and June 2014. The fieldwork research was conducted in different areas in Švenčionys, Eišiškės and Šalčininkai, Pabradė, Švenčionėliai, and Turgeliai. Qualitative semi-structured and in-depth interviews were the main method used during the fieldwork research. The semi-structured interviews (45 in total) were conducted with experts: members of the administration and teaching staff at regional schools, municipal employees overseeing specific areas, leaders and members of local voluntary associations, editors of regional newspapers. The in-depth interviews (80 in total) were conducted with ordinary citizens of the above-mentioned towns and villages who agreed to take part in the study. Additional research included analysing media content, locating historical sources, summarizing and analysing historiography and scholarship from various fields.

In order to understand expressions of identity in Southeastern Lithuania, one must look at the historical context wherein lie the origins of the cultural diversity characteristic of the region. This diversity came about due to the fact that, for a long time, the region lay close to the borderland where Baltic and Slavonic, Catholic and Orthodox Christian cultures interacted with one another. Through the ages, the border shifted both eastwards and westwards, but the multiplicity of cultural traditions (Lithuanian, Polish, Belarusian, Russian) has persevered. Over the last several centuries, the cultural diversity in the region has doubtlessly profited from intergenerational transmission of tradition which has allowed different archaic elements of identification and interpretations of historical narratives to persist in the self-consciousness of local ethnic groups. On the other hand, certainly significant is the fact that, over the course of centuries, the local populations' identities depended heavily on various political factors (wars, redrawing of state borders, change of political regimes, influence of political ideologies, etc.). These factors have also been significant for interaction among groups (ethnic, linguistic, religious) native to the region that is now Southeastern Lithuania, especially since the second half of the nineteenth century when aspirations of constructing a modern national identity began playing a big role in state politics. One of the crucial factors that continuously influenced identity expressions in the region was the instability of state borders. Over the nineteenth and twentieth centuries, settlements like Švenčionys, Eišiškės and Šalčininkai were successively incorporated into the Russian Empire (1795–1917), the

independent states of Poland (1920–1939) and Lithuania (1939–1940 and post-1990), and Soviet-occupied Lithuania (1940–1990). All these states pursued their own peculiar ethnic policies with a distinctive emphasis on constructing a civic, cultural, and religious identity for the population of this region.

In order to give context to inter-ethnic processes in today's society, we discuss in this monograph how Lithuania's media in the Lithuanian language report on the Polish ethnic group. The analysis covers media reports published during the eighteen months between January 2014 and June 2015. Researchers looked into articles / texts about Lithuania's Polish-speakers that appeared in online news outlets *delfi.lt*, *15min.lt*, *lrytas.lt*, *balsas.lt*, *alfa.lt* as well as in the print daily *Lietuvos Rytas* and its weekly supplements *Sostinė* and *Laikinoji Sostinė*. Media discourse, having come to be one of the key sources of information not just about domestic and international events, but also about ethnic (minority) groups and their relations with one another in Lithuania, plays a part in shaping how media consumers who do not have many direct personal contacts regard these groups and their relations. Their opinions are often skewed by one-sided reporting, e.g., when only a limited scope of recurring topics are put in the spotlight at the same time as others, which might be equally or even more pertinent to members of those groups themselves, are sidelined or ignored. The studied print and online media outlets construct an image of the Polish ethnic minority as a politically and culturally threatening ethnic community. The cultural threats implied by the studied media sources are linked to the adaptation of the Polish ethnic group in Lithuania: the media note the presumed lack of a clear-cut identity and weak identification with Poland; the "impurity" of the Polish language used by Lithuanian Poles, as well as their mastery of the official (Lithuanian) language. Political threats are related with a suspected civic disloyalty of the Polish population and challenges to the country's national security and territorial integrity. The platform of the Electoral Action of Poles in Lithuania (LLRA) party and its demands regarding the rights of ethnic minorities (mostly ethnic Poles) are seen as "convenient" for Russia's expansive foreign policies (references are often made to Russia's military action in Ukraine and the annexation of Crimea) as well as detrimental to cordial relations between the governments of Lithuania and Poland, which is also perceived as "useful" for Russia. These media images are mainly constructed by quoting opinions from state officials and politicians, without interviewing members of the Polish community in Lithuania and often giving only the positions of the LLRA, the political party representing the group, and its leaders. This way, the "top-down" image construction creates preconditions for a negative public perception of this group. Even though the media content selected for analysis does contain criticism of equating the interests of the LLRA to those of the Polish community as a whole, the topics that dominate reporting on the Polish community (political activities of the LLRA and its leader; education of ethnic minorities; Lithuanian-Polish intergovernmental relations; ethnic minority legislation, etc.) give little opportunity for media consumers to get an all-round image of the group.

On the level of everyday interaction, the socio-cultural diversity characteristic of the region in question expresses itself in linguistic multiplicity and changing, situational or ill-defined ethnic identities. Our research confirms the situational character of the link between ethnicity and language, since the region is often described and perceived by the local population as

multi-lingual, one where the majority of people can communicate in all the major languages spoken in the area (see also Daukšas, 2012, etc.). The vernacular used in everyday interactions is often described as “local” (“simple”, “mixed”, “impure”) or Russian; the interviewees thus suggest that the language used locally binds the inhabitants of the region together (for comparison see Daukšas, 2012). The study shows that language is used both in drawing boundaries between groups and constructing “ingroup” and “outgroup” identity (cf. Barth, 1970), and in questioning these boundaries. In some situations, therefore, the Lithuanian or Polish language is invoked to underline one’s identification with a corresponding ethnic group, while in others Russian or the so-called “local” language is used in communications where ethnicities and ethnic differences are at least partly suspended. Religion (Catholicism or Orthodox Christianity) was an important aspect of their ethnicity for some interviewees, that is, Polishness was closely associated with Catholicism by interviewees irrespectively of their own ethnic identity. In this instance, even though Lithuanians would also be identified as Catholics, thus underlining cultural affinities between the Polish and Lithuanian groups, interviewees of different ethnic identities would often describe Lithuanians as “less religious Catholics”, “not as much” Catholic, primarily quoting the regularity of their participation in religious rituals. Practising Christian Orthodox liturgy or belonging to the Russian Orthodox community was mentioned by some interviewees when distinguishing between the Russian community and others. Other researchers (see Daukšas, 2012, 2014) have discussed the importance of origin in constructing ethnic identity, which has been confirmed by the present study as well. At the same time, however, the multi-ethnic composition of the region’s population and the existence of ethnically mixed families allowed the interviewees to question the importance of origin as the key criterion in delineating ethnic groups. The study has once again confirmed the role of locality in the self-identification of the region’s inhabitants who described it (using names like Vilnija, Šalčininkai District, etc. in the interviews) as possessing distinctive features (multi-ethnic population, multi-cultural and multi-lingual character) that allowed the absolute majority of the interviewees to identify it as their “own”, “different from the rest of Lithuania”, a place where they feel “at home” (see also Daukšas, 2008, 2012; Kazėnas et al, 2014; Šliavaitė, 2015b, etc.). Despite the importance of locality and place for identity construction, the study has also replicated the results of previous research (see Daukšas, 2012; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, 2012; Kazėnas et al, 2014, etc.) suggesting that the inhabitants of the region feel themselves part of the Lithuanian society at large and identify with the Lithuanian state. On the other hand, some of the narratives would also construe ethnicity as unimportant and belonging to particular ethnic groups as hard to define due to the mixture of cultures and ethnic heritages that people of the region identify with (see also Balžekienė, et al., 2008). We would conclude that the multi-ethnic and multi-cultural region of Southeastern Lithuania and social processes observed therein serve as evidence that ethnicity and some elements linked to ethnic belonging (language, religion, traditions, origin) could both be seen as unimportant for delineating different groups and, on the contrary, be used to draw boundaries. These processes – the erosion or solidification of boundaries – depend on institutional actors and the wider structural context.

Our research into the role of historical memory in building ethnic group identities in the region suggests that the significance of historical narratives vary across different levels

of their expression (cultural memory constructed by institutions v. communicative memory expressed in everyday communications) as well as across different contexts of memory politics in various places of the region. In Šalčininkai District, where the majority of the population are Poles, memory policies are aimed at symbolic dominance of the Polish historical narrative over memories of other groups; whereas in Švenčionys District, where the majority are Lithuanians, memory politics is more ideologically neutral and open to expressions of memory of other groups. In the cultural memory of Šalčininkai, the Polish and the Lithuanian narratives are in competition with one another, with the former enjoying a clear ascendancy; on this level, memory expressions of both groups are exclusive and they are used to draw strict social boundaries between ethnicities. Expressions of the Russian and Belarusian narratives are limited to a few signs and practices, they are virtually “invisible”. Meanwhile there is no comparable competition among different narratives on the level of cultural memory in Švenčionys District. Due to the domination of the single homogenizing Polish narrative in the public memory of Šalčininkai, which is frequently dissonant with the local historical experience and memory, there are some tensions in both its relation with the narratives of other groups and with the communicative memory of the local Polish community. To some extent, memories competing on the institutional level in Šalčininkai trigger antagonistic aspects in the communicative memory of older-generation Poles and Lithuanians: both groups exhibit anti-Polish and anti-Lithuanian interpretations and remembrances, arising mostly from the memory of the inter-war period and wartime conflicts. Antagonistic interpretations are not, however, relevant to the younger generation of Lithuanians and Poles living in the region, nor do they resonate with the opinions of Lithuanian residents of Švenčionys District. In politically-neutral everyday contexts, these interpretations are bereft of any conflict potential even among members of the older generations, people underline tolerance and peaceful coexistence in their everyday interactions, while spaces of conflict are limited, they believe, to the public sphere (the media, politics). Despite the above-mentioned competition in the cultural memory of Šalčininkai, local communicative memories of both districts give ample opportunities to transcend ethnic boundaries thanks to interpretations of the past that are more open, inclusive of the memories of other groups, and that reflect multifaceted local experiences. In both districts, the ethnic identities of Poles, Lithuanians, and other groups constructed within local everyday contexts make more use of those aspects of the narratives of the past that bring out more open and inclusive aspects of those identities. Specifically, narratives that underscore the multiculturalism of the historic Grand Duchy of Lithuania and historical affinities between the Lithuanian and Polish nations take precedence. The multicultural narrative of the history of the Grand Duchy is important for the identities of Polish and Belarusian groups in that it grounds their regional dimension, while connections between the histories of Lithuania and Poland are relevant for the civic identity of many Poles, some of whom see them as an untapped resource on the level of memory politics. These aspects are important for the local and regional identity of Lithuanians as well, but the Lithuanian ethnic identity is more often constructed separately from the regional dimension.

Results of our qualitative fieldwork support the conclusion that the educational sphere in the region is becoming an important arena where ethnicity and ethnic identities are constructed and maintained. Education institutions that offer instruction in Lithuanian, Polish

or Russian deploy ethnicity and language to compete with one another. The use of ethnicity as a tool in competition over economic resources has been noted by numerous researchers (e.g., Cohen, 196, 1981, quoted in Eriksen 2010 [1994]: 53-54; Podagelytė, 2014). Earlier studies in the region have shown the existence of the “us” v. “them” divide (Poles v. Lithuanians) and of ethno-centric sensibilities that are, first of all, maintained by different institutions and organizations (Balžekienė et al., 2008). The authors of this study argue that interviews with members of school communities with different languages of instruction (administrative staff, teachers, parents of pupils) have confirmed the “us” v. “them”, “ingroup” v. “outgroup” divide among school communities in the region. The divide is most noticeable between schools instructing in Lithuanian and Polish, and is primarily based on linguistic and ethnic criteria, that is, schools are judged in terms of ethnicity, preservation of ethnic identity, perceived loyalties or disloyalties to Lithuania rather than the quality of instruction or how they help building a community based on intercultural or multicultural principles. In the interviews, the quality of instruction mostly comes up in relation to teaching the official state language (i.e., Lithuanian). There are also differences among municipalities depending on the ethnic composition of their populations. In the town of Švenčionys, where the majority are ethnic Lithuanians, the “us” v. “them” divide is not as pronounced as in localities with majority Polish and minority Lithuanian populations (e.g., Šalčininkai, Eišiškės, Pabradė). Since schools in the region are attended by children from various ethnic groups, parents who took part in the study would link the choice of school with belonging to an ethnic community, fostering ethnicity and getting access to limited social and economic resources. The choice of school is also connected to issues of social mobility (for comparison see Leončikas, 2007), but our qualitative research suggests that various school communities interpret the link between social mobility and the choice of school instruction language differently. For people in the region, picking a school that teaches in either the official state language (Lithuanian) or one’s mother tongue (Polish, Russian) is a significant step in building closer social connections with a respective ethnic community and in strategizing for one’s life path and further professional career in the region, Lithuania or another country. Individual choices are made depending on the socio-political context of a particular locality as well as opportunities offered by Lithuania or the country of one’s origin (Poland), individual sense of ethnic belonging.

To summarize the results from interviews with leaders and representatives of voluntary associations (choirs and folk song groups, ethnic and popular dance collectives, school song and dance ensembles, various organizations and religious communities) within ethnic groups (Belarusian, Polish, Lithuanian, and Russian) in Šalčininkai, Eišiškės, Švenčionys, Švenčionėliai, Pabradė, and Turgeliai, one can say that the level of mobilization of ethnic minority groups varies across different towns in Southeastern Lithuania, as does the number of voluntary associations in them. Polish organizations dominate in terms of activity and membership. The number of Polish voluntary associations varies across towns, depending in part on the ethnic composition of the district they are in (Šalčininkai District or Švenčionys District). Russian and Belarusian voluntary associations are not numerous, nor are they populous or very visible. This is partly to do with the level of assimilation in these ethnic groups (especially among youths), as acknowledged by the interviewees themselves. According to them, Belarusian is more often used in the private

sphere, the number of Russian schools and classes is in decline, children from Belarusian and Russian families enrol in Lithuanian schools. On the other hand, the relative passivity of these associations and communities has to do not just with the availability of human resources, but also with weaker social links among different Belarusian or Russian ethnic communities within Lithuania as well as support from Lithuanian politicians and political parties, the different compatriot policies pursued by the governments of Belarus, Poland and Russia. Research suggests that ethnicity does figure as a factor in civic participation of members of ethnic minority communities and their involvement in voluntary associations, since most of them are about fostering ethnic culture, traditions, language, historical memory, and religion. Language and history are particularly important elements in the cultural activities of these associations. One should note, however, that the cultural content of either Polish or Belarusian and Russian voluntary associations (secular and religious) is far from uniform, it contains elements coming from both ethnic and local regional cultures as well as from cultures of Poland, Belarus, and Russia; there is also emphasis on civic consciousness, political loyalty to the Lithuanian state by commemorating national holidays. Ethnic voluntary associations and their leaders in the region say they would like to see more engagement and financial support from the Lithuanian government. Polish voluntary associations, unlike Belarusian and Russian ones, mostly cooperate with and receive funding from compatriot organizations in the Republic of Poland; they also foster networks with associations from other regions in Lithuania, work closely with Polish schools in Lithuania and Poland. Many Polish voluntary associations also closely cooperate with the LLRA political party whose members are also leaders of these associations and are members of the municipal council of Šalčininkai District and are involved in making decisions that could affect economic and social status of the Polish ethnic community in the region. Active involvement in the activities of voluntary associations (including political organizations) gradually boosts the confidence of Polish community members in municipal institutions, in what the LLRA and its politicians do in municipal offices, in the party's activities on the national and supranational level (in the Lithuanian Seimas and the European Parliament); it also politicizes the Polish identity. Involvement in voluntary associations (including political ones) can also help create networks that give access to local government institutions (Šalčininkai District municipality and elderships). The national political context (failure to adopt the Law on National Minorities, insufficient attention from the central government to the needs of the region and its local population) also contributes to the politicization of the collective ethnic identity. Among other things, this context fosters the notion that only ethnic Poles and the LLRA can represent the community's interests in politics. It can also be one of the obstacles to the solidification of the Polish civic identity, particularly among members of the older generations. To sum up, our research suggests that cultural, political, and economic factors motivate the civic self-organization of ethnic communities. One can argue that participation in voluntary associations and their events, which help mobilize ethnic communities and foster social links within groups rather than without, does influence the content of the collective identity of these communities and give expression to identities that are ethnic more than civic. On the other hand, in the case of the Polish ethnic community, members of the young generation associate in organizations that

focus on civic rather than ethnic community building, engage in civic activities and work to advance civic rather than ethnic identity.

We believe that research presented in this monograph confirms arguments put forward by a number of scholars (Barth, 1969; Brubaker, Cooper, 2000; Nagel, 1994; Wimmer, 2008 etc.) about the flexibility, context- and process-dependence of identity as well as the role of institutions (schools, organizations, the state) in constructing individual and group identities. Ethnicity is not immutable nor is it a natural given, therefore the kind of argument that once dominated the Lithuanian historiographical discourse and held that minority communities of Southeastern Lithuania were Polonized or denationalized Lithuanians is counterproductive and does not advance our understanding of ethnic processes and expressions in the region; moreover, such a view does not help to build solidarity and commonality in our society and instead reproduces inter-ethnic tensions. Stereotypes about ethnic groups (Poles) constructed in the public sphere shape an understanding of the social fabric as composed of strictly defined, closed groups that are in constant competition and tension with each other. Ethnicity, the “us” v. “them” rhetoric is often deployed by certain institutions and organizations to attract financial and human resources, but it does not enable us to build a community in which differences and similarities are recognized and used in inter-group communication. Our goal in this monograph has been to show how ethnicity in Southeastern Lithuania is given expression in different contexts and to show that, from the point of view of ordinary people/citizens – that is, “from below” – ethnicity and ethnic differences are invoked only in some particular contexts and situations, but they acquire importance in the functioning of institutions. Therefore, it is important from the practical point of view to reconsider how socio-cultural diversity is dealt with in the state, in the school, in organizations, how it is represented in the media. The authors of this monograph believe that peaceful coexistence in our country must be built on openness and inclusion rather than closeness, that is, by acknowledging and valuing socio-cultural diversity in the society and by building solidarity on civic principles.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. (1996). *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos.
- Alund, A. (1999). Ethnicity, multiculturalism and the problem of culture. *European Societies*, 11, p. 105–116.
- Anderson, B. (1999). *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos.
- Arum, R., Beattie, I. R., Ford, K. eds., (2011). *The Structure of Schooling: Readings in the Sociology of Education*. 2 edition. Los Angeles: SAGE.
- Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. C. H. Beck, München.
- Assmann, J. (2008). Communicative and Cultural memory. In A. Erll and A. Nünning, eds., in collaboration with S.B. Young, *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary Handbook* Berlin/New York: Walter de Gruyter, p. 109–118.
- Assmann, A. (2013a). *Między historią a pamięcią*. Warszawa; Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Assmann, A. (2013b). Miesto atmintis. In: A. Nikžentaitis, sud., *Atminties daugiasluoksniškumas. Miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla: p. 19–34.
- Balžekienė, A., Lapienienė, A., Merkys, G. ir Telešienė, A. (2008). Daugiakultūrio ir daugiakalbio ugdymo prielaidos bei problemos etniškai mišriame regione, *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 146–171.
- Bandura, A. (2001). Social Cognitive Theory of mass Communication. *Mediapsychology*, 3, p. 265–266.
- Banks, J. A. (2004). Introduction: Democratic Citizenship Education In Multicultural Societies, In: J. A. Banks, ed., *Diversity and Citizenship Education: Global Perspectives*, San Francisko: Jossey-Bass, p. 3–15.
- Banks, J. A. (2008). Diversity, Group Identity, and Citizenship Education in a Global Age, *Education Researcher*, 37 (3), p. 129–139.
- Barth, F. (1969). Introduction, In: F. Barth, ed., *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*. Bergen-Oslo: Universitets Forlaget. London: George Allen & Unwin, p. 9–38.
- Barwiński, M., Leśniewska, K. (2014). The Contemporary situation of the Polish Minority in Lithuania and the Lithuanian minority in Poland from the institutional perspective. *Geographia Polonica*, 87(1), p. 27–45.
- Bauža, Č. red., (2000). *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais*. Vilnius: Diemedis.
- Beresnevičiūtė, V. (2005a). Etninės grupės ir socialiniai kalbos aspektai, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 5(14), p. 113–126.
- Beresnevičiūtė, V. (2005b). Etninių grupių socialinės integracijos dimensijos šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje. *Etniškumo studijos*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių santykių institutas, Eugrimas.

- Beresnevičiūtė, V. (2006). Piliečių organizacijos: kiekybės ir kokybės santykis. In: Žiliukaitė, R., Ramonaitė, A., Nevinskaitė, L., Vinogradnaitė, I. *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Pilietinės visuomenės institutas: Versus aureus, p. 43–68.
- Beresnevičiūtė, V. (2010). Prievaratos retorika prieš visuomenės nebyliusius. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 86–103.
- Beresnevičiūtė, V. (2011). Main Foundings of the ENRI-VIS Survey. In Heinrich, H.G., Chvorostov, A. (Eds.) *Contextual and Empirical Reports on Ethnic Minorities in Central and Eastern Europe. The Polish Minority in Lithuania*. EC. European Research Area, p. 23–38.
- Beresnevičiūtė, V. (2011a). Main Foundings of the ENRI-VIS Survey. In Chvorostov, A., Heinrich, H. G. (Eds.) *Contextual and Empirical Reports on Ethnic Minorities in Central and Eastern Europe. The Russian Minority in Lithuania*, EC. European Research Area, p. 27–44.
- Besova A. A., Cooley S, C. (2009). Foreign News and Public Opinion: Attribute Agenda-Setting Theory Revisited. *Ecquid Novi: African Journalism Studies*, 30(2), p. 219–242.
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. London-New York: Routledge.
- Biveinis, P., Kasperavičius, A. (2007). Tautiniai santykiai Lietuvoje 1988–1992 m. *Lietuvos istorijos studijos*, 20, p. 64–82.
- Błaszczak T. (2007). Baltarusių emigrantų veikla Kaune 1919–1926 metais. *Kauno istorijos metraštis*, T. 8, p. 173–185.
- Blossfeld, H. ir Shavit, Y. (2011). Changes in Educational Opportunities in Thirteen Countries, In: R. Arum, I. R. Beattie, K. Ford, eds., *The Structure of Schooling: Readings in the Sociology of Education*. 2 e.dition. Los Angeles: SAGE, p. 214–227.
- Brubaker, R., Cooper, F. (2000). Beyond “identity”. *Theory and Society* 29, p. 1–47.
- Bliūdžiuvienė, N. (ats. red.) (2014). Lietuvos spaudos statistika, Vilnius: Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, bibliografijos ir knygotyros centras, <http://www.lnb.lt/doc/bkc/statistika2014.pdf> [žiūrėta 2016 10 12].
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Branco, M. C. (2007). Family, religion and economic performance: A critique of cultural determinism. *Review of Social Economy*, 65 (4), p. 407–424.
- Brazauskienė, J. (2013). Lietuvos rusų kalbinės nuostatos. In: M. Ramonienė, red., *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 175–184.
- Brubaker, R. (1995). National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe, *Daedalus* 124 (2), p. 107–132.
- Brubaker, R. (1999). The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between “Civic” and “Ethnic” Nationalism. In: Kriesl, H., Armingeon, K., Slegrist, H. and Wimmer, A. (eds.) *Nation and National Identity: The European Experience in Perspective*. Chur, Zürich: Verlag Rüegger. p. 55–72.
- Brubaker R., Cooper F. (2000). Beyond “identity”. *Theory and society*, 29, p. 1–47.
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity without Groups. In: *From the selected works of Rogers Brubaker*. Los Angeles: University of California, p. 163–189.

- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. United States of America: Harvard University press.
- Brubaker, R., Loveman, M., Stamatov, P. (2004). Ethnicity as cognition. *Theory and Society*, 33, p. 31–64.
- Bubnys, A. (1995). Armijos Krajojvos įtakos ir ideologija Lietuvoje. In: K. Garšva, red., *Armija Krajojva Lietuvoje*. Vilnius: „Vilnijos“ draugija.
- Bubnys, A. (2007). Lenkų pagrindžio požiūris į Lietuvos valstybingumą 1939–1944 metais. In: A. Anušauskas, red., *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 103–116.
- Bubnys, A., sud., (2011). *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Buchaveckas, S. (1991). Šalčininkų žemė. *Šalčia*. 1991 10 28.
- Buchaveckas, S. (1992). *Šalčios žemė*. Vilnius: Mintis.
- Buchowski K. (2012). *Litvomanai ir polonizuotojai: mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Būgienė, L., Krasnovas, A., Jonutytė, J. (2013). *Lietuvos pasienio miestelių atmintis ir tapatybė: Valkininkai, Vilkyškiai, Žeimelis*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Bumblauskas, A. (2012). Dar kartą apie Lietuvos ir Lenkijos užmarštis. *Lietuvos istorijos studijos*, 30, p. 41–67.
- Butkus, Z. (2000). Attitudes of the Soviet Union and Germany towards the question of Vilnius between the world wars. *Lithuanian historical studies*, 5, p. 131–160.
- Chaney P., Fevre R. (2001). Inclusive Governance and “Minority” Groups: The Role of the Third Sector in Wales. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 12(2), p. 131–156.
- Cheskin, A. (2012). Synthesis and Conflict: Russian-Speakers’ Discursive Response to Latvia’s Nationalising State. *Europe-Asia Studies*, 64(2), p. 325–347.
- Chung, A. Y. (2005). Politics Without the Politics: The evolving political cultures of ethnic non-profits in Koreatown, Los Angeles. *Journal of ethnic and Migration Studies*, 31(5), p. 911–929.
- Collins, J. (2009). Social Reproduction in Classrooms and Schools. *Annu. Rev. Anthropol.* 38, p. 33–48.
- Cordeo-Guzman, H, R. (2005). Community-Based Organizations and Migration in New Yourk City. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5), p. 889–909.
- Čepaitienė, R. (2013). Nacionalinis pasakojimas versus lokalsios istorijos: kultūrinės atminties raiška Lietuvos provincijoje. A. Nikžentaitis, sud., *Atminties daugiasluoksniškumas. Miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 229–266.
- Čiubrinskas, V. (2008a). Tautinis identitetas yrančių ryšių pasaulyje: lietuviškumo trajektorijos, In: V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė, sud., *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 7–10.
- Čiubrinskas, V. (2008b). Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai, In: V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė, sud., *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 13–26.

- Čiubrinskas, V. ir Kuznecovienė, J., sud., (2008). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Čiubrinskas, V., sud., (2011). *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Čiubrinskas, V., Darius D., Kuznecovienė, J., Labanauskas, L., Taljūnaitė, M. (2014). *Transnacionalizmas ir nacionalinio identiteto fragmentacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Versus aureus.
- Čiužas, A., sud., (2002). *Rytų Lietuva: visuomenės ir socialinių grupių raiška bei sąveika*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų institutas, Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas.
- Daukšas, D. (2008). Pase įrašytoji tapatybė: Lietuvos lenkų etninio/nacionalinio tapatumo trajektorijos, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 8(17), p. 57–72.
- Daukšas, D. (2011). Dominuojantis nacijos, teritorijos ir valstybės diskursas lietuviškoje 1988–1991 m. periodikoje. *Liaudies kultūra*, Nr. 5, p. 7–17.
- Daukšas, D. (2012). Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas ribinėse zonose, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 12(21), p. 167–192.
- Daukšas, D. (2014). Paribio identitetai: Punsko ir Šalčininkų atvejai, *Etniškumo studijos*, 2, p. 89–106.
- De Chillia, R., Reisigl, M., Wodak, R. (1999). The Discursive Construction of National Identities. *Discourse & Society*, Vol. 10 (2), p. 149–173.
- Dumbliauskienė, M., Staugaitytė, S. (2013). Rytų Lietuvos daugiakalbių savivaldybių bendrojo ugdymo sistemos kompleksinis vertinimas, *Geografijos metraštis*, 46, p. 15–31.
- Durkheim, E. (1999). *Elementarios religinio gyvenimo formos*. Vilnius: Vaga.
- Eliach, Y. (1999). *There Once Was a World: a Nine-Hundred-Year Chronicle of the Shtetl of Eishyshok*, Boston, etc: Little, Brown.
- Erentaitė, R., Pilinkaitė Sotirovič, V. (2012). Lyties aspektas migracijos procesuose: trečiųjų šalių piliečių situacijos Lietuvoje analizė, *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 178–203.
- Eriksen, T. H. (2010 (1994)). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Erll, A. (2011). Locating Family in Memory Studies. *Journal of Comparative Family Studies* 42 (3), p. 303–318.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. New York: Longman Inc.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Fennema, M. (2004). The Concept and Measurement of Ethnic Community. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3), p. 429–447.
- Fennema, M., Tillie, J. (1999). Political participation and political trust in Amsterdam: Civic communities and ethnic networks. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 25(4), p. 703–726.
- Fennema, M., Tillie, J. (2001). Civic community, Political Participation and Political trust of Ethnic Groups. *Connections*, 24(1), p. 26–41.

- Fox, J. E., Miller-Idriss, C., (2008). Everyday nationhood. *Ethnicities*, Vol. 8 (4), p. 536–563.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2009). Etninis nepakantumas Lietuvos spaudoje. *Etniškumo studijos*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas, Eugrimas.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2011). Rusai Lietuvoje ir Latvijoje: europinio, regioninio ir lokalaus identitetų sąveika, *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 80–110.
- Frėjūtė-Rakauskienė M., Šliavaitė K. (2012). Rusai, lenkai, baltarusiai Lietuvoje: lokalaus, regioninio ir europinio identitetų sąsajos, *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 126–144.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M., Marcinkevičius, A., Šliavaitė, K., Šutinienė, I. (2013). Etniškumo ir identiteto tyrimų kryptys socialiniuose moksluose ir jų taikymas tiriant pietryčių Lietuvos etninius procesus. *Etniškumo studijos*, 2, p. 13–48.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2013a). Rusų kolektyvinės atminties ir tapatumo konstravimas Lietuvos spaudoje rusų kalba, In: G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius, sud., *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 317–350.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2013b). Rusų etninės grupės reprezentacija Lietuvos spaudoje. Negyjančios Antrojo pasaulinio karo žaizdos. In: G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius, sud., *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 351–386.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2015a). Lenkų etninės grupės pilietinio dalyvavimo aspektai Pietryčių Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 26(2), p. 146–154.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2015b). The Role of Voluntary Organisations in Constructing the Common Identity and Mobilising of Polish Community in Southeastern Lithuania. *Polish Political Science Review*, 3(1), p. 17–34.
- Gaidis, R. (2009). Kilmingojo žmogaus pasirinkimo dilema: tarp politinės ir modernios tautos. In: Volkonovski, J., Gaidis, R., red., *Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 152–161.
- Garšva, K. (1990). *Pietryčių Lietuvos autonomijos klausimai*. Vilnius.
- Garšva, K., Grumadienė, L., sud., (1993). *Lietuvos rytai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Gaučas, P. (2004). *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida: XVII a. antroji pusė – 1939 m.: istorinė-geografinė analizė*. Vilnius: Inforastras.
- Geben, K. (2010). Vilniaus lenkų kalbinė savimonė, daugiakalbystė ir tapatybė. In: M. Ramonienė, red., *Miestai ir kalbos (kolektyvinė monografija)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.153–173.
- Geben, K. (2011). Wybór tożsamości na styku języków i kultur. In: T. Dalecka, M. Dawlewicz, red., *W kręgu idei Miłoszowskich*. Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 237–253.
- Geben, K. (2012). Kim się czują Polacy z Wilna, Sołecznik i Trok. In: A. Burzyńska–Kamieniecka, M. Misiak, J. Kamieniecki, red., *Kresowe dziedzictwo: studia nad językiem, historią i kulturą*.
- Geben, K. (2013). Lietuvos lenkai ir lenkų kalba Lietuvoje. In: M. Ramonienė, red., *Miestai ir kalbos: sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*. T. 2. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 153–173.
- Geben, K., Ramonienė, M. (2011). Особенности языкового поведения литовских поляков. *Диаспоры*, 1, p. 86–120.

- Geertz, C. (2005 (1973)). *Kultūrų interpretavimas*. Baltos lankos.
- Gibson, M.A. (1984). Approaches to Multicultural Education in the United States: Some Concepts and Assumptions, *Anthropology & Education Quarterly*, 15(1), p. 94–120.
- Gillis, J. R. (1994). Introduction: Memory and Identity. In: J. R. Gillis, ed., *Commemorations: The History of a Relationship*. Princeton: Princeton University Press, p. 3–26.
- Gimžauskas, E. (2003). *Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Gimžauskas, E. (2004). Diplomatijos pinklės ir sustabarėjusi mąstysena. Politikų peripetijos dėl „Vidurio Lietuvos“. *Darbai ir dienos*, 40, p. 237–252.
- Gimžauskas, E. sud., (2012). *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis – 1920 m. spalio)*. Lietuvos užsienio politikos dokumentai. 1918–1940 metai. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Giordano, C. (2008). Disputed Historical Memories in East Europe and Southeast Asia: Representations, Symbols and Social Practices. *Lietuvos etnologija*, 8 (17), p. 11–27.
- Grigas, R., sud., (1996). *Paribio Lietuva: sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*. Vilnius.
- Grumadienė, L., sud., *Lietuvos rytai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, p. 281–298.
- Hale Henry, E. (2008). *The foundations of Ethnic Politics. Separatism of States and Nations in Eurasia and the World*. (George Washington University). Cambridge University press. art, C. (2010). *Critical Discourse Analysis and Cognitive Science. New perspectives on Immigration Discourse*. Palgrave Macmillan.
- Hart, C. (2010). *Critical Discourse Analysis and Cognitive Science. New perspectives on Immigration Discourse*. Palgrave Macmillan.
- Hazans, M. (2010). Ethnic Minorities in the Latvian Labour Market, 1997-2009: Outcomes, Integratioj Drivers and Barriers. In: N. Muižnieks, ed., *How Integrated is Latvian Society? An Audit of Achievements, Failures and Challenges*. University of Latvia Press. p. 125–158.
- Heelsum, A. (2002). The Relationship Between Political Participation and civic Community of Migrants in the Netherlands. *Journal of International Migration and Integration*, 3(2), p. 179–200.
- Hetsroni, A. (2008). Overrepresented Topics, Underrepresented Topics, and the Cultivation Effect. *Communication Research Reports*, 25 (3), p. 200–210.
- Hodgkin, K., Radstone, S. 2006. Introduction: Contested pasts, K. Hodgkin, S. Radstone, eds., *Memory, History, Nation*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Hogan-Brun, G., Ramonienė, M. (2005). Perspectives on Language Attitudes and Use in Lithuania's Multilingual Setting, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 26: 5, p. 425–441.
- Hogan-Brun, G., Ozolins U., Ramonienė M., Rannut M. (2008). Language Politics and Practices in the Baltic States, *Current Issues in Language Planning*, 8: 4, p. 469–631.
- Holley, L. C. (2003). Emerging Ethnic Agencies: Building Capacity to Build Community. *Journal of Community Practice*, 11 (4), p. 39–57.

- Ilkevičiūtė, J. (2015). Tautinių mažumų vaizdavimas interneto dienraščiuose svarstant tautinių mažumų įstatymą. *Žurnalistikos tyrimai. Mokslo darbų žurnalas (Komunikacija ir informacija)*, 9, p. 48–72.
- Ioffe G. (2003). Understanding Belarus: Belarusian identity. *Europa-Asia Studies*. Vol. 55, No. 8, December, p. 1241–1272.
- Young, I. M. (2000). *Inclusion and Democracy*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Yuval-Davis, N. (2006). Belonging and the politics of belonging. *Patterns of prejudice*, 40 (3), p. 197–214.
- Yuval-Davis, N. (2011). *The Politics of Belonging: Intersectional Contestation*. SAGE.
- Jordanova, L. 2000. *History in Practice*. London: Arnold Publishers.
- Juodagalvis, J. (2001). *Švenčionys: dvaras-miestelis-miestas*. Vilnius: Diemedis.
- Kairiūkštytė, N. (1992). Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m. In: V. Milius, red., *Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba*. Vilnius: Mokslas, p. 124–141.
- Kairiūkštytė, N. (1993). Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939–1946 m. In: K. Garšva, L. Grumadienė, sud. *Lietuvos rytai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, p. 281–298.
- Kairiūkštytė, N. (1997). 1956–1959 m. repatriacija iš Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos į Lenkijos Liaudies Respubliką. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996, p. 274–291.
- Kalnius, P. (1998). *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antroje pusėje*. Vilnius: Žara.
- Kansteiner, W. (2002). Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies, *History and Theory*, 41, May: p. 179–197.
- Kasatkina, N., Leončikas, T. (2003). *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas.
- Karlis, G. (2015). Sport and community building: The case of an ethnic community organization. *Society and Leisure*, 38 (2), p. 239–248.
- Kasperavičienė, V., Krukauskienė, E., Matulionis, A. (1995). *Vilniečio portretas: sociologiniai metmenys*. Vilnius.
- Kasperavičius, A. (2009). Lietuvių visuomenės požiūris į Vilniaus ir Vilniaus krašto prijungimą prie nepriklausomos Lietuvos (1939 m. rudenio – 1940 m. vasara). In: J. Volkonovski, R. Gaidis, red., *Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 216–237.
- Kavolis, V. (1991). *Nationalism, Modernisation and the Polylogue of Civilizations. Comparative Civilizations Review*, 25, p. 124–143.
- Kazėnas, G., Jakubauskas, A., Gaižauskaitė, I., Kacevičius, R., Visockaitė, A. (2014). *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Mokslo studija. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas. Prieiga internete: <http://www3.mruni.eu/~gkazenaspaskaitos/PolID/PolID.pdf>, [žiūrėta 2016 10 10].
- Kymlica, W., Norman, W. (2010). Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts, In: W. Kymlica, W. Norman, eds., *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford University Press, p. 1–44.
- Kniūkšta, P. (1990). *Vilniaus kraštas ir lietuvių kalba*. Vilnius: Mokslas.

- Korzeniewska, K. (2013). „Vietinis“ (tutejszy) lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje, Turgeliuose). *Etniškumo studijos*, 2, p. 149–179.
- Kraniauskienė, S. (2012). Tautinės bendruomenės posovietinėje Klaipėdoje: naujų tapatybių paieškos ir jų reprezentacijos žiniasklaidoje. In: L. Kraniauskas, A. Gedutis, A. Acus, S. Kraniauskienė, J. Viluckienė, E. Spiriajevas, *Klaipėdos diskursai 1990–2010 m.: sociologinė miesto tapatybių rekonstrukcija*. Klaipėdos universiteto leidykla, p. 111–175.
- Kuznecovienė, J. (2006). Šiuolaikinės lietuvių tautinės tapatybės kontūrai, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2, p. 84–106.
- Kwiatkowski, J., Wołkonowski, J. (2002). Stan wykształcenia mniejszości polskiej na Litwie w latach 1970–2002. *Rocznik stowarzyszenia naukowców polaków Litwy*, 1, p. 21–30.
- Labanauskas, L. (2014). Miesto socialinis ekonominis kontekstas ir tautinio tapatumo raiška: Visagino miesto atvejis, *Etniškumo studijos*, 2, p. 125–143.
- Landsberg, A. (2004). *Prosthetic Memory. The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. Columbia: Columbia University Press.
- Lareau, A. (2011 [2002]). Invisible Inequality: Social Class and Childrearing in Black Families and White Families, In: R. Arum, I. R. Beattie, K. Ford, eds., *The Structure of Schooling: Readings in the Sociology of Education*. 2 edition. Los Angeles: SAGE, p. 243–263.
- Laukaitytė, R. (2002). Stačiatikių vienuolynai Lietuvoje 1944–1990 m. *Istorija*, 51, p. 54–63.
- Laurinavičius, Č. (2011). Litewska polityka narodowościowa na Wileńszczyźnie w latach 1939–1940. In: Dmitrów, E., Tauber, J., red., *Stosunki etniczne podczas wojny i okupacji. Białystok i Wilno 1939-1941-1944-1945*. Białystok.
- Laurinavičius, Č. (2013). Modernių lietuvių raida nuo kalbinės link teritorinės bendruomenės. In: Laurinavičius, Č., red., *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 13–56.
- Lawler, S. (2008). *Identity: sociological perspectives*. Cambridge: Polity Press’.
- Leončikas, T. (2007). Asimiliacija šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje: švietimo sektoriaus pasirinkimas, *Etniškumos studijos*. Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas. Vilnius: Eugrimas. 2007/1.
- Leśniewska, K. (2013). The Socio-political situation of Poles in Vilnius after the accession of Lithuania to the EU. *Region and Regionalism*, 11 (2), p. 41–55.
- Li Peter, S. (2004). Social Capital and Economic Outcomes for Immigrants and Ethnic Minorities. *Journal of International Migration and Integration* 5 (2), p. 171–190.
- Lichačiova, A. (2010). Vilniaus ir Klaipėdos rusų ir rusakalbių tapatybės savivokos ypatumai. In: M. Ramonienė, red., *Miestai ir kalbos (kolektyvinė monografija)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 125–151.
- Liekis, A. (1997). *Lietuvos sienų raida: istorinė apžvalga nuo seniausiųjų laikų iki šių dienų*. I tomas. Vilnius.
- Liekis, Š. (2012). Primordialistinis ilgesys ir 1939–1940 m. Vilniaus mitų griūties šokas. In: A. Pukšto, G. Milerytė, sud., *Lietuva ir Lenkija XX amžiaus geopolitinėje vaizduotėje: straipsnių rinkinys*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

- Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas. *Visuomenės nuostatų apklausa*, <http://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklausa/> [žiūrėta 2016 10 02].
- Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas (2014). *Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos visuomenės nuostatų apklausa 2014 m. rezultatai*, http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-LT_2014.pdf, [žiūrėta 2016 10 02].
- Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas (2015). *Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto atliktos visuomenės nuostatų apklausa 2015 m. rezultatai*, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-2015.pdf>, [žiūrėta 2016 10 02].
- Lietuvos statistikos departamentas (2011). *Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai, Gyventojai pagal tautybę savivaldybėse*, http://statistics.bookdesign.lt/table_046.htm?lang=lt, [žiūrėta 2016 10 02].
- Lietuvos statistikos departamentas (2011a). *Lietuvos gyventojai 2011 m. 2011 m. Lietuvos gyventojų surašymo rezultatai*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Lietuvos statistikos departamentas Oficialiosios statistikos portalas (2011b). *Miestų gyventojai pagal tautybę 2011*, Vilnius: Oficialiosios statistikos portalas, <http://osp.stat.gov.lt/2011-m.-surasymas> [žiūrėta 2015 09 03].
- Lietuvos statistikos departamentas (2013). *Gyventojai pagal religinę bendruomenę, kuriai save priskyrė, savivaldybėse. 2011 gyventojų ir būstų surašymas*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas. <http://osp.stat.gov.lt/temines-lenteles> [žiūrėta 2016 10 02].
- Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretorius. 1989. *Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymas*. 1989 lapkričio 23 d., Nr. XI-3412, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.1A5E1EE24CAE>, [žiūrėta 2016 09 03].
- Lindemann K., Saar E. (2011). Ethnic inequalities in education. In: R. Vetik, J. Helemäe, eds., *The Russian Second Generation in Tallinn and Kohtla-Järve*. The TIES Study in Estonia, p. 59–93.
- LR Seimas (2009). *Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo 7, 13 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas*, 2009 m. kovo 26 d. Nr. XI-206. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B506D8AF441>, [žiūrėta 2016 08 08]
- LR Seimas (1991). *Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymas*. 1991 sausio 29 d., Nr. 4-117. Prieiga internete: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActPrint?actualEditionId=TAIS_22150&documentId=TAR.1A5E1EE24CAE, [žiūrėta 2016 08 08].
- LR Seimas (1992). *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. 1992 lapkričio 10, Nr. 220. Prieiga internete: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>, [žiūrėta 2016 08 08].
- LR Seimas (1995). *Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas*. 1995 m. sausio 31 d., Nr. I-779. Prieiga internete: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0B0253BB424C/TAIS_170492, [žiūrėta 2016 09 03].
- LR Seimas (2011). *Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas*. 2011 m. kovo 17 d., Nr. XI-1281. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.E2EBE95E7723>, [žiūrėta 2016 09 03].

- LR Vyriausybė (2010). *Nutarimas dėl valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės eksploatavimo nutraukimo 2010–2014 metų programos patvirtinimo*, 2010 m. rugsėjo 29 d., Nr. 1425. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9074FBF6C5C2>, [žiūrėta 2016 09 03].
- LR Vyriausybė (2015a). *Nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Pietryčių Lietuvos regiono plėtros fondo įstatymo projekto Nr. XIP4741(3)*, 2015 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 838. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/00ef36e041a311e58568ed613eb39a73>, [žiūrėta 2016 09 03].
- LR Vyriausybė (2015b). *Rytų Lietuvai – išskirtinis dėmesys mažinant socialinį ir ekonominių atotrūkių*. 2015 spalio 5 d. Prieiga internete: <http://lrv.lt/lt/naujienos/rytu-lietuvai-isskirtinis-demesys-mazinant-socialini-ir-ekonomini-atotruki> [žiūrėta 2016 09 03].
- Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis, 1994 m. balandžio 26 d. <http://www.kpd.lt/lietuvos-respublikos-ir-lenkijos-respublikos-draugisku-santykiu-ir-gero-kaimyninio-bendradarbiavimo-sutartis/> [žiūrėta 2016 09 03].
- Lindemann, K., Saar, E. (2011). Ethnic inequalities in education, in R.Vetik and J.Halemäe (eds.) *The Russian Second Generation in Tallin and Kohtla-Järve. The TIES Study in Estonia*, p. 59–93.
- Lundén, T. (2006.) *Language and Communication in Border Areas*, In: H. Madeleine, ed., *Borderland Identities: Territory and Belonging in North, Central and East Europe*. Centre for Baltic and East European Studies: Förlags ab Gondolin, p. 147–162.
- Mačiulis, D., Staliūnas, D. (2015). *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pab. – 1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- May, S. (2003). Rearticulating the Case for Minority Language Rights, *Current Issues in Language Planning*, 4: 2, p. 95–125.
- May, S. (2012). *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. New York, London: Routledge.
- Marcinkevičius, A. (2012). Etninių grupių konstravimas Sovietų Sąjungos gyventojų surašymuose: rusų vaizdinio aspektai. *Etniško studijos*, 1–2, p. 51–70.
- Markevičienė, R., Tamulynienė, L., sud., (2014). *Lietuvos spaudos statistika*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, bibliografijos ir knygotyros centras.
- Martišius, M. (2014). Rusiško informacinio karo bruožai, *Informacijos mokslai*, 69, p. 7–25.
- Matheson, D. (2005). *Media Discourses. Analysing media Texts*. Open University press.
- Matulionis, A., Beresnevičiūtė, V., Leončikas, T., Frėjutė-Rakauskienė, M., Šliavaitė, K., Šutinienė, I., Žilinskaitė, V., Heinrich Hans-Georg, Alekseeva, O. (2011). *Contextual and Empirical Reports on Ethnic Minorities in Central and Eastern Europe. The Polish Minority in Lithuania*. EC. European Research Area. Prieiga internete: https://www.abdn.ac.uk/socsci/documents/8_The_Polish_Minority_in_Lithuania.pdf [žiūrėta 2015 08 28].
- Matulionis, A., Krukauskienė, E., Raudeliūnas, V. (1990). *Pietryčių Lietuva: socialiniai teisiniai aspektai*. Vilnius: Lietuvos filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
- McCrone, David. (1998). *The Sociology of Nationalism*. London and New York: Routledge.
- Meer, N. ir Modood, T. (2012). How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?, *Journal of Intercultural Studies* 33 (2), p.175–196.

- Merkys, V. (2004). Etninis Vilniaus vyskupijos baltarusių fenomenas. *Lituanistica*, T. 60. Nr. 4, p. 24–38.
- Merkys, V. (2006). *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus aureus.
- Merkys, G., Balčiūnas, S., Balžekienė, A., Lapienienė, A., Pauliukaitė, Ž., Telešienė, A. (2006). *Mokymosi prieinamumas Vilniaus rajono gyventojams*. Kaunas, prieiga internete: http://www.smm.lt/uploads.documents/kiti/Mokymosi_prieinamumas_Vilniaus_rajono_gyventojams.pdf, [žiūrėta 2016 09 27].
- Michaluk, D. (2006). Baltarusijos Liaudies Respublikos sienų koncepcijos formavimasis 1917–1918 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2005/1, p. 83–100.
- Miklaševič, I. (2007) Lenkų švietimas Lietuvoje – tautinės tapatybės išsaugojimo šaltinis po antrojo pasaulinio karo, *Baltijos regiono istorija ir kultūra: Lietuva ir Lenkija. Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XIV, p. 175–183.
- Miklaszewicz, I. (2013). Geneza mitu o polonizacji: Wilenszczyzny w okresie sowieckim. *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*, 13, p. 14–23.
- Miknys, R. (1994). Mykolas Römeris ir jo požiūris į Vilniaus problemą. *Lituanistica*, 4(10), p. 26–33.
- Miknys, R. (1996). „Svajonės išsipildys, jeigu būsiu naudingas Lietuvai“. Architekto Antano Vivulskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, 8. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 300–311.
- Miknys, R. (1999). Lietuvos lenkų tauta: XX a. projekcijos ir realijos. In: Tyla, A. red., *Praeities baruose: skiriama akademikui Vytautui Merkiui 70-ies metų jubiliejaus proga*. Vilnius: Žara, p. 43–254.
- Miknys, R. (2004). Tautos, visuomenės ir valstybės sampratos ypatumai Vilniaus intelektinėje aplinkoje XX a. pradžioje. In: L. Laučkaitė, sud., *XX amžiaus pradžios Vilnius: modernėjančios kultūros židinys*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, p. 189–204.
- Miknys, R. (2013). Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje: senų koncepcijų atgimimas. In: A. Bumblauskas, G. Potašenko, sud., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidinys, p. 173–185.
- Milius, V., red., (1992). *Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba*. Vilnius: Mokslas.
- Miškinis, A. (2002). *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jos vertybės*. T. II. Knyga I. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai. Vilnius: Savastis.
- Murray, E. (2002). *Politinio spektaklio konstravimas*. Vilnius: Eugrimas.
- Nagel, J. (1994). Constructing Ethnicity: Creating and Recreating Ethnic Identity and Culture. *Social problems. Special Issue on Immigration, Race, and Ethnicity in America*, 41 (1), p. 152–176.
- Nanevič, B. (2004). Imitavusi valstybę: „Vidurio Lietuvos“ (1920–1922) vidaus politika. *Darbai ir dienos*, 40, p. 171–190.
- Nijakowski, L. M. (2007). Monument Wars and the Pursuit of Symbolic Dominion over a Territory. *International Journal of Sociology*, Vol. 36, No.4, p. 27–44.
- Nikžentaitis, A. (2004). Rytų Lietuva lietuvių atminties kultūroje ir politikoje. *Kultūros barai*, 10, p. 15–19.

- Nikžentaitis, A. (2011). Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas. In: A. Nikžentaitis, sud., *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 285–296.
- Norvilas A., Valskytė-Janušaitienė I. (2007). Tautybė ir kalba trijų tautinių grupių sankryžoje. *Psichologija*, Nr. 26, p. 7–21.
- Novickas, A. (2010). *Atminties įprasminimas miesto aikštėje: nuo paminklo iki patirčių erdvės*. Vilnius: Technika.
- Okuma-Nyström, M. K. (2009). Globalization, Identities, and Diversified School Education. In: J. Zajda, H. Daun, L.J. Saha, eds., *Nation-Building, Identity and Citizenship Education: Cross-cultural Perspectives. Globalisation, Comparative Education and Policy Research 3*, Springer, p. 25–42.
- Ore, T. E. (2011). *The Social Construction of Difference and Inequality. Race, Class, Gender and Sexuality*. New York: McGraw-Hill. Fifth Edition.
- Osborne, Brian S. (2001). Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in its Place. *Canadian Ethnic Studies* 33(3), p. 36–77.
- Patten, A. (2001). Political Theory and Language Policy, *Political theory*, 29(5), p. 691.
- Pecoud, A. (2010). What is ethnic in an ethnic economy? *International Review of Sociology*, 20(1), p. 59–76.
- Petrušauskaitė, P. (2014). (Ne)lygios galimybės švietime: ankstyvo romų vaikų pasitraukimo iš ugdymo sistemos Vilniaus mieste analizė. Mokslo studija. *Etniškumo studijos*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas, Eugrimas.
- Petrušauskaitė, V., Šliavaitė, K., Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2015). *Lietuvoje gyvenančių tautinėms mažumoms priklausančių asmenų padėties tyrimo ir rezultatų analizės ataskaita. Reprezentatyvios tautinių mažumų apklausos ataskaita*. Lietuvos socialinių tyrimų centras. Tyrimas užsakytas Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos. Prieiga internete: http://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/1_%20Tautini%C5%B3%20ma%C5%BEum%C5%B3%20apklausos%20ATASKAITA.pdf [žiūrėta 2016 09 09].
- Petrušauskaitė, V., Pilinkaitė Sotirovič, V. (2012). Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir socialinės integracijos iššūkiai 2001–2011, *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 14–50.
- Pileckas, M. (2003). Rytų Lietuvos gyventojų nacionalinės sudėties kaita atkūrus Lietuvos valstybingumą. *Geografija*, T. 39, Nr. 1, p. 40–45.
- Pilietiškas ir pilietinė visuomenė. Lyginamoji pilietiško sampratos analizė*. (2012). Vilnius: Nevysiausybinė organizacijų informacijos ir paramos centras. Prieiga internete: http://www.3sektorius.lt/docs/Pilietiskumas_analize_final_2013-01-17_16_00_54.pdf [žiūrėta 2016 10 13].
- Pilinkaitė Sotirovič, V., Žibas, K. (2011). Etninės ir socialinės grupės Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir jų kaita. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 136–155.
- Pocius, M. (2010). Sovietų režimo nacionalinės politikos bruožai Lietuvoje 1944–1953 m., *Genocidas ir rezistencija*, 2(20), p. 55–78.
- Podagelytė, V. (2014). Ribų ženklavimas ir atskirtis paribio etninėje bendruomenėje: etninių veikėjų vaidmuo ir strategijos. *Etniškumo studijos*, 2, p. 69–88.

- Potašenko, G. (2009). Nepažįstamas rusiškas Vilnius: sentikių tradicija. In: A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko, sud., *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas: straipsnių rinktinė*. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, p. 279–313.
- Potashenko, G. (2010). Russians of Lithuania (1990–2010): integration in civil society, Ethnicity. *Russian Minorities in the Baltic States*, 3, p. 99–111.
- Potašenko, G., Morozova, N. (2011). *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Prato, G.B. (2009). Introduction – Beyond Multiculturalism: Anthropology at the Intersections Between the Local, the National and the Global. In: G.B. Prato, ed. *Beyond Multiculturalism: Views from Anthropology*, Ashgate, p. 1–20.
- Prazauskas, A. (2004). Vilniaus krašto problema: etnopolitiniai ir tarptautiniai aspektai. *Darbai ir dienos*, 40, p. 7–20.
- Pukšto, A. (2008). Svajonės atkurti Abiejų Tautų Respubliką XX a. pradžioje, arba dar kartą apie dvilybę lenkų ir lietuvių tautinę savimonę. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 16, p. 123–133.
- Ramonienė, M., red., (2015). *Emigrantai: kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Reicher, S., Hopkins, N. (2001). *Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*. London: SAGE.
- Reingardė, J., Vasiliauskaitė, N., Erentaitė, R. (2010). *Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose*. Vilnius, Kaunas: Tolerantiško jaunimo asociacija, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba.
- Ries, N. (1997). *Russian Talk: Culture and Conversation during Perestroika*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Rothberg, M. (2009). *Multidirectional Memory. Remebering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford: Stanford University Press.
- Sanders, J. M. (2002). Ethnic boundaries and Identity in Plural Societies. *Annual Review of Sociology*, 28, p. 327–357.
- Saugėnienė, N. (2003). *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiniame kontekste*. Kaunas: Technologija.
- Saugėnienė, N., Jakavičius V. (2000). Lietuviškoji mokykla multikultūriškumo akivaizdoje, *Socialiniai mokslai*, 3(24), p. 55–64.
- Savukynas, V. (2003). Etnokonfesiniai santykiai Pietryčių Lietuvoje istorinės antropologijos aspektu. *Kultūrologija*, 10, p. 80–98.
- Schröder I. W., Petrušauskaitė, V. (2013). Pluralism of Traditions in a Catholic Majority Society: Catholic Hegemony vis-à-vis Nationalism and Ethnic Experience, Etniškumo studijos 2013/2: *Etniškumas Pietryčių Lietuvoje: tarp istorinės atminties ir šiuolaikinių socialinių procesų*, 2, p. 69–81.
- Senkevičius, M., Mikonis, S. (2002). *Eišiškės*. Vilnius: Žuvėdra.
- Simon, B., Klandermans, B. (2001). Politicized Collective Identity. A Social Psychological Analysis. *American psychologist*, 56(4), p. 319–331.

- Simon, B. (2011). Collective Identity and Political Engagement. In Azzi, A., Chryssochoou, X. Klandermans, B., Simon, B., eds., *Identity and participation in Culturally Diverse Societies. A Multidisciplinary Perspective*. Wiley-Blackwell, p. 137–157.
- Sirutavičius, V. (1996). Apie „blogą lietuvį“ Juozapą Albiną Herbačiauską. In: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, 8, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 271–290.
- Sirutavičius, V. (2009). Lietuvių ir lenkų santykiai 1988–1990 m. (lenkų autonomijos genezės klausimu). In: J. Volkonovski, R. Gaidis, sud., *Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje*. Istorinė atmintis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 290–320.
- Sirutavičius, V. (2013). Etniškumo politizacija Lietuvoje: lenkų autonomistų judėjimas, Sąjūdis ir Lietuvos valdžios politika 1988 m. – 1990 m. pradžioje, *Etniškumo studijos*, 2, p. 120–148.
- Smith, Anthony D. (1997). The „Golden Age“ and National Renewal. G. Hosking, G. Schöpflin, eds., *Myths and Nationhood*. New York: Routledge, p. 36–60.
- Smith, Anthony D. 1999. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, Oxford University Press.
- Smith, Anthony D. (2009). *Ethno-Symbolism and nationalism. A Cultural Approach*. New York: Routledge.
- Snyder, T. (2008). *Tautų rekonstrukcija. Lenkija, Ukraina, Lietuva Baltarusija 1569–1999*. Vilnius: Mintis.
- Śleszyński, W. (2008). Polityka państwa Polskiego w stosunku do mniejszości litewskiej w latach 1920–1939. Wybrane aspekty. *Acta historica universitatis Klaipedensis XVI*, p. 49–56.
- Søvik, M. B. (2006). Language, Identity and Boundaries in a Ukrainian-Russian Borderland: Talking About History and Identity. In: M. Hurd, ed., *Borderland Identities: Territory and Belonging in North, Central and East Europe*. Centre for Baltic and East European Studies: Förlags ab Gondolin, p. 195–223.
- Stachel, P. (2008). Signs and the City. Meaning and Function of a „Heroe’s Squares“ in Central and Eastern Europe, S. Wahnich, B. Lašticova, A. Findor, eds., *Politics of Collective Memory*, Vol. 1, Wien: Lit Verlag.
- Staiger, J. (2005). *Media Reception Studies*. New York and London: New York University press.
- Stanaitis, A. (1999). Vilniaus kraštas ir jo sampratos kaita. *Geografijos metraštis*, 32, p. 285–289.
- Stankevič, B. (2012). Jogailaičių idėja ir jos implikacijos lenkų XX a. geopolitinėje mintyje. *Socialinių mokslų studijos*, 4(3), p. 867–868.
- Stravinskienė, V. (2005a). Lietuvos lenkų teritorinis pasiskirstymas ir skaičiaus kaita (1944 m. antrasis pusmetis – 1947 metai). *Lituanistica*, T. 64, Nr. 4, p. 13–27.
- Stravinskienė, V. (2005b). Lenkai Lietuvoje. 1944 m. antra pusė – 1946 metai: tarp pasirinkimo likti ar išvykti į Lenkiją. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004/2, Vilnius, 2005, p. 115–134.
- Stravinskienė, V. (2006). Lenkų demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1947–1959 metais. *Lituanistica*, T. 66, Nr. 2, p. 20–33.
- Stravinskienė, V. (2007a). Lietuvių ir lenkų santykiai Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1953 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2006/2, p. 85–102.
- Stravinskienė, V. (2007b). Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944 m. pabaiga – 1947 m.). *Lituanistica*, T. 69, Nr. 1, p. 36–50.

- Stravinskienė, V. (2010a). Gyventojų perkėlimo akcija iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos 1951–1955 m. *Lituanistica*, T. 56, Nr. 1-4, p. 42–56.
- Stravinskienė, V. (2010b). Tarpetniniai lenkų ir lietuvių santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1953–1959 m. *Istorija*, Nr. 1, p. 42–51.
- Stravinskienė, V. (2011a). *Tarp gimtinės ir tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Stravinskienė, V. (2011b). Lenkų švietimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1947 m. *Istorija*, Nr. 2, p. 14–23.
- Stravinskienė, V. (2011c). 1959 m. sovietinis gyventojų surašymas Lietuvoje: Rytų ir Pietryčių Lietuvos atvejis. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010/2, p. 113-130.
- Stravinskienė, V. (2012a). Lietuvos lenkų trėmimai: 1941–1952 m. *Istorija*, Nr. 3, p. 39–47.
- Stravinskienė V. (2012b). Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų mokyklos: 1947–1959 m., *Lietuvos istorijos metraštis*, 2011/1, p. 81–95.
- Stryker, S., Owens, T. J., White, R. W., eds., (2000). *Self, Identity, and Social Movements. Social Movements, Protest, and Contention*. Volume 13. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Sužiedelis, S. (2012). Vilniaus klausimas ir lietuvių-lenkų konfliktas ketvirtojo dešimtmečio krizės ir Antrojo pasaulinio karo kontekste. In: Pukšto, A., Milerytė, G., sud., *Lietuva ir Lenkija XX amžiaus geopolitinėje vaizduotėje: straipsnių rinkinys*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, p. 155–198.
- Swain, A. (2005). Introduction: Knowledge, Identity and Power – Education Movements in the Global South. In: S. Ashok, ed., *Education as Social Action: Knowledge, Identity and Power*. Palgrave Macmillan: UNRISD, p. 1–19.
- Szostakowski, J. (2013). Powstanie i ewolucja prasy polskojęzycznej na Wileńszczyźnie po drugiej wojnie światowej (do 1965 r.). *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*, 12, p. 6–14.
- Šapoka, G., sud., (2009). *Lenkinimo politika Vilniuje: straipsniai ir dokumentai*. Vilnius: Žaltvykslė.
- Ščiavinskas, M. (2009). Kas tarpukariu siejo tautinę lietuvių istoriografiją, lietuvių christianizaciją ir „lenkų apaštalus“? *Kultūros barai*, 4, p. 74–82.
- Šliavaitė, K. (2015a). Mokyklos valstybine arba mažumos mokomąja kalba pasirinkimo strategijos Pietryčių Lietuvoje: tarp etniškumo išlaikymo ir socialinio mobilumo galimybių?, *Filosofija. Sociologija* 26(2), p. 135–145.
- Šliavaitė, K. (2015b). Kalba, tapatumas ir tarpetniniai santykiai Pietryčių Lietuvoje: daugiakultūriškumo patirtys ir iššūkiai kasdiniuose kontekstuose, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 15(24), p. 27–51.
- Šulmane, I. (2010). The Russian Language Media in Latvia. In: N. Muiznieks, ed., *Latvian-Russian Relations: Domestic and International Dimensions*. University of Latvia Press, p. 64–73.
- Šutinienė, I. (2015). Komunikacinė atmintis Lietuvos didžiuosiuose miestuose. In: A. Nikžentaitis, sud., *Atminties daugiasluoksniškumas. Miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 385–483.

- Šutinienė, I. (2015a). Tautos istorijos pasakojimo raiška daugiakultūroje aplinkoje: Pietryčių Lietuvos lenkų etninės grupės atvejis. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, p. 2 (37), 85–105.
- Švarplys, A. (2014). Piliečiai ar svetimšaliai? Lietuvos lenkai nacionaliniame viešajame diskurse 2011 metais. *Darbai ir dienos*, 61, p. 37–50.
- Taljunaite, M., red., (1996). *Changes of Identity in Modern Lithuania*. Vilnius.
- Taljūnaitė, M. (2014). Tautinio ir pilietinio identiteto daryba ir raiška: Klaipėdos naujosios kartos rusakalbių atvejo studija, *Etniškumo studijos*, 2, p. 109–123.
- Tamošiūnas, T. (2000). *Edukacinis kryptingumas įvairiautėje aplinkoje*. Vilnius: UAB „Biznio mašinų komp“.
- Tamošiūnas, T. (2001). Mokyklų atskirtumas pagal mokomąją kalbą: kaitos būtinybė, *Tautinių mažumų švietimas Lietuvoje: teoriniai ir praktiniai aspektai*. Konferencijos medžiaga, 2000 m. gruodžio mėn. 19–20 d. Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės, p. 21–28.
- Trakšelis, K. (2014). Švietimo sociologijos epistemologinės prieigos, *Filosofija. Sociologija*, 25(2), p. 118–125.
- Vaicekauskienė, V. (pareng.) (2011). Tautinių mažumų švietimo politika: kur einama?, *Švietimo problemos analizė*. 9 (59), p. 1–12, Prieiga internete: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/analizes.htm [žiūrėta 2014 12 12].
- Van Deth, J. (1997). Introduction: social involvement and democratic politics. van Deth, J., ed. In: *Private Groups and Public Life. Social participation, voluntary associations and political involvement in representative democracies*. Routledge, p. 1–25.
- Van Dijk, T. A. (1987). *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. Newbury Park, CA: SAGE.
- Van Dijk, T. A. (1993). Analyzing Racism through Discourse Analysis. Some methodological Reflections. In: Stanfield II J. H., Dennis R. M., eds., *Race and Ethnicity in Research methods*, p. 92–134.
- Van Dijk, T. A. (2000). *Ideology. A multidisciplinary approach*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Van Dijk, T. A. (2012). The Role of the Press in the Reproduction of Racism. Messer, M., Schroeder, R., Wodak, R. eds., *Migrations: Interdisciplinary Perspectives*. Wien: Springer-Verlag, p. 15–29.
- Vertovec, S. (1999). Minority associations, networks and public policies: Re-assessing relationships. *Juornal of Ethnic and Migration Studies*, 25(1), p. 21–42.
- Vetik, R. (2011). Integration policines, In Vetik, R. & Helemäe, J. eds., *The Russian Second Generation in Tallin and Kohtla-Järve. The TIES Study in Estonia*. Amsterdam University Press: IMISCOE Reports, p. 39–58.
- Vihalemm, T., Jakobson, V. (2011). Representations of the past in the Estonian Russian-language press: “own” or diaspora memory? *Nationalities Papers*, 39 (5), p. 705–731.
- Wangler, Alexandra. 2012. *Rethinking History, Reframing Identity*. Memory, Generations, and the Dynamics of National Identity in Poland. Bremen: Springer VS.
- Weeks Th. (2003) “Us” or “Them”? Belarusians and Official Russia, 1863–1914. *Nationalities Papers*, Vol. 31, No. 2, June 2003, p. 211–224.

- Welzer, H. (2008). Communicative memory. In: A. Erll and A. Nünning, eds., in collaboration with S.B. Young, *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary Handbook* Berlin/New York: Walter de Gruyter, p. 285–300.
- Willis, P. (2011 [1981]). Elements of Culture. In: R. Arum, I. R. Beattie, K. Ford, eds., *The Structure of Schooling: Readings in the Sociology of Education*. 2 edition. Los Angeles: SAGE, p. 228–242.
- Wilson, T. M., Hastings D., eds., (2000). *Border Identities: nation and state at international frontiers*. Cambridge University Press.
- Wimmer, A. (2008) The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory, *AJS*, Vol. 113(4), p. 970–1022.
- Wołkonowski J. (2002). Rola gminy żydowskiej na Wileńszczyźnie w zachowaniu tożsamości w okresie międzywojennym. *Rocznik stowarzyszenia naukowców polaków Litwy*, 1, p. 146–155.
- Zepa, B. (2010). Education for Social Integration. In: N. Muižnieks, ed., *How Integrated is Latvian Society? An audit of Achievements, Failures and Challenges*. University of Latvia Press, p. 189–222.
- Zinkevičius, Z. (1993). *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zizas, R. (1995). Armijos Krajevოს veikla Lietuvoje 1942–1944 metais. In: K. Garšva, red., *Armija Krajevo Lietuvoje*. Vilnius: „Vilnijos“ draugija.
- Zizas, R. (2013). Tarpnacionalinė situacija Vokietijos okupuotoje Lietuvoje 1941–1944 metais. In: Laurinavičius, Č., red., *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 57–130.
- Žalimienė, L., Lazutka R., Skučienė D., Aidukaitė J., Kazakevičiūtė J. Navickė J., Ivaškaitė-Tamošiūnė V. (2011). *Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
- Žepkaitė, R. (1992). Lietuvos Rytų sienos klausimas (1920–1940 m.). In: V. Milius, red., *Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba*. Vilnius: Mokslas, p. 64–71.
- Žiliukaitė, R. (2006). Ką renkames – laisvę telktis ar likti nuošalyje? In: R. Žiliukaitė, A. Ramonaitė, L. Nevinskaitė, I. Vinogradnaitė. *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Pilietinės visuomenės institutas: Versus aureus, p. 20–42.
- Žiliukaitė, R., Ramonaitė, A., Nevinskaitė, L., Vinogradnaitė, I. (2006). *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Pilietinės visuomenės institutas: Versus aureus.
- Адамковіч, А. (2010). *Беларусы ў Літве: учора і сёння*. Кн. 1. Вільня: Таварыства беларускай культуры ў Літве.
- Бабищев, А. (2007) Литовско-культурно просветительное движение на белорусско-литовском пограничье в 1920–1939 г. в оценках местной польской администрации. *Lietuvos istorijos studijos*, Т. 19, p. 67–80.
- Барановский, В. (2001). Очерк истории Вильнюсской старообрядческой общины (к 170-летию Вильнюсского Свято-Покровского храма). *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra)*, 50(2), p. 141–155.
- Барановский В., Потащенко, Г. (2005). *Староверие Балтии и Польши: краткий исторический и биографический словарь*. Vilnius: Aidai.

- Вдовин, А. И., 2004. *Русские в XX веке*. Москва: Олма-Пресс.
- Зинченко И. П., 1976. Национальный состав и языки населения СССР. *Ип*: Максимова Г. М. (ред.) *Всесоюзная перепись населения 1970 года*. Сборник статей. Москва.
- Корецкая, В. (1999). *Не оставлю Вас сиротами*. Паломник.
- Лауринавичюс, Ч. (2006). Вильнюс во власти Литвы 1939–1940 г. г.: внутренние и внешние аспекты. *Ип*: *Международный кризис 1939–1941 г.г.: от советско-германских договоров 1939 года до нападения Германии на СССР*. Москва: Права человека, с. 228–245.
- Мартин Т., 2010. *Империя положительного действия. Нации и национализм в СССР, 1923–1939*. Москва: РОССПЭН.
- Матулионис, А. В., Фреюте-Ракаускене, М., Шлявайте, К.. (2013). Между локальной и европейской идентичностью: анализ этнических групп (русские, поляки, белорусы) в Литве, *Вестник Социальных Наук*, 1 (16), р. 18–42.
- Новиков, Ю. ред., (2007) *Фольклор старообрядцев Литвы: Тексты и исследования*. Т. 1: сказки. Пословицы. Загадки. Вильнюс: издательство Вильнюсского педагогического университета.
- Новиков, Ю. ред., (2009) *Фольклор старообрядцев Литвы: Тексты и исследования*. Т. 2: народная мифология. Поверья. Бытовая магия. Вильнюс: издательство Вильнюсского педагогического университета.
- Новиков, Ю. ред., (2010) *Фольклор старообрядцев Литвы: Тексты и исследования*. Т. 3: народные песни. Частушки. детский фольклор. Вильнюс: издательство Вильнюсского педагогического университета.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* (1904) Т. 4. Тетр. 3. Виленская губерния. Санкт-Петербург.
- Потащенко, Г. (2002). Русские староверы Польши и Литвы в 1920–1930-х гг. (по материалам старообрядческой печати). *Балтийский архив: Русская культура в Прибалтике*, VII. Вильнюс, с. 60–140.
- Тишков В. А., 2003. *Реквием по этносу*. Исследования по социально-культурной антропологии. Москва: Наука.
- Тишков В. А., 2008. «Национальная политика» довоенного советского периода (доклад на международной научной конференции «История сталинизма Итоги и проблемы изучения», 5 декабря 2008 г., Москва).
- Унучак А. (2011). Наша Нива и белорусское национальное движение начала XX века. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, Т. 12, р. 172–180.
- Шлевис, Г. (2006). *Православные храмы Литвы: страницы истории*. Вильнюс: Свято-Духов монастырь. [SAVO].

Archyviniai dokumentai

- 1944 07 25 NKGB pulkininko Ivanovo ataskaitinis pranešimas SSRS Vidaus reikalų liaudies komisarui Serovui (visiškai slaptai), LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1650, l. 11.
- 1944 09 15 Lietuvos SSR NKGB liaudies komisaro Guzevičiaus ataskaitinis pranešimas Nr. 17629 apie Lietuvos SSR NKGB atliktą agentūrinę operatyvinę veiklą už 1944 m. rugpjūčio mėn. SSRS NKGB 2-osios valdybos viršininkui Fedotovui. *LYA KGB*. F. K-1, ap. 1, b. 9, l. 37–38.
- 1945 06 19 Švenčionių apskrities darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto pranešimas, *LCVA*, f. R-754, ap. 4, b. 436.
- 1953 07 10 Eišiškių MVD rajono skyriaus viršininko Dombrovskio pranešimas Lietuvos SSR MVD 4 valdybos viršininkui Raslanui, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 614, l. 116–118.
- 1954 06 17 Krasnojarsko krašto MVD „D“ skyriaus tyrėjo Stepanovo nutarimas dėl baudžiamosios bylos nutraukimo, *LCVA VRM*, f. V-5, ap. 1, b. 5774.
- 1955 01 07 Eišiškių rajono KGB įgaliotinio majoro Miniuko pranešimas LSSR KGB 4 valdybos viršininkui majorui Obukauskui, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 618, l. 5–6.
- 1956 01 16 Eišiškių rajono KGB įgaliotinio majoro Miniuko pranešimas LSSR KGB pirmininkui pulkininkui Liaudžiui, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 620, l. 23–24.
- 1958 12 19 KGB Eišiškių įgaliotinio majoro Morgunovo pranešimas LSSR KGB 4 valdybos viršininkui papulkininkui Obukauskui, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 626, l. 34.
- 1991 09 19 Tautybių departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės informacija apie lenkų padėtį Lietuvoje, *LVNA*, f. 78, b. 10, l. 5–14.
- 1995 05 12 Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos vyriausybės direktoriaus A. Švelnio pažyma apie Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamento veiklos kryptis ir pasiūlymus platesniam Vilniaus krašto integravimui į Lietuvos valstybinį gyvenimą. *LVNA*, f. 78, b. 41, l. 38–55.
- Švenčionių apskrities darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto pranešimas Reevakuacijos reikalų skyriaus viršininkui prie Lietuvos TSR LKT (be datos), *LCVA*, f. R-754, ap. 4, b. 436, l. 18.

PRIEDAI

1 priedas. „Lietuvos spaudos tyrimo metu analizuoti šaltiniai“

Analizuoti tekstai apie lenkų etninę grupę Lietuvos spaudoje: LLRA lyderio asmenybė ir politinė veikla

Dalyvavimas Prezidento rinkimuose

1. „Rinkiminis kortų žaidimas: o kur V. Tomaševskis?“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 02 04;
2. BNS (2014) „LLRA prezidento rinkimuose kelia V. Tomaševskio kandidatūrą“, *Balsas.lt*, 2014 02 12;
3. „O štai ir jis, dievas, tėvynė ir garbė viename – V. Tomaševskis kandidatuos į prezidento postą“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 02 13;
4. „G. Landsbergis: kodėl nenorėčiau V. Tomaševskio darbų Lietuvos mastu“ (2014), *Delfi.lt*, 2014 02 17;
5. LRT (2014) „Pirmadienį paaiškės, ar V. Tomaševskis kandidatuos į prezidentus“, *Balsas.lt*, 2014 02 17;
6. „V. Tomaševskis: tikiuosi ne tik tautinių mažumų palaikymo, „už“ balsuos ir lietuviai“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 02 20;
7. „V. Tomaševskis: žmonės mato, kad verslas yra susijęs su politika. Tai nepriimtina“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 03 17;
8. ELTA (2014) „V. Tomaševskį parėmė beveik 51 tūkst. piliečių“, *Delfi.lt*, 2014 03 17;
9. „Be V. Tomaševskio tautinės mažumos nežino nei ko nori žmonės, nei ko siekia patys“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 04 03;
10. BNS (2014) „V. Tomaševskis atsakė J. Bernatoniui apie lenkų kortas“, *Balsas.lt*, 2014 04 10;
11. „Teisingumo ministras užtraukė V. Tomaševskio rūstybę. LLRA vadovas: J. Bernatonio pasisakymą galima vertinti kaip įstatymo pažeidimą“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 04 11;
12. Kavaliauskas, T. LRT televizijos naujienų tarnyba, LRT.lt (2014) „Politologas: jei V. Tomaševskis taptų prezidentu, Lietuva nesugriūtų“, *Balsas.lt*, 2014 05 05;
13. „Kandidatas į prezidento postą V. Tomaševskis: viskas yra gerai“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 05 07;
14. BNS (2014) „V. Tomaševskis tikisi patekti į antrąjį turą“, *Balsas.lt*, 2014 05 11;
15. „LLRA džiaugiasi: pateiksime geresnių rezultatų negu anksčiau“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 05 11;
16. BNS (2014) „V. Tomaševskis kol kas nežada paramos nė vienam kandidatui antrajame ture“, *Balsas.lt*, 2014 05 12;
17. BNS (2014) „V. Tomaševskis: šventėme ir švęsime gegužės 9-ąją“, *Delfi.lt*, 2014 05 12;
18. Černiauskas, Š. (2014) „Georgijaus juostelė rinkimuose, arba kodėl sostinė nubalsavo už Tomaševskį“, *Delfi.lt*, 2014 05 12;
19. „V. Tomaševskis: dėkojame Dievui, nes viskas priklauso nuo jo“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 05 12;

20. LRT radijo laida „Aktualijų studija“, lrt.lt (2014) „Rinkimų rezultatai ir tautinės mažumos: kokias išvadas galime daryti?“, *Delfi.lt*, 2014 05 28;
21. LRT radijo laida „Aktualijų studija“, lrt.lt (2014) „Rinkimų rezultatai ir tautinės mažumos: kokias išvadas galime daryti?“, *Balsas.lt*, 2014 05 28;
22. Zverko, N. (2014) „V. Tomaševskio ir jo juostelės sėkmės paslaptis“, *Delfi.lt*, 2014 05 17;
23. LRT radijo laida „Aktualijų studija“, lrt.lt (2014) „Rinkimų rezultatai ir tautinės mažumos: kokias išvadas galime daryti?“, *15min.lt*, 2014 05 28.

Maskvos įtaka LLRA lyderiui

1. Černiauskas, Š. (2014) „A. Butkevičius apie V. Tomaševskį: nėra įrodymų, kad jis Maskvoje susitiko su Lietuvai priešiškais žmonėmis“, *Delfi.lt*, 2014 01 13;
2. Rusų propagandos mašina stojo ginti lietuvių skriaudžiamą V. Tomaševskį. (2014), *Balsas.lt*, 2014 01 17;
3. Samoškaitė, E. (2014) „V. Tomaševskis ir I. Rozova šventė, kaip sovietai „vadavo“ Klaipėdą“, *Delfi.lt*, 2014 01 28;
4. Lapinskas, A. (2014) „A. Lapinskas. Lietuvos lenkai vėl siautėja“, *Delfi.lt*, 2014 02 05;
5. Normanas, V. (2014). „Šliužai, graužinieniai, tomaševskiai ir kiti kenkėjai: išvados“, *Balsas.lt*, 2014 02 07;
6. BNS (2014) „VSD vadovas: V. Tomaševskis atsisakė susitikti su saugumo pareigūnu“, *Balsas.lt*, 2014 03 25;
7. Želnienė, L. (2014) „Europarlamentaras Valdemaras Tomaševskis apie jam Rusijos daromą įtaką su VSD pareigūnais kalbėtis atsisakė“, *15min.lt*, 2014 03 25;
8. Laučius, V. (2014) „V. Laučius. Kremliai dirbantys Lietuvos „patriotai“: kaip prarandame sąjungininkus“, *Delfi.lt*, 2014 06 06;
9. Sinica, V. (2014) „V. Sinica. Draugystė su Lenkija, arba kodėl neleisti nelietuviškų asmenvardžių?“, *Delfi.lt*, 2014 04 07;
10. LRT (2014) „V. Tomaševskis: „nereikia varyti ant Rusijos“. Atsakomybę vertė Maidano protestuotojams“, *Balsas.lt*, 2014 04 08;
11. Jovaišas, K. (2014) „K. Jovaišas. Kremlinas V. Tomaševskis pamiršo Katynę ir istoriją“, *Delfi.lt*, 2014 04 09;
12. BNS (2014) „Premjero ir VSD vadovo pokalbio objektas – V. Tomaševskis“, *Balsas.lt*, 2014 04 10;
13. Bogdonas, R. (2014) „R. Bogdanas. Lenkiškų ambicijų atspindys?“, *Delfi.lt*, 2014 04 17;
14. Pankūnas G. (2014) „LLRA egzistencija valdančioje koalicijoje – geras kovos su propaganda pavyzdys?“, *Alfa.lt*, 2014 04 25;
15. „Kandidatas į prezidentus V. Tomaševskis norėtų draugauti su Rusija“, *Balsas.lt*, 2014 05 08;
16. Panka, J. (2014) „J. Panka: LLRA lyderis yra atviras Kremliaus agentas“, *Balsas.lt*, 2014 05 11;
17. Lapėnienė, J. LRT televizijos laida „Savaitė“ (2014) „Kas remia V. Tomaševskį ir jo partiją?“, *Delfi.lt*, 2014 06 09;

18. Lapėnienė, J. LRT televizijos laida „Savaitė“ (2014) „Kas rinkimuose rėmė V. Tomaševskį ir jo partiją?“, *15min.lt*, 2014 06 09;
19. Lapėnienė J. LRT televizijos laida „Savaitė“ (2014) „Kas rinkimuose rėmė V. Tomaševskį ir jo partiją? Ką Lietuvoje finansuoja Rusija?“, *Balsas.lt*, 2014 06 09;
20. „Valstiečių laikraštis“ (2014) „Raudonoji žvaigždė suspindo LLRA veikloje“, *Balsas.lt*, 2014 06 11;
21. Jovaišas, K. (2014) „K. Jovaišas. Neklauskite, kas sušildė Tomaševskį užantyje. Mes patys“, *Delfi.lt*, 2014 06 19;
22. BNS (2014) „Prie Rusijos ambasados Vilniuje – protestas“, *Delfi.lt*, 2014 08 07.

Sausio 13 d. LLRA akcija

1. BNS (2014) „A. Butkevičius: LLRA akcija yra nepagarba valstybės iškovotai laisvei“, *Balsas.lt*, 2014 01 13;
2. BNS (2014) „Lenkų rinkimų akcijos veikėjai per Vytauto Landsbergio kalbą protestuodami paliko Seimo salę“, *15min.lt*, 2014 01 13;
3. BNS (2014) „Lenkų poelgis Seime papiktino A. Butkevičių ir sudomino R. Sikorskį“, *Lrytas.lt*, 2014 01 13;
4. BNS (2014) „Lietuvos lenkų politikai per V. Landsbergio kalbą protestuodami paliko Seimo salę“, *Balsas.lt*, 2014 01 13;
5. BNS (2014) „R. Sikorskis pasidalijo pranešimu apie Lietuvos lenkų poelgį Seime“, *Delfi.lt*, 2014 01 13;
6. BNS (2014) „Twitter“ išlindo R. Sikorskis: lenkai Seimo salę paliko dėl finansinių represijų“, *Balsas.lt*, 2014 01 13;
7. BNS (2014) „V. Landsbergis: skatinamas priešiškas yra didžiausia žala Lietuvos lenkams“, *Balsas.lt*, 2014 01 13;
8. Čerkauskas, M. (2014) „D. Grybauskaitė padavė ranką L. Graužinienei, lenkai surengė akibrokštą“, *Lrytas.lt*, 2014 01 13;
9. ELTA (2014) „Partneriai lenkai nepatiko ir L. Graužinienei“, *Delfi.lt*, 2014 01 13;
10. „V. Landsbergis apie Lenkų rinkimų akcijos demaršą: „Landsbergis visur ir visada viskuo dėtas“ (2014), *15min.lt*, 2014 01 13;
11. Samoškaitė, E., Černiauskas, Š. (2014) „Iškilmingame Seimo posėdyje lenkų antausis V. Landsbergiui“, *Delfi.lt*, 2014 01 13;
12. Bagdonas, R. (2014) „R. Bogdanas. Rinkimų akcija lenkiškai – kasam griovė“, *Delfi.lt*, 2014 01 14;
13. BNS (2014) „Prezidentės patarėjas subarė lenkus dėl poelgio Seime“, *Delfi.lt*, 2014 01 14;
14. Jakilaitis, E. LRT televizijos laida „Dėmesio centre“ (2014) „V. Landsbergis: lenkai „švelniai meluoja“. Galėjo pabelsti man į tribūną“, *Balsas.lt*, 2014 01 14;
15. „V. Landsbergis apie lenkų akibrokštą: jeigu neturi pakankamai proto – ką padarysi“, *Lrytas.lt*, 2014 01 14;
16. „V. Tomaševskis: „Mes tik ginamės. Kurstymas yra kitoje pusėje“, *Lrytas.lt*, 2014 01 20.

Vilniaus mero rinkimai

1. „Socdemų planas: Vilnių atiduoti V. Tomaševskiui“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 06 09;
2. Radžiūnas V., *lrt.lt* (2014) „Politologas: Vilniaus meru gali tapti ir V. Tomaševskis“, *Balsas.lt*, 2014 06 20;
3. BNS (2014) „V. Tomaševskiui nesiseka įtikinti J. Neverovičiaus dėl mero posto“, *Delfi.lt*, 2014 08 27;
4. LRT radijo laida „60 minučių“, *lrt.lt* (2014) „Vilniaus meru gali tapti V. Tomaševskis?“, *Delfi.lt*, 2014 09 19;
5. BNS (2014) „V. Uspaskicho balsus Vilniuje gaus LLRA?“, (2014), *Delfi.lt*, 2014 09 24;
6. BNS (2014) „LLRA į merus kelia V. Tomaševskį“ (2014), *Delfi.lt*, 2014 10 29;
7. „Kandidatas į Vilniaus merus lenkams dovanoja... šieną“ (2014), *Delfi.lt*, 2014 12 24;
8. Radžiūnas, V., *lrt.lt* (2015) „Svarbiausias Vilniaus mero rinkimų klausimas“, *Delfi.lt*, 2015 01 20;
9. Radžiūnas, V., *lrt.lt* (2015) „Kas gali atimti balsų iš Lenkų rinkimų akcijos“, *Delfi.lt*, 2015 02 06;
10. Andrulevičiūtė, V., *lrt.lt* (2015) „Prezidentės antausis V. Tomaševskiui ir A. Zuokui: pakenks ar padės?“, *Delfi.lt*, 2015 02 25;
11. ELTA (2015) „V. Tomaševskis išlieka paslaptingas“, *Delfi.lt*, 2015 03 02;
12. Samoškaitė, E. (2015) „V. Tomaševskis sustiprino savo pamatus Vilniuje: kodėl?“, *Delfi.lt*, 2015 03 02;
13. „V. Tomaševskis šoko į agitacinę kovą: kas bus, jei liberalai laimės Vilniuje“ (2015), *Delfi.lt*, 2015 03 06.

Savivaldybių tarybų rinkimai

1. ELTA (2014) „Paaiškėjo, už ką balsuoja pesimistai“, *Delfi.lt*, 2014 09 23;
2. ELTA (2014) „Kuriozas, kuris patiks LLRA“, *Delfi.lt*, 2014 09 25;
3. Černiauskas, Š. (2014) „V. Tomaševskis nenori kalbėti apie Lenkiją“, *Delfi.lt*, 2014 11 20;
4. Černiauskas, Š. (2015) „Iš LLRA atėmė teisę naudoti V. Tomaševskio vardą“, *Delfi.lt*, 2015 01 21;
5. BNS (2015) „VRK paskelbė sprendimą dėl V. Tomaševskio pavardės“, *Delfi.lt*, 2015 01 23;
6. BNS (2015) „Spręs dėl V. Tomaševskio pavardės“, *Delfi.lt*, 2015 01 23;
7. BNS (2015) „Socialdemokratams nepatinka V. Tomaševskio pavardė pavadinime“, *Delfi.lt*, 2015 02 02;
8. ELTA (2015) „VRK netenkino skundo dėl „Valdemaro Tomaševskio bloko“ pavadinimo“, *Delfi.lt*, 2015 02 13;
9. BNS (2015) „Prezidentūra: prieš rinkimus – masinis persiregistravimas Šalčininkuose, Vilniaus ir Alytaus rajonuose“, *Delfi.lt*, 2015 02 20;
10. Černiauskas, Š. (2015) „V. Tomaševskiui – ypatinga partiečių dovana“, *Delfi.lt*, 2015 03 25.

LLRA lyderio kalba EP

1. BNS (2014) „Dalia Grybauskaitė: Valdemaras Tomaševskis siekia diskredituoti Lietuvą“, *15min.lt*, 2014 01 14;
2. BNS (2014) „Premjeras apie V. Tomaševskio pasisakymus Europos Parlamente: „Tai politinės kultūros stoka“, *15min.lt*, 2014 01 14;
3. BNS (2014) „Premjeras V. Tomaševskio pasisakymus pavadino „politinės kultūros stoka“, *Balsas.lt*, 2014 01 14;
4. Morkūnaitė-Mikulėnienė, R. (2014) „Metas liautis, pone Valdemarai Tomaševski“, *Lrytas.lt*, 2014 01 14;
5. Plikūnė, D., ELTA (2014) „V. Tomaševskis Strasbūre prabilo apie represijas lenkams – ir sulaukė D. Grybauskaitės atkirčio“, *Delfi.lt*, 2014 01 14;
6. Radžiūnas, V., lrt.lt (2014) „Valdemaras Tomaševskis Strasbūre: tautinės mažumos Lietuvoje persekiojami ir baudžiami“, *15min.lt*, 2014 01 14;
7. „Šiknius kenkėjas“ – sparčiai auganti „Facebook“ grupė ragina kovoti su V. Tomaševskiu“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 01 16;
8. „Facebook“ – raginimai neberinkti Valdemaro Tomaševskio į Europos Parlamentą“ (2014), *15min.lt*, 2014 01 16;
9. Bilotaitė, A. „A. Bilotaitė. Ištieskime ranką Lietuvos lenkams“ (2014), *Delfi.lt*, 2014 02 05.

LLRA pirmininko pozicija apie įvykius Ukrainoje

1. BNS (2014) „V. Tomaševskis kritikuoja Vakarų remiamą Ukrainos vyriausybę“ Nepriimtina „antilenkiška, antirusiška ir antisemitinė“ Stepano Banderos ideologija“, *Balsas.lt*, 2014 03 05;
2. BNS (2014) „Valdemaras Tomaševskis kritikuoja naująją Ukrainos vyriausybę“, *15min.lt*, 2014 03 05;
3. Grigaliūnaitė, V. (2014) „Valdemaras Tomaševskis Krymą lygina su Kosovu: „Ten buvo atidaryta Pandoros skrynia“, *15min.lt*, 2014 03 20;
4. „V. Tomaševskis: nereikia varyti ant Rusijos“ (2014), *Delfi.lt*, 2014 04 08;
5. „Lenkijos spauda apie Valdemarą Tomaševskį: europarlamentaras su Rusijos militarizmo simboliu ant krūtinės“ (2014), *15min.lt*, 2014 05 10;
6. „A. Kubilius ar V. Tomaševskis skaldo Lietuvos visuomenę?“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 05 15;
7. Černiauskas, Š. (2014) „Įvertino pritariančius Rusijos agresijai Kryme“, *Delfi.lt*, 2014 05 15.

Dalyvavimas EP rinkimuose

1. BNS (2014) „Lenkai rinkimuose vienyis jėgas su rusais“, *Delfi.lt*, 2014 02 17;
2. „LLRA vadovas V. Tomaševskis: turime šansą gauti 2 mandatus Europos Parlamente“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 05 12;
3. „V. Tomaševskis: po prezidento rinkimų valdančioji koalicija nesikeis“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 05 25;

4. „V. Tomaševskis: mane džiugina D. Grybauskaitės perrinkimas“, *Balsas.lt*, 2014 05 26;
5. „V. Tomaševskis mano, kad kalbėti apie skriaudžiamas tautines mažumas yra pareiga“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 05 26.

Lenko korta

1. BNS. (2014) „J. Bernatonis: lenko korta – įsipareigojimas kitai valstybei“, *Balsas.lt*, 2014 04 10;
2. Čerkauskas, M., BNS (2014) „Ar lenko kortą turintis V. Tomaševskis bus ištikimas Lietuvai“, *Lrytas.lt*, 2014 04 10;
3. „Juozas Bernatonis, išsisukti nereiškia atsakyti“ (2014), *Lrytas.lt*, 2014 04 11;
4. Želnienė, L. (2014) „Valdemaras Tomaševskis apie Lenko kortą pasisakiusį Juozą Bernatoniį siunčia išpažinties“, *15min.lt*, 2014 04 23.

Vilniaus kraštas – Lietuvos Krymas?

1. Andriulevičiūtė, V., lrt.lt (2014) „Ką daryti, kad Vilniaus kraštas netaptų Lietuvos Krymu?“, *15 min.lt*, 2014 03 24;
2. Andriulevičiūtė, V., lrt.lt, „Ką daryti, kad Vilniaus kraštas netaptų Lietuvos Krymu?“, *Delfi.lt*, 2014 03 24;
3. LRT (2014) „Ką daryti, kad Vilniaus kraštas netaptų Lietuvos Krymu?“, *Balsas.lt*, 2014 03 24.

Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybiniai santykiai

1. Andrulevičiūtė, V., lrt.lt (2014) „Politologas Raimundas Lopata: lietuvių ir lenkų santykiai – Lietuvos politikų impotencijos išraiška“, *15min.lt*, 2014 02 06;
2. Andriulevičiūtė, V., lrt.lt (2014) „R. Lopata: Lietuvių ir lenkų santykiai – Lietuvos politikų impotencijos išraiška“, *Delfi.lt*, 2014 02 06;
3. BNS. (2014) „Lenkijos politikas: Tautinių mažumų įstatymas išspręstų daugelį problemų“, *15min.lt*, 2014 02 06;
4. LRT (2014) „Lopata: lietuvių ir lenkų santykiai – Lietuvos politikų impotencijos išraiška“, *Balsas.lt*, 2014 02 06;
5. BNS (2014) „Seimo užsienio reikalų komiteto pirmininkas Benediktas Juodka nemato didelių tautinių mažumų problemų“, *15min.lt*, 2014 02 07;
6. ELTA (2014) „B. Juodka: lenkų tautinės mažumos problemos yra dirbtinai eskaluojamos“, *Delfi.lt*, 2014 02 07;
7. „Seimo vicepirmininkas J. Narkevičius dėl lenkų grasina sukelti maidaną Lietuvoje“ (2014), *Delfi.lt*, 2014 02 07;
8. BNS (2014) „A. Butkevičius teigia, kad su Lenkijos premjeru kalbės apie tautines mažumas“, *Balsas.lt*, 2014 02 17;
9. BNS (2014) „Lenkijos premjeras dar kartą sukritikavo Lietuvą dėl tautinių mažumų“, *Balsas.lt*, 2014 02 18;

10. BNS (2014) „Lenkijos premjeras Donaldas Tuskas dar kartą sukritikavo Lietuvą dėl tautinių mažumų“, *15min.lt*, 2014 02 18;
11. BNS (2014) „B. Juodka: Lietuvoje nematau didelių tautinių mažumų problemų“, *Balsas.lt*, 2014 02 27;
12. BNS (2014) „Prezidentas Aleksandras Kwasniewskis: „Kai kurios Lietuvos ir Lenkijos santykių problemos yra dirbtinės“, *15min.lt*, 2014 02 27;
13. Vireliūnaitė, L. (2014) „Aleksandras Kwasniewskis: padėtis Ukrainoje lietuvius ir lenkus verčia greičiau išspręsti nesutarimus“, *15min.lt*, 2014 02 27;
14. BNS (2014) „A. Valionis: laikas „perkrauti“ santykius su Lenkija“, *Balsas.lt*, 2014 03 17;
15. Jankauskaitė, I., Vitkauskas, G. (2014) „V. Tomaševskis prašo Lenkijos pagalbos“, *Delfi.lt*, 2014 03 25;
16. Jankauskaitė, I., Vitkauskas, G., LRT televizijos naujienų tarnyba, Lrt.lt (2014) „Valdemaras Tomaševskis prašo Lenkijos pagalbos sprendžiant tautinių mažumų problemas Lietuvoje“, *15min.lt*, 2014 03 25;
17. LRT (2014) „V. Tomaševskis prašo Lenkijos pagalbos“, *Balsas.lt*, 2014 03 25;
18. ELTA (2014) „L. Linkevičius: lenkų padėtis tikrai nėra dramatiška“ (2014), *Delfi.lt*, 2014 03 27;
19. „L. Linkevičius: lenkų padėtis nėra tokia bloga, kaip kalba V. Tomaševskis“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 03 27;
20. „Linkevičius: lenkų padėtis nėra tokia bloga, kaip kalba Tomaševskis“ (2014), *Alfa.lt*, 2014 03 27;
21. „Lenkija: dėl dvišalių santykių problemų kalti Sąjūdžio ideologai. V. Landsebergis: Lietuvos ir Lenkijos santykiai buvo specialiai bloginami“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 04 08;
22. Vireliūnaitė, L. (2014) „Lenkijos Senato pirmininkas Bogdanas Borusewiczius: Lietuvos lenkų mažumos ir lietuvių konfliktas – intriguojanti mįslė“, *15min.lt*, 2014 04 08;
23. Aleksandravičius, A., „Ūkininko patarėjas“ (2014) „Tautinių mažumų teisės: lenkai ir muša, ir rėkia?“, *Delfi.lt*, 2014 04 26;
24. Vireliūnaitė, L. (2014) „Prieš dvidešimt metų Algirdas Brazauskas ir Lechas Wałęsa pasirašė istorinę Lietuvos ir Lenkijos sutartį“, *15min.lt*, 2014 04 26;
25. Kiaupė, A. (2014) „W: ką galėtų padaryti ne Lietuva, o Lenkija“, *Delfi.lt*, 2014 04 28;
26. Baranauskas, T. (2014) „Apie amžiną lietuvių ir lenkų tautų meilę“, *Delfi.lt*, 2014 04 29;
27. BNS (2014) „Mitinge prie Seimo skambėjo raginimai ginti lietuvių kalbą kaip valstybingumo simbolį“, *Balsas.lt*, 2014 05 06;
28. Motiejūnienė, V., LRT, „Televizijos naujienų tarnyba“ (2014) „Ieškoma būdų suartinti lietuvius ir lenkus“, *Delfi.lt*, 2014 05 22;
29. LRT (2014) „Apžvalgininkai apie požiūrį į Lenkiją: visuomenės veikėjai ir politikai prisidirbo. Lemia priplėkę stereotipai“, *Balsas.lt*, 2014 06 02;
30. „Valstiečių laikraštis“ (2014) „Kodėl Lenkija lietuviams tapo priešiška šalimi?“, *Balsas.lt*, 2014 06 04;
31. Nagevičius, N. (2014) „Aš esu lietuvis, aš esu lenkas, aš esu europietis“, *Delfi.lt*, 2014 06 09;

32. „Lietuvos lenkams džiugi žinia iš R. Sikorskio“, (2014) *Delfi.lt*, 2014 06 11;
33. BNS. (2014) „V. Tomaševskis buvo sukritikuotas Lenkijoje“, *Delfi.lt*, 2014 07 03;
34. BNS, LR (2014) „Iš Varšuvos – smūgiai trimis Lietuvos politikams“, *Lietuvos rytas*, 2014 07 04, Nr.128 (7092) p. 3;
35. Norkienė, D. (2014) „V. Adamkus: vienintelis, su kuriuo man gyvenime nepasisekė, – V. Putinas“, *Delfi.lt*, 2014 08 20;
36. Špokas, E., LRT televizijos naujienų tarnyba (2014) „A. Michnikas: kam naudingas Lietuvos ir Lenkijos santykių griuvimas“, *Delfi.lt*, 2014 08 21;
37. Bartasevičius, V. (2014) „Kiršintojai nunyks, kai tik nebeliks dingsties šūkauti“, *Lietuvos rytas*, 2014 08 23, Nr. 163 (7127), p. 3;
38. BNS (2014) „Po LLRA pasitraukimo – Lenkijos pareiškimas“, *Delfi.lt*, 2014 08 26;
39. „Lenkų spauda prabilo apie V. Tomaševskio flirtą su rusais“, *Delfi.lt*, 2014 08 27;
40. ELTA (2014) „Lenkiškai prabilusi D. Grybauskaitė sužavėjo Lenkijos žiniasklaidą“, *Delfi.lt*, 2014 09 14;
41. Butrimas, E. (2014) „Lenkijos ministrams vadovaus ūmi pedantė“, *Lietuvos rytas*, 2014 09 20, Nr. 38 (1091). p. 3;
42. ELTA (2014) „Pakvietė į Lietuvą R. Sikorski“, *Delfi.lt*, 2014 08 24;
43. BNS (2014) „Nuomonė iš Varšuvos: prezidentas turėtų atsiprašyti Lietuvos už Vilniaus užėmimą“, *Delfi.lt*, 2014 10 18;
44. BNS (2014) „A. Butkevičius įvertino santykius su Lenkija“, *Delfi.lt*, 2014 10 22;
45. BNS, ELTA, LR (2014) „D. Wałęsa nori broliautis su lietuviais“, *Lietuvos rytas*, 2014 10 22 Nr. 205 (7169). p. 3;
46. BNS (2014) „Rzeczpospolita“: atsiprašymas dėl Vilniaus būtų žalingas Lenkijai“, *Delfi.lt*, 2014 10 27;
47. www.DELFI.lt (2014) „Naujas Lenkijos kritikos kirtis Lietuvai“, *Delfi.lt*, 2014 11 16;
48. www.DELFI.lt (2014) „Lenkai piktinasi rusų propaganda apie santykius su Lietuva“, *Delfi.lt*, 2014 11 23;
49. Pumprickaitė, N., LRT televizijos laida „Metų panorama“ (2015) „V. Adamkus: dabartiniai santykiai su Lenkija – apgailėtini“, *Delfi.lt*, 2015 01 01;
50. Lrytas.lt, BNS, LR (2015) „Perspėjo tautų kiršintojus“, *Lietuvos rytas*, 2015 01 14, Nr. 8 (7222), p. 3;
51. „Laisvoji banga“ (2015) „L. Kasčiūnas: reikia parodyti, kad Lietuvos lenkai – ne tik V. Tomaševskis“, *Delfi.lt*, 2015 01 14;
52. Jakilaitis, E., LRT televizijos laida „Dėmesio centre“ (2015) „A. Michnikas: reikia būti idiotu, kad veiktum A. Duginio naudai“, *Delfi.lt*, 2015 01 15;
53. LRT radijo laida „60 minučių“ (2015) „Lenkijos publicistas perspėja: pagrindine Kremliaus veiksmų naratyvo ašimi gali tapti Lietuva“, *Delfi.lt*, 2015 02 20;
54. BNS (2015) „Lenkijos ministras pasiūlė naują strategiją lenkams Lietuvoje“, *Delfi.lt*, 2015 02 24;

55. (2015) „Lenkijos ekspertas: V. Tomaševskis – Varšuvos galvos skausmas“, *Delfi.lt*, 2015 01 24;
56. BNS (2015) „A. Butkevičiaus žinia dėl lenkiškų mokyklų“, *Delfi.lt*, 2015 06.11;
57. www.lrt.lt (2015) „J. Giedroyco premijos laureatas V. Adamkus: aš turiu svajonę“, *Delfi.lt*, 2015 06 11;
58. Vyšniauskaitė, B., www.lrt.lt (2015) „Ar „w“ gali tapti taikos balandžiu tarp Lietuvos ir Lenkijos?“, *Delfi.lt*, 2015 06 29.

LLRA partijos narės veikla

1. „Lenkė energetikos viceministrė D. Grybauskaitė išvadino melagė“, (2014), *Lrytas.lt*, 2014 01 20;
2. BNS (2014) „Algirdas Butkevičius nekeičia pozicijos dėl Renatos Cytackos ir laukia energetikos ministro sprendimo“, *15min.lt*, 2014 01 30;
3. „Lenkų elgesys kelia vis didesnę nerimą A. Butkevičiui“ (2014), *Lrytas.lt*, 2014 02 12;
4. „Garsioji R. Cytacka spjovė į Lietuvos vėliavą“ (2014), *Lrytas.lt*, 2014 02 17;
5. BNS (2014) „Premjeras nepalieka ramybės R. Cytackos: netoleruoju, turėjau pokalbį su energetikos ministru“, *Balsas.lt*, 2014 03 13;
6. BNS (2014) „Renatos Cytackos likimo poste klausimo Jeroslavas Neverovičius nekels iki įgaliojimų grąžinimo liepą“, *15min.lt*, 2014 03 19;
7. BNS (2014) „Lenkai neaukos energetikos viceministrės R. Cytackos“, *Delfi.lt*, 2014 06 02;
8. BNS (2014) „Lenkai nesiruošia keisti energetikos viceministrės R. Cytackos“, *Balsas.lt*, 2014 06 02;
9. Čerkauskas, M. (2014) „Lenkai nesiruošia varyti R. Cytackos iš vyriausybės“, *Lrytas.lt*, 2014 06 02;
10. BNS (2014) „Garsioji viceministrė R. Cytacka neatsistatydino savo noru“, *Delfi.lt*, 2014 07 11;
11. Bruveris, V. (2014) „Užsispyrėlės tramdymas“, *Lietuvos rytas*, Nr. 134 (7098), 2014 07 12, p. 3;
12. Samoškaitė, E. (2014) „A. Butkevičių išutino lenkų viceministrė“, *Delfi.lt*, 2014 07 12;
13. BNS (2014) „R. Cytackos ambicijos stato ant kortos J. Neverovičiaus likimą“, *Delfi.lt*, 2014 07 14;
14. BNS (2014) „V. Tomaševskis apie kilusį skandalą: klausimas jau išspręstas“ (papildyta A. Butkevičiaus ir A. Syso komentarais), *Delfi.lt*, 2014 07 15;
15. Samoškaitė, E. (2014) „A. Butkevičius atviras: J. Neverovičiui darė spaudimą“, *Delfi.lt*, 2014 07 15;
16. Samoškaitė, E. (2014) „J. Neverovičius sulaukė prezidentės skambučio“, *Delfi.lt*, 2014 07 15;
17. „Viceministrė R. Cytacka neatlaikė“ (2014), *Delfi.lt*, 2014 07 15;
18. BNS (2014) „L. Grauzinienė prakalbo apie V. Tomaševskio nurodymus“, *Delfi.lt*, 2014 07 16;
19. Bruveris, V. (2014) „Dėl postų – ir ambicijos, ir intrigos“, *Lietuvos rytas*, 2014 07 16, p. 3;

20. BNS (2014) „V. Tomaševskis pasakė, ką darys su R. Cytacka“, *Delfi.lt*, 2014 07 17;
21. ELTA (2014) „A. Butkevičius apie R. Cytacką: šiai poniai per didelis dėmesys“, *Delfi.lt*, 2014 07 17;
22. BNS, ELTA (2014) „Kėdės nespėjo atvėsti“, *Lietuvos rytas*, 2014 07 19, p. 3;
23. ELTA (2014) „Vyriausybėje – aistros dėl moters“, *Delfi.lt*, 2014 07 21;
24. ELTA (2014) „Skandalingajai R. Cytackai ruošiamas šilta vieta“, *Delfi.lt*, 2014 07 25;
25. ELTA (2014) „Kritika R. Cytackai: ji nė iš tolo neturėjo būti prileista prie valstybinių pareigų“, *Delfi.lt*, 2014 08 01;
26. ELTA (2014) „R. Cytacka apskūsta VTEK“, *Delfi.lt*, 2014 08 07;
27. Ignatavičius, T. (2014) „R. Cytacka – į ministeriją, o ministras – lauk“, *Lietuvos rytas*, 2014 08 09, Nr. 159 (7123), p. 3;
28. BNS (2014) „A. Butkevičius išsiuntė laišką D. Grybauskaitei“, *Delfi.lt*, 2014 08 19;
29. BNS (2014) „Antausis: R. Cytacka paskirta energetikos viceministre“, *Delfi.lt*, 2014 08 18;
30. Černiauskas, Š., BNS (2014) „Lenkų atstovė: premjero pozicija atstatydinti J. Neverovičių – tik jo asmeninė nuomonė, „Darbiečiai“ gina energetikos ministrą“, *Delfi.lt*, 2014 08 18;
31. BNS (2014) „V. Tomaševskis ieško pretekstų trauktis iš koalicijos?“, *Delfi.lt*, 2014 08 19;
32. Černiauskas, Š. (2014) „LLRA: J. Neverovičius vėl gali būti siūlomas į ministrus“, *Delfi.lt*, 2014 08 19;
33. Černiauskas, Š. (2014) „Prezidentė apsisprendė dėl J. Neverovičiaus“, *Delfi.lt*, 2014 08 19;
34. ELTA (2014) „Lenkijos žiniasklaida: R. Cytackos gražinimas į viceministrės postą – principo klausimas“, *Delfi.lt*, 2014 08 19;
35. BNS (2014) „Butkevičius turi informacijos apie LLRA tikslus valstybėje“, *Delfi.lt*, 2014 08 20;
36. BNS (2014) „LLRA nepasiduoda: J. Neverovičių vėl siūlys į ministrus“, 2014 08 20;
37. BNS (2014) „Vietoj R. Cytackos siūlė S. Vidtmanną“, *Delfi.lt*, 2014 08 20;
38. Černiauskas, Š. (2014) „Kodėl V. Tomaševskis sau gali leisti viską?“, *Delfi.lt*, 2014 08 20;
39. ELTA (2014) „Aukštas postas žadina politinį apetitą“, *Delfi.lt*, 2014 08 20;
40. ELTA (2014) „Butkevičius dar neturi numatęs pamainos J. Neverovičiui“, *Delfi.lt*, 2014 08 20;
41. ELTA (2014) „Premjeras apie J. Neverovičiaus kandidatūrą: čia ne vaikų darželis“, *Delfi.lt*, 2014 08 20;
42. ELTA (2014) „Politologai apie J. Neverovičiaus atleidimą: D. Grybauskaitė parodė, kokiais prioritetais vadovaujasi“, *Delfi.lt*, 2014 08 20;
43. Ignatavičius, T. (2014) „Įkandin vadovo kris ir jam įpiršta pavaldinė“, *Lietuvos rytas*, 2014 08 20, Nr. 160 (7124), p. 3;
44. „Žinių radijas“ (2014) „Politologas – apie tai, ką iš tiesų planuoja lenkai“, *Delfi.lt*, 2014 08 20;
45. BNS (2014) „L. Graužinienė: R. Cytackos klausimas nėra reikšmingas įvykis: apie galimus LLRA siekius kelti chaosą šalyje nutyli“, *Delfi.lt*, 2014 08 21;
46. Černiauskas, Š. (2014) „Kitas ėjimas: ką atiduos V. Tomaševskiui?“, *Delfi.lt*, 2014 08 21;
47. ELTA (2014) „Darbo partija neskuba priimti sprendimo dėl LLRA“, *Delfi.lt*, 2014 08 21;

48. ELTA (2014) „V. Jurkonis apie LLRA ir A. Butkevičiaus konfrontaciją: tokios suirutės negali būti“, *Delfi.lt*, 2014 08 22;
49. BNS (2014) „A. Sysas: be lenkų – ne pasaulio pabaiga“, *Delfi.lt*, 2014 08 25;
50. Samoškaitė, E., BNS (2014) „Nulemtas R. Cytackos likimas“, *Delfi.lt*, 2014 08 25;
51. Samoškaitė, E., BNS (2014) „V. Tomaševskis trenkė durimis“, *Delfi.lt*, 2014 08 26;
52. Jokūbaitis, M. (2014) „Politikas prabilo apie tai, kodėl jam iškasė duobę“, *Lietuvos rytas*, 2014 08 27, Nr. 165 (7129), p. 1–4;
53. ELTA (2014) „Skandalingoji V. Tomaševskio bendražygė siekia naujo posto“, *Delfi.lt*, 2014 09 17;
54. Černiauskas, Š. (2015) „Garsioji R. Cytacka susiruošė į Seimą“, *Delfi.lt*, 2015 01 23.

Tautinių mažumų įstatymas

1. Lapėnienė, J. (2014) „Lenkų pažadai liko neįgyvendinti: kaip pažiūrėti rinkėjui į akis“, *Delfi.lt*, 2014 01 05;
2. Lapėnienė, J., LRT televizijos laida „Savaitė“ (2014) „LLRA pažadai – politinėje aklavietėje“, *Balsas.lt*, 2014 01 05;
3. Lapėnienė, J., LRT televizijos laida „Savaitė“ (2014) „LLRA pažadai – aklavietėje“, *15min.lt*, 2014 01 05;
4. Lapatinskas, A. (2014) „Broliai lenkai, nevadinkime vieni kitų priešais“, *Delfi.lt*, 2014 01 06;
5. ELTA (2014) „LLRA: tautinių mažumų ištikimybė nepriklausomai Lietuvai nėra įvertinta“, *Delfi.lt*, 2014 01 10;
6. „Kultūros ministerijos teisininkę iš darbo išvertė Tautinių mažumų įstatymas“ (2014), *15min.lt*, 2014 01 13;
7. „Gediminas Kirkilas: Tautinių mažumų įstatymas būtų naudingas ir Lietuvai, ir Lenkijai“ (2014), *15min.lt*, 2014 01 14;
8. BNS (2014) „Valdemaras Tomaševskis: senasis Tautinių mažumų įstatymas vėl įsigalios kovą“, *15min.lt*, 2014 01 27;
9. BNS (2014) „Valdemaras Tomaševskis neabejoja: Tautinių mažumų įstatymas bus priimtas netrukus“, *15min.lt*, 2014 02 13;
10. BNS (2014) „Algirdas Butkevičius: tautinių mažumų įstatymo projektas bus taisomas“, *15min.lt*, 2014 02 18;
11. BNS (2014) „Tautinių mažumų įstatymo projektas bus taisomas“, *Balsas.lt*, 2014 02 18;
12. BNS (2014) „Lenkų atstovė vėl siūlo atkurti nebegaliojančią Tautinių mažumų įstatymą“, *15min.lt*, 2014 02 21;
13. Melianas, R. (2014) „Šiek tiek apie planuotą latvių „išdavimą“ ir kitas baisenybes. Mintys po pasižmonėjimo Vyriausybės rūmuose“, *Balsas.lt*, 2014 02 24;
14. Čerkauskas, M. (2014) „Lenkų politikai: Seime nesame Lietuvos priešais“, *Lrytas.lt*, 2014 03 25;
15. BNS (2014) „Tautinių mažumų įstatymas jau šį pavasarį“, *Delfi.lt*, 2014 03 27;
16. Želnienė, L. (2014) „Tautinių mažumų įstatymas: tik lenkams ar visoms Lietuvos mažumoms?“, *15min.lt*, 2014 03 28;

17. BNS (2014) „Algirdas Butkevičius Lenkijos premjerui Donaldui Tuskui pažadėjo priimti Tautinių mažumų įstatymą“, *15min.lt*, 2014 04 02;
18. BNS (2014) „Lenkijos Seimo vadovė dėl tautinių mažumų Lietuvoje siūlo vadovautis lenkišku įstatymu“, *Balsas.lt*, 2014 04 08;
19. BNS (2014) „Lenkijos Seimo vadovė Ewa Kopacz dėl tautinių mažumų Lietuvoje siūlo vadovautis lenkišku įstatymu“, *15min.lt*, 2014 04 08;
20. BNS (2014) „Lenkijos Seimo vadovė Vilniuje atkreipė dėmesį į tautinių mažumų politiką“, *Balsas.lt*, 2014 04 08;
21. „Kalbininkas K. Garšva: abėcėlėje atsirastų net 150 naujų raidžių“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 05 05;
22. Malinauskas, S. (2014) „Didžiųjų Lietuvos politinių partijų atstovai Lietuvos lenkams: klausimai spręstųsi daug greičiau, jei ne Valdemaras Tomaševskis“, *15min.lt*, 2014 05 26;
23. BNS (2014) „LLRA koalicijos partnerius įtikinės grąžinti senos redakcijos Tautinių mažumų įstatymą“, *Balsas.lt*, 2014 06 06;
24. BNS (2014) „LLRA koalicijos partnerius įtikinės grąžinti senos redakcijos Tautinių mažumų įstatymą“, *15min.lt*, 2014 06 06;
25. ELTA (2014) „Valdantieji sutarė nekliudyti lenkiškai rašyti pavardžių“, *Delfi.lt*, 2014 06 06;
26. Vireliūnaitė L. (2014) „Koalicijos partneriai lenkams pažadėjo palaikyti tautinių mažumų įstatymą ir pataisas, leisiančius pavardes rašyti originalo kalba“, *15min.lt*, 2014 06 06;
27. BNS (2014) „Naujas Tautinių mažumų įstatymas vis dar dūla stalčiuose“, *Balsas.lt*, 2014 06 15;
28. BNS (2014) „Tautinių mažumų įstatymą turinti parengti darbo grupė dar nebuvo susirinkusi“, *15min.lt*, 2014 06 15;
29. BNS (2014) „Parlamentarų galvos skausmas dėl dvikalbių užrašų lentelių“, *Delfi.lt*, 2014 06 15;
30. Lapinskas, A. (2014) „Kur V. Tomaševskis nuves koaliciją?“, *Delfi.lt*, 2014 06 17;
31. BNS (2014) „Projektai dėl tautinių mažumų ir pavardžių rašymo išbraukti iš Seimo darbotvarkės“, *15min.lt*, 2014 06 19;
32. Vareikis, E. (2014) „Tautinių mažumų įstatymas arba vienodos prabos lietuviai“, *Delfi.lt*, 2014 06 20;
33. BNS (2014) „Seimo komitetas pakeitė projektą dėl tautinių mažumų. Neliks dvikalbių lentelių?“, *Balsas.lt*, 2014 06 22;
34. BNS (2014) „Seimo komitetas pakeitė projektą dėl tautinių mažumų – neliko dvikalbių lentelių“, *15min.lt*, 2014 06 22;
35. BNS (2014) „Užveria duris lenkų reikalavimui, BNS“, *Delfi.lt*, 2014 06 22;
36. BNS (2014) „Tautinių mažumų įstatymo projektas vėl nukeltas“, *Delfi.lt*, 2014 07 10;
37. BNS (2014) „Tautinių mažumų įstatymų projekte nebeliko dvikalbių lentelių“, *Delfi.lt*, 2014 07 17;
38. BNS (2014) „Lenkams svarbiausią klausimą valdantieji spęs be lenkų?“, *Delfi.lt*, 2014 08 25;
39. Pankūnas G. (2014) „Kas laukia tautinių mažumų LLRA pasitraukus iš valdančiosios koalicijos?“, *Alfa.lt*, 2014 09 12;

40. Pumprickaitė, N., LRT televizijos laida „Savaitė“ (2014) „L. Graužinienė pasakė, ką galvoja apie V. Tomaševskį“, *Delfi.lt*, 2014 10 07;
41. BNS (2014) „Ilgėja LLRA norų sąrašas“, *Delfi.lt*, 2014 10 13;
43. BNS (2014) „L. Graužinienė: reikia skirti politikų ir tautinių mažumų savijautą“, *Delfi.lt*, 2014 10 17;
44. BNS (2014) „LLRA atstovas apie Tautinių mažumų įstatymą: ramumo valstybėje nebus“, *Delfi.lt*, 2014 11 12.

Pavardžių ir vardų rašymas originalo kalba

1. „Tomaševskis, Gazmanovas ir „svarbūs“ blizgučiai“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 01 21;
2. LRT radijas, LRT.lt (2014) „Konstitucinis Teismas imasi nelietuviškų pavardžių rašybos“, *15min.lt*, 2014 02 13;
3. Savukynas, V. (2014) „Kas sunaikins lietuvišką tapatybę – dvikalbiai užrašai ar neišmanėliai?“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 02 25;
4. „Lietuvos azerbaidžaniečių lyderis: Chodžaly tragedija, kaip ir Maidanas, kartoja visur. Perspėjimas: „Po Gruzijos ir Ukrainos ateis Baltijos šalių eilė“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 02 26;
5. BNS (2014) „Konstitucinis Teismas: kalbininkų siūlymu galima keisti pavardžių rašybos pase taisykles“, *Balsas.lt*, 2014 02 27;
6. „Žinių radijas“ (2014) „Lietuvių kalbos komisija išdėstė savo poziciją dėl nelietuviškų rašmenų pasuose“, *15min.lt*, 2014 02 28;
7. BNS (2014) „Kaip dokumentuose rašysime vardus ir pavardes?“, *Balsas.lt*, 2014 03 13;
8. „Politologas Lauras Bielinis: lietuvių laisvė yra stipri tiek, kiek jos suteikiama tautinėms mažumoms“ (2014), *15min.lt*, 2014 04 04;
9. Lapinskas, A. (2014) „Problema: kaip įgyti vyro pavardę“, *Balsas.lt*, 2014 04 08;
10. Kazlauskaitė, I. (2014) „Lenkiškų pavardžių klausimas: grėsmė Lietuvai ar įsipareigojimų nevykdymas?“, *Balsas.lt*, 2014 04 09;
11. BNS (2014) „Pavardžių lietuvinimo bumo nesulaukta“, *Balsas.lt*, 2014 04 10;
12. BNS (2014) „Seimo narė Rita Tamašiūnienė: originali pavardė papildomame puslapyje problemų neišspręstų“, *15min.lt*, 2014 04 11;
13. Čerkauskas, M. (2014) „Seimas vėl išsigando lenkiškų pavardžių“, *Lrytas.lt*, 2014 04 15;
14. BNS (2014) „Seimo teisininkai: svarstant siūlymą dėl pavardžių rašybos būtina kalbininkų išvada“, *Balsas.lt*, 2014 04 21;
15. BNS (2014) „Seimo teisininkai: svarstant siūlymą dėl pavardžių rašybos būtina kalbininkų išvada“, *15min.lt*, 2014 04 21;
16. ELTA (2014) „J. Panka: jau žinome du lietuvių kalbos išdavikus“, *Delfi.lt*, 2014 04 24;
17. BNS (2014) „Asmenvardžių problemą išspręstų du įrašai“, *Balsas.lt*, 2014 04 29;
18. BNS (2014) „Kai kurie kalbininkai teigia, kad kalbinių argumentų keisti pavardžių rašymo taisykles nėra“, *15min.lt*, 2014 04 29;
19. Janeliūnas, T. (2014) „Pavardės rašyba – tai privilegija“, *Delfi.lt*, 2014 04 30;

20. BNS (2014) „Mitinge prie Seimo skambėjo raginimai ginti lietuvių kalbą kaip valstybingumo simbolį“, *15min.lt*, 2014 05 06;
21. „Žinių radijas“ (2014) „Lenkų rinkimų akcija nenori išspręsti pavardžių rašymo klausimo?“, *15min.lt*, 2014 05 06;
22. LRT.lt (2014) „V. Radžvilas: autonomizmas šiandien. Vakarykščiai autonominiškai susibūrė į antivalstybinę partiją – Lietuvos lenkų rinkimų akciją“, *Balsas.lt*, 2014 06 08;
23. BNS (2014) „Pavardžių rašybos asmens dokumentuose Seimas imsis birželio antroje pusėje“, *Balsas.lt*, 2014 06 10;
24. „G. Kirkilas: negeri Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarnauja Rusijai ir kenkia Lietuvos piliečiams“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 06 18;
25. Alkas.lt (2014) „Visuomenininkai prašo žiniasklaidą viešinti valstybinę lietuvių kalbą išdavusių politikų pavardes“, *Balsas.lt*, 2014 06 19;
26. Čerkauskas, M., BNS (2014) „Seimo dauguma išdūrė lenkus“, *Lrytas.lt*, 2014 06 19;
27. Alkas.lt, pogon.lt (2014) „R. Maceikanecas: vidinę okupaciją įgyvendino grupė asmenų su V. Tomaševskio gimine priešakyje. Apie Lietuvos lenkų pavardes – be jokios propagandos“, *Balsas.lt*, 2014 06 21;
28. BNS (2014) „Premjeras turi lenkams svarbių vilčių“, *Delfi.lt*, 2014 07 08;
29. ELTA (2014) „Tautinėms mažumoms teks palaukti“, *Delfi.lt*, 2014 07 09;
30. Bakutis R. „Įteisinkime „W“ arba nejuokinkime Lenkijos“, *Alfa.lt*, 2014 07 14;
31. ELTA. (2014) „Ant seimo darbo stalo – kontroversiškas įstatymas“, *Delfi.lt*, 2014 07 15;
32. ELTA (2014) „Seimas galų gale ryžosi svarstyti, kaip rašyti vardus ir pavardes dokumentuose“, *Delfi.lt*, 2014 07 15;
33. BNS (2014) „Apskaičiavo, kiek asmenų pakeis vardus pasuose nelietuviškais rašmenimis“, *Delfi.lt*, 2014 07 24;
34. BNS (2014) „Kalbos komisija apsisprendė dėl pavardžių rašybos. LLRA kritikuoja kalbininkų išaiškinimą“, *Delfi.lt*, 2014 09 05;
35. BNS (2015) „Pritarė lotyniškos abėcėlės raidėms asmens dokumentuose“, *Delfi.lt*, 2015 06 17;
36. ELTA (2015) „Kalbininkai pateikė išvadą dėl vardų rašymo dokumentuose“, *Delfi.lt*, 2015 06 17;
37. BNS (2015) „L. Linkevičius: teisę rašyti pavardes originalo kalba turi visi Lietuvos piliečiai“, *Delfi.lt*, 2015 06 18;
38. Jakilaitis, E., LRT televizijos laida „Dėmesio centre“ (2015) „R. Valatka: W rašybos klausimas lietuvius verčia „durnių“ tauta“, *Delfi.lt*, 2015 06 18;
39. BNS (2015) „Valdantieji pritarė originaliai pavardžių rašybai“, *Delfi.lt*, 2015 06 22;
40. „Žinių radijas“ (2015) „Ar bus įteisinta pavardžių rašyba nelietuviškais rašmenimis“, *Delfi.lt*, 2015 06 23;
41. BNS (2015) „Pavardžių rašybos svarstyme – trukdžiai“, *Delfi.lt*, 2015 06 25;
42. ELTA (2015) „A. Butkevičius: socialdemokratai balsuos už pavardžių rašymą originalo kalba“, *Delfi.lt*, 2015 06 29;
43. ELTA (2015) „Pavardžių rašymo klausimas nukeltas“, *Delfi.lt*, 2015 06 30.

Dvikalbiai gatvių užrašai

1. BNS (2014) „Milžiniška piniginė bauda už dvikalbes gatvių lenteles Vilniaus krašte“, *15min.lt*, 2014 01 08;
2. Čerkauskas, M. (2014) „Rusų kalba Lietuvoje vėl gali tapti oficiali“, *Lrytas.lt*, 2014 01 09;
3. BNS (2014) „Premjeras šokiruotas dėl baudos dydžio už nenuimamas dvikalbes lenteles“, *15min.lt*, 2014 01 10;
4. „V. Tomaševskis: Lietuvoje yra pažeidžiamos žmogaus teisės. Reikalauja atšaukti 43 tūkstančius litų baudą dėl dvikalbių lentelių“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 01 10;
5. „Europa susirūpino dvikalbių lentelių šalinimais Šalčininkų rajone“ (2014), *15min.lt*, 2014 01 14;
6. Sinica, V. (2014) „Lietuvos lenkams neturėtų galioti įstatymai“, *Delfi.lt*, 2014 01 14;
7. Jakilaitis, E., LRT laida „Dėmesio centre“ (2014) „V. Tomaševskis: tautinių mažumų situacija yra blogesnė nei sovietiniais laikais“, *Delfi.lt*, 2014 01 21;
8. BNS (2014) „LLRA atstovai dėl baudos Šalčininkų vadininkui kreipėsi į ESBO, Europos parlamentą ir komisiją“, *Balsas.lt*, 2014 01 23;
9. „Moksleivė iš Šalčininkų Gabija: „Blogas tas paukštis, kuris į savo lizdą daro“ (2014), *15min.lt*, 2014 01 23;
10. „Seimo Lenkų rinkimų akcijos atstovų kreipimasis į ESBO ir ES vadovus: Lietuvoje pažeidžiamos tautinių mažumų teisės“ (2014), *15min.lt*, 2014 01 23;
11. Grigaliūnaitė, V. (2014) „Milžinišką baudą gavusiam Šalčininkų administracijos direktoriui Boleslavui Daškevičiui aukas renka valdiškų įstaigų darbuotojai“, *15min.lt*, 2014 01 25;
12. BNS (2014) „Lenkija moka už Lietuvos lenkų principus. Į Lietuvos lenkų sąjungos sąskaitą pervesta 30 tūkst. zlotų“, *Balsas.lt*, 2014 02 06;
13. BNS (2014) „Lenkijos atstovas: tikrai nepaliksime B. Daškevičiaus be pagalbos“, *Balsas.lt*, 2014 02 06;
14. BNS (2014) „Į Vilnių aiškintis tautinių mažumų padėties atvyks du Lenkijos parlamentarai“, *Balsas.lt*, 2014 02 06;
15. „Lenkijos parlamentarai atveža nubaustam Šalčininkų lenkui pinigų“ (2014), *Delfi.lt*, 2014 01 06;
16. Bruveris, V. (2014) „Sunaikinimo bijantys lenkai gąsdina sumaištimi Lietuvoje“, *Lrytas.lt*, 2014 02 07;
17. BNS (2014) „Šalčininkų rajono politiko baudas sumokės Lenkijos lietuviai?“, *Balsas.lt*, 2014 02 13;
18. Acus, A., LRT televizijos naujienų tarnyba, Lrt.lt (2014) „Lietuvoje vieši buvęs Lenkijos prezidentas Aleksandras Kwasniewskis: ženklai dviem kalbomis Europoje įprasti“, *15min.lt*, 2014 02 26;
19. Grigaliūnaitė V. (2014) „Šalčininkų rajone pavogta dvikalbė lentelė, Seimo narys Leonardas Talmontas įžvelgia tautinės nesantaikos kurstymą“, *15min.lt*, 2014 03 14;
20. BNS (2014) „Boleslavas Daškevičius dar nepradėjo mokėti baudos už dvikalbes lenteles“, *15min.lt*, 2014 03 19;

21. „Už lenkiškus gatvių pavadinimus Vilniaus rajono savivaldybės administracijos vadovei gresia 80 tūkst. litų bauda“ (2014), *15min.lt*, 2014 03 30;
22. „Kas labiausiai kiršina lietuvius?“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 04 05;
23. BNS (2014) „Dėl dvikalbių lentelių valdininkei teks pakloti 6 tūkst. Lt“, *15min.lt*, 2014 04 08;
24. BNS (2014) „Už lenkiškas gatvių lenteles nubausta Vilniaus rajono valdininkė“, *Lrytas.lt*, 2014 04 08;
25. BNS (2014) „Vilnius rajono valdininkei dėl dvikalbių lentelių skirta 6 tūkst. litų bauda“, *15min.lt*, 2014 04 08;
26. Černiauskas, Š., BNS (2014) „Waldemaras Tomaszewskis – negi ne siaubinga?“, *Delfi.lt*, 2014 04 15;
27. BNS (2014) „Šalčininkų administracijos direktorius B. Daškevičius apmokėjo lenkiškas lenteles“, *Delfi.lt*, 2014 05 08;
28. BNS (2014) „Šalčininkų administracijos direktorius B. Daškevičius susimokėjo. „Lenkybės iš mūsų širdžių niekas neišplėš“, *Balsas.lt*, 2014 05 08;
29. BNS (2014) „Šalčininkų administracijos direktorius B. Daškevičius sumokėjo daugiau kaip 47 tūkst. litų baudą už dvikalbes lenteles“, *15min.lt*, 2014 05 10;
30. „Dalia Grybauskaitė Varšuvoje: dvikalbės lentelės – subtili problema, nes tuomet reikės ne tik lenkiškų, bet ir rusiškų užrašų“ (2014), *15min.lt*, 2014 06 04;
31. BNS (2014) „Už dvikalbius pavadinimus Šalčininkų valdžiai vėl gresia baudos“, *Delfi.lt*, 2014 08 16;
32. BNS (2014) „Vilniaus r. valdžia prašo išaiškinti, kas turi pasirūpinti dvikalbių lentelių pašalinimu“, *Delfi.lt*, 2014 08 20;
33. BNS (2014) „Už dvikalbes lenteles – bauda aukštam rajono valdininkui“, *Delfi.lt*, 2014 09 03;
34. BNS (2014) „Šalčininkų gyventojai nusileido: nukabintos dvikalbės lentelės“, *Delfi.lt*, 2014 10 02;
35. ELTA (2014) „Dvikalbių gatvių lentelių nebėra?“, *Delfi.lt*, 2014 10 13;
36. BNS (2014) „V. Būdienė: sukilo diskusija prieš lietuvių kalbą“, *Delfi.lt*, 2014 11 25;
37. Radžiūnas, V. *www.lrt.lt* (2015) „V. Savukynas: prieškario Kaune buvo trikalbės lentelės, ir lietuviai nenuatautėjo“, *Delfi.lt*, 2015 01 29.

Opozicija LLRA

1. „LLRA prisižaidė: Lietuvos mokslo ir kultūros atstovai reikalauja mesti iš koalicijos lenkų politikus“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 02 02;
2. ELTA (2014) „Šalies šviesuomenė reikalauja šalinti iš koalicijos lenkus“, *Lrytas.lt*, 2014 02 03;
3. *Lrt.lt* (2014) „Mokslo ir kultūros atstovai reikalauja mesti iš koalicijos LLRA“, *15min.lt*, 2014 02 03;
4. „Mokslo ir kultūros atstovai reikalauja mesti iš koalicijos lenkus“, *Delfi.lt*, 2014 02 03;
5. BNS (2014) „Laiškas V. Tomaševskiui: nebesitikime atsiprašymo“, *Delfi.lt*, 2014 02 10;
6. BNS (2014) „75 lietuvių narių laiške – kaltinimai Lenkų rinkimų akcijos lyderiui Valdemarui Tomaševskiui“, *15min.lt*, 2014 02 10;

8. Černiauskas, Š. (2015) „Prieš srovę plaukianti lenkė politikė: Ukraina – tema, kurios čia geriau neliesti“, *Delfi.lt*, 2015 04 24;
9. Pukenė, R. (2015) „Užsipuolė opozicijos atstovė: užkliuvo, nes papasakojo apie tikrąjį gyvenimą Šalčininkuose“, *Delfi.lt*, 2015 04 30;
10. Bardauskas J., LRT televizijos laida „Savaitė“, www.lrt.lt (2014) „Nuskriaustojo sindromas: LLRA kraunasi politinį kapitalą rinkimams?“, 2014 08 24;
11. ELTA (2014) „R. Macekianecas: V. Tomaševskis už durų – gera žinia lenkams“, *Delfi.lt*, 2014 08 28..

Švietimas

1. BNS (2014) „Vilniaus rajono darželyje lietuvių vaikai tapo atstumtaisiais“, *Lrytas.lt*, 2014 03 02;
2. „Edita Žiobienė: Vilniaus rajono savivaldybės sprendimai palankesni vaikus į lenkiškas darželio grupes leidžiantiems tėvams“ (2014), *15min.lt*, 2014 03 02;
3. „Lietuvių kalba stumiama iš Vilniaus rajono vaikų darželių“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 04 02;
4. Grigaliūnaitė V. (2014) „Mokytoja iš Jašiūnų Daiva Paltanavičienė: tautinės nesantaikos Šalčininkų krašte nėra“, *15min.lt*, 2014 05 22;
5. Kozicz M., www.zw.lt (2014) „Tautinių mažumų moksleivija po lietuvių kalbos egzamino: vidutiniškai išlaikyti galėjo kiekvienas“, *15min.lt*, 2014 06 03;
6. ELTA (2015) „R. Šimašius apie mokyklų pertvarką: trypčiojimas vietoje kelia grėsmę“, *Delfi.lt*, 2015 06 03;
7. Lapėnienė, J., LRT televizijos laida „Savaitė“, Lrt.lt (2015) „LLRA ėjimas prieš reformą“, *Delfi.lt*, 2015 06 08;
8. BNS (2014) „Tautinių mažumų ugdymas jų kalba – kai surinks ganėtinai mokinių“, *Lrytas.lt*, 2014 06 21;
9. Savickas, E. (2015) „Vasara – ne streikų metas, LLRA turi kitą mokyklų gelbėjimo planą“, *Delfi.lt*, 2015 06 22.

LLRA atstovų užimami postai Seime ir Vyriausybėje

1. „Prieš sprendimą dėl LLRA – ilgas Vyriausybės pokalbis su prezidentė“, *Delfi.lt*, 2014 08 25;
2. BNS (2014) „Lenkai bandys išsaugoti vieną postą“, *Delfi.lt*, 2014 09 01;
3. BNS (2014) „Lenkai nenori likti be kėdžių“, *Lietuvos rytas*, 2014 09 02, Nr. 169 (7133);
4. BNS (2014) „Valdantieji pasidalijo LLRA priklausiusius viceministrų postus“, BNS, *Delfi.lt*, 2014 09 03;
5. BNS (2014) „Du lenkų deleguoti viceministrai tebeina pareigas“, *Delfi.lt*, 2014 09 11;
6. ELTA (2014) „Lenkai iš aukštų postų trauktis neketina“, *Delfi.lt*, 2014 09 19;
7. Černiauskas, Š. (2014) „Ministro portfelį J. Neverovičiui kainavusi R. Cyacka rado naują darbą“, *Delfi.lt*, 2014 11 04;
8. BNS (2015) „Lietuvoje užsimojo atimti postą iš LLRA“, *Delfi.lt*, 2015 01 15.

Nesantaikos kurstymas ir įvairios provokacijos

1. Sinkevičius, D. (2014) „Dėl R. Cytackos įžeidimo nuteistas komentatorius“, *Delfi.lt*, 2014 07 23;
2. Pukenė, R. (2014) „J. Panka reikalauja lenkų atsiprašmo, per Vilnių žygiavo su deglais“, *Delfi.lt*, 2014 10 28;
3. „Žinių radijas“ (2014) „Ar reikia su deglais švęsti sovietų inicijuotą Vilniaus sugražinimą?“, *Delfi.lt*, 2014 10 28;
4. Černiauskas, Š., Pukenė, R. (2015) „Išpuolis ar nevykęs pokštas? Agituoja už „Vilniaus liaudies respubliką“, panašus incidentas – ir Latvijoje“, *Delfi.lt*, 2015 01 29;
5. „Dėl „Vilniaus liaudies respublikos“ kreipėsi į prokurorus“ (2015), *Delfi.lt*, 2015 02 02;
6. Sinkevičius, D. (2015) „R. Cytackos vyrą įžeidė internete platinamas „Žmogus lenkas“: esu pajuokos objektas“, *Delfi.lt*, 2015 02 19;
7. Urbonaitė-Vainienė, I. (2014) „Šalčinukuose – nesantaiką kurstantys užrašai“, *Delfi.lt*, 2015 04 21.

Kita

1. „Susipažinkite: destrukcijos ir Lietuvos diskreditavimo meistras V. Tomaševskis. „Įspūdingiausi“ LLRA lyderio pasisakymai“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 01 14;
2. Čerkauskas, M. (2014) „Lenkai apie santykius su lietuviais: mus kiršina politikai“, *Lrytas.lt*, 2014 02 15;
3. Sinkevičius, D. (2014) „Lenkus su gėjais palyginęs vilnietis gavo baudą už tautos menkinimą“, *Delfi.lt*, 2014 01 20;
4. „Lenkų kunigas: V. Landsbergis mus apvogė“, *Delfi.lt*, 2014 01 22;
5. Grigaliūnaitė, V. (2014) „Anglimis kūrenamoms Vilniaus rajono mokykloms skiriama parama įsirengti biokuro katilines“, *15min.lt*, 2014 01 23;
6. Vireliūnaitė, L. (2014) „Kultūros ministro Šarūno Biručio užsidegimas ginti Lietuvos vertybes nuo Lenkijos – nesusipratimas“, *15min.lt*, 2014 01 30;
7. Čerkauskas, M. (2014) „Lenkų iš Vyriausybės A. Butkevičius kol kas nemes“, *Lrytas.lt*, 2014 02 04;
8. Šimašius, R., (2014) „R. Šimašius. Šių laikų herojai ir kaip jais tampama“, *Delfi.lt*, 2014 02 13;
9. Sakalas, A. (2014) „LLRA pakvietimas į valdančiąją koaliciją – politinė klaida“, *Delfi.lt*, 2014 02 24;
10. Sinkevičius, D. (2014) „Kalbos inspekcija suglumusi: kaip priversti R. Cytackos vyrą išlaikyti lietuvių kalbos egzaminą“, *Delfi.lt*, 2014 03 07;
11. „Balsas.lt skaitytojai žaviausia Lietuvos politike išrinko Seimo narę R. Tamašiūniene“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 03 08;
12. BNS (2014) „Šalia J. Pilsudskio širdies kapo siūloma įrengti lentelę su jo mintimi apie Lietuvos nepriklausomybę“, *15min.lt*, 2014 03 31;
13. „Lenkas Vilniuje pasigedo reklaminių iškabų“ (2014), *Lrytas.lt*, 2014 04 07;
14. „LLRA vadovas V. Tomaševskis: galėtume dirbti ir opozicijoje“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 04 09;

15. Iškauskas, Č. (2014) „Vierchu“ papročiai ir lenkų kalbos ekspansija“, *Delfi.lt*, 2014 05 03;
16. „R. Morkūnaitė prieš skrydžius: kad tik neatsisėdus su V. Tomaševskiu.“ (2014), *Balsas.lt*, 2014 05 27;
17. Žinių radijas (2014) „Aloyzas Sakalas: Premjeras turėtų pakeisti teisingumo ministrą Juozą Bernatonių ir atsisakyti Lenkų rinkimų akcijos paramos“, *15min.lt*, 2014 06 03;
18. Grigaliūnaitė V. (2014) „Lietuvos lenkų sąjunga surengė mitingą prie Vokietijos ambasados: prašyta pagalbos, ginant jų teises“, *15min.lt*, 2014 06 25;
19. „Tautinių mažumų mitingo dalyvė: greitai Lietuvoje liks tik Kubilius ir Grybauskaitė“ (2014), *Delfi.lt*, 2014 06 25;
20. BNS (2014) „Vilniaus rajone – autobusai su lenkiškais maršrutų pavadinimais“, *Delfi.lt*, 2014 07 08;
21. ELTA (2014) „Pase bus galima įrašyti tautybę“, *Delfi.lt*, 2014 07 10;
22. Sinkevičius, D. (2014) „Į valstybės vėliavą spjovusi skandalingoji viceministrė R. Cytacka turi pasekėjų“, *Delfi.lt*, 2014 07 11;
23. BNS (2014) „Lietuvių kalbos nemokantis R. Cytackos vyras pasiskundė Briuseliui“, *Delfi.lt*, 2014 07 14;
24. Jackevičius, M. (2014) „Nemalonumai R. Cytackos vyrui: mokykis lietuviškai, arba liksi be darbo“, *Delfi.lt*, 2014 07 15;
25. BNS (2014) „Tautos numylėtiniai ir atstumtieji“, *Delfi.lt*, 2014 07 19;
26. Urbonaitė-Vainienė, I. (2014) „Klausimas vyskupams: lenkiškai sukalbėta „Zdrova Marija“ atstoja dešimt lietuviškų maldų?“, *Delfi.lt*, 2014 08 09;
27. Lapėnienė, J., LRT televizijos laida „Savaitė“ (2014) „Kol valdžia nesirūpina Rytų Lietuva, tą daro kiti“, *Delfi.lt*, 2014 07 31;
28. „Įsižiebė viltis dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių“ (2014), *Delfi.lt*, 2014 08 26;
29. BNS (2014) „Vilniaus rajono savivaldybės informaciją už 150 tūkst. litų toliau viešins LLRA narių valdomas laikraštis“, *Delfi.lt*, 2014 09 30;
30. Jursevičius, D., LRT radijo laida „60“ minučių (2014) „Tikroji Lietuvos lenkų tapatybė: ko apie juos nežinojo lietuviai“, *Delfi.lt*, 2014 10 02;
31. Pumprickaitė, N., LRT televizijos laida „Savaitė“ (2014) „Ar verta ginti Lietuvos sostinę?“, *Delfi.lt*, 2014 10 13;
32. Samoškaitė, E. (2014) „Geriausi kaimynai pasisavino Lietuvos didvyrį“, *Delfi.lt*, 2014 11 04;
33. Kropaitė, Ž., LRT radijo laida „Ryto garsai“ (2014) „Lietuvoje gyvenantys lenkai apie problemas, su kuriomis susiduria: įtampa čia nereikalinga“, *Delfi.lt*, 2014 12 13;
34. Dumalakas, A. (2014) „Kapinių mįslė“, *Sostinė*, 2014 12 14, Nr. 51 (3643). p. 7;
35. „Seimo nario L. Talmonto šeimą sukrėtė tragedija“ (2015), *Delfi.lt*, 2015 01 05;
36. „Lenkijoje mirė Lietuvos bičiulis“ (2015), *Delfi.lt*, 2015 01 08;
37. Samoškaitė, E. (2015) „Socdemai „klonavo“ V. Tomaševskį“, *Delfi.lt*, 2015 01 30;
38. „Kas buvo L. Želigowski, kuriam iki šiol negali atleisti lietuviai“ (2015), *Delfi.lt*, 2015 04 09.

2 priedas



Šalčininkų miesto savivaldybės aikštė, paminklas poetui Adamui Mickevičiui



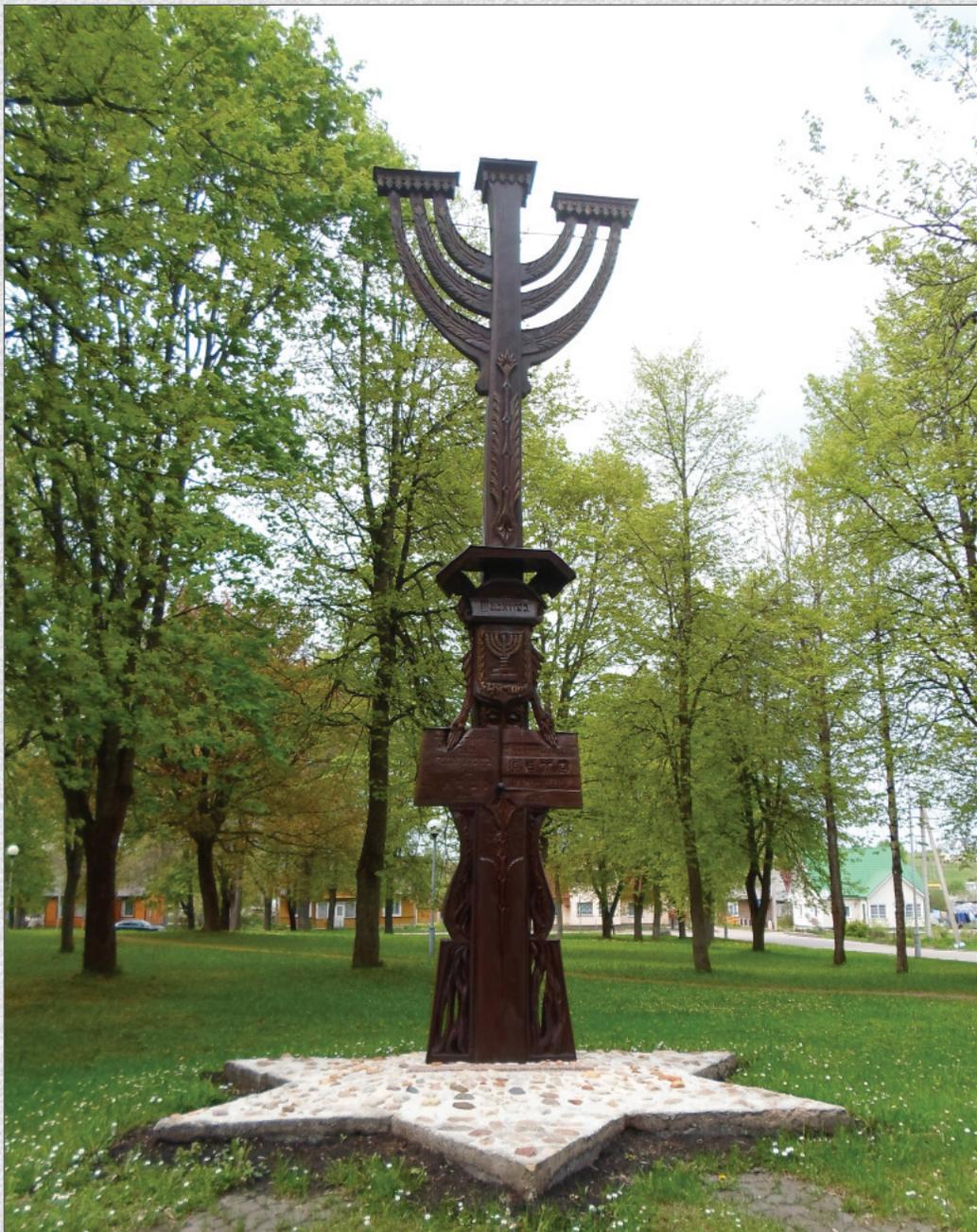
Šalčininkai, paminklas 1941–1945 m. žuvusiems Antrajame pasauliniame kare tarybiniams kariams



Šalčininkai, paminklas 1863–1864 m. sukilimo dalyviui
Konstantinui Kalinauskui



Švenčionių Švč. Trejybės cerkvė



Švenčionys, paminklas geto (1941–1943) kaliniams atminti



Švenčionys, paminklas, žymintis vietą, kurioje XVIII–XIX a. stovėjo trys sinagogos



Eišiškės, gatvė, pavadinta Jono Pauliaus II vardu,
ir jo atminimui skirta lentelė



Eišiškės, paminklas 1863–1864 m. sukilimo dalyviams atminti



Eišiškės, paminklas Eišiškių miesto ir jų apylinkių gyventojams, žuvusiems, išstremtiems ir priverstiems palikti savo gimtąjį kraštą 1939–1959 metais, atminti



Eišiškės, paminklas, įamžinantis vietą, kurioje 1940 m. buvo nužudyta apie 1500 Eišiškių miesto ir apylinkių žydų



Eišiškės, paminklas, įamžinantis vietą, kurioje 1941 m. buvo nužudyta apie 2500 Eišiškių miesto ir apylinkių žydų vaikų ir moterų

APIE AUTORIUS

Monika Frėjutė-Rakauskienė – sociologė, socialinių mokslų daktarė. 2009 m. apgynė disertaciją etninio nepakantumo ir ksenofobijos raiškos spaudoje tematika. Nuo 2002 m. dirba Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute, dalyvauja moksliniuose projektuose, tiriančiuose etniškumo, etninių mažumų politinio ir pilietinio dalyvavimo problematiką.

Andrius Marcinkevičius – istorikas, humanitarinių mokslų daktaras. 2005 m. apgynė mokslo disertaciją, skirtą Stačiatikių bažnyčios Lietuvoje istorijai. Nuo 2006 m. dirba Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute, dalyvauja moksliniuose projektuose, tiriančiuose etniškumo raišką, etninių mažumų grupių socialinės istorijos aspektus.

Kristina Šliavaitė – antropologė, socialinių mokslų daktarė. 2005 m. apgynė socialinės antropologijos krypties disertaciją, kurioje analizuojami etniškumo, socialinio ir ekonominio pažeidžiamumo klausimai Visagino miesto bendruomenėje posovietmečiu. Nuo 2003 m. dirba Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute, dalyvauja moksliniuose projektuose, tiriančiuose etniškumo, tarpetninių santykių problematiką.

Irena Štutienė – sociologė, ilgametė Lietuvos socialinių tyrimų centro darbuotoja. Kaip tyrėja ar ekspertė dalyvavo daugelyje tarptautinių ir Lietuvos mokslo projektų. Tyrimų sritys – istorinė atmintis, socialiniai identitetai, biografiniai tyrimai.

Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai

Monika Frėjutė-Rakauskienė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitė, Irena Šutiniene
Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2016, 224 p.

UDK 316. 73(474.5)

Et 31

ISBN 978-9955-531-57-9 (spausdintinis)

ISBN 978-9955-531-56-2 (internete)

Monografijos autoriai tarpdiscipliniškai analizuoja etninius procesus Pietryčių Lietuvoje. Monografijos dalyse aptariami istoriniai procesai, žiniasklaidos konstruojami lenkų etninės grupės įvaizdžiai, savivaldybių lygmeniu vykdomos istorinės atminties politika, švietimo įstaigų ir savanoriškų organizacijų vaidmuo etniškumo raiškos pobūdžiui Pietryčių Lietuvos regione. Pagrindiniai duomenys surinkti 2013–2014 m. atlikus sociologinį kokybinį tyrimą tikslingai pasirinktose Pietryčių Lietuvos vietovėse (Šalčininkų, Švenčionių ir Eišiškių miestuose), istoriografijos ir kitų mokslo kryptių literatūros analizę bei Lietuvos spaudos turinio tyrimą.

Leidžia Lietuvos socialinių tyrimų centras
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
Spausdino UAB „Vaibra“
Smolensko g. 6A, LT-03201 Vilnius

Tiražas 150 egz. (spausdintinis)